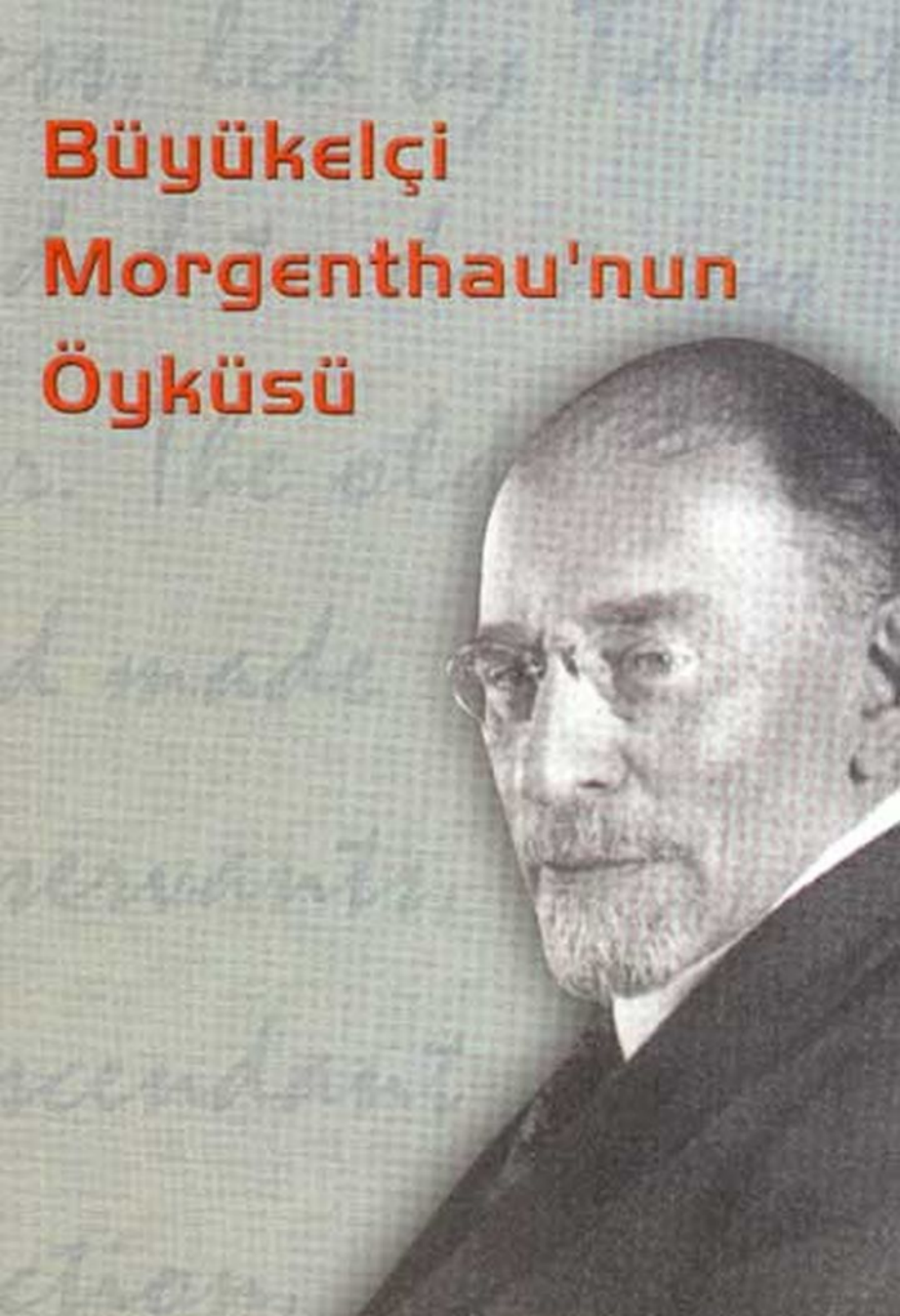
Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü

Henry Morgenthau

Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü

Çeviren: Attila Tuygan

BELGE YAYINLARI
Yaşam ve Anılar Dizisi

BÜYÜKELÇİ MORGENTHAU'NUN ÖYKÜSÜ

Sayfa Düzeni
PENCERE YAYINLARI

Kapak Düzeni
AYRINTI TASARIM

Kapak ve İç Baskı
KAYHAN MATBAASI

Birinci Baskı
Aralık 2005

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu Caddesi Binbirdirek Han 15/1
Sultanahmet İSTANBUL
Tel-Fax: (0212) 638 34 58
belgeyayinevi@hotmail.com
belgekitapkulubu@yahoo.com

İÇİNDEKİLER

I. İstanbul'daki becerikli Alman

II. Osmanlı İmparatorluğu'nda "Patron Sistemi" ve bunun Almanya'ya faydası

III. "Kayserin şahsi temsilcisi." Wangenheim Amerikan savaş gemilerinin Yunanistan'a satılmasına muhalefet ediyor

IV. Almanya Türk ordusunu harekete geçiriyor

V. Wangenheim *Goeben* ve *Breslau* gemilerini Çanakkale'den kaçırıyor

VI. Wangenheim, Amerikan Büyükelçisine Kayserin savaşı nasıl başlattığını anlatıyor

VII. Almanya'nın yeni topraklara, kömür yataklarına ve tazminatlara yönelik planları

VIII. Alman propagandasına klasik bir örnek

IX. Almanya Çanakkale Boğazı'nı kapatıyor ve böylece Rusya'yı müttefiklerinden ayırıyor

X. Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırması. Bir sarayda, para içinde yüzen ve bir prensesle yaşayan Enver

XI. Almanya Türkiye'yi savaşa zorluyor

XII. Türkler düşmanları İtilaf Devletleri tebaalarına nazik davranmaya çalışıyorlar fakat Almanlar onlara zulmetmekte kararlılar

XIII. Notre Dame de Sion okulunun basılması

XIV. Wangenheim ve Bethlehem Çelik Şirketi. Almanya'daki "Kutsal Savaş"

XV. Başbelası Marcus Antonius. Almanların barış için ilk girişimi

XVI. Türkler İstanbul'dan kaçmaya ve Anadolu'da yeni bir başkent kurmaya hazırlanıyorlar. İtilaf filosu Çanakkale Boğazı'nı bombalıyor

XVII. "Britanya filosunun zayıflığı"nı gözler önüne seren adam Enver ve Çanakkale Boğazı'nın eski moda savunma sistemi

XVIII. İtilaf armadası zafere ramak kala çekiliyor

XIX. Üç bin sivil için verilen kavga

XX. Yabancı mukimlerin sonradan başına gelenler

XXI. Bulgaristan pazarlık masasında
XXII. Türkler atalarından kalma usullere başvuruyorlar
XXIII. Van'da "İhtilal"
XXIV. Bir ulusun katli
XXV. Talat Ermenileri neden sevk ettiğini anlatıyor
XXVI. Enver Paşa Ermenileri tartışıyor
XXVII. Alman Büyükelçisi "Ermeniler için birşey yapmam" diyor
XXVIII. Enver tekrar barış istiyor. Padişaha ve Türkiye'ye veda
XXIX. Von Jagow, Zimmermann ve Alman-Amerikalılar

YAYINCININ ÖNSÖZÜ

Kasım 1917'de Henry Morgenthau, A.B.D. Başkanı Woodrow Wilson'dan ve Dışişleri Bakanı Robert Lansing'den anılarını yayımlamak için izin istiyordu.[1] Morgenthau, 1913 ve 1916 yılları arasında İstanbul'da Birleşik Devletler'in büyükelçiliği görevini yürütmüştü ve Osmanlı başkentindeki deneyimlerini yazıya dökmek istiyordu. Başkan Wilson'un onayını aldıktan sonra, Morgenthau, Doubleday, Page and Company ile bir sözleşme imzaladı ve kafasındaki taslak üzerinde çalışmaya başladı.[2] Çalışmasındaki ayrıntıların çoğu, güncelerini ve o dönemin resmi yazışmalarını temel alıyordu.[3] Morgenthau, anılarını yazarken, Lansing, (Doubleday, Page and Company yayımcısı) Burton Hendrick ve (İstanbul'daki Birleşik Devletler Büyükelçiliğinin eski rehber çevirmeni) Arshag Schmavonian gibi kişilerden yardım da almıştır.

Morgenthau'nun anıları ilkin Mayıs 1918 ve Ocak 1919 arasında *World's Work*'de dizi olarak yayımlanmış[4] ve iki düzineyi

1. Bkz. Henry Morgenthau'nun Robert Lansing'e gönderdiği 20 Kasım 1917 günlü yazı, *Robert Lansing Papers,* Kongre Kütüphanesi (Elyazmaları Bölümü), Kronolojik Dosya, 1911-28, Cilt 32. Ayrıca bkz. *The Papers of Henry Morgenthau, Jr.*'deki kopya, Seri 10 (Papers of Henry Morgenthau, Sr.), Kutu no.478, Franklin Deleano Roosevelt Kütüphanesi, Hyde Park, New York.

2. 5 Aralık 1917 günü imzalanmış sözleşmenin bir kopyası için, bkz. *The Papers of Henry Morgenthau, Jr.*, Seri 10 (Papers of Henry Morgenthau, Sr.), Kutu no.478, Franklin Deleano Roosevelt Kütüphanesi, Hyde Park, New York.

3. Morgenthau'nun güncelerinin bir kopyası için, bkz. *American Diplomacy on the Bosphorous: The Diaries of Ambassador Morgenthau*, bas. Ara Sarafian (Ann Arbor: Gomidas Institute: hazırlanıyor). Morgenthau'nun resmi yazışmalarının kopyaları için, bkz. *The Papers of Henry Morgenthau, Jr.*, Kongre Kütüphanesi, Washington, D.C.

4. Bkz."Ambassador Morgenthau's Story," *World's Work* (New York: Doubleday, Page & Co.), Mayıs 1918, s.42-73; Haziran 1918, s.154-84; Temmuz 1918, s.262-83; Ağustos 1918, s.376-93; Eylül 1918, s.479-95; Ekim 1918,>>

aşkın gazeteye satılmıştır.[5] Ayrıca *Ambassador Morgenthau's Story* ve *Secrets of the Bosphorus* gibi iki farklı başlık altında kitap olarak da basılmıştır..[6] *Ambassador Morgenthau's Story*'nin ana temaları, Almanya'nın I. Dünya Savaşına hazırlanması; Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya savaşına girişi; savaşın Osmanlı devleti üzerindeki etkileri; ve Osmanlı Ermenilerine yönelik soykırım idi.

Morgenthau, Temmuz 1914'de Almanya'da Alman silahlı kuvvetleri üyeleri, diplomatik heyetler ve sanayiciler arasında

s.648-60; Kasım 1918, s.92-116; Aralık 1918, s.221-36; Ocak 1919, s.294-304. Serinin önsözü, *World's Work*'teki yayıncı kadrosundan Burton J. Hendrick tarafından yazılmıştır. Bkz. Burton J. Hendrick, "Ambassador Morgenthau's Story: Introductory Article," *World's Work*, Nisan 1918, s.620-37.

5. Ambassador Morgenthau's Story'yi 14 Ekim 1918 günü sipariş eden McClure gazete birliğinde en az yirmi dokuz gazete vardı: *Chicago Daily News* (Illinois); *Dubuque Times-Journal* (Iowa); *Pittsburg Sun* (Pennsylvania); *Toronto Star* (Ontario, Kanada); *Charlotte Observer* (North Caroline); *Springfield News* (Massachusettes); *Syracuse Post-Standard* (New York); *Dayton Journal* (Oregon); *Tacoma News Tribune* (Washington); *Atlanta Constitution* (Georgia); *Winnipeg Telegram* (Kanada); *Cleveland News* (Ohio); *St. Louis Republic* (Mississippi); *Louisville Courier Journal* (Kentucky); *Dallas News* (Texas); *Duluth News-Tribune* (Minnesotta); *Knoxville Sentinel* (Tennessee); *Boston American* (Massachusetts); *London Free Press* (Ontario, Kanada); *Seattle Times* (Washington); *Portland Oregonian* (Oregon); *Warren Chronicle* (Pennsylvania); *Philadelphia Bulletin* (Pennsylvania); *Richmond Leader*; *Youngstown* (Virginia); *Vindicator* (Ohio); *Sun* (New York); *Durham Sun* (North Carolina); *Minneapolis Tribune* (Minnesota); *Raleigh News & Observer* (North Carolina). Bkz. *The Papers of Henry Morgenthau, Jr.*, Seri 10 (Papers of Henry Morgenthau, Sr.), Kutu no.479, Franklin Deleano Roosevelt Kütüphanesi, Hyde Park, New York.

6. Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story* (New York: Doubleday, Page & Co., 1918); *Secrets of Bosphorus* (Londra: Hutchinson & Co., 1918). Bu iki başlık aynıyken, *World's Work*'te basılan tefrikalardan biraz farklı olmalarına karşın, bu iki başlık aynıydı. *Ambassador Morgenthau's Story* 1918'den bu yana birkaç kez basılmıştır. Ayrıca *Ambassador Morgenthau's Story*'nin *The Murder of a Nation* başlığı altında (W.N. Medlicott, New York: A.G.B.U., 1974 sunumu) son yedi bölümünün (Ermeni Soykırımıyla ilgili) kısaltılmış bir baskısı da vardır. Bu yedi bölümün, Burton Hendrick'in önsözü dahil olmak üzere, *World's Work*'de görülen kopyaları, *The Armenian Genocide: News Accounts from the American Press (1915-1922)*, bas.Richard Kloian (Berkeley: Anto Printing, 1980), s.232-86'da da yer almaktadır.

bir Avrupa savaşına hazırlanmak üzere gerçekleştirilen gizli bir toplantıyı rapor etmişti. Bu bilgi toplantıda hazır bulunan, İstanbul'daki Alman büyükelçisi Hans von Wangenheim'dan gelmişti.[7] Wangenheim'ın davranışı, Osmanlı liderlerini Almanya'nın yanında savaşa girmeye ikna etmeye çalıştığında değişmişti. İstanbul'daki A.B.D. Büyükelçiliği özel ajanı Lewis Einstein'a da İtalyan büyükelçisi Marquis Garroni tarafından benzer bilgi verilmişti. İtalyan büyükelçiye de bilgi Wangenheim tarafından verilmişti.[8]

Ambassador Morgenthau's Story, Osmanlı Türklerinin I. Dünya Savaşına sokulma aşamalarını anlatır. Bu gelişmenin ana bölümlerinden biri, Alman kruvazörleri *Breslau* ve *Goeben*'in Ağustos 1914'de Boğaz'dan geçişidir. Bu gemiler (ve mürettebatları) teknik olarak Osmanlı donanmasına devrediliyor, adları *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* olarak değiştiriliyor ve Osmanlı'nın I. Dünya Savaşına girişinde kullanılıyordu. Morgenthau, Osmanlı donanmasının imhası, İtilaf devletlerinin Gelibolu'ya çıkmaları ve İstanbul'a yönelik tehditler temelinde gelecek döneme içeriden ışık tutar. Bir noktadan sonra Osmanlı hükümeti başkentini terk etmeye ve Anadolu'ya göçmeye bile hazırlanmıştır.

Ambassador Morgenthau's Story'deki en çarpıcı bölümler Ermeni soykırımıyla ilgili olanlardır. Morgenthau, İmparatorluğun Ermeni nüfusunun Osmanlı hükümetince imhasına gerçekten karşıydı. Kendisi Birleşik Devletler konsolosluk görevlileri tarafından iç vilayetlerdeki gelişmelerden haberdar ediliyor ve zu-

7. Bu ifşaat Morgenthau'nun 26 Ağustos 1914 günlü günce kaydında da vardır. Bkz. *American Diplomacy on the Bosphorous*.

8. London *Times*'ın (4 Ağustos 1917) başyazarına yazdığı bir mektupta Lewis Einstein şunları ifade etmiştir:"İstanbul'daki son İtalyan Sefiri Marki Garroni orada (kaydım günlüğümdedir) bana, 15 Temmuz 1914'de -doğum günüsonradan Almanya'nın Türkiye Sefiri olan ve bir gün evvel Berlin'den gelmiş bulunan Baron Wangenheim'ın kendisini İmparatorun bizzat da hazır bulunduğu ve harp kararının alınmış olduğu bir konferansa davet ettiğini söylediğini nakletti. Arşidükün katline bahaneler bulunacaktı...Marki Garroni bu vakayı İtalya'ya döndüğünde de tekrarladı ve orada Sinyor Barzilai tarafından alenen bahsedildi." Ayrıca bkz. Raymond Turner, "The Potsdam Conference New Evidence Corroborating Ambassador Morgenthau's Account," *Current History*, Kasım 1929, s.225-71.

lümleri "bir soyun imhası" olarak nitelemekten çekinmiyordu.[9] O dönemlerde, Osmanlı Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Morgenthau'ya "onlara yaptıklarımızdan sonra artık hiçbir Ermeni dostumuz olamaz" diye itirafta bile bulunmuştu.[10] Morgenthau, bir başka vesileyle, Talat Paşa'nın, Osmanlı hükümetinin poliçeleri paraya çevirebilmek amacıyla Amerikan yaşam sigortası şirketlerinden poliçe sahibi olan Ermenilerin bir listesini istediğini ifşa etmişti. Talat, Amerikan büyükelçisine söz konusu Ermenilerin "hemen hepsinin öldüğünü" ve parayı alacak varisleri olmadığını söylemişti. Gerçekten de Osmanlı hükümeti bu konuyla ilgili olarak yabancı sigorta şirketleriyle temasa geçmiş ve bir önceki yaz Ermeni cemaatlerinin yok edildiği vilayetlerdeki Ermeni poliçe sahiplerinin bir listesini talep etmişti. Vilayetlerin listesi, İmparatorluğun hem Avrupa hem de Asya bölümlerini kapsıyordu: Rodos, Adana, Cebel-i Bereket, Kozan, Yozgat, Ankara, Erzurum, Bitlis, Halep, Antalya, Gemlik, Bilecik, Sivas, Merzifon, Tokat, Samsun, Ordu, Trabzon, Konya, Mamuret-ül-Aziz, İzmit, Adapazarı, Sivrihisar, Eskişehir, Kayseri, Develi, Niğde, Afyon Karahisar ve Urfa.[11]

Morgenthau, Dahiliye Nazırının bir keresinde Ermenilerle ilgili Amerikan (gizli) kordiplomatik yazışmalarının ellerinde olduğunu bile itiraf ettiğini açıklıyordu. Gerçekten de, Ermeni soykırımının esas sahnelerinden biri olan Mamuret-ül-Aziz'deki Amerikan konsolosu Leslie Davis, yazışmalarına Osmanlı memurlarınca el konulmakta olduğunu Dışişleri Bakanlığına resmen

9. Morgenthau "ırkî imha" deyimini ilk olarak 16 Temmuz 1915'de A.B.D. Hariciye Nazırına gönderdiği bir telgrafta kullanmıştır. Bkz. Ulusal Arşiv (Washington, D.C.), Kayıt Grubu 59, 867.4016/76.

10. Morgenthau'nun güncelerindeki bu pasaj gerçekte şöyledir: "No Armenian can remain our friend after what we have done." Bkz. *American Diplomacy on the Bosphorus*'taki 10 Ağustos 1915 kaydı.

11. Tamim, (Ticaret ve Ziraat Nazırı) Mustafa Şeref tarafından imzalanmış ve 29 Aralık 1915'de İstanbul'da hazırlanmıştır. Bkz. Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances, l'Empire Ottoman et les Armeniens dans les Archives Francaises (1914-1918)* (Paris: Université de Paris, Sorbonne, 1983), belge no.184.)

bildirmişti.[12] Morgenthau'nun çalışmak zorunda kaldığı ve *Ambassador Morgenthau's Story*'yi hazırladığı ortam ve koşullar işte buydu.[13]

Elinizdeki Morgenthau anıları, *Ambassador Morgenthau's Story*'nin birinci baskısından (1918) alınmıştır. Orijinal metin yeniden biçimlendirilmiş ve baskı hataları gözden geçirilmiştir. Yalnızca orijinal anlatıya ait şemalar kopya edilmiş ve okuyucular için yeni bir dizin eklenmiştir.

Ara Sarafian, Princeton, New Jersey
Ocak 2000

12. Leslie Davis'den Henry Morgenthau'ya, Mamuret-ül-Aziz, 6 Eylül 1915, Ulusal Arşiv (Washington D.C.), Kayıt Grubu 59, Papers Relating to the Internal Affairs of Turkey 1910-1929, 867.4016/204; Leslie Davis'in Henry Morgenthau'ya, Mamuret-ül-Aziz, 30 Aralık 1915, Kayıt Grubu 59, 867.4016/269.

13. Bugün Türk makamları, 1915'de bu gibi materyallerin Osmanlı hükümetinin elinde nasıl yok edilmiş olduğunu açıklamamış olmasına rağmen, Ermeni sorunu tartışmalarında söz konusu yazışmalardan birini yayınlamıştır. Bu kaydın orijinal kopyası için, bkz. Leslie Davis'den Mamuret-ül-Aziz'de 23 Ağustos 1915'de Büyükelçi Morgenthau'ya gönderilen yazışmalar, Ulusal Arşiv, K.G.59, 867.4016/204. Bu yazışmanın 1915 Osmanlıca tercümesi *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*'dedir. (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivi, 1994), belge no.100. Osmanlı arşivlerinin politikaları ve Ermeni Soykırımı inkarı üzerine bir tartışma için, bkz. Ara Sarafian, "The Issue of Ottoman Archives Revisited," *Armenian Forum*, cilt 2, no.1 (Bahar 1999), s.35-44; Ayrıca bkz. Roger Smith, Eric Markusen ve Robert Jay, "Professional Ethics and the Denial of the Armenian Genocide," *Holocaust and Genocide Studies*, 9, no.1 (Bahar 1995). Bu makalenin bir kopyası da, "Remembrance and Denial: the Case of the Armenian Genocide," bas.Richard Hovannisian (Detroit: Wayne State University Press, 1998), s.271-95.

ÖNSÖZ

Amerikan halkı, Almanların, dünyanın fethini planladıklarına artık büyük olasılıkla emindir. Yine de ikinci derece kanıtlarla suçlamalarda bulunmaktan kaçınmaktadır; bu nedenle, modern tarihin bu, en büyük suçunun görgü tanıklarının öne çıkmaları gerektiğine inanıyorum.

Bundan ötürüdür ki, ben, Türkiye'de temsilcilik yaparken bilgi sahibi olduğum gerçekleri vatandaşlarıma açıklama adına hiç tereddüt duymadım. Bu bilgileri Amerikan halkının hizmetkarı olarak edinmiştim, dolayısıyla bu bilgiler benim olduğu kadar, onların da malıdır.

Türkiye'deki Amerikan Misyonerlik ve Eğitim Kurumlarının muhteşem faaliyetlerinin önemini göz ardı etmek zorunda kalmış olduğuma son derece üzgünüm, fakat bu konunun hakkını vermeye kalkışırsam ayrı bir kitap gerekir. Aynı nedenlerle Türkiye'deki Yahudilerin öyküsünü de göz ardı etmek zorunda kaldım.

Kitabın hazırlanması sırasında yaptığı büyük katkılardan dolayı dostum Burton J. Hendrick'e teşekkür borçluyum.

HENRY MORGENTHAU
Ekim 1918

BÖLÜM I

İSTANBUL'DAKİ BECERİKLİ ALMAN

Büyükelçilik anılarımı yazmaya başladığımda, Almanya'nın Türk İmparatorluğu ve Yakın Doğu'ya ilişkin planları geçici de olsa başarı kazanmış görünüyordu. Görünüşe göre Merkezi Güçler Rusya'yı parçalamış, Baltık Denizi'ni ve Karadeniz'i Alman gölleri haline getirmiş ve Doğu'ya Kafkasya üzerinden yeni bir rota çizmişti. O sıralar Almanya, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'ye egemen olmuş ve Kuzey Denizi'nden İran Körfezi'ne kadar uzanan yeni bir Tötonik İmparatorluk tutkularını yaşama geçirmeye başlamıştı. Dünya, 1914 yılında bu gerçeği açıkça kavrayamamasına rağmen, Almanya'nın Sırbistan'ı imha etmek üzere savaşı hızlandırdığını, Balkan uluslarının denetimini ele geçirdiğini, Türkiye'yi bağımlı devlet haline dönüştürdüğünü ve böylece sınırsız dünya egemenliği için bir temel oluşturacak dev bir doğu imparatorluğu yarattıklarını şimdi artık biliyor. Doğu'daki bu Alman saldırıları büyük programın başarı kazanmış olduğu anlamına mı geliyordu?

Kendi kendime Almanya'nın askeri ve diplomatik zaferlerini gösterecek bir harita tasavvur ettiğimde, İstanbul'daki tecrübelerim yeni bir anlam kazandı. Şimdi bu yirmi altı ay boyunca gelişen olayları birbirine bağlantılı, belli bir öykünün parçaları olarak görüyorum. Kimi insanlar şimdi, titizlikle sahnelenmiş bir piyesin oyuncuları gibi görünüyorlar. Şimdi açıkça fark ediyorum ki, Almanya dünya egemenliği planlarının tümünü gerçekleştirmiş ve Amerika Büyükelçisi olarak gönderilmiş olduğum ülke, Kayserin siyasi ve askeri yapısının temel taşlarından biri olmuştur. Almanya, savaşın ilk günlerinde İstanbul'un denetimini elde etmemiş olsaydı, çarpışmalar Marne Muharebesinden birkaç ay

sonra bitmezdi muhtemelen. Kayserin, çeyrek yüzyıl boyunca dikkatle biçimlendirdiği, Türkiye'yi denetim altına alma planlarının neredeyse başarıya ulaşacağı anda bu büyük entrikanın merkezine beni sürükleyen kadere çok şey borçluyum.

İmparator, Türkiye'ye boyun eğdirme ve ordusunu ve topraklarını Almanya'nın araçları haline dönüştürme işi için, İstanbul'a göreve tam anlamda uygun bir büyükelçi göndermişti. Kayserin bu makam için Baron Von Wangenheim'ı bizzat seçmiş olması, bu büyük diplomatik girişim için gerekli insanî nitelikleri hassasiyetle ölçüp biçmiş olduğunun kanıtıdır.

Kayser daha başlarda Wangenheim'ın doğuya özgü entrikalara ideal anlamda uygun olduğunu tespit etmişti; kendisini tatillerini Corfu'da geçirmesi için birkaç kez davet etmişti ve burada, eminim ki, kafa dengi iki adam, Almanların Yakın Doğu ile ilgili tutkularını uzun uzadıya tartışmıştı. Kendisiyle ilk kez karşılaştığımda Wangenheim elli dört yaşındaydı; diplomatik heyetlerde bir çeyrek yüzyıl geçirmiş, Petrograd, Kopenhag, Madrid, Atina ve Meksika gibi çeşitli yerlerde hizmette bulunmuş ve büyükelçi olarak gelmeden birkaç yıl önce İstanbul'da maslahatgüzarlık yapmıştı. Birleşik Devletler dahil olmak üzere tüm ülkeleri tam anlamıyla tanıyordu; ilk karısı Amerikalıydı ve Meksika'ya Ortaelçi olduğunda, ülkemizi özel olarak incelemiş ve ardından enerjimiz ve gelişmelerimiz için hayranlık duyduğunu ifade etmişti. Diplomatlık açısından teknik donanıma sahipti; Almanca'yı, İngilizce'yi ve Fransızca'yı aynı mükemmellikte konuşabiliyor, tüm Doğu'yu tanıyordu ve kamu görevlileriyle yakın dostluklar kurmuştu. Fiziksel olarak, tanıdığım en heybetli insanlardan biriydi. Ben Almanya'da küçük bir çocukken, Anavatan genellikle güzel ve güçlü bir kadın gibi -göz kamaştırıcı Valkyrie (ç.n. *İskandinav mit.* şehit kahramanların ruhlarını seçip Valhalla'ya götüren kızlardan biri) gibi- sembolize edilirdi; ancak modern Almanya'yı düşündüğümde, hemen aklıma Wangenheim'ın güçlü, iriyarı endamı gelir. Boyu yaklaşık bir metre seksen santimdi; iri, sağlam vücudu, Cebelitarıklı gibi dimdik ve yere gelmez omuzları, keskin hatlı, cüretkar başı, delici bakışları, son derece canlı fiziksel yapısıyla, diyebilirim ki, benim tanıdığım Almanya gibi değil, sınırsız ihtirasıyla dünyayı bir korku tüneline dönüştürmüş

Almanya gibi duruyordu. Ve Wangenheim'ın her hareketi ve her sözcüğü, ulusların başına gelebilecek yeni ve korkunç uğursuzlukların bir simgesi gibiydi. Tüm çalışma saatlerini Almanya dolduruyor ve her hareketini Almanya yönlendiriyordu. Ona şevk veren yegane dinsel güç, imparatoruna duyduğu ilahi hayranlıktı. Prusya sistemini temsil eden aristokratik ve otokratik Alman toplum örgütlenmesi, Wangenheim'ın gözünde, tapınılası bir şeydi; dolayısıyla dünyayı yönetmek, onun inancına göre, Almanya'nın kaderiydi. Ona göre, büyük toprak sahipleri Junkerler, insanoğlunun kusursuzluğunu temsil ediyordu. "Kendimi hakir görüyorum," demişti bir kez bana en yakın arkadaşı ve Wangenheim'ın düşüncesi de bunun gibiydi, "keşke bir şehirde doğmuş olsaydım." Wangenheim insanoğlunu, yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayırıyordu; ve alt sınıflardan üst sınıflara sıçranabileceği fikrine gülüp geçiyordu. İmparatorun kast sistemini, sınıfları nasıl dönüştürülemez kıldığını ve hatta sistemin, toprak sahiplerinin veya müstakbel toprak sahiplerinin sarayın izni olmadan evlenemeyecekleri biçimde düzenlenmiş olduğunu büyük bir şevk ve hevesle anlattığını hatırlıyorum. "Bu şekilde," diyordu Wangenheim, "hakim sınıflarımızın safkan kalması mümkün oluyor." Sosyal düzen açısından, Wangenheim Prusya askeri sistemine hayranlık duyuyordu; heybetle dikilişi, bizzat orduda hizmet görmüş olduğunu ve yaşamının her aşamasını, gerçek bir Alman tarzıyla, askeri gözle değerlendirdiğini gösteriyordu. Bir gün Wangenheim'a Kayserin Birleşik Devletler'i neden ziyaret etmediğini sorduğumda tuhaf bir karşılık aldım. "Bunu çok arzu eder," diye cevapladı, "lakin ziyadesiyle tehlikeli olur bu. O denizdeyken harp patlak verebilir ve düşman kendisini esir alabilir." Amerikan Hükümetinin konuğuna savaş gemileriyle refakat edeceğinden dolayı böyle bir şeyin pek mümkün olmadığını ve hiçbir ulusun Almanya'nın dostu Birleşik Devletler'e bulaşma riskini göze alamayacağını söyledim; fakat Wangenheim hala askeri tehlikenin böyle bir ziyareti imkansız kıldığını düşünüyordu.

Ona göre, Almanya'nın hemen bütün diplomatik temsilcileri Kayserin dünya egemenliği planının başarıya ulaşacağından emindi. Bu Alman diplomat İstanbul'a tek bir amaçla geliyordu. Alman Hükümeti yirmi yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nu kazan-

maya çalışmaktaydı. Bu kez Kayser bir dünya savaşına hazırlanmaktaydı ve bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun belirleyici bir rol oynayacağı düşünülüyordu. Almanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nu müttefik olarak yanına çekmedikçe, Avrupa'daki genel bir anlaşmazlıkta başarılı olma şansı pek yoktu. Yirmi yılı aşkın bir süredir Almanya, Rusya'yı bu Fransız ittifakından ayırmak için diplomatik düzeyde çok çaba göstermiş, ancak başarısız olmuştu. Almanya'nın Fransız-Rus İttifakını değersiz kılabilmesinin tek bir yolu vardı; o da, Türkiye'nin müttefikliğini kazanmaktı. Türkiye'yi yanına alacak olan Almanya, Rusya ve batılı müttefikleri arasındaki tek bağlantı hattı Çanakkale Boğazı'nı kapatabilirdi; bu eylem, Çarın ordusunu savaş mühimmatından yoksun bırakacak, en büyük para kaynağı tahıl ihracatını durdurarak Rusya'yı ekonomik açıdan tüketecek ve böylece Rusya'yı Dünya Savaşında ortaklarından kopartacaktı. Dolayısıyla Wangenheim'ın görevi, Türkiye'yi yakınlardaki büyük çekişmede Almanya'nın yanında olmasını sağlamaktı.

Wangenheim, bu görevi başarıyla yerine getirmesi halinde, uzun yıllardır düşlediği ödüle -İmparatorluğun Şansölyeliğine- nihayet ulaşacağına inanıyordu. Türklerle dostça kişisel ilişkiler kurmuş olması, kendisine rakipleri karşısında büyük avantaj sağlıyordu. Wangenheim, Türklerle ilişki kurarken ihtiyaç duyulan güç, inandırıcılık, cana yakınlık ve acımasızlık bileşimine sahipti. Onun Prusyalı niteliklerini vurguladım durdum; ancak Wangenheim doğuştan değil, sonradan olma Prusyalıydı; aslen Thüringen doğumluydu ve Prusyalıların hırs, güç ve buyurganlık özellikleriyle birlikte, Güney Almanya'ya özgü diyebileceğimiz bazı yumuşak niteliklere de sahipti. Hiç de Prusyalıya yakışmayan çarpıcı bir özelliği vardı, çok kibardı; ve bir kural olarak, yadırganabilecek eğilimlerini gizleyebiliyordu ve yalnızca sevimli yanını göstermekte çok ustaydı. Kaba kuvvetle değil, daha çok yetkisini ve yumuşak başlılığını birleştirerek hakimiyet kurardı, zorba görüntüsü çizmezdi; zorlayıcı olmaktan çok kurnazca ve üstü kapalı tarzda hareket ederdi; insanları baskıyla değil, ikna ile kazanırdı, fakat kendisini tanıyan bizler, yumuşaklığının ardında acımasız bir hırs yattığını bilirdik. Yine de acımasız değil, aşırı hareketli ve iyi huylu izlenimi bırakırdı. Gerçekten de, Wangenheim

bir kolej öğrencisinin dost canlılığını, Prusyalı bir subayın yırtıcılığını ve sade bir insanın kaygısızlığını içselleştirmişti. Bu kocaman adamın, piyanonun başında otururken, doğaçlama bazı güzel klasik temalar çalarken ve ardından gürültülü Almanca meyhane şarkıları veya popüler melodiler döktürmeye başlarkenki görüntüsü hala gözlerimin önünde. Kendisini hala polo sahasında atına atlarken, o heybetli hayvanı daha da hızlandırmak için mahmuzlarken görüyorum -ki at, o hırslı sporcuyu tatmin edecek hıza asla ulaşamazdı. Wangenheim, gerçekte, ister ciddi ister eğlenceli, tüm etkinliklerinde hep aynı inatçılığı sergilerdi. İster Pera'da Rum hanımlarla flört ediyor olsun, ister Cercle d'Orient (Büyük Kulüp)'teki oyun masasında saatler geçiriyor olsun ve ister Türk subaylarını Almanya'nın çıkarı doğrultusunda ikna etmeye çalışıyor olsun, ona göre yaşam, biraz pervasızca oynanan ve şansın ancak yürekli ve gözü pek ve tek atışta başarıyı ya da başarısızlığı yakalamak isteyen bir adama gülecek bir oyundan ibaretti. Ve kendilerini tehlikeye attıkları bu büyük oyun, Bernhardi'nin söylediği gibi, "Cihan imparatorluğu veya Yokoluş" idi -Wangenheim, sanki o ana değin atanmış olduğu tek görevmiş gibi, son derece istekli oynuyordu bu oyunu; başka bir deyişle, her şeyi göze almıştı; böylesine zorlu bir görevi yerine getirmek üzere seçilmiş, güçlü bir adam olduğunun bilincindeydi. Wangenheim'dan söz ederken hala kişiliğinin etkisi altındayım, ancak büyük bir bağlılıkla hizmet ettiği hükümet gibi, aslında zalim, utanmaz ve kaba olduğunu biliyorum. Fakat politikasının doğuracağı her türlü sonucu, berbat bile olsa, kabul etmeye razıydı. Yalnızca tek bir amacı vardı ve tipik Alman realizmi ve mantığı ile, başarıyı engelleyebilecek tüm insanî duyguları bir kenara bırakmıştı. Bismarck'ın, bir Alman'ın Kayser ve Anavatanı için yalnızca yaşamını değil, onurunu da feda etmeye hazır olması gerektiği biçimindeki ünlü sözünü düstur edinmişti.

Wangenheim'ın Almanya'yı simgelediği gibi, meslektaşı Pallavicini de Avusturya'yı simgeliyordu. Wangenheim son derece bencilken, Pallavicini sessiz, iyi yürekli, zevk sahibi bir centilmendi. Wangenheim daima geleceğe bakıyordu, Pallavicini geçmişe. Wangenheim, Prusya *weltpolitik*'ini oluşturan ortaçağa özgü fetih tutkusu ile ticari geleneklerin karışımını temsil ediyordu,

Pallavicini Metternich döneminden kalma bir diplomattı. "Almanya bunu istiyor!" diye inat ederdi Wangenheim, önemli bir karar alınması gerektiğinde; Pallavicini ise benzer durumda, "Hariciyemle istişarede bulunacağım," derdi. Avusturyalı, hafifçe yukarı kıvrılmış gri bıyıkları, dimdik, hatta biraz da kasılarak yürüyüşü ile, adeta tiyatro sahnesinde oyun oynayan eski moda Marki gibi görünüyordu. Wangenheim'ı harcamalarında savurgan ve yöntemleri acımasız büyük bir şirketin temsilcisiyle kıyaslayabilirim, ancak Avusturyalı meslektaşı geçmişteki başarılarıyla gurur duyan ve konumundan hoşnut bir aile reisine benziyordu. Wangenheim'ın Pan-Alman planlarından aldığı zevki, Pallavicini diplomatik tekniğin gizlerinde ve ayrıntılarında buluyordu. Avusturyalı, ülkesini Türkiye'de uzun yıllar temsil etmişti ve son derece gurur duyduğu üzere kordiplomatik duayendi. Konumundan, tüm payeleriyle, zevk alıyordu; resmi yemeklerde kıdem sırasını düzenlemekte uzmandı ve bilmediği görgü kuralı yoktu. Ancak devlet işlerine gelince adeta Wangenheim'ın kuklasıydı. Gerçekten de, en başından beri, güçlü müttefikinin isteklerine boyun eğen bir diplomat gibi hareket ediyordu. Dolayısıyla imparatorunun Kayserin karşısında çizdiği role benzer bir rolü o da Alman meslektaşının karşısında canlandırıyordu. Savaşın ilk aylarında bu iki adamın duruşu, ülkelerinin başarı ve başarısızlıklarını yansıtıyordu. Almanlar muzaffer olduklarını düşündüklerinden dolayı Wangenheim'ın zaten kocaman ve dimdik olan bedeni daha da iri ve dik görünürken, Pallavicini, Avusturya Ruslarla yaptığı muharebeyi kaybettiği için daha da küçülmüş ve çekmiş gibi duruyordu.

Bu kritik aylar boyunca, Türkiye'deki durum, sanki Wangenheim'ın zekasına sahip bir adama her türlü fırsatı vermek için yaratılmış gibiydi neredeyse. Türk İmparatorluğu on yıldır çözülme süreci geçirmekteydi ve şimdi hepten elden ayaktan düşmüş, Alman diplomasisi açısından kolay bir av olmuştu. Durumu daha iyi anlayabilmek için, o tarihlerde Türkiye'de gerçekten de olması gerektiği gibi kurulmuş hükümet bulunmadığını akılda tutmamız gerek. Jön Türkler bir hükümet değildi; gerçekte, devlet dairelerini entrikayla, gözdağıyla ve suikastlarla ele geçirmiş bir tür gizli cemiyet, sorumsuz bir partiydiler. Jön Türkleri bu söz-

cüklerle tanımlarken belki bazı yanılgıları gideriyor olabilirim. Çünkü Türkiye'ye gelmeden önce bu teşkilatın çok farklı ülküleri olduğunu duymuştum. 1908 gibi uzak geçmişte, Türkiye hakkında demokratik anlayışıma hitap eden haberler okuduğumu hatırlıyorum. Bu haberlerden, bir grup genç ihtilalcinin Makedonya'nın dağlarından kopup geldiğini, İstanbul üzerine yürüdüğünü, eli kanlı Padişah Abdülhamit'i tahttan indirdiğini ve anayasal bir düzen getirdiğini öğreniyordum. Türkiye, bu hararetli gazete öykülerinin yansıttığına göre, meclisiyle, sorumlu nazırlarıyla, genel oy hakkıyla, tüm vatandaşlarının kanun önünde eşit olmasıyla, konuşma ve basın özgürlüğüyle ve özgür, özgürlük düşkünü bir cumhuriyete özgü bütün esaslarıyla bir demokrasi olmuştu. Bir grup Türk, benim de yakından izlediğim reformlar için uzun yıllar mücadele etmiş ve tutkuları, bütün engellere rağmen, insanî bir gelişmeye işaret eden gerçekler haline dönüşmüştü. Türk İmparatorluğu'ndaki katliam ortamı ve karışıklıklar sona ermiş görünüyordu; "kanlı katil" Abdülhamit Selanik'te hücre hapsine gönderilmiş, kardeşi, yumuşak tabiatlı V. Mehmet demokratik bir programla tahta çıkmıştı. Her şey umut vericiydi; fakat 1913'de İstanbul'a vardığımda, pek çok şey değişmişti. Avusturya iki Osmanlı eyaletini, Bosna ve Hersek'i istila etmiş; İtalya Trablusgarp'ı kopartmıştı; Türkiye Balkan devletleriyle felaketle sonuçlanan bir savaştan çıkmış ve İstanbul ve küçük bir kısmı hariç Avrupa'daki topraklarını tümüyle kaybetmişti. İhtilale esin kaynağı olan rönesans çabaları açıkça boşa çıkmıştı ve ben de, demokratik düzen içinde geçen dört yılın ardında öncesine oranla çok daha küçük düşmüş, yoksullaşmış ve parçalanmış bir ulus bıraktığını kısa zamanda anladım. Gerçekten de, ben gelmeden uzun zaman önce, Türk demokrasisini oluşturma girişimi başarısız olmuştu. Öyle ki, demokratik kurumlar tarihinin belki de en kesin ve en umut kırıcı başarısızlığıydı bu. Bu çöküşün nedenlerini açıklamak biraz güç olacak. Jön Türkleri çok da acımasızca eleştirmeyelim, çünkü başlangıçta samimi olduklarına hiç kuşku yok. Temmuz 1908'de Selanik'teki Hürriyet Meydanında yaptığı bir konuşmada, halk arasında yüzyıllık istibdat karşısındaki isyanın yiğit genç lideri olarak görülen Enver Paşa, "Bugün keyfi hükümet ortadan kalkmıştır. Hepimiz kardeşiz. Artık Os-

manlıda Bulgar, Rum, Sırp, Rumen, Müslüman, Musevi yok. Aynı gökkubbe altındaki Osmanlılar olmaktan iftihar ediyoruz" demişti. Bu ifade Jön Türklerin yeni Türk devleti ülkülerini yansıtıyordu, fakat gerçeklik kazanması çok uzak bir ülküydü bu. Yüzyıllardır Osmanlılar tarafından kötü muamele edilmiş ve katledilmiş ırklar bir anda kardeş olamazdı ve geçmişin nefretleri, kıskançlıkları ve dinsel önyargıları Osmanlı İmparatorluğu'nu hala çatışmalara sürüklüyordu. Hepsinden önemlisi, yıkıcı savaşlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük toprak kaybı yeni demokrasinin itibarını yok etmişti. Başarısızlığın pek çok başka nedeni de vardı, ancak hepsini ele almak pek de gerekmiyor.

Böylece Jön Türkler ıslah edici bir güç olmaktan çıkmışlardı, fakat siyasi bir makine olarak hala mevcuttular. Liderleri Talat, Enver ve Cemal Paşalar, devleti yeniden biçimlendirme beklentilerini uzun bir süre önce terk etmişlerdi. Demokratik temelde mutluluk içinde gelişen, oy hakkını elde etmiş, sanayi ve tarımını inşa etmiş, evrensel eğitimin, sağlık sisteminin ve genel kalkınmanın temellerini atmış yaklaşık 20,000,000 nüfuslu bir ulus yerine, son derece cahil, meramını anlatmaktan aciz ve yoksul kullardan oluşan ve tepesinde de küçük, onları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya hazır, aşağılık bir oligarşinin bulunduğu bir Türkiye görüyordum. Ve birkaç yıl önce Türkiye'yi anayasal bir devlete dönüştürmüş olanlar, aynı insanlardı. İdealizmden materyalizme bundan daha şaşırtıcı bir düşüş hayal bile edilemezdi. Talat, Enver ve Cemal, görünürdeki liderlerdi, ancak arkalarında, yaklaşık kırk kişiden oluşan Komite vardı. Bu komite gizlice toplanıyor, seçimleri yönlendiriyor ve makamları kendi adamlarıyla dolduruyordu. İstanbul'da bir binada bulunuyordu ve tüm zamanını komitenin işlerine vakfeden ve astlarına emirler yağdıran bir şefi vardı. Bu şef, bir Amerikan belediye başkanının en kaotik günlerimizde kenti yönettiği gibi, fırkayı ve ülkeyi yönetiyordu; ve organizasyonun bütünü, bazen "görünmez hükümet" olarak tanımladığımız şeyin tipik bir örneğiydi. Bu sorumsuz denetim türü, esas itibariyle yurttaşlar tüm zamanlarını kendi özel işlerine ayırdıklarından ve böylece kamu yararını ihmal ettiklerinden dolayı, Amerikan kentlerinde zaman zaman kullanılmıştır. Fakat Türkiye'deki kitleler, demokrasinin anlamını kavra-

yamayacak kadar cahildi ve ülkenin iflası ve olayların gidişatı ulusu pratikte hükümetsiz bırakmış ve azimli bir maceraperest grup açısından kolay bir av haline getirmişti. İttihad ve Terakki Cemiyeti, güçlü lideri Talat Bey'le birlikte, böyle bir gruptu. İstanbul'daki kırk adamın dışında, imparatorluğun bütün önemli kentlerinde alt komiteler kurulmuştu. Komitenin yetkili kıldığı kişiler "emirleri alıyor" ve kendilerine verilen görevleri yerine getiriyorlardı. Bu komitenin onaylamadığı hiç kimse, ister üst ister alt düzeyde memuriyet edinemezdi.

Ancak, ahlaksız Amerikan çetelerini İttihad ve Terakki Cemiyetiyle kıyaslayacak olursam onlara haksızlık yapmış olacağımı da itiraf etmeliyim. Talat, Enver ve Cemal kendi sistemlerine Amerikan siyasetinde pek de rastlanmayan bir ayrıntıyı -suikast ve adli cinayet- eklemişlerdi. Erki, diğer hiziplerden şiddet yoluyla ele geçirmişlerdi. Bu darbe (*coup d'état*), benim varışımdan sadece bir yıl önce, 26 Ocak 1913'de gerçekleşmişti. O sıralar, Sadrazam sıfatıyla saygıdeğer Kamil Paşa ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın liderlik yaptıkları siyasal bir grup, iktidardaydı; onlar, Serbest Fırka olarak bilinen, esasen Jön Türklere karşı husumetleriyle sivrilen bir hizbi temsil ediyorlardı. Bu adamlar fecaatle sonuçlanan Balkan Savaşını yürütmüşler ve Ocak ayında kendilerini Avrupa güçlerinin tavsiyesine uymak ve Edirne'yi Bulgaristan'a teslim etmek zorunda hissetmişlerdi. Jön Türkler yaklaşık altı ay boyunca gözden uzakta kalmış ve iktidara dönme fırsatını beklemişlerdi. Edirne'nin, önerildiği gibi teslimi bu fırsatı onlara sağlıyordu. Edirne önemli bir Türk kentiydi ve Türk halkı doğal olarak bu teslimi *milli mukadderat*ının bir başka kilometre taşı olarak değerlendirdi. Talat ve Enver yaklaşık iki yüz yandaşı aceleyle bir araya getirdi ve o sıralar nezaretin bulunduğu Babıali'ye yürüdüler. Gürültüyü duyan Nazım Paşa salona doğru yürüdü. Ağzında sigara, elleri cebinde, cesur bir bakışla kalabalığa baktı.

"Aman, evlatlarım," dedi, yumuşak bir edayla, "bütün bu şamata ne için? Müzakerelerimize mani olduğunuzu bilmiyor musunuz?"

Yere yıkıldığında sözcükler ağzından güçlükle dökülmüştü. Bir kurşun göğsünü delmişti.

Talat ve Enver tarafından yönlendirilen kalabalık meclis odasına doğru koşuştu. Akıbetinin Nazım'la aynı olabileceğini söyleyerek, Sadrazam Kamil Paşa'yı istifaya zorladılar.

Suikast, bu liderlerin erki elde edebilmek için başvurdukları bir araç olduğu gibi, denetimi idame ettirmek için başvurdukları bir araç olarak da devam ediyordu. Cemal, diğer görevlerine ilaveten, İstanbul'un Muhafız Kumandanı oldu ve polisin kontrolü yetkileri içindeydi; bu makamda, Fouché'ymiş gibi yetenekler geliştirdi ve işini o denli iyi yaptı ki, Jön Türkler aleyhine planlar yapmak isteyen herkesi genellikle Paris'e veya Atina'ya sürdü. Varışımdan önceki birkaç ay boyunca terör hakim olmuştu. Jön Türkler yalnızca muhalefeti susturma yöntemlerine karşı oldukları için Abdülhamit rejimine son vermişlerdi. Şimdi ise Türkiye'nin bir Abdülhamit yerine birkaç Abdülhamit'i vardı. İnsanlar tutuklanıyor ve sınır dışı ediliyorlardı ve siyasi suçluların - yani iktidar çetesine muhaliflerin- idamları sık rastlanan olaylardandı.

Padişahın güçsüzlüğü de bu komitenin etkisini artırıyordu. V. Mehmet'in yalnızca Padişah olmayıp, halife de olduğunu hatırlamamız gerek. Dini lider olarak milyonlarca dindar Müslüman'ın saygı duyduğu bir kişilikti, dolayısıyla Türkiye'nin zalimlerinden kurtulmasında büyük etki sahibi olabilirdi. Padişaha karşı en içten duygulara sahip kişilerin bile kendisini enerjik, amir bir insan olarak düşünmediklerine inanıyorum. V. Mehmet'in içinde bulunduğu koşulların, başını kısa sürede yememiş olması bir mucizedir. Kendisi, muhbirlik ve kanla hüküm süren ve kendi akrabalarına bile, katledilen Ermenilerden daha fazla değer vermeyen bir adamın, -Gladstone'a göre "büyük katil"- Abdülhamit'in kardeşiydi. Abdülhamit'in, tahta çıkar çıkmaz yaptığı ilk eylemlerden biri, taht varisini bir saraya hapsedip, çevresini hafiyelerle doldurmak, görüşmelerini haremi ve birkaç saray görevlisiyle sınırlı tutarak, sürekli biçimde suikast korkusunu hissetmesini sağlamak olmuştu. Dolayısıyla V. Mehmet'in eğitimi de sınırlı olmuştu; yalnız Osmanlıca konuşuyor ve dış dünyayla ilgili bilgileri ara sıra eline geçirdiği Türk gazetelerinden ediniyordu. Veliaht, sessiz kaldığı sürece rahatı yerinde ve oldukça güvendeydi, fakat ilk başkaldırı girişiminin, hatta neler olup bittiğiyle biraz

fazla ilgilenmesinin bile, ölümüne neden olabileceğini biliyordu. Bu ateşten gömlek ne kadar tehlikeliyse de, esas olarak yardımsever, yumuşak tabiatlı insanı yok etmemişti. Padişahın "korkunç Osmanlı" diyebileceğimiz nitelikleri yoktu. Oldukça sessiz, yumuşak başlı, efendiden yaşlı bir adamdı. Herkes kendisini seviyordu ve ben de onun insan ruhuna aykırı duygular barındırdığına inanmıyorum. İmparatorluğunu yönetemiyordu, çünkü böylesine zorlu bir görev için hiçbir hazırlığa sahip değildi; unvanından ve büyük Osman'ın soyundan gelmekten hoşnuttu; ancak açıkçası Türkiye'nin kontrolü için mücadele veren adamların dalaverelerine karşıydı. Talat, Enver ve Cemal tarafından efendisi Abdülhamit'in yerine getirilen Padişah kişisel durumunu pek geliştirmemişti. İttihad ve Terakki Cemiyeti, aynen Türkiye'nin kalanına hükmettikleri gibi -gözdağıyla- kendisine de hükmediyordu. Gerçekten de, Padişah bir keresinde bağımsızlığını savunmaya kalkıştığında, kendisine güçlerini göstermişlerdi ve bunun sonucunda kimin efendi olduğu açığa çıkmıştı. Bazıları gerçek, diğerleri yalnızca siyasi muhalif, on üç "suikastçı"dan ve başka suçlulardan oluşan bir grup idama mahkum edilmişti. Onların arasında bir de padişah damadı vardı. İnfaz gerçekleşmeden önce ölüm kararlarını Padişah imzalamalıydı. Kendisi, diğer on ikisinin asılmasına itiraz etmemesine rağmen, damadın affına izin verilmesini istedi. 20,000,000 insanın sözde hükümdarı Talat'ın önünde neredeyse diz çöker hale düşmüştü, ancak tüm yalvarmaları bu kararlı adama vız geldi. Talat, kimin efendi olduğunu göstermeye karar vermişti bir kere. Birkaç gün sonra, kalabalığın gözü önünde halatın ucunda sallandırılan imparatorluk damadının acıklı görüntüsü bütün imparatorluğa efendilerinin Talat ve Komite olduğunu hatırlatıyordu. Bu trajik güç gösterisinden sonra Padişah bir daha devlet işlerine karışmayı aklından bile geçirmedi. Abdülhamit'e ne olduğunu aklından çıkartmıyor ve daha korkunç bir akıbetle karşılaşmaktan korkuyordu.

İstanbul'a ulaştığım sırada Jön Türkler Padişahı tamamen kontrol altına almışlardı. Padişah halk arasında, "şahsiyetsiz zat" anlamına gelen "ferman başı" olarak anılıyordu. Devlet görevleri yalnızca, büyükelçileri kabul etmek gibi belli merasimler gerçekleştirmekten ve Talat ve işbirlikçilerinin önüne getirdikleri

kağıtları imzalamaktan ibaretti. Bu, Türk sisteminde büyük bir değişiklikti, çünkü Padişah yüzyıllardır o ülkenin, her isteği yasa anlamına gelen ve tüm gücü elinde bulunduran mutlak hakimiydi. Yalnızca Padişah değil, tüm üyeleri, yalnızca patronlarının işaret ettiği biçimde oy verenlerden seçilmiş Meclis de Komiteye boyun eğiyordu. Komite en güçlü kabine makamlarından bazılarını yandaşlarıyla doldurmuştu ve bazı nedenlerle hala başkalarının elinde bulunan birkaç önemli yere de ulaşmaya çalışıyordu.

BÖLÜM II

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA "PATRON SİSTEMİ" VE BUNUN ALMANYA'YA FAYDASI

Bu gasp çetesinin lideri Talat gerçekten olağanüstü kişisel özelliklere sahipti. Doğaldır ki, Talat'ın yaşamı ve karakteri bana ilginç geliyordu, çünkü kendi ülkemdeki Patron sistemini uzun yıllardır iyi biliyordum ve Talat'ta, geçmişte yerel ve merkezi politikalarda sıklıkla yetki sahibi olan kaba fakat yetenekli insanlarla pek çok benzerlikler görüyordum. Talat'ın geçmişi o denli karanlıktı ki, ortalıkta onunla ilgili bir sürü öykü dolaşıyordu. Bir söylentiye göre, Bulgar çingenesiydi; bir başkasına göre, ataları yüzyıllar önce Müslümanlığı kabul etmiş Bulgar kanından insanlara uzanan Pomaklardı. Gerçek olduğuna inandığım bu açıklamaya göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek hakimi bir Türk değildi. Müslümanlığı hiç de önemsemediğine bizzat tanıklık edebilirim, çünkü fırkasının pek çok lideri gibi, tüm dinlerle alay ederdi. "Bilcümle rahiplerden, hahamlardan ve imamlardan nefret ediyorum," demişti bir keresinde bana. Amerikan kent politikasında yaşamın alt kademelerinden gelen pek çok insan politikacı olarak büyük yetenekler geliştirmiştir; Talat da benzer şekilde yaşamına bir postacı olarak başlamıştı. Daha sonra Edirne'de telgraf memurluğuna yükselmişti; ve alt kademelerden başlamış olmaktan büyük gurur duyuyordu. Kendisini bir veya iki kez evinde ziyaret ettim; o sıralar Türk İmparatorluğu'nun en güçlü insanı olmasına rağmen, evi halktan birinin sadeliğine sahipti. Oldukça ucuz eşyalarla döşeliydi ve bana, New York'ta mütevazı bir daireyi hatırlatıyordu. En sevdiği eşyası, eskiden ha-

yatını kazandığı telgraf cihazıydı. Talat bir gece bana Dahiliye Nazırı maaşını aldığı günü anlatmıştı; borçlarını ödedikten sonra, dediğine göre, elinde sadece yüz doları kalmış. İttihad ve Terakki Cemiyetini oluşturan sağlam pabuç arkadaşlarıyla zaman geçirmekten hoşlanıyordu; kabine dışında bulunduğu zamanlarda fırka makinesini bizzat yönettiği fırka merkezindeki günlük işlerle meşgul oluyordu. Bu alçakgönüllü başlangıca rağmen, görmüş geçirmiş bir adamın niteliklerini kazanmıştı. Eğitiminin başlangıcında bıçak ve çatal kullanmayı bile öğrenmemişken -Türkiye'deki yoksul sınıflar arasında bu aletler hiç bilinmez- Talat diplomatik yemeklere katılabiliyor ve ülkesini büyük bir ağırbaşlılık ve rahatlıkla temsil edebiliyordu. Çok az okumasına rağmen, derdini anlatabilecek kadar Fransızca öğrenmiş olmasını doğuştan akıllı olmasına bağlamışımdır. Fiziksel açıdan dikkat çekici bir endamı vardı. Güçlü, sağlam vücudu, geniş omuzları ve taş gibi sert pazıları, konumunu hak etmesini sağlayan doğal zekasının etkisini artırıyordu. Meseleleri tartışırken, omuzlarını kısmış, başını arkaya atmış ve normal bir insanınkinin iki katı olan bileklerini masaya sıkıca yerleştirmiş halde oturmayı severdi. Talat bir kez bu bilekleri kuvvetini ve küstah ruhunu yansıtacak biçimde masaya yerleştirmişse, onları oradan sökmek için hep bir manivela gerekirmiş gibi gelirdi bana. Şimdi ne zaman Talat aklıma gelse, ilk aklıma gelen kahkahası, iyi bir öyküden aldığı abartılı zevk, odada boydan boya yürürken attığı sağlam adımlar, merhametsizliği değildir -adamın bütün hayatı ve mizacı, bu kocaman bileklerde biçimleniyor.

Talat'ın, çoğu güçlü adamlar gibi, epeyi huysuzluğu vardı. Bir gün, kendisini, geniş omuzlarını kısmış, gözleri ateş saçar ve bileklerini masaya dayamış halde, her zamanki yerinde oturur buldum. Kendisini ne zaman böyle görsem sıkıntının kokusunu alırdım. O sırada talep üstüne talepte bulunuyordum, Talat, sigarasından birer fırt çekerek, "Hayır!" "Hayır!" "Hayır!" diyordu.

Masanın öbür tarafına doğru yürüdüm.

"Zannederim cümle sıkıntının sebebi bu bilekler, Majesteleri," dedim. "Onları masadan indirebilir misiniz?"

Talat'ın kocaman yüzü buruştu, kollarını aşağı indirdi, arkasına yaslandı ve kahkahayla gülmeye başladı. Kendisine bu şekil-

de yaklaşmam hoşuna gitmiş olmalı ki, yaptığım her talebi kabul etti.

Bir başka sefer odasına girdiğimde, iki Arap prensi hazır bulunuyordu. Talat çok ciddiydi ve yaptığım her talebi reddediyordu. "Hayır, öyle yapmayacağım" veya "Hayır, bu hususta en ufak fikrim yok," diye cevap veriyordu. Misafir prensleri etkilemek, onlara, bir büyükelçiyi "reddetmeye" bile çekinmeyen büyük bir adam olduğunu göstermek istediğini anlıyordum. O zaman yakınına gittim ve alçak sesle konuştum.

"Prensler üstünde iyi intiba bırakmak istediğinizi anlıyorum," dedim. "Şimdi şayet böyle yapmanız lazım geliyorsa, bunu Avusturya Sefiriyle yapın, kendisi dışarıda bekliyor. Benim meselelerim hafife alınmayacak kadar mühim."

Talat güldü. "Bir saat sonra gelin," dedi. Daha sonra tekrar geldim; Arap prensler ayrılmıştı ve işleri istediğim gibi halletmekte hiç güçlük çekmedik.

"Birisinin Türkiye'yi idare etmesi lazım; neden biz olmayalım?" demişti bir keresinde Talat bana. Durum tam da böyle olmuştu. "Sükutu hayale uğradım," diyordu, "Türkler demokrasi müesseselerini takdir edemedi. Bunu bir defa ümit ettim ve elimden geleni yaptım; lakin demokrasiye hazır değiliz." Hükümeti ilk kalkışanın el koyabileceği bir şey gibi görüyordu ve o adam olmaya karar vermişti. Karşılaştığım tüm Türk siyasetçileri arasında bir tek Talat'ın gerçekten olağanüstü doğal yeteneklere sahip olduğunu düşünüyordum. Büyük bir ikna gücüne ve etkiye, hızlı ve doğru düşünüp karar verme yetisine ve insanî güdüler açısından neredeyse insanüstü bir algılama yeteneğine sahipti. Son derece cana yakın oluşu ve espri yeteneği de kendisine mükemmel bir yönetici niteliği kazandırıyordu. Nazım'ın öldürülmesinden sonra şaşkınlık içindeki imparatorlukta üstünlüğü ele geçirmek için aldığı önlemler kurnazlığını yansıtıyordu. Hükümete birden el koymamış; sezileri ışığında, yavaş yavaş ilerlemişti. Konumunun zayıflığını belirlemişti; onu desteklemiş olan ihtilalci komitedeki arkadaşlarının, ordunun, yabancı hükümetlerin ve Türkiye'de kamuoyu diye bilinen pek çok hizbin çekemezliği gibi, uğraşması gereken pek çok güç vardı. Bu unsurlardan herhangi biri siyasal ve fiziksel anlamda kendisini yok ede-

bilirdi. Üzerinde yürüdüğü patikanın tehlikeli olduğunu biliyordu; ve her an kazara ölmeyi bekliyordu. "Yatağımda ölmeyi beklemiyorum," diyordu bana. Talat, Dahiliye Nazırı olmak suretiyle, vilayetlerin yönetiminin ve polisin kontrolünü ele geçirmişti; bu kendisine, büyük bir himaye sağlamıştı ve bunu Komitenin gücünü sağlamlaştırmak için kullanıyordu. Giderek diğer kabine görevlerine Komitenin temsilcilerini yerleştirerek tüm etkin hiziplerin desteğini kazanmaya çalışıyordu. Daha sonraları yüz binlerce Ermeni'nin katlinin asıl sorumlusu olmasına rağmen, o sıralar Komitenin, imparatorluktaki tüm ırkların birliği için mevcut bulunduğu yalanını savunuyordu ve bu nedenle ilk kabinesinde bir Arap-Hıristiyan, bir Dönme (Yahudi soyundan gelme Müslüman), bir Çerkez, bir Ermeni ve bir Mısırlı vardı.

Alman İmparatorluğu'ndaki Şansölyeliğe denk bir makam olan en yüksek göreve son Sadrazamı atıyordu. Bu görev için seçtiği adam, normal dönemlerde imparatorluğun en asil ve en önemli adamıydı, Talat'tan bütünüyle farklı bir sosyal sınıfa aitti. Amerika'da patronların, belediye başkanlığı, hatta valilik için göstermelik de olsa, hiziplerine saygınlık kazandıracak, ancak aynı zamanda kontrol edebileceklerini düşündükleri adamları seçmelerine pek az rastlanmaz. Talat ve arkadaşlarını, Sadrazamlığa Said Halim'i getirmeye iten de aynı nedendi. Said Halim, Mısır Hıdivinin kuzeni, bir Mısır prensi olarak, çok varlıklı ve çok kültürlü biriydi. İngilizce ve Fransızca'yı anadili gibi konuşuyordu ve dünyadaki her toplum için bir süstü. Fakat son derece kendini beğenmiş ve hırslı bir adamdı. En büyük arzusu Mısır Hıdivi olmaktı ve bu arzu daha sonra Türkiye'ye egemen olacak ekibin kendisi için siyasi şans olduğunu sanmasına yetmişti. En önemli "kampanya ianecisi" idi ve gerçekten de, Jön Türklere ta en başından beri büyük maddi yardım yapmıştı. Onlar da buna karşılık olarak, gerçek yetkilerini kullanmaya kalkışmayacağı, makamın saygınlığıyla yetineceği düşüncesiyle, imparatorluğun en yüksek makamına onu getirmişlerdi.

Yıllardır başka ülkelerdeki dahili koşulların incelenmesi de Almanya'nın savaş hazırlıkları içindeydi; nüfuz etmek ve fetih tasarılarını gerçekleştirmek için, mevcut bulunan karışıklıklardan yararlanmak emperyal programın kaçınılmaz bir parçasıydı. Gizli

ajanlarının Fransa'da, İtalya'da ve hatta Birleşik Devletler'de yeltendikleri şey açıktır ve bu ajanların Rusya'da başarılı olmaları savaşın gidişatını büyük oranda değiştirmiştir. 1913 ve 1914 yıllarında Türkiye'de hakim olan durumun, bu tür manevra ve dalavereler için ideal bir fırsat yarattığı ortadadır. Ve Almanya, Türkiye'de, başka ülkeler açısından bu denli bariz olmayan büyük bir avantaja sahipti. Talat ve arkadaşları Almanya'ya, neredeyse Almanya'nın kendisine muhtaç olduğu kadar muhtaçtılar. Hepsi de bir imparatorluğu yönetme işine yabancıydı. Paraları tükenmişti, ordu ve donanmaları dökülüyordu, düşmanları onları el altından çökertmeye çalışıyor ve büyük güçler ömürleri kısa, tohuma kaçmış serüvenciler olarak görüyordu. Yeni bir rejim, dış kaynaktan güçlü bir destek almadan ne kadar sürebilirdi. Talat ve Komitesi, kara ve deniz kuvvetlerini organize etmek, ulusu finanse etmek, sınai sistemlerin yeniden inşa edilmesine yardımcı olmak ve ulusu komşu ulusların tecavüzlerine karşı korumak için yabancı güce ihtiyaç duyuyordu. Yabancı devlet yönetiminden habersiz olduklarından, tüm uluslararası entrika kanallarıyla kendilerine kılavuzluk edecek becerikli bir danışmana muhtaçtılar. Böyle bir koruyucu nereden bulunacaktı? Büyük Avrupalı güçlerden yalnızca bir tanesi bu işi yapabilirdi. Ama hangisi? Türkiye normalde Britanya'ya başvururdu. Ancak şimdilerde Britanya'yı Mısır'ı ellerinden almış ve Balkan savaşları sonrasında parçalanmalarına neden olan bir ulus olarak görüyordu. Britanya o aralar, Rusya'yla birlikte, İran'ı kontrol ediyor ve dolayısıyla Türkiye'nin Asya dominyonları karşısında büyük bir tehdit oluşturuyordu -en azından Türkler buna inanıyorlardı. Britanya Türkiye'deki yatırımlarını yavaş yavaş çekiyor, İngiliz devlet adamları, Türk'ü Avrupa'dan kovma işinin neredeyse tamamlandığına inanıyorlardı ve Britanya'nın Yakın Doğu politikası, Balkanlar'ın organizasyonunun -Türkiye'nin bağlayıcı görmediği ve hükümsüz kılmaya azmettiği- Bükreş Antlaşmasıyla belirlenmiş olduğu gibi sürdürülmesine bağlıydı. Hepsinden önemlisi, Türkler 1914'de, Büyük Petro döneminden bu yana olduğu gibi, Rusya'dan çekiniyordu. Rusya, Bulgaristan ve Romanya'ya özgürlük vermiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında çok etkin olmuş ve kendisini önünde sonunda İstanbul'a sahip olacak

güç olarak gören ulus olarak, tarihi düşmandı. Çok iddialı olmak istemiyorum ama bu Rusya korkusu, her şeyin ötesinde, Türkiye'yi Almanya'nın kollarına iten bir faktördü. Yarım yüzyıldan fazla bir süredir Türkiye Britanya'yı Rus saldırısına karşı en emin koruyucu olarak görmüştü ve şimdi Britanya Rusya'nın fiili müttefiki olmuştu. Türk liderlerinin de paylaştığı üzere, Britanya'nın Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın varisi olması gerektiğini canı gönülden istediğine dair genel bir inanç egemendi.

1914'de Rusya, en azından açıkça, böylesi bir hak iddia etmiyor olmasına rağmen, Türkiye'yi başka yönlerden sıkıştırıyor olması Talat ve Enver'in o yönde destek aramak zorunda kalmasını imkansız kılıyordu. İtalya, o sıralar, Rodos ve diğer Türk adalarına hakim olan, Afrika'daki son Türk vilayeti Trablusgarp'ı ele geçirmişti ve Küçük Asya'da saldırgan planlar güttüğü biliniyordu. Fransa, Rusya ve Britanya'nın müttefikiydi ve demiryolları, koloniler ve imtiyazlar ile "nüfuz kazanma" temelinde büyük planlar güttüğü Suriye'de etkisini sürekli artırıyordu. Kişisel denklemler, yaklaşan dramada önemli bir rol oynuyordu. Üçlü İtilafın büyükelçileri Osmanlı siyasetçilerini ve yöntemlerini küçümsediklerini pek gizleyemiyorlardı. Britanya Büyükelçisi Sir Louis Mallet zeki ve kültürlü bir İngiliz centilmeniydi; Fransa Büyükelçisi Bompard benzer şekilde çekici, saygın bir Fransız'dı ve her ikisi de daha sonra Türkiye'ye dönük politikaları oluşturacak entrikalarda yer almaktan uzak duruyordu. Rus Büyükelçisi Giers, eski aristokratik rejimden gelme mağrur ve kendini beğenmiş bir diplomattı. Son derece kurnazdı, fakat Jön Türklere hor davranıyor, neredeyse ülkenin sahibiymiş gibi dolaşıyordu ve bana hakir gördüğü hükümetin tepesinde kırbaç tutuyor gibi görünüyordu. İtilafın üç büyükelçisinin, Talat ve Enver rejimini kalıcı veya dostluğunu kazanmaya değer bulmadıkları belliydi. Bildikleri kadarıyla son altı yılda epeyi hizip ortaya çıkmış ve kaybolmuştu ve keza aynı şekilde bu son iktidarın da birkaç ay içinde kaybolup gideceğine inanıyorlardı.

Fakat o sıralarda Türkiye'de, amacını gerçekleştirmek için en uygun vasıtaları kullanmaktan hiç de tereddüt etmeyen biri vardı. Wangenheim, meslektaşlarının tersine, bu adamların Türkiye'yle

bağlarını giderek güçlendiriyor olduklarını ve konumlarını tanıyacak ve kendilerine yardakçılık edecek daha güçlü bir iktidar aradıklarını açıkça görüyordu. Durumu iyice kavrayabilmemiz için, bir an için bize Türkiye'den daha yakın bir ülkeye bakalım. 1913'de Victoriano Huerta ve onun suikastçı arkadaşları Meksika'nın kontrolünü, Talat ve Komitesinin Türkiye'ye egemen olmalarını sağlayan yönteme benzeyen yöntemle ele geçirmişti. Huerta'nın Madero'yu öldürdüğü gibi, Jön Türkler de Nazım'ı öldürmüştü ve her iki ülkede de suikast normal bir siyasi silah olmuştu. Huerta Meksika Kongresini ve devlet dairelerini aynen Talat'ın Türk Meclisini ve devletin başlıca makamlarını kontrol ettiği gibi kontrol ediyordu. Huerta'nın denetimindeki Meksika, aynen Talat'ın denetimindeki Türkiye gibi, tükenmiş mali kaynakları, zayıf düşmüş sanayi ve tarımıyla, yoksul bir ülkeydi. Huerta kendi makamını korumayı ve kafası karışmış ülkesini yönetmeyi nasıl başarıyordu? Bunun tek bir yolu vardı -o da, daha güçlü yabancı bir gücün desteğini sağlamaktı. Bu nedenle defalarca Birleşik Devletler tarafından tanınmanın yollarını aramıştı ve biz, bir katille ilişki kurmayı reddettiğimizde, Huerta Almanya'ya yönelmişti. Kayserin karşılık vermiş olduğunu düşünelim; Meksika'nın mali durumunu düzeltebilir, demiryollarını yeniden inşa edebilir, sanayiini yeniden ayağa dikebilir, ordusunu modernize edebilir ve böylece fiili sömürgeye dönüşecek bir girişim başlatabilirdi.

Almanya'yı bunu yapmaktan alıkoyan tek bir şey vardı: Monroe Doktrini. Fakat Türkiye'de Monroe Doktrini yoktu ve Meksika açısından bir imkan olarak gördüğüm şey, Osmanlı İmparatorluğu'nda ne olup bittiğinin resmiydi. Şimdi dönüp baktığımda, her şey son derece açık, son derece basit, son derece kaçınılmaz gözüküyor. Almanya, Avrupa'daki, o tarihe kadar Türk topraklarından kendine büyük dilimler ayırmamış tek büyük güçtü, ki bu durum, ona büyük bir avantaj sağlıyordu. Almanya'nın İstanbul'daki temsilcisi, herhangi bir başka ülkenin temsilcisinden, sadece vicdansızlık açısından değil, bilgi ve yetenek açısından da, bu durumdan yararlanma konusunda çok daha vasıflıydı. Wangenheim o sıralar yeryüzündeki tek becerikli Alman değildi. Almanya'nın özellikle etkili ileri karakolu, otuz yıldır Türkiye'de

Frankfurter Zeitung'u temsil etmiş bulunan Paul Weitz idi. Weitz, Türkleri ve meselelerini çok iyi biliyordu; giremeyeceği gizli bir yer yoktu. Sürekli Wangenheim'ın yanında, suflörlük yapıyor, haber topluyor, bilgi veriyordu. Ünlü bir Alman arkeologunun oğlu ve Alman deniz ataşesi olan Humann ise İzmir doğumluydu ve hemen tüm yaşamını Türkiye'de geçirmişti; yalnız Osmanlıca konuşmakla kalmıyor, bir Türk gibi de düşünüyordu ve insan psikolojisinden çok iyi anlıyordu. Ayrıca, iki Türk liderinden biri olan Enver, Humann ile dostane ilişkiler içindeydi. Bu tecrübeli üçlüyü, Wangenheim, Weitz ve Humann'ı ve cana yakın ve saygın centilmenler olarak onlara muhalif Mallet, Bompard ve Giers'ı hatırladığımda, birbiri ardına gelen olaylar doğanın seyri gibi kaçınılmaz görünüyor. 1914 yılının baharı itibarıyla, İttihad ve Terakki Cemiyetini temsil eden Talat ve Enver Türk İmparatorluğu'na hemen tümüyle egemendiler. Aklı yaklaşan savaşta olan Wangenheim'ın da tek bir amacı vardı: Talat ve Enver'i kontrol etmek.

1914'ün Ocak ayı gibi erken bir tarihte, Enver Harbiye Nazırı oldu. O sıralarda Enver otuz iki yaşındaydı; dönemin tüm önde gelen Türk siyasetçileri gibi o da, alçak gönüllü bir yerden geliyordu ve halk arasındaki "Hürriyet Kahramanı" unvanı, Talat'ın ve Komitenin onu Harbiye Nazırı seçmesinin nedenlerinden biridir. Enver, bildiğim kadarıyla, hiçbir büyük askeri başarısı olmamasına rağmen askeri itibarından yararlanıyordu. 1908'de liderlerden biri olduğu ihtilal çok az cana mal olmuştu; 1912'de Trablusgarp'te İtalyanlara karşı bir orduya komuta etmişti -fakat o seferberlikte kesinlikle Napolyonumsu bir şeyler yapmamıştı. Enver bir keresinde, İkinci Balkan Savaşında Edirne'nin ele geçirilmesi sırasında bütün gece askerlerinin başında nasıl at sürdüğünü ve oraya ulaştığında, Bulgarların orayı terk etmiş olduğunu ve böylece kansız bir zafer kazandığını bana bizzat anlatmıştı. Fakat kesin olan bir şey vardı ki, Enver, Türkiye gibi kafası karışık bir ülkede başarıyı getirecek bir özelliğe sahipti, cüretkar ve korkusuzdu. Çok hızlı karar alıyordu, tek bir macera için geleceğini ve tüm yaşamını ateşe atmaya hazırdı; gerçekten de, başından beri, kariyeri birbiri ardına gelen şanslı krizlerle doluydu. Vicdansızlığı, acımasızlığı, soğukkanlılığı birleştirmişti, ancak keskin

hatlı yakışıklı yüzü, küçük fakat güçlü vücudu ve sevimli tavırları bunu yansıtmıyordu. Kendisini yönlendiren kişisel ihtirası hiç kimse fark edemezdi. Arkadaşları ondan genellikle -küçük Napolyon anlamına gelen- "Napolyoncuk" diye söz ediyordu ve bu lakap Enver'in sonsuz inancını gerçekten yansıtıyordu. Bir gece Enver'le, onun evinde oturduğumuzu hatırlıyorum da, bir duvarda Napolyon'un, öbür duvarda da Büyük Frederick'in bir resmi asılıydı; ve ortalarında Enver oturuyordu! Bu görüntü, kibri hakkında bize bir fikir verir sanırım; bu iki asker ve devlet adamı büyük kahramanlardı ve ben, Enver'in kaderin kendisine onlarınkine benzemeyen bir kariyer getireceğini düşündüğüne inanıyorum. Yirmi altı yaşındayken, Abdülhamit'i tahttan eden ihtilalde önemli bir rol oynamış olması, doğal olarak kendisini Bonaparte'la kıyaslamaya itiyordu; çok defasında bana kendisinin "bir kader adamı" olduğuna inandığını söylemişti. Hatta Enver, dünyaya Türkiye'nin şanını yeniden elde etmesi için geldiğine inanıyordu. Ancak, hep söylediğim gibi, Enver'in görünümünde ince ve efemine bir şeyler vardı. Bizim, Amerika'da matine yıldızı dediğimiz bir tipi vardı ve kadınlar ondan genellikle "şık" diye bahsederlerdi. Yüzünde tek bir çizgi veya kırışıklık yoktu; duygu ve düşüncelerini asla belli etmezdi; her zaman sakin, sert, soğukkanlı idi. Enver'in Napolyon'un zekasına sahip olmadığı, iktidarı ele geçirmek için yaptığı planlardan belliydi, çünkü şansını en başından beri Almanya'ya bağlamıştı. Yıllardır Kaysere büyük sempati duyuyordu. Almanya, Alman ordusu ve donanması, Alman dili ve Alman otokratik sistemi Türk demokrasisinin bu genç vaizini büyülüyordu. Hamit düştüğü sırada, Enver Berlin'de askeri bir görev yürütüyordu ve Kayser onun, Şark planlarını yürütebileceği muhtemel bir aracı olabileceğini hemen anlamış ve onu kendisine bağlamıştı. Daha sonra Enver askeri ataşe olarak Berlin'de uzun zaman geçirdi ve bu tecrübe Almanya'ya yönelik sevgisini daha da artırdı. İstanbul'a döndüğünde neredeyse Türk'ten çok Alman'dı. Almanca'yı çok iyi öğrenmişti, uçları hafifçe yukarı kıvrık bir bıyığı bile vardı; gerçekten, tam bir Prusyalı gibi görünüyordu. Enver Harbiye Nazırı olur olmaz, Wangenheim genç adama övgüler düzmüş, gururunu okşamıştı, hırslarını harekete geçirmiş ve muhtemelen, arzularını gerçekleş-

mesinde Alman desteğini vaat etmişti. Özel sohbetlerde Enver Almanya'ya duyduğu hayranlığı hiç gizlemiyordu.

Dolayısıyla Enver'in Harbiye Nazırlığına seçilmesi Almanya'nın zaferi demekti. Hemen kapsamlı bir reorganizasyona kalkıştı Enver. Bana, bu makamı yalnızca özgür olabilmek şartıyla kabul etmiş olduğunu bizzat söylüyordu ve bu özgürlük şimdi işe yarıyordu. Ordu'da hala, çoğu öldürülen Nazım'ın taraftarı ve Jön Türklerden çok eski rejime yandaş olan çok sayıda subay vardı; Enver bunlardan 268'inin işine hemen son verdi ve yerlerine "İttihadçı" olarak bilinen Türkleri ve çok sayıda Alman'ı tayin etti. Enver-Talat grubu onların seleflerini devirdikleri gibi kendilerini azledecek bir ihtilalden korkuyordu hep. İhtilalci olarak birkaç kararlı adamın ülkenin kontrolünü nasıl kolaylıkla ele geçirebildiğini bizzat öğrenmiş olduklarını söylemişlerdi birkaç kez bana; söylediklerine göre, ordu içinde kendilerine karşı böyle bir darbe yapacak küçük bir grup bile olmasını istemiyorlardı. Enver'in cesareti Talat'ı bile dehşete düşürmüştü, fakat Enver kararlılığını gösteriyor ve yerinden edilen subaylardan birinin, Balkan savaşında Edirne'yi savunmuş Şükrü Paşa olmasına rağmen, bu eylemini gözden geçirmeyi reddediyordu. Enver, Türk komutanlara, terfi için sadece kendisine güvenmeleri gerektiğini ve Jön Türkler dışındaki herhangi bir grupla siyasi ilişki içine girmemelerini söyleyen bir genelge çıkarttı.

Böylece Enver'in ilk işi, Türk ordusunun Prusyalılaştırılması idi, fakat Talat, arkadaşı gibi Alman hayranı değildi. Almanya'nın oyununu oynamaya hiç niyeti yoktu; daha çok Komite ve kendisi için çalışıyordu. Fakat ordunun kontrolüne sahip olamadığı sürece başarılı olması mümkün değildi; bundan dolayı yıllardır "İttihadçı" siyasette yakın arkadaşı olan Enver'i Harbiye Nazırı yapmıştı. Hiç de sahip olamayacağı güçlü bir orduya muhtaçtı yine ve dolayısıyla yardım alabileceği tek kaynağa, Almanya'ya yanaşmak zorundaydı. Wangenheim ve Talat, 1913 yılının ikinci yarısında, Kayserin Türk kuvvetlerini yeniden organize edecek askeri bir heyeti göndermesi konusunda anlaşmışlardı. Talat bana, Almanya'nın kendisini kullandığını düşünmesine rağmen, bu heyeti çağırırken aslında kendisinin Almanya'yı kullanıyor olduğunu söylüyordu. Bu hareketin biraz tehlikeli olduğunu iyi bili-

yordu. Ocak 1914'de Talat'la bu durumu tartışan bir mebus, Talat'ın aklından geçenleri yansıtan görüşmeyi aktarmıştı bana.

Mebus, Alman askeri heyetini kastederek, "memleketin idaresini niye Almanlara devrediyorsunuz?" diye sormuştu. "Almanya'nın Türkiye'yi kolonisi yapma planını, yani Mısır gibi olacağımızı idrak etmiyor musunuz?"

"Etmez miyiz?" diye cevaplamış Talat, "bu, Almanya'nın planı. Bu memleketi kendi elimizle onlara çiğnetemeyeceğimizi de biliyoruz. Dolayısıyla Almanların emrimize arz edebileceği teknik ve maddi yardımdan faydalanacağız. Kendi kendimize kafi gelene kadar Almanya'yı memleketin inşa ve müdafaasında bize yardım etmesi için istihdam edeceğiz. Vakti geldiğinde, yirmi dört saat içinde Almanya'ya Allahaısmarladık diyebiliriz."

Türk ordusunun fiziki durumu kesinlikle bir kaynaktan yardıma muhtaç görünüyordu. Almanların gelmesinden önce, mevcut tablonun tüm imparatorluğun durumunu yansıttığını düşünmüştüm hep. İlk resepsiyonumun davetiyelerini gönderdiğimde, çok sayıda Türk subayı benden normal giysileriyle gelmelerine izin verilmesini rica etti; söylediklerine göre resmi giysileri ve satın alacak veya kiralayacak paraları yoktu. Üç buçuk aydır maaşlarını alamamışlardı. Bu gibi merasimlerin kurallarını düzenleyen Sadrazam, üniforma konusunda ısrar ettiğinden, bu subayların çoğu gelemedi. Hemen aynı günlerde yeni Alman heyeti, ikinci kolordu komutanından adamlarına talim yaptırmasını istemiş, fakat komutan adamlarının botları olmadığı için yapamayacağını söylemişti.

Talat, sonraları kendini tehlikeli ve kötü göstermeye çalışmasına rağmen, ben hala onun en azından o sıralar Almanya'nın bilerek maşası olmadığını düşünüyorum. Tanık olduğum bir olay bu görüşü doğrulamakta. Büyük devletlerin Türkiye ile ilişkilerini tanımlarken, Birleşik Devletler hakkında hiçbir şey söylemedim. Gerçekten de o sıralar önem arz eden iş ilişkilerimiz yoktu. Türkler bizi idealistlerin ve fedakarların ülkesi olarak görüyor ve sadece hayırseverlik adına harika eğitim kurumları inşa etmek için milyonlar harcamış olmamıza şaşkınlıkla ve belki de hayranlıkla bakıyorlardı. Amerikalıları seviyor ve bizi bütün uluslar arasında sahip oldukları neredeyse tek gerçek dost sayıyorlardı. Fa-

kat Türkiye'ye ilişkin çıkarlarımız azdı; Standard Oil Company iyi iş yapıyordu, Singer Company Ermenilere ve Rumlara dikiş makinesi satıyordu; biz de onlardan epeyi tütün, incir ve kilim alıyor ve meyankökleri topluyorduk. Bu faaliyetlere ilaveten, Osmanlı İmparatorluğu ile yegane temaslarımızı misyonerler ve eğitim uzmanları aracılığıyla yürütüyorduk. Türkler, ülkelerini parçalama ve Balkan politikasına karışma isteğimizin olmadığını biliyorlardı. Talat'ın ülkesinin meselelerini benimle bu denli rahatça tartışabilmesinin nedeni belki de Ülkemin tarafsız olduğunun bilinmesiydi. Bu sohbetler sırasında onlara hizmet etme arzumu sık sık dile getiriyordum ve Talat ve Kabinenin diğer üyelerinden bazıları iş meselelerini bana danışmayı alışkanlık haline getirmişlerdi. Varışımdan hemen sonra, İstanbul'daki Amerikan Ticaret Odasında bir konuşma yapmıştım; Talat, Cemal ve diğer önemli liderler oradaydı. Bu konuşmada Türkiye'nin geri kalmış ekonomik durumundan bahsettim ve cesaretlerinin kırılmaması yolunda onları uyardım. Birleşik Devletler'in İç Savaştan sonraki halini anlattım ve harap olmuş Güney eyaletlerimizin o sıralarda Türkiye'ninkine benzeyen bir görünüm sergilediğine işaret ettim. Ardından kendimizi nasıl çalışmaya verdiğimizden, kaynaklarımızı nasıl geliştirdiğimizden ve bugünkü zengin ulusumuzu nasıl inşa ettiğimizden söz ettim. Konuşmam sanırım derin bir izlenim bıraktı, özellikle İç Savaştan sonra Birleşik Devletler'in yabancı para piyasalarına fazlasıyla borçlandığını ve dünyanın her yerinden göç aldığına ilişkin ifadelerim çok etkili oldu.

Bu konuşma galiba Talat'a yeni bir fikir vermişti. Birleşik Devletler'in, Talat'ın Avrupa'da bulmaya çalıştığı maddi desteği vermesi imkansız değildi. Ben zaten Amerikalı bir maliye uzmanını Türkiye'nin mali durumunu incelemesi için göndermeyi önermiş ve bunun için New Yorklu Henry Bruère'nin adını vermiştim; bu öneri Türklerce olumlu karşılanmıştı. O sıralar Türkiye'nin en büyük ihtiyacı paraydı. Fransa uzun yıllardır Türkiye'yi paraca desteklemişti ve Fransız bankerler, 1914 baharında, bir başka büyük kredi için görüşmeler yürütüyorlardı. Almanya biraz kredi vermiş olmasına rağmen o dönemde Berlin para piyasasının durumu Türklere daha fazla yardım verilmesine elverişli değildi.

1913 yılı Aralık sonlarında, -Hıristiyan bir Arap olarak, son derece iyi İngilizce konuşan (1893'de Chicago Dünya Fuarında Türk temsilcisiydi), Ticaret ve Ziraat Nazırı- Bustani Efendi beni çağırdı ve benimle Amerikan kredisi konusunu görüştü. Bustani, Türk maliyesinin yeniden organize edilmesi sorumluluğunu üstlenebilecek Amerikalı sermayedarlar olup olmadığını sordu. Ricası umutsuzluk çığlığı gibiydi ve beni derinden etkiledi. O sıralar günlüğüme de yazdığım gibi, "Para için sandığın dibini kazıyorlar" idi. Fakat ben yalnızca altı haftadır Türkiye'deydim ve açıkçası Amerikalı bankerlere böylesine büyük bir sözleşme tavsiye edebilecek kadar bilgim yoktu. Bustani Efendi'ye Türkiye'deki ekonomik şartlara ilişkin kapsamlı bir bilgi edinmedikçe görüşlerimin Birleşik Devletler'de çok ciddiye alınmayacağını belirttim. Talat birkaç gün sonra bana geldi ve tüm imparatorluğu kapsayacak uzun bir geziye çıkmamı ve durumu yerinde incelememi önerdi. Bu arada kendilerini bir nebze rahatlatacak küçük bir geçici kredi sağlayıp sağlayamayacağımı sordu. Türk Hazinesinde hiç para kalmadığını; sadece 5,000,000 $ bulabilirsem, bunun kendilerini rahatlatabileceğini söyledi. Talat'a, bu miktarı bulmaya çalışacağımı ve önerisi doğrultusunda, Amerikalı yatırımcılar bulabilme umuduyla İmparatorluğunu inceleyeceğimi söyledim. Hariciye Nezaretinin onayını aldıktan sonra yeğenim ve iş ortağım Robert E. Simon'a mektup yazarak, Türkiye'ye kısa vadeli ve menkul kıymet karşılığı küçük bir kredi verecek New Yorklu bazı kuruluş ve bankerleri araştırmalarını rica ettim. Her nasılsa, Simon, C.K.G. Billings'in konuya yakın ilgi göstermiş olduğunu ve eğer istersem yatıyla yola çıkacağını ve konuyu Türk Kabinesi ve benimle görüşeceğini bildirdi. Birkaç gün içinde Billings İstanbul'a yola çıkmıştı.

Billings'in yaklaştığı haberleri Türk başkentinde çok hızlı yayıldı; kendi özel yatıyla geliyor olması olayın önemini ve çekiciliğini büyütüyor gibiydi. Amerikalı bir milyonerin tamtakır Türk hazinesini güçlendirmeye hazırlanması ve bu desteğin Türk maliyesinin Amerikalı sermayedarlarca yeniden inşasının ilk adımı olduğu inancı, yabancı elçiliklerde büyük bir telaşa neden oldu. Haberler o kadar hızlı yayıldı ki, Türk Kabinesinin bu olayın gizli tutulmasına pek özen göstermemiş olduğundan kuşkulanmaya

başladım. Bu kuşku, bana Talat'ın isteğiyle gelmiş olduğunu bildiren Şef Rabbi Nahum'un ziyaretiyle daha da arttı.

"Bir şayia var," dedi Şef Rabbi, "Amerikalılar Türkiye'yi ikraz ediyorlarmış. Şayet tekzip etmezseniz, Talat Bey çok müteşekkir olacak."

Wangenheim ise neredeyse isterik bir merak sergiliyordu: Amerika'nın Türkiye'nin yardımına koşma ihtimali planlarına hiç de uymuyordu, çünkü onun gözünde Türkiye'nin yoksulluğu imparatorluğun Almanya'ya muhtaç olması açısından paha biçilmez bir olguydu. Bir gün Wangenheim'a, Billings'in evlerinin, tablolarının ve atlarının resmini içeren bir kitap gösterdim; yalnızca atlarla değil -çünkü kendisi de bir biniciydi- Billings'in servetine ait bu somut kanıtla çok ilgilendi. Önümüzdeki birkaç gün boyunca çok sayıda elçi ve bakan büroma doldu, hemen hepsi de büyük bir ciddiyetle kitaba bir göz atmak istiyordu! Billings'in varışı yaklaştığından, Talat ağırlanması için ayrıntılı planlar yapmaya başlamıştı; bana tasarlanan akşam yemeklerine, öğle yemeklerine ve resepsiyonlara kimleri davet etmemiz gerektiğini soruyordu. Her zamanki gibi Wangenheim kalanların başında geliyordu. Planlamış olduğumuz akşam yemeğine gelemezdi ve benden kendisini öğle yemeğine dahil etmemi rica etti ve böylelikle Billings'le diğer diplomatlardan birkaç saat önce tanıştı. Billings kendisine Türkiye ile ilgilendiğini ve kredi vermesinin mümkün olduğunu açıkça ifade etti.

Akşam Billings'in grubuna, Türk Kabinesinin tüm önemli üyelerinin hazır bulunduğu bir akşam yemeği verdik. Bu yemekten önce Talat, Billings ve ben kredi hakkında uzun bir görüşme yaptık. Talat bize, Fransız bankerlerin şartlarını tam da o gün kabul etmiş olduklarını ve dolayısıyla artık Amerikan parasına ihtiyaçlarının kalmadığını bildirdi. Billings'e karşı son derece nazik davrandı ve müteşekkir olduğunu defalarca ifade etti. Gerçekten de, öyle olmalıydı, çünkü Billings'in gelişi Türkiye'nin Fransız bankerlerle anlaşmalarını sağlamıştı. Minnettarlığını ifade etme çabaları sırasında ilginç bir olay da yaşandı. Kabinedeki ikinci adam olan Enver, Billings'in geldiği gün evleniyordu. Enver'in Türk dünyasında göstermekte olduğu ilerleme, daha önce söylediğim gibi, çok mütevazı soydan gelmesine rağmen, gelinin Sa-

raylı olmasından bellidir. Türk düğünleri uzundur, iki ya da üç gün sürer. Büyükelçilik yemeğinin ertesi günü Talat Billings'in grubuna Cercle d'Orient (Büyük Kulüp)'te bir öğle yemeği verdi ve Enver'e düğün törenine bir süre ara vererek bu yemeğe katılması için ısrar etti. Enver öğle yemeğine geldi, tüm konuşmalarda hazır bulundu ve sonra düğününe döndü.

Talat'ın bu Billings olayına kapanmış gözüyle bakmadığını sanıyorum. Bu satırları yazarken geriye baktığımda, açıkça anlıyorum ki, Talat ülkesini bataktan çıkartmaya çalışıyordu ve Birleşik Devletler'in kurtuluş çabalarında kendisine yardımcı olma ihtimalini hep aklında tutuyordu. Bana sık sık, kendi telaffuzuyla "Beelings Bey"den bahsediyordu ve hatta Türkiye, Fransa ve İngiltere ile bağlantıyı koparttıktan ve para için Almanya'ya ihtiyaç duymaya başladıktan sonra bile, aklı hala Billings'in ziyaretindeydi; belki de Almanları kovma planını gerçekleştirdikten sonra ülkemizi mali anlamda bir sığınak olarak düşünüyordu. Savaş günlerinde, benim başaramayacağım pek çok şeyi benim için yapma nedeninin Amerikan yardımı ihtimalini göz ardı etmemesi olduğundan adım gibi eminim. Ben İstanbul'dan ayrılırken bana söylediği son sözler "Beelings Beye beni hatırlat" olmuştu. Bu yat ziyaretinde bazı komik olaylar olmasına rağmen, sonuçta pek çok kişinin açlık ve katliamdan kurtulduğuna eminim.

BÖLÜM III

"KAYSERİN ŞAHSİ TEMSİLCİSİ."WANGENHEIM AMERİKAN SAVAŞ GEMİLERİNİN YUNANİSTAN'A SATILMASINA MUHALEFET EDİYOR

1914 Mart ayında Almanlar Türkiye üzerindeki kontrollerini epeyi artırmışlardı. Aralık ayında gelmiş olan Liman von Sanders Türk ordusunda büyük bir nüfuza sahip olmuştu. Her şeyden önce, Von Sanders'in tayini hiçbir düşmanlık yaratmadı, çünkü Alman heyetleri, özellikle Von der Goltz'unki, Türk ordusuna eğitim vermek üzere çok önceden çağrılmıştı ve o sıralar, başkanlığını Amiral Limpus'un yaptığı bir İngiliz bahriye heyeti bile Türk donanmasının yeniden organizesi gibi zor bir görev için Türkiye'deydi. Ancak Von Sanders askeri heyetinin, adlarını saydıklarımdan oldukça farklı bir nitelik taşıdığını kısa sürede içinde kavradık. Von Sanders gelmeden önce, onun, birinci Türk kolordusunun komutasını alacağı ve General Bronssart von Schnellendorf'un *Erkanıharp Reisi* olacağı ilan edilmişti bile. Tayinler, Kayserin Türk ordusunu kendisininkine bağlama planlarını neredeyse tamamlamış olduğundan başka bir anlam taşımıyordu. Von Sanders'in tayininin kendisine vermiş olduğu yetkiyi ifade etmek için, birinci kolordunun gerçekte İstanbul'u kontrol ettiğini söylemek yeterli olur. Bu değişiklikler, Enver Paşa'nın Prusya sistemi çarkında ne boyutta bir dişli olduğunu açıkça gösteriyordu. Doğaldır ki İtilaf Devletlerinin temsilcileri Almanya tarafından gerçekleştirilen böylesi bir gaspı hoş göremezlerdi. Britanya, Fransa ve Rusya Büyükelçileri Sadrazamı derhal göreve çağırdılar ve Von Sanders'in terfiini kibarlığı elden bırakarak protesto ettiler. Türk Kabinesi her zamanki gibi mırın kırın etti, değiş-

şikliğin önemli olmadığını iddia etti, fakat sonunda Von Sanders'in birinci kolordu komutanlığına tayinini geri çekti ve kendisini *Umum Müfettişliğe* getirdi. Ancak bu, durumu düzeltmiyordu, çünkü bu görev Von Sanders'e daha önce sahip olduğundan çok daha büyük yetki veriyordu. Böylece, 1914 Ocak ayı itibarıyla, yani Büyük Savaş başlamadan yedi ay önce, Almanya Türk ordusunda üst makamları ele geçirmişti: bir Alman generali *Erkanıharp Reisi*, diğeri, *Umum Müfettiş*ti; çok sayıda Alman subayı önemli komuta makamlarındaydı ve o sıralar Almanya'nın en samimi savunucusu olan Türk siyasetçisi Enver Paşa, Harbiye Nazırıydı.

Bu diplomatik zafer sonrasında Wangenheim tatile gönderildi -kesinlikle hak etmişti bunu- ve Rus Büyükelçisi Giers de aynı tarihte tatile çıktı. Barones Wangenheim -o sıralar diplomasideki tüm bu kurnazlıklardan bihaber olan- bana tatillerin ne anlama geldiğini anlattı. Wangenheim'ın izne ayrılması, Baronesin dediğine göre, Alman Hariciyesi Von Sander olayını kapanmış -hem de zaferle kapanmış- sayıyormuş. Yine Baronesin söylediğine göre, Giers'in sıla izni, Rusya'nın bu bakış açısını kabul etmeyi reddettiği ve Rusya açısından Von Sanders meselesinin bitmediği anlamına geliyormuş. Bu esrarengiz Yakın Doğu diplomasisinde, ulusların birbirleriyle yalnız sözcüklerle değil, eylemlerle de konuştuğunu aileme yazdığımı ve buna örnek olarak da Barones Wangenheim'ın bu diplomatik tatil açıklamasını gösterdiğimi hatırlıyorum.

Evimde vuku bulan bir olay, Von Sanders'in bu askeri görevi ne kadar ciddiye aldığına dikkatimi çekmişti. 18 Şubat günü ilk diplomatik yemeğimi veriyordum; General Von Sanders ve iki kızı hazır bulunuyordu, General, kızım Ruth'un yanında oturuyordu. Ancak kızım çok da hoş zaman geçirmemişti; göğsü madalyalarla dolu, şık üniformasının içinde orada öylece oturan Alman mareşali, yemek boyunca pek konuşmamıştı. Yemeğini sessizce ve somurtarak yemiş, kızımın sohbet çabaları haşin ve tek heceli sözcüklerle karşılık bulmuştu. Bu büyük askeri liderin tutumu şımarık bir çocuğun huysuzluğuna benziyordu.

Yemeğin sonunda, Alman maslahatgüzarı Von Mutius, büyük

bir heyecanla yanıma yanaştı. Mesajını iletmeden önce heyecanını kontrol edebilmesi için bir süre beklemek zorunda kaldık.

"Büyük bir hata yaptınız Muhterem Sefirim," dedi.

"Neymiş o?" diye sordum, biraz şaşkınca.

"Mareşal Von Sanders'e büyük bir ayıp yaptınız. Akşam yemeğinde onu ecnebi ortasefirlerden daha düşük bir mertebeye koydunuz. O, Kayserin şahsi vekili ve sefirlere muadil mertebede olmalı. Vükela-i devletten ve ecnebi ortasefirlerden önce oturtulması lazım gelirdi."

Böylece İmparatorun kendisini aşağılamış oluyordum! Demek ki, Von Sander'in kaba tutumunun arkasında bu yatıyordu. Çok şükür ki, kabahat benim değildi. Akşam yemeğindeki oturma sırasını ben hazırlamamıştım; konuklarımın listesini, Avusturya Büyükelçisi ve diplomatların duayeni ve de böylesine hassas konularda İstanbul'daki en yüksek otorite olan Marki Pallavicini'ye göndermiştim. Marki, her adın karşısına kırmızı mürekkeple 1, 2, 3, 4, 5 gibi kıdem sırasını işaretleyerek listeyi geri göndermişti. Bu belgeyi Avusturya Büyükelçisinden geldiği gibi saklıyorum hala ve General Von Sanders'in adının karşısında '13' yazıyor. Ancak kabul etmeliyim ki, '13ncü sandalye' masanın ayağına yakın düşüyordu.

Durumu Von Mutius'a anlattım ve akşam yemeğindeki konuklardan biri olan Avusturya Büyükelçiliği *conseiller*'si Panfili'den, öfkeli Alman diplomatıyla konuyu açıklığa kavuşturmasını rica ettim. Avusturyalılar ve Almanlar müttefik olduklarından, aşağılama varsa bile, istemeden olduğu aşikardı. Panfili, Von Sanders'in konumu üzerine çok kafa patlatmış ve meseleyi Markiye arz etmiş olduğunu söyledi. Sonuçta, Von Sanders'e 13ncü sırayı bizzat Avusturya Büyükelçisi vermişti. Fakat Alman Büyükelçiliği meselenin peşini bırakmadı, çünkü sonradan Wangenheim Pallavicini'yi ziyaret edip, konuyu hayli tartıştı.

Pallavicini, "şayet Liman von Sanders Kayseri temsil ediyorsa, siz kimi temsil ediyorsunuz?" diye sordu Wangenheim'a. Tartışma iyi gidiyordu, çünkü büyükelçi demek, hükümdarın *alter ego*su (diğer kişiliği ya da en hafifinden çok yakın dostu) demekti.

"Bir imparatorun aynı yerde iki mümessili olması," diye devam etti Marki, "çok mutat bir şey değil."

Marki çok direngen olduğundan, Wangenheim sorunu Sadrazama götürdü. Fakat Said Halim böylesine hayati bir meselede sorumluluk almayı reddetti ve ihtilafı Bakanlar Kuruluna götürdü. Bu organ meseleyi büyük bir ciddiyetle ele aldı ve şu karara vardı: Von Sanders yabancı ülkelerin ortaelçilerinin önünde, ancak Türk Bakanlar Kurulu üyelerinin altında yer almalıdır. Bunun üzerine yabancı ortaelçiler protesto niteliğinde seslerini yükseltmeye başladılar. Von Sanders bu soruna neden olduğu için bayağı gözden düşmekle kalmayıp, başvurduğu amirane ve otokratik yol da genel bir nefret doğurdu. Ortaelçiler, eğer bu tür bir törende Von Sanders'e öncelik verilecek olursa, masayı terk edeceklerini beyan ettiler. Sonuçta, Von Sanders diplomatik bir yemeğe bir daha hiç davet edilmedi. Britanya Büyükelçisi Sir Louis Mallet acı bir tecrübe yaşamış oldu. Söylediğine göre, bu olay onun Büyükelçiliğinde yaşanmamış olduğu için şanslıydılar; eğer öyle olsaydı, gazete sütunları İngiltere ve Almanya arasındaki gergin ilişkiler hakkında yazılarla dolu olacaktı!

Yine de, bu olay uluslararası anlamda büyük önem taşıyordu. Von Sanders'in kişisel kibri diplomatik bir sırrı ifşa etmesine yol açmıştı; kendisi sadece Türk ordusunu eğitmek üzere gönderilmiş bir usta değildi; iddia ettiği gibi gerçekten Kayserin kişisel temsilcisiydi. Kayser, kendisini, aynı Wangenheim'ı seçmiş olduğu gibi, Türkiye'ye ilişkin isteklerini gerçekleştirmenin bir aracı olarak seçmişti. Daha sonra Von Sanders, Alman aristokratlarının imparator hazretlerinden bahsederken sergiledikleri o gururlu tavırla bana, Kayserin onu bu İstanbul heyetine tayin etmiş olduğu gün birkaç saat kendisiyle nasıl konuştuğunu ve yine işe başladığı gün son talimatlarını vermek için kendisiyle nasıl bir saat daha geçirdiğini anlattı. Bu akşam yemeği olayını, Almanya'nın Türkiye'deki yükselişinin bir göstergesi olarak hükümetime rapor ettim ve diğer büyükelçilerin de kendi hükümetlerine aynı şeyi rapor ettiklerine inanıyorum. Akşam yemeğinde hazır bulunan Amerikalı askeri ataşe Binbaşı John R. M. Taylor bu olaya hayli önem yüklüyordu. Olaydan bir ay sonra o ve İstanbul'daki Amerikan muhafız alayı *Scorpion*'a komuta eden

Yüzbaşı McCauley Kahire'de Lord Kitchener'le öğle yemeği yemişti. Yemeğe katılanların sayısı, yalnızca Amerikalı subaylar, Lord Kitchener, kız kardeşi ve grubu bir araya getiren bir yaver olmak üzere, azdı. Binbaşı Taylor bu olaydan söz ettiğinde, Kitchener büyük ilgi göstermişti.

"Bu ne manaya geliyor acaba sizce?" diye sormuş Kitchener.

Binbaşı Taylor, "kanaatim şu ki," demiş, "büyük harp geldiğinde Osmanlı büyük ihtimalle Almanya'nın müttefiki olacak. Açık bir ittifak içine girmese bile, en asgarisinden Kafkasya cephesinde seferber olacağını ve dolayısıyla üç Rus kolordusunun dikkatini Avrupa harekat sahnesinden uzağa çekeceğini zannediyorum."

Kitchener bir an düşünmüş ve ardından "sizinle aynı kanaatteyim" demiş.

Ve şimdi birkaç aydır Türk ordusunun fiilen Almanya'nın kontrolü altına girdiğine tanık oluyorduk. Alman subaylar her gün birliklere talim yaptırıyordu -şimdi inanıyorum ki, her şey yaklaşan savaşa hazırlıktı. Büyük bir askeri teftişin yapıldığı Temmuz ayında, ak mı kara mı, her şey ortaya döküldü. Olay muhteşemdi ve bir şenlik havasındaydı. Sultan bütün ihtişamıyla oradaydı; küçük maiyetiyle birlikte güzelce süslenmiş bir otağın altında oturuyordu; ve Mısır Hıdivi, Veliaht, imparatorluk kanından prensesler ve tüm Kabine de oradaydı. Şimdi, geçen altı ayda Türk ordusunun tam bir kişilik kazanmış olduğunu izliyorduk. Daha ocak ayında son derece disiplinsiz olan bu pejmürde kalabalık şimdi kaz adımıyla yürüyordu; adamlar Alman kurşuni rengine bürünmüşlerdi ve hatta Alman *pickelhaube*'sine benzeyen miğfer takıyorlardı. Alman subaylar, gösteriden büyük gurur duyuyorlardı ve Ocak ayının perişan Türk askerlerinin bu derli toplu giyinmiş, uygun adımla yürüyen, fevkalade bir şekilde manevra yapan birliklere dönüşmesi gerçekten inanılmaz bir askeri başarıydı. Padişah beni otağına davet ettiğinde, doğal olarak adamlarının durumundan dolayı kendisini kutladım. Çok coşkulu gözükmüyordu; savaş ihtimalinden üzüntü duyduğunu söyledi; içtenlikle barışçıydı. Bazı önemli kişilerin bu büyük Alman açık hava gösterisinde hazır bulunmadığını fark ettim, çünkü Fransız, İngiliz, Rus ve İtalyan büyükelçileri uzak durmuşlardı. Bom-

pard, on bilet almış olduğunu fakat bunu bir davet saymadığını söyledi. Wangenheim da büyük bir gururla, diğer büyükelçilerin kıskançlık duyduklarını ve Türk ordusunun Alman eğitimi altında göstermiş olduğu ilerlemeyi görmek istemediklerini belirtti bana. Bu büyükelçilerin, bu Alman tatilini şereflendirmek istemediklerinden dolayı katılmayı reddettiklerine hiç kuşku duymuyordum; ayrıca onları ayıplamıyordum da.

Bu arada, Almanya'nın Türk siyasetindeki rolüne ilişkin başka kanıtlarım da vardı. Haziran ayında Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Londra Antlaşması (30 Mayıs 1913) Sakız ve Midilli adalarını Yunanistan'a bırakmıştı. Haritaya bir göz atılacak olursa, bu adaların stratejik önemi anlaşılabilir. Adalar Ege Denizi'nde İzmir körfezini ve büyük limanını kontrol altında tutan muhafızlar gibi duruyor ve bu önemli noktaları sürekli elinde tutan herhangi bir güçlü ulusun sonuçta İzmir'i ve Anadolu'nun tüm Ege kıyılarını kontrol altına alabileceği ortadadır. Irksal koşullar Yunanistan'ın bu adaları elinde tutmasını Türkiye açısından sürekli askeri tehlike haline getiriyordu. Ada halkları Yunanlıydı ve Homeros'un çağından beri Yunanlı olmuştu; Anadolu'nun kıyısı da Rum'du; Türkiye'nin en büyük Ege limanı İzmir'in nüfusunun yarıdan fazlası Rum'du; sanayi, ticaret ve kültür açısından kent o denli Yunanlıydı ki, Türkler ondan genellikle 'gavur İzmir' diye bahsediyorlardı. Bu Rum nüfus uyruk açısından Osmanlı sayılmasına rağmen anavatan Yunanistan'a sevgisini gizlemiyordu; hatta bu Rumlar Yunan ulusal hedeflerini geliştirecek katkılarda bulunuyorlardı. Ege adaları ve anakara, gerçekte, *Graecia Irredenta*'yı oluşturuyordu ve Yunanistan'ın, yakın geçmişte Girit'i almış olduğu gibi, bu adaları da geri almaya kararlı olduğu diplomatik sır değildi. Yunanlıların bu Anadolu kıyısına bir ordu yerleştirmesi halinde bile, yerli Rum nüfusun bunu coşkuyla karşılayacağına ve işbirliğine gideceğine hiç kuşku yoktu.

Ancak Almanya'nın Anadolu'ya ilişkin kendi planları olduğu için, bu bölgedeki Rumlar Alman tutkularına ister istemez bir engel oluşturuyorlardı. Bu bölge Rum kaldığı sürece, Almanya'nın, aynı Sırbistan'da olduğu gibi, İran Körfezine yönelmesine doğal bir engel olacaktı. Pan-Alman edebiyatını baştan savma

da olsa okumuş herkes, Alman siyaset yazarlarının Almanya'nın yolu üzerindeki halkların icabına bakmak için savundukları alışılmamış yönteme yabancı değildir. Bu yöntem tehcirdir. Tüm insanların Avrupa'nın bir yerinden bir başka yerine, aynı sığır sürüleri gibi, zorla taşınması Kayserin genişleme planlarının yıllardır bir parçası olmuştur. Bu, savaş başladığından bu yana, Belçika'ya, Polonya'ya ve Sırbistan'a uygulamış olduğu muameleydi; bunun en iğrenç örneği, anlatacağım gibi, Ermenistan olmuştur. Almanya'nın kışkırtmasıyla hareket eden Türkiye şimdilerde bu tehcir ilkesini Anadolu'daki Rum tebaasına uygulamaya başlamıştı. Bombardıman sırasında Çanakkale'de görev yapmış Alman Amirali Usedom, "acilen Rumların kıyıdan nakledilmesi teklifini yapanlar"ın Almanlar olduğunu üç yıl sonra söyledi bana. Amiral Usedom'un dediğine göre bunun altında yatan neden tamamen askeriymiş. Talat ve arkadaşlarının, Alman oyununu oynadıklarının farkında olup olmadıklarından emin değilim, fakat Almanların bu işte onları ha bire kışkırttıklarına hiç kuşku yok.

Sonradan olan olaylar, Alman mezaliminde benimsenen politikaya işaret etmektedir. Türk görevliler ansızın Rumlara saldırdılar, onları gruplara ayırdılar ve gemilere doldurdular. Şahsi işlerini bile halletmelerine zaman tanımadılar ve ailelerin bir arada tutulmalarına önem vermediler. Plan, Rumları toplu halde, Ege'deki Yunan adalarına nakletmekti. Doğal olarak, Rumlar bu tutuma isyan ettiler ve sonuçta, elliden fazla insanın öldürüldüğü Foça başta olmak üzere çeşitli yerlerde bazı katliamlar yaşandı. Türkler, İzmir'deki tüm yabancı işletmelerin Rum elemanlarını kovmasını ve yerlerine Müslümanları almasını istediler. Amerikan firmaları arasında, Singer Manufacturing Company buna benzer talimatlar aldı ve benim müdahaleme ve altmış günlük süre almama rağmen, firma sonunda emre uymak zorunda kaldı. Yalnız Anadolu'da değil, İstanbul'da da tüm Hıristiyanlara karşı resmi bir boykot başlatıldı, fakat bu boykotta, Türklerin gözünde her zaman Hıristiyanlardan daha fazla sevilen Yahudiler pek kayırılmadılar. Resmi görevliler özellikle Yahudi tüccarlardan kapılarına "Abraham, Musevi, terzi," "Isaac, Musevi, kunduracı" gibi uyruk ve ticari faaliyetlerini belirten levhalar koymalarını istediler. Bu boykotu Türkiye'nin ulusal örgütlenmesinin karman çor-

manlığının yansıması olarak görüyordum, çünkü karşımızda kendi uyruklarına ticari boykot uygulayan bir ulus bulunuyordu.

Rumlara karşı uygulanan bu tutum kızgınlığımı artırdı. O sıralar, bu tehcirlere Almanların önayak olduklarından hiç kuşku duymuyor, Osmanlı vahşetinin ve şovenizminin bir tezahürü olarak görüyordum. Talat'ı iyi tanıyordum; kendisini hemen her gün görüyordum ve Talat uluslararası ilişkilerin her aşamasını benimle tartışırdı. Rumlara yönelik bu yaklaşıma şiddetle itiraz ettim; kendisine bütün bunların yurtdışında son derece kötü bir izlenim bırakacağını ve bunun Amerika'nın kaygısını artıracağını söyledim. Talat ulusal politikasını şöyle aktardı: Türk İmparatorluğu'ndaki bu muhtelif bloklar, dedi, daima Türkiye'ye karşı komplolar kurmuşlardır; bu yerli halkların husumetleri yüzünden Türkiye, -Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Bosna, Hersek, Mısır ve Trablusgarp'te- vilayetlerini teker teker kaybetmiştir. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu hızla yok olma noktasına gelmiştir. Şayet Türkiye'nin kalan kısmı bekasını muhafaza edecekse, diye ekledi Talat, bu yabancı insanlardan kurtulmak lazım. "Türkiye Türkler içindir" Talat'ın ulaştığı son noktaydı. Bundan ötürü İzmir'i ve yakınlarındaki adaları Türkleştirmek istiyordu. Zaten 40,000 Rum kalmıştı ve benden yine Amerikan firmalarına yalnızca Türkleri istihdam etmesi için baskı yapmamı istiyordu. Şiddet ve cinayet söylentilerinin fazlasıyla abartıldığını söylüyor ve bir araştırma komisyonu gönderilmesini öneriyordu. "Hadiseleri örtbas edecek bir komisyon istediler," diyordu Britanya Büyükelçisi Sir Louis Maller. Doğruydu da, çünkü bu komisyonun hazırladığı rapor Türkiye'yi akladı.

Türkiye'deki Rumlar Ermenilere nazaran büyük bir avantaja sahiptiler, çünkü bir Yunan hükümeti vardı ve doğal olarak onları koruyordu. Türkler, bu sevkıyatların Yunanistan'la bir savaşa yol açabileceğinin farkındaydılar; gerçekte böyle bir savaşı istiyor ve buna hazırlanıyorlardı. Türk halkı o denli hevesliydi ki, bağışlar yoluyla büyük paralar toplanmış ve o sıralar Britanya'da inşa edilmekte olan bir Brezilya dretnotu satın alınmıştı. Hükümet de Britanya'dan ikinci bir dretnot ve Fransa'dan birkaç denizaltı ve destroyer sipariş etmişti. Bu hazırlıkların amacı İstanbul açısından sır değildi. Bu gemileri ve hatta inşası bitmekte olan bir dret-

notu alır almaz, Türkiye Yunanistan'a saldırmayı ve adaları geri almayı planlıyordu. *Sultan Osman* gibi tek bir modern savaş gemisi -Brezilya gemisine Türklerin vermiş olduğu addı bu- tüm Yunan donanmasını kolaylıkla alt edebilir ve Ege Denizini kontrol edebilirdi. Bu güçlü gemi tamamlanıp, birkaç ay içinde faaliyete başladığında, yani sonbaharda Yunan-Türk savaşının patlak vereceğini hepimiz biliyorduk. Yunan donanması giderek yaklaşan bu tehlikeye karşı ne yapabilirdi?

Durum böyleyken, Haziran ayı başlarında heyecanlı bir ziyaretçim oldu. Bu, Bahriye Nazırı ve o sıralar Osmanlı İmparatorluğu'na hakim olan üç adamdan biri olan Cemal Paşa'ydı. Şimdiye dek bu konu üzerine Cemal'den daha fazla kaygı duyan birini görmemiştim. Bıyıkları heyecandan titrer halde ve elini kolunu fazlasıyla oynatarak, tercümanıma hararetle Fransızca bir şeyler anlatmaya başladığında, kendinden geçmiş gibi görünüyordu. Söylediklerini anlayabilecek kadar Fransızca biliyordum ve getirdiği haberler -ki ilk kez duyuyordum- üzüntüsünü yeterince açıklıyordu. Amerikan hükümetinin, *Idaho* ve *Mississippi* adlı iki savaş gemisinin satışı konusunda Yunanistan'la görüşmekte olduğunu söyledi. Bu satışı önlemek için derhal harekete geçmem konusunda ısrar etti. Yalvarırcasına konuşuyor ve müdahale etmem için rica ediyordu. Hepsinden ötesi, Türklerin Birleşik Devletler'i en iyi dostları olarak gördüklerini söylüyordu; sık sık kendilerine yardım etmeyi arzuladığımı ifade etmiştim; şimdi iyi niyetimi göstermemin tam zamanıydı. Cemal'in söylediğine göre, Yunanistan ve Türkiye savaşın eşiğinde olduğundan dolayı gemilerin satışı tarafsız bir eylem olamazdı. Ancak bu, yalnızca bir ticaretse, Türkiye'ye teklifte bulunma şansı verilmeliydi. "Yunanistan'dan fazlasını ödeyeceğiz," dedi Cemal. Sözlerini, hükümetime konuyla ilgili bir kez daha telgraf çekmemi ısrarla rica ederek bitirdi ve ben de bu konuda söz verdim.

Açıkçası zeki Yunanlılar durumu düşmanlarının aleyhine döndürmeyi başarmışlardı. Türkiye, Yunanistan'a dretnotlarını alır almaz saldıracağını densizce ilan etmişti. Yunanistan'ın satın alma görüşmeleri yürüttüğü her iki gemi ise savaşa hemen hemen hazırdı! *Idaho* ve *Mississippi* Amerikan donanması için vazgeçilmez gemiler değildi; savaşın ön saflarında yer alamazlardı; an-

cak tüm Türk donanmasını Ege'den atmayı başaracak kadar güçlüydüler. Anlaşılan Yunanlıların kibarlık yapıp yaklaşan savaşı Türk dretnotları bitirilene kadar ertelemeye niyetleri yoktu, bu Amerikan gemilerini alır almaz saldırmayı planlıyorlardı. Hiç kuşkusuz Cemal'in tutumunun hûkuki bir değeri yoktu. Ancak, savaş tehdidi büyükse de, Türkiye ve Yunanistan hala barıştaydı. Açıkçası Yunanistan'ın Birleşik Devletler'den savaş gemileri satın almak için ne kadar hakkı varsa, Türkiye'nin de Brezilya veya Britanya'dan gemi almaya o kadar hakkı vardı.

Fakat Cemal satışı önlemeye çalışan yegane devlet adamı değildi; en hararetlileri Alman Büyükelçisiydi. Cemal'in ziyaretinden birkaç gün sonra, Wangenheim ve ben, İstanbul'un kuzeyindeki tepelerde atla gezinti yapıyorduk. Wangenheim, ciddi bir antipati beslediği Yunanlılar hakkında, savaş ihtimalleri ve Amerikan savaş gemilerinin satışı hakkında konuşmaya başladı. Cemal'inkiyle hemen aynı gerekçeleri ileri sürerek, satış hakkında uzun bir konuşma yaptı, ki bu, Cemal'i benimle görüşmeye yönlendirenin bizzat Wangenheim olduğundan kuşkulanmama yol açtı.

"Sebep olduğunuz tehlikenin farkında mısınız?" dedi Wangenheim. "Amerika'nın kendini bir gün Türkiye'nin vaziyetinde bulması pek de imkansız değil. Mesela Japonya'yla harbin eşiğinde olduğunuzu tasavvur edin; sonra İngiltere Japonya'ya bir dretnot filosu satıyor. Amerika ne hissederdi acep?"

Ve ardından itirazının altında gerçekte neyin yattığını gösteren bir şey söyledi. Son üç yıldır üzerinde çok kez düşündüm. Sahne dünmüş gibi hala aklımda. Atlarımızın üstünde oturuyorduk; Belgrat ormanının sessizliğinin ortasındaydık, uzakta Karadeniz akşamüstü güneşinde parıldıyordu. Wangenheim ansızın sessizliğe gömüldü ve tüm ciddiyetiyle gözlerime bakarak şöyle dedi:

"Amerika'nın vaziyetin ciddiyetini idrak ettiğini zannetmiyorum. Bu gemilerin satışı bir Avrupa harbine sebep olabilir."

Bu sohbet 13 Haziran'da gerçekleşti; yani yangının başlamasından yaklaşık altı hafta önce. Wangenheim, Almanya'nın bu büyük ihtilaf için hazırlıklarını yapıyor olduğunu çok iyi biliyordu ve hazırlıkların neredeyse tamamlandığının da farkındaydı. Bütün Alman elçileri gibi Wangenheim da, bütün bu hazırlıklar

tamamlanana kadar savaşı hızlandıracak her türlü krizden kaçınma talimatı almıştı. Yunanlıların kovulmalarına hiç itirazı yoktu, çünkü bu bizatihi hazırlıkların bir parçasıydı; ancak Yunanlıların silahlanmakta ve Balkanlar'da mevcut şartları altüst etmekte başarılı olma ihtimali onu korkutuyordu. O sıralar Balkanlar için için yanan bir volkan gibiydi; Avrupa pek içinde yer almasa da iki Balkan savaşı geçirmişti ve Wangenheim, bir başka savaşın tüm kıtayı yangın yerine çevireceğini biliyordu. Ayrıca savaşın yaklaştığını biliyor, fakat bunu o sıralar pek istemiyordu. O anda yalnızca Almanya için biraz daha zaman kazanmak için beni etkilemeye çalışıyordu.

Çok geçmeden Başkana şahsen telgraf çekmemi, durumun ciddiyetini açıklamamı ve planlanan gemi satışıyla ilgili olarak Hariciye Nezaretine gönderilmiş telgraflara dikkatini çekmemi rica etti. Bu önerisini saygısızca buldum ve bunu yapmayı reddettim.

Bana baskı yapmayı sürdüren Cemal'e ve diğer Türk görevlilerine, Washington'daki büyükelçilerinin konuyu Başkana doğrudan iletmelerini önerdim. Bu tavsiyeme uydular, fakat Yunanistan yine onlardan önce davrandı. 22 Haziran günü saat ikide, Washington'daki Yunan maslahatgüzarı ve Yunan donanmasından Komutan Tsouklas Başkana çıkıp, satışı gerçekleştirdiler. Onlar Başkanın yanından ayrıldıktan yalnızca onbeş dakika sonra Türk Büyükelçisi girmiş içeri!

Başkan Wilson'un, Türkiye'nin Yunanistan'a saldırmaya hazırlandığını bildiğinden ve *Idaho* ve *Mississippi*'nin böyle bir saldırıyı engelleyeceğine ve böylelikle Balkanlar'daki barışı koruyacağına inandığından dolayı satışa izin verdiğini düşünüyorum.

Yönetim, kongrenin onayını alarak, 8 Temmuz 1914'de gemileri 12,535,276.98 $ bedelle Fred J. Gauntlett'e sattı. Kongre satıştan gelen parayı, büyük modern bir dretnot olan California'nın inşasına aktarmayı ivedilikle oyladı. Gauntlett gemileri Yunan Hükümetine devretti. *Kilkis* ve *Lemnos* adları verilen bu savaş gemileri Yunan Donanmasının en güçlü gemileri olarak hemen hizmete alındı. Yunanlıların onları elde etme konusunda gösterdikleri heves görülmeye değerdi.

Artık Büyükelçilikten Boğaz'daki yazlık konutumuza taşın-

mıştık. Bütün yazlık konutlar orada bulunuyordu ve Boğaz, şimdiye dek gördüğüm en güzel manzaraya sahipti. Konutumuz, biraz Venedik stili, üç katlı bir binaydı; arkasında, birbirinin üstünde yükselen birkaç taraça bahçeli dik bir yar vardı; bina kıyıya son derece yakındı ve Boğaz'ın suları o denli hızlı akıyordu ki, özellikle ayın parlak olduğu gecelerde dışarıda otururken, kendimizi hızla seyreden bir geminin güvertesinde oturuyor sanıyorduk. Bulunduğumuz noktada iki kilometre kadar genişliği olan Boğaz, gündüzleri rengarenk gemilerle dolup taşardı; bu manzarayı hala coşkuyla hatırlıyorum, çünkü birkaç ay sonra, Türkiye'nin savaşa girmesiyle birlikte bu boğaz derhal kapatılmıştı. Hemen her gün kocaman Rus gemilerinin, Karadeniz limanlarından İzmir'e, İskenderiye'ye ve başka kentlere seferleri sırasında, bu küçük su yolundan geçmeleri, Boğaz'ın neden bu denli önemli olduğunu ve Avrupalı ulusların bin yılı aşkın bir süredir uğruna neden bu denli mücadele ettiklerini açıklamaktadır. Ancak yazın bu ilk ayları sakindi; tüm elçiler ve ortaelçiler ve aileleri hep bir aradaydılar; sonraki dört yıl tarihin en kanlı savaşında birbirleriyle boğuşan tüm devletlerin, o sıralar hepsi de arkadaş olan temsilcileri her gün burada toplanıyorlar, akşam yemeklerinde aynı masanın çevresinde oturuyorlar, verandada kol kola yürüyorlardı. Bir devletin büyükelçisi, ülkesi kendi ülkesinin en büyük rakibi olan bir başka büyükelçinin karısına yemekte büyük bir kibarlıkla eşlik edebiliyordu. Akşam yemeğinden sonra küçük gruplar oluşurdu; bir köşede Sadrazam kendisini doğaçlama bir resepsiyonda buluverir, kabine nazırları birbirleriyle sessizce sohbet ederlerdi; bir grup elçi verandada Yunan meselesini tartışıyor olabilirdi; Türk görevliler bazen bu neşeli ortama şaka yollu takılarak katılıyor ve belki de kendi dillerinde sessizce yorumlar yapıyorlardı; Rus Büyükelçisi odaya sıvışır, yanına konuşmak istediği birini alır, koluna girer ve baş başa görüşmek üzere bir köşeye sürüklerdi. Bu arada, dans edip, birbirlerine kur yapmakta olan çocuklarımız, diplomatik heyetlerimizin genç üyeleri ve görevli arkadaşlarımız, bu ortamın kendi eğlenceleri için düzenlenmiş olduğunu sanır havadaydılar. Ve, bütün bunlar olup biterken, Sadrazamın ve de yüksek rütbeli Türk görevlilerinden herhangi birinin kendilerini suikasttan koruyacak atlı uşakları ve

muhafızları olmaksızın -böylesine gergin bir atmosferin doğurabileceği duygular her neyse- evden dışarı adım atmadıklarını görmek ilginçti. Havadaki elektriği de hissediyordum; savaş sohbetlerimizin en önemli konusuydu; herkes, bu barış dolu, sakin yaşantının geçici olduğunun idraki içinde, her an her şeyi yakıp kül edecek bir kıvılcımın çakabileceğini bekliyor gibiydi.

Ancak, kriz kapıyı çaldığında, pek şaşırmadık. 29 Haziran günü, Avusturya Grandükü ve eşinin suikasta kurban gittiğini duyduk. Herkes haberi sakinlikle karşıladı; gerçekte, ciddi bir şey olduğunun farkındaydık, fakat pek sürpriz olmamıştı. Bu üzücü olaydan bir-iki gün sonra Talat'la diplomatik meseleler üzerine uzun bir konuşma yaptım; Talat bu olaya hiç değinmedi. Şimdi düşünüyorum da, hepimiz bir tür duygusal felce uğramıştık - çünkü olayların merkezine herkesten çok daha yakındık ve doğacak tehlikelerin farkındaydık. Bir ya da iki gün içinde dillerimiz çözülmüş gibiydi, çünkü sürekli savaştan konuşmaya başlamıştık. Alman maslahatgüzarı Von Mutius ve *Frankfurter Zeitung* gazetesinin hariciye muhabiri Weitz'i gördüğümde, onlar da olması muhtemel çatışmadan söz ettiler ve yine tipik Almanlar gibi tahminde bulundular; savaş başladığında, dediler, Birleşik Devletler tüm Meksika ve Güney Amerika ticaretini ele geçirmek için bundan yararlanacaktır!

Grandükün ölümü üzerine taziyelerimi sunmak için Pallavicini'ye gittiğimde, beni büyük bir ciddiyetle kabul etti. İmparatorluk ailesini temsil ettiğinin bilincindeydi ve üzüntüsü büyüktü; gören, kendi oğlunu yitirmiş sanırdı. Olayı kendim ve ulusum adına nefretle kınadığımı belirttim ve yaşlı imparatorun duygularını paylaştığımı ifade ettim.

"*Ja, Ja, es ist sehr schrecklich*" (evet, evet, çok korkunç), diye cevapladı beni, adeta fısıldayarak.

"Sırbistan hareketinin cezasını çekecek," diye de ekledi. "Telafi etmeye mecbur kalacaklar."

Birkaç gün sonra, Pallavicini ziyaretime geldi ve Sırbistan'ın göz yumduğu milliyetçi cemiyetlerden ve Bosna ve Hersek'i ilhak etme kararlarından söz etti. Hükümetinin bu cemiyetlerin ve bu hak iddialarının önlenmesinde ısrarlı olacağını ve Grandükün cinayeti gibi iğrenç olayların önlenmesi için Sırbistan'a bir sefe-

rin gerekli olabileceğini söyledi. İşte o an ünlü 22 Temmuz ültimatomunun ilk işaretlerini sezinledim.

4 Temmuz günü Sainte Marie Kilisesinde Grandük ve Düşes için yapılan merasimde tüm diplomatik heyetler hazır bulundu. Kilise, Grande Rue de Pera'da, Avusturya Büyükelçiliğine oldukça yakındır; içeri girmek için kırk taş basamak aşağı inmemiz gerekiyordu. Bu merdivenlerin tepesinde, üniformaları içinde, sol kollarında krepon tülleriyle, bizi Avusturya Büyükelçiliğinin temsilcileri karşıladı ve sandalyelerimize kadar bize eşlik ettiler. Bütün büyükelçiler ön sırada oturuyorlardı; bu sahneyi hatırladığımda içimi tuhaf duygular kaplıyor, çünkü bir daha hiç bir arada oturmadık. Ayin sessizce geçti ve güzeldi; az sonra yaşayacağımız olay dolayısıyla her şeyi olduğu gibi hatırlıyorum. Gösterişli cüppeleri içindeki rahipler töreni bitirdiklerinde, hepimiz Avusturya Büyükelçisinin elini sıktık, otomobillerimize dönerek Amerikan Büyükelçiliğine gitmek üzere Boğaz boyunca on iki kilometrelik yolculuğumuza başladık. Çünkü bugün, yalnızca bu ortaçağ otokrasisinin varisinin ölümüne üzüntülerimizi ifade ettiğimiz gün değildi; aynı zamanda Dört Temmuz Bağımsızlık Günüydü. Bu iki olay iki ulusal ideali sembolize ediyordu. Elçilik görevlilerimizin, Grandüke saygılarını sunmak için kilisenin bu taş basamaklarından inişlerini, sonra da Bağımsızlık Bildirgesini kutlamak için neşeyle Amerikan Büyükelçiliğine gidişlerini hep hatırlıyorum. Yabancı ülkelerin, ulusal bayramımız onuruna süslenmiş makam gemileri boğazda salınıyor ve elçiler tören giysileriyle içinde hazır bulunuyorlardı. Yukarıdaki bahçelerden, -soyu hala tam olarak tükenmemiş eski diktatörlerden- Darius'un 2,500 yıl önce Pers ordularıyla Asya yakasından karşıya geçtiği yeri görebiliyorduk. Yine, Amerika'nın Türk İmparatorluğu'na "nüfuz etme" anlayışını temsil eden muhteşem Robert Kolejini de görebiliyorduk. Gece bahçelerimiz Çin fenerleriyle aydınlatıldı; çevredeki tepecikleri ve Boğaz'ı ışıl ışıl yapan eski Amerikan meşaleleri ve konutun önünde dalgalanan Amerikan bayrağı, otokrasiye ve günün erken saatlerinde içinde bulunduğumuz bunaltıya sanki bir meydan okuma gibiydi. Suların bir-iki kilometre ötesinde uzanan, çağlar boyudur askeri despotizmin

doğum yeri olmuş karanlık tepelere, belli belirsiz de olsa, sanırım, geleceğe dönük bir parlaklık yansıyordu.

Kilisedeki ve sonra da resepsiyonumuzdaki elçilik grubumuza baktığımda, aşina bir yüzün orada olmadığını fark ettim. Avusturya'nın müttefiki Wangenheim yoktu. Bu beni biraz şaşırttı, fakat daha sonra merakımı bizzat Wangenheim'ın kendisinden giderdim. Birkaç gün önce Berlin'e gitmek üzere yola çıkmıştı. 5 Temmuz günü toplanan ve Avrupa'yı savaşa sokmaya karar veren imparatorluk konseyine katılması için Kayser tarafından çağırılmıştı.

BÖLÜM IV

ALMANYA TÜRK ORDUSUNU HAREKETE GEÇİRİYOR

Avrupa'daki seferberliği anlatan Ağustos gazetelerini okurken, sivil halkları bir anda ordulara dönüştüren görkemli ruh haline yapılan göndermeler beni bayağı etkilemişti. O sıralar Türkiye savaşa girmemişti ve siyasi liderleri tarafsız kalacaklarını yüksek sesle dile getiriyorlardı. Bu barışçıl beyanlara rağmen, İstanbul'daki olayların, Avrupa başkentlerinde sürmekte olan savaştan farkı yoktu. Türkiye barışta olsa da, orduda, bize söylendiği kadarıyla güya bir tedbir olarak, seferberlik başlatılıyordu. İstanbul'da günden güne tanık olduğum olaylar, Avrupa'nın hemen her kentinde hüküm süren olaylarla benzerlikler taşıyordu. Erkeklerin savaşkan yurtseverlikleri ve kadınların onurlu sabır ve fedakarlıkları savaşa bazen bir kahramanlık unsuru katabilir, fakat Türkiye'deki görüntü genel bir bitkinlik ve sefaletti. Sokaklardan çeşitli Osmanlı hordaları geçiyordu her gün. Potinsiz ve ayakkabısız, çoğunlukla rengarenk giysileri içinde, omuzlarına attıkları (ve içinde beş günlük istihkaklarının bulunduğu) uzun keten heybeleriyle, ayaklarını sürüyerek yürüyen Araplar, besbelli ki ansızın çölden kopup gelmiş umutsuz Bedevilerle omuz tokuşturuyorlardı. Çiftlik ve dükkanlarından aceleyle getirilmiş oldukları anlaşılan çeşitli Türk, Çerkez, Rum, Kürt, Ermeni ve Musevi topluluklar birbirlerini itip kakıyordu. Çoğu eski püskü giysiler içinde, yarı aç-yarı tok gözüküyordu; son derece mutsuzdular ve kaçamayacaklarını bildikleri bir kadere doğru koyun sürüsü gibi sürükleniyorlardı. Savaş kapıda, sevincin emaresi yoktu, kendilerini iyi bir nedenle feda ettiklerine inanmıyorlardı;

günler geçiyor, ayağa kalkmak için umutsuzca çırpınan pejmürde bir imparatorluğun gönülsüz çocukları yavaş yavaş hazırlık yapıyorlardı.

Bu perişan insanlar, onları ülkelerinin dört bir köşesinden söküp getiren gücün ne olduğunu pek anlamamışlardı. Hatta, diplomatik grup olan bizler bile o sıralar gerçek durumu pek kavrayamamıştık. Bu seferberlik sinyalinin esas olarak Enver'den ya da Talat'tan ya da *Heyet-i Vükela*dan gelmediğini, Berlin'deki *Erkanıharp*ten ve İstanbul'daki temsilcilerinden geldiğini öğrendik. Gerçekte bu karmaşık eylemi Liman von Sanders ve Bronssart yönetiyordu. Alman etkinliğinin açık işaretleri vardı. Alman orduları Ren'i geçer geçmez, İstanbul'un birkaç kilometre dışında devasa bir telsiz istasyonu faaliyete geçti. Malzemelerin tümü Romanya üzerinden Almanya'dan getirildi ve gündoğumundan günbatımına kadar kesintisiz çalışan vasıflı operatörler bilindiği kadarıyla Alman'dılar. Kuşkusuz, tarafsızlık yasaları Türkiye gibi tarafsız bir ülkede savaşa taraf bir ülke için bir telsiz istasyon kurulmasına yasak getiriyordu; dolayısıyla resmi ifadelerde bu kocaman binayı bir Alman şirketinin Türk Hükümeti için ve Padişahın kendi arazisi üstünde inşa ettiği belirtiliyordu. Fakat bu öyküye kimse inanmadı. Alman Büyükelçisi Wangenheim bunun bir Alman tesisi olduğu söyleyegeldi hep.

Bana, "siz hiç bizim telsizimizi gördünüz mü?" diye sordu. "Hadi, oraya çıkalım ve görelim."

Bana gururla, dünyadaki -Paris'teki Eyfel Kulesinden gelen tüm mesajları bile alabilecek- en güçlü telsiz olduğunu söyledi. Böylelikle kendisinin Berlin'le sürekli iletişim içinde olacağını belirtti. Alman tesisi olduğuna ikna çabalarının devamı olarak da, olağan telgraf iletişiminin kesildiği bazı zamanlarda, telgraflarımı gönderebilmem için kullanabileceğimi teklif etti.

Bu telsiz tesisi Türkiye ve Berlin arasında o sıralarda varolan onaylanmamış işbirliği ve samimiyetin açık bir sembolüydü. Böylesine pahalı bir istasyonu bitirmek biraz zaman aldı ve bu arada Wangenheim, Boğaz'da Alman Büyükelçiliğinin karşısında demirli bir Alman ticaret gemisi olan *Corcovado*'daki cihazı kullanıyordu. Pratik amaçlarla, Wangenheim'ın Berlin'le sabit telefon bağlantısı vardı.

Bu seferberlikte Alman subayları neredeyse Türkler kadar faaldiler. Bütün bunlardan büyük zevk alıyorlardı; gerçekten de çok iyi zaman geçiriyor oldukları yüzlerinden okunuyordu. Bronssart, Humann ve Lafferts, Enver'in hemen yanı başında harekatı yönlendiriyor ve danışmanlık yapıyorlardı. Alman subayları her gün, sivil halktan resmen el konulan kocaman otomobilleriyle, caddelerden geçiyor, geceleri tüm lokantaları ve eğlence yerlerini kapatıyor ve alabildiğine şampanya tüketerek başarılarını kutluyorlardı. Von der Goltz Paşa, özellikle göze çarpan ve gürültücü bir şahsiyetti. Büyük ve çılgınca sürülen bir otomobil içinde, her iki tarafına, Alman kartallarının çizildiği caddelerden adeta bir genel vali gibi geçerdi. Ön koltuktaki trompetçi, kalabalık noktalarda aletini çılgınca, bazen küstahça üfler ve o sırada yolda bulunmaktan başka suçu bulunmayan Türk ya da Türk olmayan herkesi korkuturdu! Almanlar bu kentin sahibi gibi davranmakta hiçbir sakınca görmüyorlardı. Wangenheim'ın Elçiliğinde küçük bir *Wilhelmstrasse* kurmuş olduğu gibi, Alman askeri görevlileri de Berlin Genelkurmayının bir şubesini kurmuşlardı. Almanya'dan eşlerini ve ailelerini bile getiriyorlardı; Barones Wangenheim'ın Alman Büyükelçiliğinde küçük bir sarayı olduğunu söylediğini işittim.

Ancak Almanlar, bütün bu olanlardan hoşlanan tek halk değildi. Seferberliğe paralel yürütülen resmi el koymalar sivil halkın toptan yağmalanmasına yol açıyordu. Osmanlılar tüm atları, katırları, develeri, koyunları, sığırları ve el koyabilecekleri başka hayvanları alıyorlardı; Enver bana 150,000 hayvan topladıklarını söylemişti. Bunu, türlerin devamı için hiçbir önlem almaksızın son derece cahilce yapıyorlardı; dolayısıyla köylerin çoğunda yalnızca iki inek veya iki aygır kalıyordu. Bu el koyma sistemi, daha ileride açıklayacağım gibi, ülke tarımının kaçınılmaz bir biçimde yok olmasına yol açmış ve sonuç olarak yüz binlerce insanı açlığa mahkum etmişti. Fakat Türkler, aynı Almanlar gibi, savaşın çok kısa süreceğini ve ordu besleme yöntemlerinin köylü halka verdiği zararların geçici olduğunu düşünüyorlardı. Hükümet aynı utanmazlığı ve zeka yoksunluğunu, tüccar ve dükkan sahiplerinin malzemelerine el koyarken de gösteriyordu. Bu hareket tarzı, eşkıyalığın bir gömlek altıydı. Fakat bu tüccarların ne-

redeyse hiçbiri Müslüman değildi; çoğu Hıristiyan, bazıları da Musevi'ydi; ve Türk subaylar böylece yalnızca ordularının ihtiyaçlarını karşılamak ve bu arada ceplerini doldurmakla kalmayıp, kafir işletmeleri soyarak dinsel zevk de alıyorlardı. Bir perakende mağazasına giriyor, raflarda bulunan bütün malları alıyor ve karşılığında yalnızca bir kağıt parçası veriyorlardı. Hükümet İtalyan ve Balkan savaşlarında almış oldukları erzaklar için hiç ödeme yapmamış olduğundan, tüccarlar bu son el koymalar karşılığında herhangi bir şey alabileceklerini pek ummuyorlardı. Daha sonra resmi işlerden anlayan ve siyasi gücü olan çokları kayıplarının yüzde 70'ini geri almayı başardı. Kalan yüzde 30'un ne olduğu -Türk bürokratlarıyla iş yapanlara gittiği- sır değildir.

Dolayısıyla halkın büyük çoğunluğu için resmi el koymalar mali yıkımdan öte bir şey değildi. Sürecin yalnızca soygunculukla işliyor olduğu, ordunun güya askerlerin kullanımı için aldığı malzemelerden anlaşılmaktadır. Subaylar bulabildikleri tüm tiftik dokumalara el koydular; hatta bazen kadınların ipek çoraplarını, korselerini ve bebe patiklerini bile aldılar ve ben bir keresinde Türk mağazasını havyar ve başka pahalı yiyeceklerle donattıklarını işittim. Kadın iç çamaşırı ticareti yapan bir tüccardan battaniye istemişler; battaniye satmadığını söylediğinde ne buldularsa el koymuşlar; daha sonra bu tüccar mallarını rakip işletmelerde görmüş. Türkler pek çok olayda benzer şeyleri yapıyorlardı. Sistem, taşınabilir ne varsa el koyma ve onları nakde çevirme biçiminde işliyordu; paranın sonunda nereye gittiğini bilmiyorum, fakat pek çok kişinin servet sahibi olduğundan en ufacık kuşkum yok. Acımasızca işleyen bu seferberlik ve resmi el koyma yönteminin ülkeyi mahvettiğini Enver'e anlattım. Sefalet ve açlık ülkeyi yakında sıkıntıya sokacaktı. Sonuçta 4,000,000 yetişkin erkekten yaklaşık 1,500,000'u askere alındı ve yaklaşık bir milyon aile bir başına bırakıldı, hemen tümü son derece yoksuldu. Türk Hükümeti askerlerine ayda 25 cent ödüyor ve ailelerine ayrılık tahsisatı olarak ayda 1.20 $ veriyordu. Sonuç olarak binlercesi açlıktan ölüyor ve çok daha fazlası yanlış beslenmeden zayıf düşüyordu; savaş başladığından beri imparatorluğun kendi halkının dörtte birini kaybetmiş olduğuna inanıyorum. Halkının bu yolla yok olmasına neden izin verdiğini Enver'e sordum. Fakat bütün

bunlar onu üzmüyordu. O, daha çok neredeyse hiç parasız büyük bir ordu oluşturma başarısıyla ilgileniyor ve daha önce hiçbir ulusun yapamadığı şeyi yapmakla övünüyordu. Enver, bunu başarmak için, askeri hizmetten kaçışın firar olduğunu ve dolayısıyla idamla cezalandırılması gerektiğini öngören emirler çıkartmıştı. Ayrıca herhangi bir Osmanlının yaklaşık 190 $'lık bir ödeme muafiyetine sahip olabileceği bir tasarıyı geçirmişti. Enver bunu büyük bir başarı olarak görüyordu. Gerçekten de bu, sınırsız gücünün ilk ürünüydü ve yaptıklarından büyük zevk alıyordu.

Bu seferberliği Almanların yönetiyor oldukları yalnızca bir kanı değil, kanıtlanmış bir olgudur. Almanların malzemelere kendi kullanımları için el koyduklarını belirtmekle yetineyim. Alman deniz ataşesi Humann'ın bir gemi dolusu küspeye resmen el koyuşunun bir fotoğrafı elimde. Bu belgenin tarihi 29 Eylül 1914'dür. "26 Eylül günlü mektubunuzda bahsettiğiniz *Derince* şilebinin navlununa," diye yazıyor kağıtta, "Alman Hükümeti namına tarafımdan el konulmuştur." Bu, Türkiye'nin savaşa girmesinden bir ay önce Almanya'nın İstanbul'da büyük yetkilere sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

BÖLÜM V

WANGENHEIM "*GOEBEN*" VE "*BRESLAU*" GEMİLERİNİ ÇANAKKALE'DEN KAÇIRIYOR

10 Ağustos günü, Venedik'ten henüz gelmiş küçük bir İtalyan gemisi olan *Sicilia*'yı karşılamak üzere küçük bir işkampaviyeye bindim. Bu gemiyle özellikle ilgileniyordum, çünkü gemi İstanbul'a damadım ve kızım Bay ve Bayan Maurice Wertheim'ı ve üç küçük torunumu getiriyordu. Karşılaşmamız umduğumdan çok daha dokunaklı oldu. Yolcuları bayağı heyecanlı buldum, çünkü bir gün önce Yunan Denizi'nde bir çatışmaya tanık olmuşlardı.

"Dün güvertede yemek yiyorduk," dedi kızım, "ufuk çizgisinin hemen üstünde tuhaf görünüşlü iki gemi gördük. Dürbünle baktım ve iki harp gemisi olduğunu fark ettim. Birincisinin iki acayip kulesi vardı, ikincisi alelade görünüşlü bir harp gemisiydi. Arkalarından bir başka geminin geldiğini gördük, çok hızlı seyrediyordu. Yaklaştı, yaklaştı ve sonra toplar ateşlendi. Havaya sudan kuleler yükseldi, ortalığı beyaz duman kapladı. Ne olup bittiğini anlamaya gayret ederken birden bir çatışmaya şahit olduğumuzu idrak ettim. Gemiler devamlı vaziyetlerini değiştiriyordu. Büyük olan iki gemi hışımla küçük olanın üstüne gitti ve sonra fikir değiştirip, geri döndü. Sonra küçük gemi kendi etrafında döndü ve sakin sakin bize doğru geldi. Evvela biraz korktum, lakin bir şey olmadı. Heyecandan sırıtan, korkmuş bahriyelileriyle, etrafımızda tur attı. Kaptanımıza sinyalle bir şeyler sordular ve sonra dönüp, gözden kayboldular. Kaptan, iki büyük geminin Akdeniz'de yakalanan ve İngiliz filosundan kaçmaya çalışan Almanlar olduğunu söyledi bize. İngiliz gemilerinin onları

bütün Akdeniz'de takip ettiğini, Alman gemilerinin İstanbul'a gitmeye çalıştığını söyledi. Onları gördün mü? İngiliz filosunun nerede olduğunu biliyor musun?"

Birkaç saat sonra Wangenheim'la karşılaştım. Kendisine kızımın gördüklerini aktardığımda çok heyecanlandı. Öğle yemeğinden hemen sonra Avusturya Büyükelçisi Pallavicini'yle beraber Amerikan Büyükelçiliğine uğradı ve kızımla görüşmek istedi. İki büyükelçi kızımın önündeki sandalyelere büyük bir ciddiyetle oturup, onu, son derece nazik bir biçimde ve çok kısa bir süreyle adeta çapraz sorgulamaya tabi tuttular. Daha sonra kızım bana, "ömrümde hiç bu kadar mühim hissetmemiştim kendimi," dedi. Tek bir ayrıntıyı bile atlamasına izin vermediler; kaç atış yapıldığını, Alman gemilerinin hangi yöne gittiğini, bordadaki denizcilerin neler söylediklerini falan sordular.

Ziyaret sonunda bu müttefik büyükelçiler oldukça rahatlamış görünüyorlardı, çünkü konuttan, üstlerinden büyük bir yük kalkmış gibi neşeyle ayrıldılar. Ve elbette sevinçlerinin iyi bir nedeni vardı. Kızım aslında duymak istedikleri haberi vermişti onlara - *Goeben* ve *Breslau*, Britanya filosundan kaçmıştı ve hızla Çanakkale Boğazı yönüne seyrediyordu.

Kızımın bir İngiliz keşif gemisiyle savaşırken görmüş olduğu gemiler, işte bu ünlü Alman gemileri *Goeben* ve *Breslau* idi!

Ertesi gün resmi bir görevle Alman Büyükelçiliğine çağrıldım. Fakat Wangenheim'ın heyecanla üzerinde durduğu konuya bakılırsa, kendisinin rutin işlerle pek ilgisi yoktu. Onu hiç bu kadar sinirli ve heyecanlı görmemiştim. Koltuğunda beş dakikadan fazla oturamıyordu; sürekli ayağa kalkıyor, pencereye seğirtiyor ve merakla, yaklaşık bir kilometre ilerideki özel telsiz istasyonu *Corcovado*'nun demir attığı Boğaz'a doğru bakıyordu. Yüzü kan çanağına dönmüş, gözleri parlıyordu; bana Almanya'nın planlarını aktararak, yakın geçmişteki bir Alman zaferinden bahsederken, odada bir aşağı bir yukarı dolaşıyordu -ardından *Corcovado*'ya bir kez daha göz atmak için tekrar pencereye doğru yürüyordu.

Ayağa kalkarak, "sizin aklınız başka yerde," dedim. "Ben gideyim, başka zaman yine gelirim."

"Hayır, hayır!" dedi Büyükelçi yüksek sesle. "Kalmanızı isti-

yorum. Bu Almanya için büyük bir gün! Sadece birkaç dakika kalırsanız, çok ciddi malumatlarını var...Türkiye'nin harple alakasına dair."

Ardından sütunlu girişe doğru yürüdü ve parmaklıklara yaslandı. Aynı anda *Corcovado*'dan Büyükelçinin iskelesine doğru seyreden küçük bir işkampaviye gördüm. Wangenheim telaşla aşağıya indi, denizcilerin birinden bir zarf aldı ve bir dakika sonra tekrar odaya döndü.

"İşte geldi!" diye seslendi bana.

"Neyi aldınız?" diye sordum.

"*Goeben* ve *Breslau* Çanakkale Boğazı'nı geçmiş!"

Telsiz mesajını, takımı galip gelmiş bir okul çocuğunun heyecanıyla sallayıp duruyordu.

Daha sonra heyecanını dizginlemeyi başararak, yukarı, yanıma geldi, işaret parmağını komik bir biçimde salladı, kaşlarını kaldırdı ve "elbette siz, bu gemileri Türkiye'ye sattığımızı anlamışsınızdır!" dedi.

"Ve Amiral Souchon da Padişahın hizmetine dahil olacak!" diye ekledi bir solukta.

Wangenheim'ın bu sevincinin nedeni yurtseverliğin ötesinde bir şeydi; bu gemilerin varışı diplomatik kariyerinin en önemli anıydı. Gerçekten de Almanya'nın kazanmış olduğu ilk diplomatik zaferdi bu. İmparatorluk şansölyeliği yıllardır Wangenheim'ın en büyük tutkusuydu ve uğrunda çabalayıp durduğu ödülü nihayet kazanmış biri gibi davranıyordu. *Goeben* ve *Breslau*'ın seferi kişisel zaferiydi; onların Çanakkale Boğazı'ndan geçişi için Türk *Heyet-i Vükela*sını ikna etmiş ve harekatı Akdeniz'deki telsizle yönetmişti. *Goeben* ve *Breslau*'ı İstanbul'a salimen getirmeyi başaran Wangenheim Türkiye'yi Almanya'nın müttefiki yapmıştı. Üç yıldır gösterdiği çabalar ve planladığı entrikalar sonunda amacına ulaşmıştı.

Tarihte bu iki Alman kruvazöründen daha önemli başka iki gemi olup olmadığını çok merak ediyorum. O tarihlerde onların önemini çok azımız idrak ediyordu, fakat sonraki gelişmeler Wangenheim'ın coşkusunu haklı çıkardı. *Goeben* inşası yeni tamamlanmış güçlü bir savaş kruvazörüydü; *Breslau* o kadar büyük bir gemi değildi, fakat, *Goeben* gibi o da, bu sular için çok

önemli olduğu üzere, son derece hızlıydı. Bu gemiler savaştan önce birkaç ayı Akdeniz'de dolaşarak geçirmiş ve sonunda savaş ilan edildiğinde, Messina'da erzak yüklemişti. Ben, her ikisi de Akdeniz'deki Fransız ya da İngiliz gemilerinden çok daha hızlı olan bu gemilerin savaş patlak verdiğinde Türkiye'den pek de uzakta bulunmamalarının tesadüf olmadığına inandım hep. *Goeben*'in özellikle seçildiği belliydi, çünkü daha önce iki kez İstanbul'a gelmişti ve subayları ve denizcileri Çanakkale Boğazı'nı iyi biliyorlardı. Bu mürettebatın, savaş haberini aldıklarında gösterdiği davranışlar, Alman donanmasının çarpışmalara girdiği ruh halini yansıtıyordu; denizciler şarkı söylemeye ve naralar atmaya başladılar, Amirallerini omuzlara aldılar ve tam bir Alman cümbüşü yarattılar. Amiral Souchon'un, kir pas içindeki denizcilerinin parmak izlerini taşıyan beyaz üniformasını o günün anısı olarak hala sakladığı söylenir!

Savaş ihtimali karşısında sergiledikleri sevinç ne olursa olsun, bu gemilerin durumu biraz kuşkuluydu. Akdeniz'de seyreden büyük İngiliz ve Fransız donanma kuvvetleriyle boy ölçüşemezlerdi. Ana üslerinden uzaktaydılar; kömür temininin oldukça ciddi bir sorun oluşturması ve tüm önemli istasyonların Britanya'nın elinde olması nedeniyle, güvenlik için nereye sığınabilirlerdi? Messina'daki Alman gemilerinin yakınlarında birkaç İtalyan destroyeri dolaşıyor, onları tarafsızlığa zorluyor ve ara sıra da limanda yalnızca yirmi dört saat kalabilecekleri konusunda uyarıda bulunuyordu. Britanya'nın, Adriyatik Denizi'nin başındaki Otranto Körfezinde, Avusturya'nın Pola limanına kaçmaya çalışmaları durumunda yollarını kesecek gemileri vardı. Britanya donanması ayrıca, kaçış imkanı sağlayan diğer çıkış yerleri Cebelitarık ve Süveyş'i de elinde tutuyordu. *Goeben* ve *Breslau*'nun güvenle sığınıp, dostluk görebileceği tek bir yer vardı, o da, İstanbul'du. Britanya donanması bunu pek imkan dahilinde görmüyordu belli ki. O sıralarda, Ağustos başlarında, bütün uluslar için rehber niteliği taşıyan uluslararası hukuk tamamen ortadan kalkmış değildi. Türkiye o dönemde tarafsız bir ülkeydi ve Alman egemenliğinin işaretleri varlığına rağmen, tarafsızlığını sürdürüyor gözüküyordu. 1856'da imzalanan Paris Antlaşmasının yanı sıra, 1871'de imzalanan Londra Antlaşması, savaş gemileri-

nin, Padişahın yalnızca barış zamanında verilebileceği özel izin dışında Çanakkale Boğazı'nı kullanamayacağını şart koşuyordu. Pratikte hükümet bu izni törenler dışında pek vermezdi. Mevcut şartlarda, savaş gemilerine Çanakkale Boğazı için yürürlükteki yasağı kaldırmış olmak Padişah açısından oldukça nahoş bir eylemdi ve *Goeben* ve *Breslau*'nun Türk sularında yirmi dört saatten fazla kalmasına izin vermek savaş ilanından başka bir şey demek değildi. Almanya'nın "milletlerarası hukuk artık mevzubahis değildir" biçimindeki resmi görüşünü tam olarak dile getirmemiş olduğu 1914 Ağustos ayının ilk günlerinde, Britanya bu antlaşma hükümlerini Alman gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçişine engel sayıyordu. Bu uluslararası kuralların kutsallığına güvenen Britanya donanması, bu Alman gemilerinin, -Çanakkale Boğazı'na giriş dışında- güven içinde kaçabileceğini düşündüğü her yeri kapatmıştı. Britanya, savaş ilanının hemen ardından, bu önemli noktaya güçlü bir filo göndermiş olsaydı, son üç yılın tarihi çok daha farklı olabilirdi!

"Ekselansları *Goeben* ve *Breslau*'nun kaçmaya muvaffak olacağını ümit eder!" Bu, gemilerin 4 Ağustos akşamı saat on yedide Messina'ya vardığını bildiren telsizdi. İtalyan Hükümetinin verdiği yirmi dört saatlik kalma izni neredeyse dolmuştu. Dışarıda, Otranto Boğazı'nda, Almanlara, Pola'ya gitmelerini bildiren sahte telsiz mesajları gönderen Britanya savaş kruvazörleri bekliyordu. Bando marşları eşliğinde ve dalgalanan flamalar altında, ateşli nutukların ve içkinin etkisiyle yanıp tutuşan subaylar ve mürettebatıyla, gemiler kendilerini bekleyen Britanya filosuna doğru tam hızla harekete geçmiş. Bir keşif botu olan küçük *Gloucester*, Alman harekatını sürekli ana filoya bildirerek teması koruyormuş. Ansızın, Spartivento Burnu geçildiğinde, *Goeben* ve *Breslau*, atmosfere telsizlerinin çıkartabileceği her türlü uyumsuz titreşimi salarak, *Gloucester*'in herhangi bir istihbarat mesajı göndermesini engellemiş. Ardından Alman kruvazörleri güneye doğru dönmüş ve Ege Denizi'ne yönelmiş. Cesur *Gloucester* arkalarına takılmış. Hatta, kızımın anlatmış olduğu gibi, bir keresinde onlarla cesurca çatışmaya bile girmiş. Britanya filosu onları birkaç saat kovalamış, fakat yararı olmamış, çünkü Alman gemileri pek güçlü olmamalarına rağmen, çok daha hız-

lıymış. O sıralar İngiliz amiral Alman planlarını bozduğunu bile düşünmüş olabilir. Alman gemiler önce Çanakkale Boğazı'na gidebilirdi, fakat o sırada uluslararası hukuk giriş açısından en büyük engeldi.

Bu arada Wangenheim büyük bir diplomatik başarı kazanmıştı. Boğaz'daki *Corcovado* telsiz istasyonundan Amiral Souchon'a güzel haberler gönderiyordu. Kendisine, Boğaz'a ulaştığında Türk bandırasını çekmesini söylüyordu, çünkü Amiral Souchon'un kruvazörleri birden Türk donanmasına ait olmuştu ve dolayısıyla alışılagelmiş uluslararası yasaklar geçerli değildi. Bu kruvazörler artık *Goeben* ve *Breslau* değildi, çünkü Wangenheim, doğulu bir büyücü gibi, onları ansızın *Sultan Selim* ve *Midilli* yapmıştı. Kısacası Alman Büyükelçisi bir "satış" icat ederek mevcut durumdan çok akıllıca yararlanmıştı. Daha önce anlattığım gibi, savaş başladığında Türkiye adına Britanya'da iki dretnot inşa ediliyordu. Bu gemiler resmi yatırım olmanın ötesinde bir şeydi; satın alınmaları, görünüşte Türk halkında egemen olan hevesi temsil ediyordu. Onlar, Türkiye'nin Yunanistan'a saldırıp, Ege'deki adaları geri alacağı vasıtalar olacaktı ve Türk halkı onların inşası için iane ve bağışlar yoluyla para toplamıştı. Küçük küçük paralar toplamak için ev ev dolaşılmıştı; panayırlar, fuarlar kurulmuş ve Türk kadınları bu uğurda saçlarını satmışlardı. Dolayısıyla bu iki gemi, Türkiye açısından görülmemiş derecede şaşırtıcı bir vatanseverlik patlamasına işaret ediyordu; Hükümet de bu vatanseverliği canlı tutmak için elinden geleni yapıyordu. Savaş başladığı anda Türkiye, Britanya tersanelerine son ödemesini yapmış ve inşası biten gemileri eve götürmeye hazır Türk müretteba Britanya'ya varmıştı. Sonra Britanya Hükümeti teslim tarihinden birkaç gün önce olaya müdahale edip, bu dretnotları Britanya donanmasına katmaya karar vermişti.

Sorun, Britanya'nın bunu yapmak için yalnızca hukuki değil, ahlaki bir hakkı olup olmadığı değildir; ayrıca eyleminin uygun olup olmadığı ve bir başka ulusla anlaşmakta iken, böylesi bir hareket tarzının herhangi bir kırgınlığa yol açıp açmayacağı da değildir. Fakat Türk halkının bunların ne anlama geldiğini umursamıyor olması önemliydi; onların tek düşündükleri, Britanya'da satın almak için bütün kaynaklarını harekete geçirdikleri iki ge-

milerinin olması ve Britanya'nın müdahale edip, onlara el koyması idi. Dış baskılar olmasa da buna kızacaklardı belki, ancak yeterince dış baskı zaten vardı. Hareket, Wangenheim'a yaşamının en büyük fırsatını veriyordu. Hepsi de Alman Büyükelçiliği kaynaklı olmak üzere, Türk basınında Britanya'ya ağır saldırılar başladı. Wangenheim Türk liderlerine sürekli olarak İngiliz kalleşliğini vurgulayagelmişti ve şimdi, Almanya'nın, Türkiye'nin yakın dostu olarak, Britanya'nın "gayrimeşru müsadere"sini tazmin etmeye hazır olduğunu söylüyordu. Türkiye'nin, belki de bu ihtimali göz önünde bulundurarak, o sıralar Akdeniz'de dolaşan *Goeben* ve *Breslau*'yu 'satın alma'yı düşünmesini ve bu gemileri Britanya'da inşa edilen gemiler yerine Türk donanmasına katmasını öneriyordu. Bu gemilerin Çanakkale Boğazı'nı geçtiği gün, İstanbul'da basılan Türk gazetesi *İkdam*, bu 'satış'ı bir zafer gibi karşılamış ve "Devlet-i Âli Hükümetinin büyük muvaffakiyeti" başlığıyla vermişti.

Dolayısıyla Wangenheim'ın manevrası iki amaca hizmet ediyordu: Almanya'yı halkın gözünde Türkiye'nin dostu olarak gösteriyor ve gemileri Çanakkale Boğazı'ndan geçirmenin ve onların Türk sularında kalmasının bir yolunu buluyordu. Bütün bunlar Osmanlı halkının cehaletinden yararlanmak içindi ve Kabineye İtilaf diplomatlarının itirazlarını bertaraf etmesi için makul bir gerekçe sağlıyordu, fakat akıllı ve aydın insanları aldatamıyordu. *Goeben* ve *Breslau*'ın adları değişebilir ve Alman denizciler başlarına fes takabilirdi, ancak başından beri hepimiz biliyorduk ki, bu satış yalandan öte bir şey değildi. Türkiye'nin mali durumunu bilenler, bu modern gemileri satın alabileceği iddiasına yalnızca gülüp geçerlerdi. Dahası, gemiler asla Türk donanmasına dahil edilmedi; tersine, Türk donanması bu Alman gemilerine katıldı. Görünüşü kurtarmak adına gemiye bir kez bir avuç Türk denizcisi bindirildi, fakat Alman subaylar ve Alman mürettebat görevleri başında kaldılar. Wangenheim, benimle yaptığı konuşmalarda, gemilerin hala Alman malı olduğunu hiç saklamıyordu. *Goeben* ve *Breslau*'a ilişkin giderlere göndermede bulunarak, "Bu kadar büyük çekler imza edeceğimi tasavvur bile etmemiştim," demişti bir gün. Onlara hep "bizim" gemiler

diyordu. Talat bile bu konuda o kadar çok konuşuyordu ki, kruvazörlerin Türkiye'ye ait olmadığını söylüyordu adeta.

"Almanların dediğine göre bize aitmiş," diyordu sırıtarak. "Mamafih, burada olmaları bizim için hayırlı. Harpten sonra, şayet Almanlar galip gelirlerse, her şeyi unutur ve gemileri bize bırakırlar. Mağlup olurlarsa, onları bizden almaya kuvvetleri yetmez!"

Alman Hükümeti, satışın hilesiz olduğuna ilişkin bir iddiada hiç bulunmadı; en azından Berlin'deki Yunanlı Nazır -yeni satın almış oldukları Amerikan gemilerini unutarak- satış işleminin Yunanistan açısından dostça olmadığını ileri sürerek protestoda bulunduğunda, Alman subayları onu, alçak sesle de olsa, mülkiyetin hala Almanya'da olduğunu kabulüyle sakinleştirmişlerdi. Ancak İtilaf büyükelçileri Alman gemilerinin mevcudiyetini sürekli protesto ettiklerinde, Türk subayları gemilerin Türk donanmasının ayrılmaz parçaları olduğu yalanını sürdürüyorlardı!

Alman subayları ve mürettebatı, *Goeben* ve *Breslau*'ın Türk gemileri olduğu yalanıyla çok eğleniyorlardı. Türk fesleri giymekten zevk alıyorlar, böylece dünyaya, Kayserin sadık denizcilerinin artık Padişahın donanmasına ait olduklarını kanıtlıyorlardı. Bir gün *Goeben* İstanbul Boğazı'nı geçti, Rus Büyükelçiliğinin önünde durdu ve orada demirledi. Ardından subaylar ve denizciler düşman elçiliğinin görüş alanı içinde güverteye dizildiler. Tüm ciddiyetleriyle Türk feslerini çıkartıp, Alman kasketlerini giydiler. Bando "Deutschland über Alles," "Watch on the Rhine" ve başka Almanca marşlar çaldı ve Alman denizciler de yüksek sesle eşlik ettiler. Rus Büyükelçisine bir saatten fazla serenatta bulunduktan sonra Alman kasketlerini çıkartıp, tekrar Türk fesleri taktılar. Ardından *Goeben* demir aldı ve gözden kaybolana dek Rus diplomatının kulaklarında giderek kaybolan Alman savaş şarkıları bırakarak güney yönünde yola koyuldu.

Eğer, *Goeben* ve *Breslau*'u Çanakkale Boğazı'nın ağzına kadar kovalayan Britanya savaş kruvazörleri uluslararası hukuka uymak için çok centilmence davranmamış olsaydı ne olurdu diye kendi kendime sık sık sormuşumdur. Boğaz'a girmiş olduklarını, Alman kruvazörlerine Marmara'da saldırdığını ve batırdığını düşünün. Bunu yapabilirlerdi ve şimdi biliyoruz ki, böyle bir ey-

lem haklı görülürdü. Büyük bir ihtimalle Türkiye savaş dışında kalırdı. Çünkü bu kruvazörlerin varışı, Türkiye'nin, uygun an geldiğinde, güçlerini Almanya'yla birleştirmek zorunda kalmasını kaçınılmaz kılıyordu. Türk donanması onlarla birlikte Rus Karadeniz Filosundan daha güçlü oluyor ve Rusya'nın İstanbul'a saldıramayacağı kesinleşiyordu. Dolayısıyla *Goeben* ve *Breslau* Osmanlı ve Alman deniz kuvvetlerine Karadeniz'in kontrolünü veriyordu. Ayrıca, bu iki gemi kolaylıkla İstanbul'a hakim olabilirdi ve böylece Alman donanmasına, gerek duyulursa, Türkleri yıldırabileceği bir ortam sağlıyordu. Ben, sağgörülü tarihçilerin bu savaşı ve sonuçlarını incelediklerinde, bu Alman gemilerinin Boğaz'dan geçişinin, Türkiye'nin Almanya'nın yardıma ihtiyaç duyduğu anda Almanya'ya katılmak zorunda kalmasına neden olduğunu ve Türk İmparatorluğu'nun sonunu getirdiğini söyleyeceklerine inanıyorum. O dönemlerde bile, Türk Kabinesinde bunun farkında olan insanlar vardı. Doğruluğundan tam emin olmamama rağmen, İstanbul'da bana, bu önemli kararın alındığı kabine toplantısının hiç de sakin geçmemiş olduğu anlatılmıştı. Söylendiğine göre, Sadrazam ve Cemal Paşa bu kurmaca 'satış'a itiraz etmişler ve gerçekleşmemesini istemişler. Tartışmalar doruğa ulaştığında, Almanya'nın kartını oynayan Enver, işin zaten bitmiş olduğunu ifade etmiş. Ardından gelen sessizlik içinde, bu genç Napolyon tabancasını çıkarmış ve masanın üstüne koymuş.

"Şayet bu satışı sual etmek isteyen kimse varsa," demiş adeta tıslayarak, "kendisini iknaya hazırım."

Goeben ve *Breslau* Boğaz'daki daimi karargaha ulaşmasından birkaç hafta sonra, Maliye Nazırı Cavit Bey, o sıralar İstanbul'da bulunan Belçikalı ünlü bir hukukçuyla toplantı yapıyordu.

"Size kötü havadislerim var," dedi sempatik Türk devlet adamı. "Almanlar Brüksel'i işgal ettiler."

Neredeyse iki metre boyundaki dev Belçikalı ellerini nazikçe bu ufak tefek Türk'ün omuzlarına koydu.

"Benim size çok daha kötü havadislerim var," dedi, *Goeben* ve *Breslau*'nun demirlemiş olduğu Boğaz'a işaret ederek, "Almanlar Türkiye'yi işgal ettiler."

BÖLÜM VI

WANGENHEIM AMERİKAN BÜYÜKELÇİSİNE KAYSERİN SAVAŞI NASIL BAŞLATTIĞINI ANLATIYOR

Fakat bu satış işleminde gözden kaçan bir yer vardı. Bu da, Alman Büyükelçiliğiydi. Bu büyük "muvaffakiyet" zaten kolay etkilenir karakterdeki Wangenheim'ı oldukça sarhoş etmiş ve başka mutlu olaylar taşkın Tötonik yapısını iyiden iyiye coşturmuştu. *Goeben* ve *Breslau* Almanların Liége, Namur ve başka Belçika kentlerini ele geçirdiği günlerle neredeyse aynı zamanda vardı. Ve şimdi Almanların Fransa'ya ilerlemesine ve Paris'e muzaffer bir biçimde girmesine gelmişti sıra. Tüm bu olaylar, militan Prusyalı ruhu taşıyan Wangenheim'ın kırk yıllık rüyasının gerçekleşmesi demekti. Hepimiz hala Boğaz boyunca sıralanan yazlık elçilik konutlarında yaşıyorduk. Almanya'nın, Padişahın Kayserin hükümetine şahsen hediye ettiği güzel bir parkı vardı; ancak Wangenheim nedense bu yaz günlerini kendi karargahında geçirmiyordu. Elçiliğinin tam karşısında, caddede, Boğaz'a altı metre uzaklıkta küçük bir nöbetçi barınağı vardı ve onun karşısında da taş bir bank. Bu bank nöbetçiler açısından mükemmel bir dinlenme yeriydi, fakat Wangenheim bu bankı çok seviyor gibiydi. Marne'den önceki bu heyecanlı günlerden, bu Alman diplomatının küçük bankta oturduğu, bazen birden bire fırlayıp evinin önünde bir ileri bir geri yürüdüğü hala aklımda. İstanbul'dan kuzeydeki mahallelere giden herkes bu yoldan geçmek zorundaydı ve hatta Rus ve Fransız diplomatlar bu taş bankta oturan muzaffer elçinin yanından, kuşkusuz görmezlikten gelerek, sık sık geçiyorlardı. Ben bazen Wangenheim'ın, purosunu tüttürmek amacıyla mahsus orada oturduğunu düşünüyorum. Bütün bunlar ba-

na Schiller'ın Wilhelm Tell operasından, Tell'in, yanında yayı ve okları, dağ geçidinde oturmuş:

"Bu derin geçitten geçmesi gerekiyor;
Küssnacht'a giden başka yol yok çünkü"

diye şarkı söyleyerek, kurbanı Gessler'in geçişini beklediği sahneyi hatırlatıyordu.

Wangenheim arkadaşlarını veya arkadaşları olarak gördüğü kişileri Alman zaferlerini kendisiyle birlikte kutlamaya zorluyordu. Dikkat ediyordum, yalnız Alman ordularının zafer kazandığı günlerde oraya oturuyordu; eğer kötü haberler geliyorsa, derhal ortadan kayboluyordu. Sonunda hava güzelken hep kutunun dışında duran, fakat fırtına bulutları toplanmaya başladığında içeri giren oyuncak hava tahmin kahinini çağrıştırdığını Wangenheim'a ifade etmekten kendimi alıkoyamadım. Wangenheim, bu küçük şakamı bayağı ciddiye aldı.

Bu ilk günlerde, hava Alman Büyükelçiliği açısından bayağı iyiydi. Alman ordularının şansı kendisini o denli heyecanlandırıyordu ki, işi bazen patavatsızlığa döküyordu ve bir gün o coşku içinde bana, sanırım büyük tarihsel değer taşıyan bazı gerçekleri ağzından kaçırdı. Almanya'nın bu savaşa nasıl ve ne zaman katıldığını en ince ayrıntısına kadar anlattı. İfşa ettiği bu sır bugün son derece iğrenç bir boşboğazlık gibi geliyor, fakat Wangenheim'ın o sıralardaki haleti ruhiyesini unutmamamız gerek. O tarihlerde bütün dünya Paris'in kötü kaderine yenileceğine inanıyordu ve Wangenheim, savaşın en fazla iki-üç ay süreceğini ileri sürdüğü beyanlarında bu yargıyı sık sık yansıtıyordu. Alman girişkenliği programa uygun biçimde ilerliyordu.

Alman Büyükelçisinin Grandükün suikasta kurban gitmesinden hemen sonra Berlin'e yola çıkmış olduğunu daha önce belirtmiştim ve ansızın ortadan kayboluşunun nedenini şimdi ifşa ediyordu. Bana söylediğine göre Kayser kendisini Berlin'e bir imparatorluk konferansı için çağırmıştı. Bu toplantı 5 Temmuz günü Potsdam'da yapıldı ve başkanlığını Kayser yürüttü; hemen tüm önemli büyükelçiler hazır bulundu. Wangenheim'a Türkiye hakkında teminatta bulunmak ve o sıralarda yakın gelecekte bek-

lenen savaşta hayati bir öneme sahip olduğu düşünülen İstanbul'daki durum hakkında meslektaşlarını aydınlatmak üzere çağrılmıştı. Wangenheim, bana bu konferansa kimlerin katıldığını anlatırken, hiç ad vermedi ancak aralarında -Almanca kelimesi kelimesine aktaracak olursam- "die Häupter des Generalstabs und der Marine" (*erkanıharbiyeiumumiye* ve *bahriye reisleri*nin) bulunduğunu özellikle belirtti; bu da Von Moltke ve Von Tirpitz'in hazır bulunduğu anlamına geliyordu. Ayrıca, savaş hazırlıkları açısından ordunun kendisi kadar gerekli olan herkes, büyük bankerler, demiryolu müdürleri ve Alman sanayiinin önde gelenleri oradaydı.

Wangenheim bana, Kayserin sırasıyla hazır herkese "harbe hazır mısınız?" diye sorduğunu söyledi. Finansörler dışında herkes, "evet" diye cevaplamış bu soruyu. Finansörler yabancı tahvillerini satmaları ve kredi almaları için iki haftaya ihtiyaçları olduğunu söylemişler. O tarihlerde çok az sayıda insan Saraybosna trajedisinin kaçınılmaz biçimde savaşa yol açacağının farkındaydı. Wangenheim'ın bana söylediğine göre, bu konferans bu konuda en ufak kuşkuya yer vermemek için her türlü önlemi almıştı. Konferansta bankerlere yaklaşan savaş için finans durumlarını ayarlamaları için gereken sürenin verilmesi kararlaştırılmıştı ve ardından birkaç üye sessizce işlerinin başına dönmüş veya tatile çıkmıştı. Kayser yatıyla Norveç'e gitmiş, Von Bethmann-Hollweg izne ayrılmış ve Wangenheim İstanbul'a dönmüştü.

Wangenheim, bu konferansı bana aktarırken, Almanya'nın savaşa girmiş olduğunu da kabul ediyordu. Sanırım, o güne kadar yaptıklarından, Almanya'nın meseleyi bu denli sistemli ve uzak görüşlü bir biçimde ele alışından ve özellikle de böylesi bir dönemde bir toplantıya bizzat davet edilmiş olmasından gurur duyuyordu. Böylesine büyük bir sırrı bana neden açıkladığını hep merak etmişimdir ve sanıyorum ki, gerçek neden kendini aşırı beğeniyor olması -bana imparatorunun yakın çevresine dahil bulunduğunu ve bu ihtilafa yol açarken oynamış olduğu rolü bana gösterme arzusu- idi. Neden ne olursa olsun, bu boşboğazlık bana bu iğrenç suçta rol oynamış kişilerin gerçekte kim olduklarını anlamama yardımcı olmuştu. Savaşın patlak vermesinden sonraki birkaç ay boyunca Avrupa'yı işgal eden sayısız mavi, kırmızı

ve sarı kitaplar ve Almanya'nın masumiyetini kanıtlamaya çalışan Alman propagandistlerinin düzenlediği yüzlerce belge beni zerre kadar inandıramamıştır. Sorumluluğun kime ait olduğuna ilişkin düşüncelerim kuşkulara veya inanca veya mevcut verilerin incelenmesine dayanmamakta. Meseleyi muhakeme etmek veya tartışmak zorunda değilim. Çünkü her şeyi biliyorum. Bu en büyük insanlık trajedisine neden olan komplo, Kayser ve maiyeti tarafından 5 Temmuz 1914 tarihli Potsdam konferansında tasarlanmıştı. Katılımcılardan biri, entrikanın başarıya ulaşmasının doğurduğu zafer sarhoşluğu içinde, tüm ayrıntıları kendi ağzından bana anlatıyordu. Ne zaman bu savaşın sorumlularının kim olduğunu sorgulayan birilerini duysam veya Almanya'nın ileri sürdüğü temelsiz mazeretleri okusam, hemen aklıma Wangenheim'ın o Ağustos günü ağzındaki kocaman siyah puroyu tüttürürken ve bu tarihi toplantının ayrıntılarını bana aktarırkenki hali gelir.

Bu imparatorluk konferansı 5 Temmuz günü gerçekleşti ve Sırp ültimatomu 22 Temmuz günü çekildi. Aradaki iki hafta, finansörlerin planlarını tamamlamaları için talep etmiş oldukları süredir. Alman bankerleri, dünyanın bütün büyük borsalarında bu süreyi verimli bir biçimde kullanmışlardır. Kayıtlar, büyük miktarda tahvilin satılmakta olduğunu ve fiyatların hızla düştüğünü kanıtlamaktadır. O sıralar piyasalar bu hareketlilik karşısında biraz şaşırmıştı fakat Wangenheim'ın açıklamaları her türlü kuşkuyu ortadan kaldırmaktadır. Almanya savaş hazırlığı için tahvillerini nakde çeviriyordu. Eğer birisi, Wangenheim'ın doğru söyleyip söylemediğini anlamak isterse, New York borsasının bu iki hafta içindeki kotasyonlarını incelemesini salık veririm. Fiyatlarda, özellikle uluslararası piyasası olan hisse senetlerinde şaşırtıcı düşüşler olduğunu görecektir. 5 Temmuz ila 22 Temmuz arasında, Union Pacific 155 1/2'den 127 1/2'ye, Baltimore and Ohio 91 1/2'den 81'e, United States Steel 61'den 50 1/2'ye, Canadian Pacific 194'den 185 1/2'e ve Northern Pacific de 111 3/8'den 108'e düşmüştü. O tarihte bazıları değerlerdeki bu düşüşten Simmons-Underwood tarifesini suçlarlarken, diğer eleştirmenler bunu -henüz yürürlüğe girmemiş- Federal Mevduat Yasasına bağlıyorlardı. Wall Street brokerleri ve finans uzmanları, o dö-

nemlerde piyasayı karıştıran gerçek gücün Potsdam'da toplanan ve başkanlığını Kayserin yürüttüğü imparatorluk konferansı olduğunun farkında bile değillerdi!

Wangenheim bu Potsdam konferansının ayrıntılarını yalnızca bana vermekle kalmadı, aynı sırrı İstanbul'daki İtalya Büyükelçisi Marki Garroni'ye de verdi. İtalya o sıralar teknik anlamda Almanya'nın müttefikiydi.

Merkezi Güçlerin savaşı beklediklerini Avusturya Büyükelçisi Marki Pallavicini de kabul ediyordu. 18 Ağustos'ta, Francis Joseph'in doğum gününde, kutlamak amacıyla olağan ziyaretimi yaptım. Sohbet doğal olarak, 84'üne giren İmparatora döndü. Pallavicini, hakkında gururla ve büyük bir saygıyla konuştu. Bana yaşlı imparatorun ne denli keskin zekalı ve ileri görüşlü olduğunu ve uluslararası meselelere ne denli hakim olduğunu anlattı. Avusturya Kayserinin olayları akılcı bir biçimde ele aldığını göstermek için savaşı örnek verdi. Geçen Mayıs ayında Pallavicini Viyana'da Francis Joseph'i dinlemişti. Pallavicini'nin bana aktardığına göre, İmparator bir Avrupa savaşının kaçınılmaz olduğunu söylemiş. Merkezi Güçler Bükreş Antlaşmasını Balkan sorununun çözümü olarak görüyorlardı ve İmparatorsa, Pallavicini'ye söylediği gibi, bu sorunu yalnızca genel bir savaşın çözebileceğini düşünüyordu. Şimdi hatırlıyorum da, Bükreş Antlaşması, ikinci Balkan savaşına son vermişti. Antlaşma, İstanbul ve çevresindeki küçük bir bölge hariç, Türkiye'nin Avrupa dominyonlarını Balkan ulusları, özellikle Sırbistan ve Yunanistan arasında bölüyordu. Yine bu antlaşma Sırbistan'ı büyük oranda güçlendiriyordu; gerçekten de Sırbistan'ın kaynaklarını o denli artırmıştı ki, Avusturya, büyüme planlarına karşı durabilecek güce sahip yeni bir Avrupa devletinin doğuşuna neden olunduğundan korkuyordu. Avusturya, Bosna ve Hersek'te büyük bir Sırp nüfusunu boyunduruğu altında tutuyordu ve bu Sırplar, birçok şeyin yanı sıra, kendi ülkelerine ilhakı arzuluyorlardı. Ayrıca, Doğu'ya ilişkin Pan-Cermen planları, bütünlüğünü koruduğu sürece Almanya'nın Doğu'ya giden yoluna engel oluşturan bir devlet niteliğindeki Sırbistan'ın yok edilmesini gerektiriyordu. Avusturya-Almanya'nın, Balkan Savaşının bir ulus olarak Sırbistan'ı ortadan kaldıracağı -ve Türkiye'nin Kral Peter'ın güçlerini kolaylıkla

yok edeceği- yolunda beklentileri vardı. Alman planlarının arzuladığı şey buydu ve tam da bu nedenle, Avusturya ve Almanya Balkan savaşlarını engellemek için hiçbir şey yapmamıştı. Fakat sonuçta tam tersi oldu, çünkü ihtilaf, Alman seline karşı dalgakıran gibi duran, her zamankinden daha güçlü bir Sırbistan doğmasına yol açtı.

Birçok tarihçi, Bükreş Antlaşmasının bu savaşı kaçınılmaz kıldığını kabul eder. Marki Pallavicini'nin aktardığına göre, Francis Joseph'in görüşü de bu yoldaydı. İmparatorun konuşmayı yaptığı toplantı, Grandüke yapılan suikasttan neredeyse bir ay önce, Mayıs ayında yapılmıştı. Dolayısıyla, Avusturya İmparatorunun, savaşın Saraybosna'daki suikastla ilgisi olmayacağı yolundaki sözlerini biliyoruz. Oldukça açıktır ki, bu olay, Merkezi İmparatorlukların zaten kararını vermiş oldukları savaş için uygun bir bahaneydi.

BÖLÜM VII

ALMANYA'NIN YENİ TOPRAKLARA, KÖMÜR YATAKLARINA VE TAZMİNATLARA YÖNELİK PLANLARI

Olaylı Ağustos ve Eylül ayları boyunca Wangenheim sorumsuz davranışlarına devam etti -bazen biraz böbürlü, bazen keyifsiz, ama hep sinirli ve gergin, benim gibi bir Amerikalıya yağ çekerken, düşman güçlerinin temsilcilerine hain ve önemsizlermiş gibi davranarak. *Corcovado* üzerinden Berlin'den kendisine gönderilen telsiz muhaberatı biran önce alabilmek için bankta oturarak, heyecanını ve sabırsızlığını yansıtıyordu. Zafer haberlerini çevreye yayma fırsatını asla kaçırmazdı; birkaç keresinde, bana en son gelişmeleri anlatmak ve yeni aldığı mesajlardan alıntılar okumak için evime habersizce gelmenin alışılagelmemiş yollarını bulmuştu. Her zaman açık sözlü ve hatta boşboğazdı. Hatırlıyorum da Britanya savaş ilan ettiği gün çok gergindi. Britanya'yı ve özellikle de Amerika'yı çok takdir ettiğini hep söylemişti. "Sadece üç büyük memleket var," derdi hep, "Almanya, İngiltere ve Amerika. Üçümüz birlik olmalıyız; böylece cihanı idare edebiliriz." Antlaşma taahhütlerini savunmaya ve savaş ilan etmeye karar verdiği için, Britanya İmparatorluğu'na yönelik ilgisi birden bire kayboldu. Wangenheim, ihtilafın kısa süreceğini ve Sedan Gününün Paris'te kutlanacağını söylemişti. Fakat 5 Ağustos günü, elçiliğe yanına uğradığımda, her zamankinden çok daha sinirli ve ciddi buldum onu. Uzun boylu, güzel bir kadın olan Barones Wangenheim odada oturmuş, annesinin 1870 savaşı anılarını okuyordu. Her ikisi de Britanya'yla ilgili haberi şahsi meseleleri gibi görüyorlardı ve beni en çok etkileyen, Wan-

genheim'ın Britanya'yı harekete geçiren şeyi anlamakta güçlük çekmesiydi. "Onlar namına kötü bir karar!" diyordu durmadan. Yaklaşımı Bethmann-Hollweg'inki ile neredeyse aynıydı.

26 Ağustos günü gezinti için dışarı çıktım ve Alman Büyükelçisiyle karşılaştım. Her zamanki gibi Almanların Fransa'daki zaferleri hakkında konuşmaya başladı ve neredeyse alışkanlık haline getirdiği gibi, Alman ordularının bir hafta içinde Paris'te olacağına ilişkin kehanetini tekrarladı. Bu savaşın belirleyici faktörü, dediğine göre, Krupp topçu birliği olacaktı. "Unutma ki," dedi, "bu defa harbediyoruz. Ve bunu *rücksichtslos* (hodbince) yapacağız. Bize, 1870 senesindeki gibi mani olamayacaklar. O devirde Kraliçe Victoria, Çar ve Francis Joseph, Paris'e kıymamamız için bize yalvarmışlardı. Lakin artık bize müdahale edecek kimse yok. Napolyon'un İtalyan sanat eserlerini Fransa'ya götürdüğü gibi biz de Paris'in devlete ait bütün sanat eserlerini Berlin'e götüreceğiz."

Paris'i Louvain'in kaderinden Marne muharebesinin kurtardığı açıktır.

Wangenheim'ın çabuk bir zafer olacağından o kadar emindi ki, barış şartlarını bile tartışmaya başlamıştı. Almanya Fransa'dan, dediğine göre, mağlubiyetin ardından, ordularının tamamen dağıtılmasını ve tazminat ödemelerini talep edecekti. "Fransa meseleyi şimdi 5,000,000,000 $ ile halledebilir; lakin harbe devamda ısrar ederse, 20,000,000,000 $ ödemesi lazım gelecek" diyordu.

Bana, Almanya'nın "her yerde" limanları ve kömür ocaklarını talep edeceğini söyledi. O tarihlerde, Wangenheim'ın ifadelerinden anladığımız kadarıyla Almanya yeni topraklardan çok ticari avantajlar peşindeydi. Büyük bir tüccar ulus olmaya karar vermişti ve bu amaçla serbest limanlara, Bağdat demiryoluna ve Güney Amerika ve Afrika'da geniş haklara sahip olmalıydı. Wangenheim, Almanya'nın halkları Almanca konuşmayan herhangi bir toprak parçasını istemediğini söylüyordu, çünkü Alsace-Lorraine, Polonya ve diğer Alman olmayan ülkelerde zaten yeterince sıkıntıyla karşılaşmışlardı. Bu ifade Rusya'daki son olaylar karşısında şimdi hayli ilginç geliyor. Almanya'nın kömür ocaklarına ve limanlara yönelik talebinden söz ederken Britan-

ya'nın adını anmıyordu; ancak aklındaki Britanya olmalıydı, çünkü başka hangi ulus "her yerdeki" liman ve kömür ocaklarını Almanya'ya verebilirdi?

Tüm bu konuşmalar benim için Wangenheim'ın 5 Temmuz konferansına ilişkin anlattıkları kadar aydınlatıcı olmuştu. Almanya'nın savaşı bilerek başlatmış olduğunu kanıtlarken, ana hatları çok yetenekli fakat biraz geveze büyükelçi tarafından çizilen bu gösterişli entrikalar, Almanya'yı bu büyük girişime sevk eden nedenleri gösteriyordu. Wangenheim bana büyük bir korsanlığa kalkışan Almanya İmparatorluğu'nun büyük boy resmini çizmişti ve başarının ganimetleri komşularının zenginlikleri ve beceri ve çalışkanlıkları sayesinde yüzyıllar boyunca edindikleri konum olacaktı.

Eğer Britanya Almanya'yı açlığa mahkum etmeye kalkışırsa, diyordu Wangenheim, Almanya'nın cevabı basit olacak: Fransa'yı açlığa mahkum etmek. O sıralar, hatırlayacak olursak, Almanya bir hafta içinde Paris'e gireceğini umuyor ve böylece tüm ülkenin kontrolünü ele geçireceğine inanıyordu. Açıktır ki, Almanya'nın planı, Wangenheim'ın anladığı kadarıyla, bu ulusu Britanya'nın tutumuna karşı bir tür rehine olarak tutmaktı. Başka bir deyişle, Britanya'nın herhangi bir askeri avantaj kazanması durumunda, Almanya tüm Fransız halkına işkence ederek karşı saldırıya geçecekti. O sırada Alman askerleri güya bazı Belçikalıların yanlışlarına cevaben masum Belçikalıları öldürüyorlardı ve açıkçası Almanya bu ilkeyi bireylerin yanında tüm uluslara karşı yaşama geçirmeyi seçmişti.

Wangenheim, hemen bütün konuşmalarında, en büyük kini Rusya'ya duyduğunu gösteriyordu.

"Rusya'nın nasırına bastık," diyordu, "ve basılı tutmaya niyetliyiz."

Bundan, Almanya'nın *Goeben* ve *Breslau*'ı Çanakkale Boğazı'ndan göndermiş olduğunu ve asıl vurguyu İstanbul'u kontrol etmelerine yaptığını anlamalıyız. Wangenheim'ın ifadelerine göre, eski Bizans başkenti, muzaffer bir Rusya'nın talep edeceği ödüldü ve Rusya'nın hassas noktası -"nasırı"-, sıcak sularda tüm bir yıl dolaşabileceği bir limandan yoksun kalmasıydı. O dönemlerde Wangenheim, Almanya'nın Çanakkale Boğazı'nda 174

topçusunun bulunmasıyla, boğazın otuz dakika gibi kısa bir sürede kapatılabileceğiyle ve Alman amirali Souchon'un kendisine boğazın zaptedilemez olduğunu bildirmiş olmasıyla övünüyordu. "Lakin, İngiltere saldırıya geçmedikçe," "Çanakkale Boğazı'nı kapatmayacağız."

O sıralar Britanya, Almanya'ya savaş ilan etmiş olmasına rağmen, askeri harekatlarda çok da bariz bir rol oynamamıştı; "rezil küçük ordusu" Mons'tan kahramanca çekiliyordu. Wangenheim Britanya'yı pek adamdan saymıyordu. Dediğine göre, Almanların niyeti Calais (Dover) Boğazı'na büyük silahlarını yerleştirmek ve Britanya Kanalı üzerinden kıyı kentlerini vurmaktı; Almanya'nın Calais'i on gün içinde ele geçirememesini ihtimal dahilinde görmüyordu. Buna benzer konuşmalarında Britanya'nın büyük bir bağımsız ordu oluşturabileceği savına gülüp geçiyordu. "Bu çok abes bir şey," diyordu, "Alman ordusu gibi bir şey teşkil etmek nesiller alır. Biz iki yüz senedir inşa ediyoruz. Bizim sahip olduğumuz generalleri yetiştirmek için otuz sene lazım. Bizim ordumuz teşkilatını daima idame ettirecektir. Her sene askerlik yaşına gelen 500,000 gencimiz var ve her sene bu kadarını zayi etmemiz mümkün değil, bu münasebetle, ordumuz hep baki olacak."

Birkaç hafta sonra uygarlık, Britanya'nın, Scarborough ve Hartlepool gibi kıyı yerleşim yerlerine yönelik Alman bombardımanından nefretle sarsıldı. Bu aniden gelişen bir şey değil, titizlikle çatılmış planların bir parçasıydı. Wangenheim, 6 Eylül 1914 günü bana, Almanya'nın tüm Britanya limanlarını, taki erzak tedariki durana kadar bombalamaya niyetli olduğunu söylemişti. Almanların Amerikan deniz ticaretine yönelik acımasızca saldırısının Von Tirpitz'in ani bir kararı olmadığı da aşikardı, çünkü aynı tarihte Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi, Birleşik Devletler'in Britanya'ya gemi göndermesinin çok tehlikeli olduğu konusunda beni uyarmıştı!

BÖLÜM VIII

ALMAN PROPAGANDASINA KLASİK BİR ÖRNEK

Bu Ağustos ve Eylül günleri boyunca Almanya'nın Türkiye'yi hemen savaşa sokma niyeti yoktu. O dönemlerde Türk halkının refahı ve barışın korunması ile yakından ilgilendiğimden, Türkiye'nin tarafsızlığını korumak için etkimi kullanıp kullanamayacağımı sormak üzere Washington'a telgraf çektim. Çabalarımı gayriresmi ve yalnızca insanî niyetlerle yürütmem kaydıyla yapabileceğime dair bir cevap aldım. Britanya ve Fransa elçileri Türkiye'yi savaşın dışında tutmak için ellerinden geleni yapıyor olduklarından, benim de karışmamın Britanya Hükümetini gücendirmeyeceğinden emindim. Ancak Almanya tarafımdan gelecek herhangi bir müdahaleyi taraflı bir hareket görebilirdi; bu nedenle Wangenheim'a o kaynaktan herhangi bir itiraz olup olmayacağını sordum.

Cevabı beni biraz şaşırttı. "Hiç bile" dedi. "Almanya, her şeyden ziyade, Türkiye'nin bitaraf kalmasını arzular."

Hiç kuşku yok ki, Türkiye'nin o sıradaki politikası Alman planlarına harfiyen uyuyordu. Wangenheim Türk Kabinesi üzerindeki nüfuzunu sürekli artırıyordu ve Türkiye o dönemde Almanların amaçlarına tam olarak hizmet eden bir yol izliyordu. Politikası İtilafı endişe içinde tutuyordu; Türkiye'nin nerede durduğu, tarafsız kalıp kalmayacağı veya Almanya'nın yanında savaşa girip girmeyeceği kestirilemiyordu. Türkiye'nin tutumu o denli belirsizdi ki, Rusya Kafkasya'da büyük güçler tutmak zorunda kalıyor, Britanya'nın Mısır ve Hindistan'daki güçlerini artırması ve Çanakkale Boğazı'nın ağzında güçlü bir filo tutması gerekiyordu. Bütün bunlar Almanya'nın çok işine geliyordu,

çünkü bu ayrı güçler Britanya ve Rusya'yı Avrupa cephesinde son derece zayıflatıyordu. Almanya'nın müttefiki Avusturya'nın yardımıyla Fransa ve Rusya'yı yenilgiye uğratmayı ve dolayısıyla Avrupa'nın geleceğini yazabilmesine imkan verecek bir zafer elde etmeyi umduğu, Marne'den hemen önceki dönemden söz ediyorum. O dönemde Türkiye, bilfiil askeri eylemlere dahil olması durumunda, şimdilerde önemli oranda Rus ve İngiliz gücünü en önemli cephelerden uzak tutarak yaptığından daha fazlasını yapamazdı. Fakat Almanya'nın bu kolay zafere Türkiye'nin yardımıyla ulaşması durumunda, bu yeni müttefik bir sıkıntı yaratabilirdi. Türkiye mutlaka bedel talep edecekti ve büyük ihtimalle Mısır'ın tam denetimi ve belki de Balkan topraklarının iadesi gibi taleplerle pek alçakgönüllü olmayacaktı. Bu gibi istekler Kayserin planlarıyla çelişecekti. Dolayısıyla Almanya, beklediği zafere bir an önce ulaşamaması hali dışında, Türkiye'yi fiili bir müttefik olarak dahil etmekle ilgilenmiyordu. Fakat Rusya, Avusturya karşısında büyük bir ilerleme gösterirse, o zaman Türkiye'nin fiili ittifakı büyük önem kazanırdı, hele savaşa girişi Bulgaristan ve Romanya'yı müttefik olarak kazanmak açısından uygun zamanda olursa. Bu arada, Wangenheim bir beklemece oyunu oynuyor, Türkiye'yi muhtemel bir Alman müttefiki yapıyor, ordusunu ve donanmasını güçlendiriyor ve en uygun zaman gelince kullanıma hazırlıyordu. Almanya savaşı Türkiye'nin yardımı olmaksızın kazanamayacak duruma geldiğinde, onu bir müttefik olarak yanına almaya hazırdı; Türkiyesiz kazanabilecekse, Türklere işbirliğinin bedelini ödemek zorunda kalmayacaktı. Bu arada en akılcı yol, Türk güçleri Alman başarısı açısından çok önemli hale gelene değin onu kenarda tutmaktı.

Almanya ve İtilaf arasında Türkiye için yapılan düello son derece eşitsizdi. Almanya *Goeben* ve *Breslau*'ı Marmara Denizine kaçırarak zafer kazanmıştı. Britanya, Fransa ve Rusya büyükelçileri bunun farkındaydılar ve Türkiye'yi İtilafın fiili müttefiki yapamayacaklarını biliyorlardı; muhtemelen bunu çok da arzu etmiyorlardı, fakat tarafsız kalmasını sağlamayı umuyorlardı. Şimdi bütün çabaları bunun içindi. "Son dört senede iki harp geçirdiniz; şayet buna iştirak edecek olursanız memleketiniz harap olacak." İtilafın tarafsız kalması için Türkiye'ye teklif edecekleri tek

şey, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün garantisiydi. İtilaf büyükelçileri Türkiye'yi savaş dışında tutma arzularını, *Goeben* ve *Breslau*'la ilgili olarak sınırları zorlamaktan kaçınarak gösteriyorlardı. Gerçi bu gemilerle ilgili sürekli protesto çekmişlerdi, fakat Türk yetkililer her defasında onların Türk gemileri olduğunu iddia ettiler.

"Şayet öyleyse," diyor ve "Alman zabitan ve mürettebatını niçin defetmiyorsunuz?" diye soruyordu Sir Louis Mallet. Sadrazamsa niyetlerinin bu yolda olduğunu belirtiyor ve Britanya'da inşa edilmiş bulunan gemileri getirmek üzere gönderilmiş Türk mürettebatın Türkiye'ye döner dönmez *Goeben* ve *Breslau*'a yerleştirileceğini ekliyordu. Fakat günler, haftalar geçti, adamlar eve döndüler, ancak kruvazörleri hala Almanya yönetiyordu. Bu iddialar elbette Britanya ve Fransa dışişlerini ikna edemiyordu. Goeben ve Breslau'ın varlığı açıkça *casus belli* (savaşı gerektiren olay) idi, fakat İtilaf büyükelçileri karasularına girme izni için başvuruda bulunmadılar, çünkü böyle bir eylem geciktirmeye, hatta mümkünse önlemeye çalıştıkları krize neden olacaktı. Ne yazık ki, İtilafın Türkiye'nin bütünlüğünü yolunda verdiği söz Türkiye'yi kendi taraflarına çekemedi.

Talat, "Balkan harbinden sonra parçalanmayacağımıza dair vaatlerde bulundular" dedi bana, "ve Avrupa-i Osmanîyeye ne olduğunu görüyoruz."

Wangenheim sürekli olarak bu gerçeği vurguluyor, Talat ve Enver'e "söyledikleri hiçbir şeye itimat buyurmayın" diyordu. Ve böylece büyük bir kurnazlıkla, Türkleri ta yüreklerinden vuruyordu. Osman'ın torunları tanıdığım hiç kimseye benzemezler. Nefret etmezler, sevmezler; sürekli kin veya sevgi beslemezler. Yalnızca korkarlar. Ve doğal olarak kendi davranışlarını belirleyen motifleri başkalarına bağlarlar. Wangenheim, "bu ne aptallık," diyordu Talat ve Enver'e, Britanya'nın tutumunu eleştirirken. "İngiltere'nin sizi niçin hariçte bırakmak istediğini anlamıyor musunuz? Çünkü sizden korkuyorlar. Görmüyor musunuz, Almanya'nın yardımıyla tekrar büyük bir askeri kuvvet olacaksınız? Merak buyurmayın, İngiltere sizinle dövüşmek istemez!" Bunu o kadar tekrarladı ki, sonunda inandılar, çünkü bu iddia

yalnızca İtilafın tutumuna açıklık getirmekle kalmıyor, Türklerin gururunu da okşuyordu.

Enver ve Talat'ın tutumu ne olursa olsun, Britanya ve Fransa'nın Türkiye'deki insanların gözünde Almanya'dan çok daha popüler olduğunu düşünüyorum. Padişah savaşa karşıydı; veliaht Yusuf İzzettin Müttefiklere sıcak bakıyordu; Sadrazam Said Halim Almanya'dan çok Britanya'ya yakındı; triumviranın üçüncü üyesi Cemal Fransızseverliğiyle ün yapmıştı -büyük saygı gördüğü ve bununla çok övündüğü Paris'ten yeni dönmüştü; Kabinenin çoğunluğu Almanya'ya pek sevgi beslemiyordu; ve Türkiye'de kamuoyundan ne kadar söz edilebilir bilmiyorum ancak kamuoyu Almanya'yı değil, Britanya'yı tarihsel dost olarak görüyordu. Dolayısıyla, Wangenheim'ın üstesinden gelmek zorunda olduğu pek çok muhalefet söz konusuydu ve bu yolda başvurduğu yöntemler Alman propagandasının klasik bir örneğini oluşturmaktadır. Britanya, Fransa ve Rusya aleyhine büyük bir kampanyaya girişti. Türklerin Britanya'daki gemilerini kaybettiklerinde içinde bulundukları duyguları aktarmıştım. Şimdi Wangenheim'ın ajanları gazete sütunlarında Britanya aleyhine yazılar yazdırıyorlardı. Neredeyse tüm Türk basını Almanya'nın kontrolüne geçmişti. Wangenheim, en büyük Türk gazetelerinden *İkdam*'ı satın alarak, Almanya'ya övgüler düzdürmeye ve İtilafa sövdürmeye başladı. Fransızca ve Almanca basılan *Osmanischer Lloyd* gazetesi Alman Büyükelçiliğinin bir organı haline geldi. Türk Anayasası basın özgürlüğünü teminat altına almasına rağmen, Merkezi Güçler lehine sansür başlatıldı. Tüm Türk müelliflere Almanya lehine yazılar sipariş edildi ve onlar da talimatlara uydular. Fransızca basılan İtilaf yanlısı *Jeune Turc* susturuldu. Türk gazeteleri Alman zaferlerini abartıyor, sürekli olarak, çoğu hayal ürünü İtilaf yenilgileriyle ilgili haberler yapıyordu. Akşamları, Wangenheim ve Pallavicini bana askeri eylemlerin ayrıntılarını veren resmi telgraflar gösteriyor, fakat sabah gazetelere baktığımda, bu haberlerin Almanya lehine saptırılmış veya değiştirilmiş olduğunu görüyordum. Baron Oppenheim, Britanya ve Fransa aleyhine kamuoyu oluşturmak üzere tüm Türkiye'yi dolaşıyordu. Kendisi güya bir arkeologdu, gerçekte ise her yerde İtilaf aleyhine iftiralar türeten bürolar açıyordu. Duvarlar, Türki-

ye'nin bir yüzyıl içinde kaybetmiş olduğu toprakları gösteren devasa haritalarla doluydu. Rusya, bu "soygunlar"ın esas sorumlusu olarak betimleniyor ve Britanya'nın bu Rusya'yla ittifaka girmiş olduğu vurgulanıyordu. İtilaf devletlerini açgözlü ve zavallı Türkiye'yi ele geçirmeye çalışan hayvanlar olarak gösteren resimler yayınlanıyordu. Enver, Edirne'yi kurtaran "kahraman" olarak gösteriliyor; Almanya, Türkiye'nin dostu olarak resmediliyordu; Kayser bir anda "Hacı Wilhelm" olmuştu ve hatta İslamiyet'i kabul etmiş olduğuna dair öyküler basılıyordu. Türk halkına, Hindistan ve Mısır Müslümanlarının İngiliz "zorbalar"ına isyan etme hazırlığında oldukları bildiriliyordu. Sokaktaki adama "*Gott Strafe* İngiltere" demesi öğretiliyordu ve bu rezil kampanyanın arkasındaki güç hep Alman parasıydı.

Fakat Almanya Türklerin aklını zehirlemekten fazlasını yapıyor, Türkiye'nin askeri kaynaklarını kullanıyordu. Kayserin 1914 Ocak ayında Osmanlı ordusunu nasıl teslim alıp, Avrupa savaşına hazırlık temelinde nasıl ıslah etmiş olduğunu anlatmıştım. Şimdi aynı şeyi Osmanlı donanmasına yapıyordu. Ağustos ayında Wangenheim bana "Artık Türklerin hem seyfiyesine hem de bahriyesine hükmediyoruz" diyerek böbürleniyordu. O sıralar *Goeben* ve *Breslau* varmış, Amiral Limpus'un başkanlığındaki bir İngiliz heyeti Türk donanmasını iyileştirmeye girişmişti. Kısa zaman sonra Limpus ve ekibi damdan düşercesine uzaklaştırıldı; ayrılışları gerçekten utanç verici biçimde gelişmişti, çünkü kendilerine alışılagelmiş nezaket kuralları bile gösterilmemişti. İngiliz deniz subayları -kızının hastalığı nedeniyle biraz daha kalmak zorunda olan Amiral haricinde hepsi- Britanya'ya dönmek üzere sessizce İstanbul'dan ayrıldılar.

Geceler boyu Berlin'den İstanbul'a vagonlar dolusu Alman geldi; sonunda sayıları 3,800'e yükseldi ve çoğu da Türk donanmasına tayin olmuş ve cephane imal etmeye gelmişti. Her gece kahveleri dolduruyorlar ve sabahın erken saatlerinde İstanbul sokaklarında dolaşıyorlar, nara atıp, Almanca marşlar söylüyorlardı. Çoğu, destroyerleri ve diğer gemileri onarmak ve onları savaşa hazırlamak üzere çalışmaya getirilen vasıflı teknisyenlerdi. İngiliz Armstrong & Vickers firmasının İstanbul'da büyük bir doku vardı ve şimdi bunu Almanya kullanmaktaydı. Günler ve geceler

boyu çalışmaların sürdüğünü duyuyorduk ve perçin ve çekiç seslerinden uykularımız kaçıyordu. Wangenheim şimdi Enver, Talat ve Cemal'i biraz daha zehirlemek için bir başka fırsat daha bulmuştu. İfade ettiğine göre, Alman işçiler Türk gemilerinin son derece bakımsız ve tamire muhtaç durumda olduğunu tespit etmişlerdi ve o da elbette bundan İngiliz misyonunu sorumlu tutuyordu. Britanya'nın Türk donanmasını bilerek çürümeye bırakmış olduğunu söyleyerek, bunun Britanya'nın Türkiye'yi yıkma planının bir parçası olduğunu iddia ediyordu! "Bakın!" diyordu, "bir biz Almanların Türk ordusu için neler yaptığına bakın, bir de İngilizlerin gemilerinize neler yaptığına!" Kuşkusuz bütün bunlar doğru değildi, çünkü Amiral Limpus donanmayı geliştirmek için çok sıkı ve sistemli çalışmış ve bu yönde mükemmel sonuçlar elde etmişti.

Bu kez Almanlar Çanakkale Boğazı'nda çalışıyorlar, istihkamları güçlendiriyorlar ve muhtemel bir İtilaf saldırısına hazırlanıyorlardı. Eylül itibariyle Babıali artık Osmanlı İmparatorluğu'nun karargahı olmaktan çıkmıştı. Ben, o dönemlerde en etkin otorite makamının *General* adlı bir Alman ticaret gemisi olduğunu düşünüyorum. Haliç'te, Galata Köprüsü yakınlarında bağlıydı ve güvertesine uzanan bir merdiven-iskele inşa edilmişti. Bu gemiye en sık uğrayan ziyaretçilerden birini iyi tanıyordum; eskiden elçiliğe gelen ve neler olup bittiğini anlatarak bana hoşça zaman geçirten bir Amerikalıydı.

Bu Amerikalının bana söylediğine göre *General* pratikte bir Alman kulübü veya oteli gibi hizmet ediyordu. *Goeben* ve *Breslau*'ın subayları ve Türk gemilerine komuta etmeye gönderilmiş başka Alman subaylar gemide yiyor ve uyuyorlardı. Bu toplantıları Alman kruvazörlerini İstanbul'a getirmiş bulunan Amiral Souchon yönetiyordu. Souchon Fransız Huguenot soyundan geliyordu; kısa boylu, şık, yakışıklı, son derece hareketli ve dikkatli biriydi ve Almanların disiplin ve titizliğine Galya kibarlığını ve cana yakınlığını katıyordu. Doğaldır ki General'deki akşam partileri fazlasıyla neşeli geçiyor ve bedava dağıtılan bira ve şampanya, arkadaşları subayların dillerinin çözülmesine yol açıyordu. Aralarındaki sohbetler Türk donanmasını gerçekte kimin kontrol ettiğine ilişkin hiçbir kuşku bırakmıyordu. Günler geçtikçe hare-

kete geçmek için sabırsızlıkları artıyordu; Türkiye'nin Ruslara saldırmaması halinde bunu yapmaya zorlayacaklarını söyleyip duruyorlardı. Alman gemilerini, Rus filosunu savaşı kaçınılmaz kılacak bir eyleme kışkırtma umuduyla Karadeniz'e nasıl göndereceklerinden bahsediyorlardı. Ekim ayının sonuna doğru arkadaşım çatışmalardan artık kaçınılamayacağını anlattı bana; Türk filosu harekete geçmeye hazırdı, şartlar uygundu ve bu *kriegslustige* Alman subayların sabırları artık taşmak üzereydi.

"Öfkesi burnunda çocuk gibiler! Kavga için kaşınıyorlar!" diyordu.

BÖLÜM IX

ALMANYA ÇANAKKALE BOĞAZI'NI KAPATIYOR VE BÖYLECE RUSYA'YI MÜTTEFİKLERİNDEN AYIRIYOR

27 Eylül günü Britanya Büyükelçisi Sir Louis Mallet aklı son derece karışmış bir halde ofisime girdi. Mısır Hıdivi yanımdan yeni ayrılmıştı, Sir Louis'le Mısır meselesini konuşmak istedim.

"Başka bir vakit konuşsak," dedi. "Çok daha mühim bir şeyden bahsetmek istiyorum. Çanakkale Boğazı'nı kapatmışlar."

"Onlar"dan kastı, kuşkusuz, bunu yapmaya hak sahibi tek güç olan Türk Hükümeti değil, Türkiye'deki fiili iktidarın sahibi Almanlardı. Sir Louis'in bu haberi bana getirmesinin iyi bir nedeni vardı, çünkü bu olay, Birleşik Devletler'in de aleyhineydi. Benden kendisiyle birlikte hareket etmemi ve ortak bir protestoda bulunmamızı istiyordu. Ancak ben, ayrı ayrı hareket etmemizin bizim açımızdan daha iyi olacağını söyleyerek, hemen Sadrazamın konutuna yollandım.

Vardığımda, bir kabine toplantısı yapılıyordu ve bekleme odasında otururken, tartışmanın hararetli geçtiğini gösteren çeşitli sesler duyuyordum. Aralarından Talat'ın, Enver'in, Maliye Nazırı Cavit'in ve başka Hükümet üyelerinin seslerini kolaylıkla ayırt edebiliyordum. İnce duvardan kulak misafiri olduğum kadarıyla Türkiye'nin bu sözde yöneticileri bu eylemden dolayı en az Sir Louis Mallet ve benim kadar öfkeliydiler.

Sadrazam talebim üzerine dışarı çıktı. Yüzünde acıklı bir ifade vardı. En azından unvanı itibariyle Türk Hükümetinin en önemli memuru ve bizzat Padişahın sözcüsüydü, ancak şimdi gözlerinde acınası bir çaresizlik ve korku okunuyordu. Yüzü bembeyazdı ve baştan ayağa titriyordu. Duygularının o denli etkisi altındaydı

ki zor konuşabiliyordu; Çanakkale Boğazı'nın kapatılmış olduğuna dair haberlerin doğru olup olmadığını sorduğumda, kekeleyerek onayladı.

"Bunun harp demek olduğunun farkındasınız herhalde," dedim ve Birleşik Devletler adına kararlılıkla protesto ettim.

Konuştuğumuz süre boyunca Talat ve arkadaşlarının içerden gelen bağırışlarını duyuyordum. Sadrazam izin istedi ve salona döndü. Ardından benimle konuşması için Cavit'i gönderdi.

Cavit'in ilk sözleri "Bizim için de sürpriz oldu" idi -bu ifade Kabinenin yapacak hiçbir şeyi olmadığının kabulüydü. Birleşik Devletler'in Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasını kabul etmeyeceğini tekrarladım; Türkiye barıştaydı, Padişahın savaş hali haricinde boğazı ticaret gemilerine kapatmaya yasal hakkı yoktu. Amerikan Büyükelçiliğine erzak ve levazım getiren bir Amerikan gemisinin girmek için beklediğini söyledim. Cavit, geminin yükünü İzmir'e boşalttırmamı önerdi: ardından Türk Hükümetinin İstanbul'a nakliyat masraflarını ödeyeceğini ekledi. Kuşkusuz bu teklif gülünç bir kurtuluş çabasından başka bir şey değildi ve ben de duymazlıktan geldim.

Sonra Cavit, Kabinenin konuyu araştıracağını söyledi; ki, gerçekten de o sırada bunu tartışıyorlardı. Bana neler olduğunu anlattı. Bir Türk torpido gemisi Çanakkale Boğazı'ndan geçmiş ve Ege'ye girmek istemiş. Dışarıda bekleyen Britanya savaş gemileri gemiyi durdurarak aramış ve gemide Alman denizcileri olduğunu görmüşler. Britanyalı Amiral geminin hemen dönmesini emretmiş; bu koşullarda bunu yapmaya hakkı vardı. O sıralarda istihkamdan sorumlu Alman generali Weber Paşa Türklere danışmamış ve boğazın hemen kapatılmasını emretmiş. Wangenheim, daha önce anlattığım gibi, bana Çanakkale Boğazı'nın otuz dakika içinde kapatılabileceğini böbürlenerek söylemişti ve haklı çıktı. Mayınlar döşenmiş, ağlar gerilmiş; fener kulelerindeki ışıklar söndürülmüş; tüm gemilere "geçiş yok" anlamına gelen sinyaller gönderilmişti. Ve ben, bu önemli su şeridi üzerinde tek yetkili olan bu Osmanlı devlet adamlarının, korkudan titreşerek ve kekeleyerek, başı kesik tavuklar gibi oraya buraya koşuşturarak, acz içinde hiçbir şey yapamadıklarına tanık oluyordum. Tötonik zorbalığın Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut yöneticileri-

ne dayattığı aşırılıkların bir resmini görüyordum. Ve bu sırada, gözümün önüne, bu suların yasal olarak kapatılması için imzası şart olan Padişahın, olan bitenden tümüyle habersiz, sarayında sessizce kestiren görüntüsü geldi.

Cavit'in bana Kabinenin Çanakkale Boğazı'nın yeniden açılmasına karar verebileceğini söylemesine rağmen, böyle olmadı. Bu büyük geçit 27 Eylül 1914 gününden bu yana dört yıldan uzun süredir kapalı kaldı. Kuşkusuz bu eylemin tam olarak ne anlama geldiği anladım. O Eylül Almanlar açısından hayal kırıklıklarıyla dolu bir ay olmuştu. Fransa yeni bir saldırı başlatmış ve Alman ordularını Aisne boyunca uzanan siperlere sürmüştü. Ruslar Galiçya'da üst üste zaferler kazanıyorlardı; zaten Lemberg'i ele geçirmişlerdi ve kısa süre içinde Karpatlar üzerinden Avusturya-Macaristan'a girmeleri muhtemel görünüyordu. O günlerde Avusturya Büyükelçisi Pallavicini cesaretini yitirmiş bir haldeydi. Almanların kısa, kesin savaş programlarının açıkça başarısız olduğunu ve Almanya'nın, küçük bir ihtimal de olsa, kazanacaksa, ancak uzun bir mücadeleden sonra kazanabileceğinin artık anlaşıldığını söyleyerek gelecekle ilgili korkularını kulağıma fısıldamıştı. Wangenheim'ın, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerini her ihtimale karşı hazırlarken, ordularını yalnızca Almanya'nın ilk hamlede Fransa ve Rusya'yı ezmekte başarısız olması halinde kullanma niyetiyle Türkiye'yi el altında tuttuğundan bahsetmiştim. Şimdi başarısızlık yolda olduğuna göre, Wangenheim'a Osmanlı İmparatorluğu'nu aktif bir müttefik olarak kullanma talimatı verildi. O ana değin, bu 20,000,000'luk ulus, Almanya onu savaşa dahil etme bedelini ödemenin gerekli olacağına karar verene kadar Wangenheim tarafından yedekte tutulan pasif bir ortaktı. Almanya'nın Türk ordusuna ihtiyaç duyduğu zaman gelmişti ve durumun değişmiş olduğuna ilişkin en belirgin işaret Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasıydı. Dolayısıyla Wangenheim, üzerinde çalışmakta olduğu görevi yerine getirmiş ve bu eylemle de *Goeben* ve *Breslau*'ı kurtarma başarısını taçlandırmıştı. Bugün bile sadece birkaç Amerikalı bu eylemin gelecekteki askeri harekatlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğunun bilincindedir. Ancak savaşın bu kadar yıl sürmesi Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasıyla açıklanmaktadır.

Rusya'yı müttefiklerinden ayıran, bir yıldan daha kısa süre içinde yenilgisine ve çökmesine yol açan, dolayısıyla Rus devrimini mümkün kılan en önemli unsur budur. Haritalar, bu koskoca Rusya toprağının denizlere ulaşmak için sadece dört yolu olduğunu göstermektedir. Bunlardan biri Baltık yoluydu ve burayı Alman filosu kapatmıştı. Diğeri Kuzey Buz Denizi'nde, yılın birkaç ayı boyunca buz tutan ve Rusya'nın kalbine yalnızca uzun, tek hatlı bir demiryoluyla bağlanan Archangel limanıydı. Bir diğeri, Rusya'yla yalnızca 7,500 kilometrelik Sibirya demiryolu hattıyla bağlanan, yine üç ay boyunca buzla kaplı Vladivostok'un Pasifik limanıdır. Dördüncü geçit Çanakkale Boğazı'ydı; gerçekten de bu, yegane uygun çıkış noktasıydı. Burası, 175,000,000 insanın fazla ürünlerinin Avrupa'ya ulaştığı dar kapıydı ve Rus ihracat ve ithalatının onda dokuzu yıllardır bu yolla yapılmıştı. Boğazın ansızın kapatılmasıyla Almanya Rusya'ya hem ekonomik hem de askeri güç açısından darbe vuruyordu. Tahıl ihracatını engelleyerek Rusya'yı savaşın başarıyla yürütülmesi açısından esas olan mali güçten yoksun kılıyordu. Belki de çok daha önemlisi, Britanya ve Fransa'nın Rus cephesine Alman saldırılarını engellemeye yetecek mühimmatı sevk etmesini engelliyordu. Çanakkale Boğazı kapatılır kapatılmaz, Rusya bu levazım için Archangel ve Vladivostok'a dönmek zorundaydı. 1915'de Rusya'nın askeri çöküşüne neden olan şeyi şimdi biliyoruz; askerlerin dövüşecek cephanesi kalmamıştı. 1918 yılının ilk yarısında Almanya batı cephesinde Fransa ve Britanya orduları arasına bir "takoz" sokma, bir müttefiki diğerinden ayırma ve böylece her birine ayrı ayrı saldırabileceği bir konum elde etme girişiminde bulundu ve pek başarılı olamadı. Ancak Fransa-Rusya antlaşmasını ilga etme ve Rusya ve batılı ortakları arasına böyle bir "takoz" sokma işi kolay olmuştu. Daha önce anlattığım gibi, bu sadece, çürümüş ve yozlaşmış bir hükümeti kontrol etme, barıştayken, önemli yöneticilerini, kara ve deniz kuvvetlerini, kaynaklarını ele geçirme ve ardından zamanı gelince sözde yöneticileri göz ardı etme ve yaklaşık otuz kilometre uzunluğundaki ve üç-dört kilometre genişliğindeki küçük su şeridini kapatma meselesiydi! Tek bir cana veya tek bir kurşuna mal olmamış, buna karşılık Almanya, tam teçhizatlı Rus gücüne karşı koyan üç

milyon insanın yapabilemeyeceği şeyi kısacık bir sürede yapmıştı. Bu, en dramatik askeri zaferlerden biriydi ve tümüyle Alman propagandasının, Alman nüfuzunun ve Alman diplomasinin eseriydi.

Rusya'nın susturulmasını takip eden günlerde, İstanbul Boğazı birden veba salgınına yakalanmış bir limana benzemeye başlamıştı. Rusya, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen, tahıl, kereste ve başka ürünlerle yüklü yüzlerce gemi daha ileri gidemeyeceğini öğrenip burada bekliyordu. Hepsini barındırabilecek rıhtım yoktu ve akıntıya karşı yüzmek, demir atmak ve gelişmeleri beklemek zorunda idiler. Ortalık bayrak direklerinden ve bacalardan geçilmiyordu ve sular öylesine tıkış tıkıştı ki bu karışıklık arasında bir deniz motorunun bile yol bulması güçtü. Türkler su yolunu yeniden açabilecekleri umudunu taşıyorlardı ve bu nedenle sayıları giderek artan gemiler bir aydan fazla süre sabırla bekliyordu. Ardından birer birer dönüp, burunlarını Karadeniz'e çeviriyor ve sıkıntıyla ülkelerine dönüyorlardı. Birkaç hafta sonra Boğaz ve çevre sular ıssızlaşmaya başlamıştı. Yıllardır dünyanın en hareketli limanlarından biri olan Boğaz'da yalnızca küçük motorlar ve kayıklar, arasıra da küçük bir yelkenli gemi görülüyordu. Ve askeri bir bakış açısıyla bunun ne anlama geldiğini anlayabilmek için, bir sonraki yıldaki Rus cephesini hatırlamamız gerek. Orada köylüler bedenleri açıkta, birkaç tüfek ve birkaç ağır silahla Alman topçusuyla dövüşüyorlarken, nakliyatı gerçekleştirecek demiryolu olmadığından dolayı uzaktaki Kuzey Buz Denizi ve Pasifik limanları işe yaramaz cephane tepecikleriyle doluyordu.

BÖLÜM X

TÜRKİYE'NİN KAPİTÜLASYONLARI YÜRÜRLÜKTEN KALDIRMASI. BİR SARAYDA, PARA İÇİNDE YÜZEN VE BİR PRENSESLE YAŞAYAN ENVER.

Birkaç ay üzerinde tartışılan bir başka konu, Osmanlıların uluslararası durumuyla ilgiliydi. Yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancıların konumunu belirlemiş bulunan antlaşma hakları söz konusuydu. Türkiye Avrupa uluslarıyla tam eşitliği hiçbir zaman kabul etmemişti ve gerçekte hiçbir zaman bağımsız bir egemenlik olmamıştı. Padişahın yasaları ve töreler Avrupa ve Amerika'nınkilerden o denli farklıydı ki, Müslüman olmayan hiçbir ülke Türkiye'deki vatandaşlarının bunlara tabi tutulmalarını düşünemezdi. Bundan ötürü pek çok durumda, kapitülasyon haklarından yararlanan ülkelerin vatandaşları veya tebaaları, bulunduğu ülkenin yasalarına tabi olmama imtiyazına sahip olmuşlardır. Birleşik Devletler'in yanı sıra hemen bütün Avrupa ülkeleri yüzyıllardır, vatandaşlarının Türkiye'de işledikleri suçları yargılayıp cezalandırdıkları kendi konsolosluk mahkemelerine ve cezaevlerine sahipti. Hepimiz, Osmanlı yasa ve himayesine değil de kendi ülkelerimizin yasa ve himayesine tabi okullarımıza sahiptik. Dolayısıyla Robert College (Robert Koleji) ve Constantinople College for Women (İstanbul Kız Lisesi) gibi Amerikan hayırseverliğinin İstanbul Boğazı'nda kurmuş olduğu muhteşem kurumların yanında yüzlerce Amerikan din, hayrat ve eğitim kurumu pratikte Amerikan toprağında sayılıyor ve vasileri olarak Amerikan Büyükelçiliği görülüyordu. Pek çok ulusun kendi postahanesi vardı, dolayısıyla Osmanlı posta hizmetinden yararlanmıyorlardı. Türkiye'nin yabancılar üzerinde vergilendirme gücü

de pek yoktu. Hatta yabancı güçlerin izni olmadan gümrük vergilerini bile artıramazdı. 1914 yılında yalnızca yüzde 11 rüsum tarh edebiliyor ve miktarı 14'e artırma hakkını elde etmeye çabalıyordu. Hepimiz, Türkiye'nin gümrük harçlarındaki bu sınırlamanın pratikte Osmanlı İmparatorluğu'nu Cobden'in (ç.n. Richard, 1804-1865. Britanyalı devlet adamı ve ekonomist) zoraki destekçisi kılmış olduğu gerçeğini göz ardı ederek Britanya'yı tek serbest ticaret ülkesi olarak gördük hep. Türkiye böylece Büyük Güçler tarafından kendi sanayilerini geliştirmekten alıkonuyordu; bunun yerine ikinci dereceden maddeleri büyük partiler halinde Avrupa'dan almaya zorlanıyordu. Türk devlet adamları, bir ulus olarak onurlarına hakaret saydıklarını ve gelişmelerine müdahale olduğunu ileri sürerek bu tahditleri yıllardır protesto etmişti. Ancak anlaşma iki yanlıydı ve Türkiye sözleşmenin taraflarının hepsinin rızası olmadan değişikliğe gidemezdi. Ancak şu an, hem İtilafın hem de Müttefiklerin Türkiye'yi kazanmaya çalıştığı bir zamanda değişik yapma fırsatı doğmuştu. Ve böylece, Almanlar Paris'e doğru ilerlemeye başlar başlamaz, Türkiye'nin kapitülasyonları yürürlükten kaldırmaya niyetlendiğine ilişkin raporlar havada uçuşmaya başladı. Söylentilere göre Almanya, savaşta Türk desteğini almak adına rıza göstermiş ve Britanya da Türkiye'nin tarafsızlığının bedeli olarak iptali kabul etmişti. Bu raporların hiçbiri doğru değildi. Belli olan tek şey, iptal söylentisinin yabancı nüfus üzerinde yarattığı panikti. Türk yasalarına tabi olma ve belki de Türk cezaevlerine atılma düşüncesi tüylerini ürpertiyordu -ve boşuna da değildi bu.

Bu yakında Enver'le uzun bir görüşme yapmıştım. Enver benden evine uğramamı istiyordu çünkü cerrahi bir ameliyat sonrasında ayak başparmağından iltihap kapmış, yatıyordu. Böylece Harbiye Nazırını *en famille* görme fırsatım olmuştu. Bu alçak gönüllü halk adamı basamakları hızlı çıkmıştı. Kentin en huzurlu ve en aristokratik semtlerinden birinde muhteşem bir konakta oturuyordu, konak çok büyük ve çok süslüydü. Ardı ardına dört veya beş salondan geçirildim ve bir kapının yanından geçerken, Enver'in Prenses karısı, kapıyı araladı ve bana bir göz attı. Biraz ötede bir başka Türk hanımı kapısını açtı ve bir Büyükelçiye kısa bir bakış atma fırsatını ele geçirmiş oldu. Sonunda En-

ver'in bir divanda uzanmış bulunduğu güzel bir odaya götürüldüm. Üstünde uzun ipek bir gecelik vardı ve uzun çoraplı ayakları divanın kenarından sarkıyordu. Üniformalı halinden çok daha genç görünüyordu; siyah saçlarının daha belirgin kıldığı solgun, pürüzsüz yüzüyle ve narin beyaz elleri ve uzun, ince parmaklarıyla son derece etkileyici ve yakışıklı görünüyordu. Otuz yaşında bile göstermiyordu. Elinde bir keman vardı ve yakınındaki bir piyano müzik zevkine ayrıca tanıklık ediyordu. Oda çok zevkli bir duvar kağıdıyla kaplıydı; belki de en çarpıcı şey, üstünde altın bir sandalyenin durduğu bir kürsüydü; bu, Enver'in hanedan mensubu eşinin evlilik tahtırevanıydı. Bütün bu lükse baktığımda, zihnime bazı ciddi düşüncelerin doluştuğunu ve o sıralar İstanbul'da sürekli sorulagelen bir soruyu cevaplayamadığımı itiraf etmeliyim. Enver bütün bu pahalı şeyler için parayı nereden buluyordu? Şahsi serveti yoktu -ailesi son derece yoksuldu- ve kabine üyesi olarak maaşı sadece 8,000 $ civarındaydı. Karısının bir prenses olarak mütevazı bir tahsisatı vardı fakat hiçbir özel kaynağı yoktu. Enver hiçbir zaman ticaretle uğraşmamıştı, yaşamı boyunca bir ihtilalci, askeri lider ve siyasetçi olmuştu. Fakat burada çok büyük bir gelir gerektiren bir düzeyde yaşıyordu. Enver büyük ve umulmadık bir refahın kanıtlarını her şekilde gösteriyordu ve zaten bütün kentin dilinde olan gayrimenkul yatırımları hakkında çok şey duymuştum.

Enver kapitülasyonlar hakkında görüşmek istiyordu. Kabinenin iptale karar vermiş olduğunu söyledi ve Birleşik Devletler'in bu konudaki yaklaşımını öğrenmek istedi. Sonra da bizim gibi bağımsızlık mücadelesi vermiş bir ülkenin Türkiye'nin bu prangalardan kurtulma çabasına sempati göstereceğinden emin olduğunu ekledi. Biz, Japonya'nın benzer sıkıntılardan kurtulmasına yardımcı olmuştuk ve şimdi Türkiye'ye yardım etmeyecek miydik? Türkiye Japonya kadar uygar bir ulus değil miydi?

Birleşik Devletler'in ekonomi bağlamındaki kapitülasyonları terk etmeye rıza gösterebileceğini sandığımı söyledim. Kanaatime göre Türkiye kendi gümrük harçlarını kontrol edebilmeli ve kendi vatandaşlarına uyguladığı vergileri yabancılara da koymasına izin verilmeliydi. Ancak, Türk mahkemelerinin ve Türk cezaevlerinin şimdiki standartlarda ısrar etmeleri halinde adli kapi-

tülasyonlardan vazgeçmeyi asla kabul edemezdik. Türkiye, önce mahkemelerindeki suiistimalleri engellemeliydi; ardından, adalet yönetiminde Avrupai kıstasların uygulanmasından sonra konu yeniden ele alınabilirdi. Enver, Türkiye'nin karma mahkemeler kurmaya ve hakimlerden bazılarını Birleşik Devletler'den getirttirmeye hazır olduğunu belirtti, fakat ben, Amerikan hakimlerinin Osmanlı dilini veya Osmanlı hukukunu bilmediklerini hesaba katarsak, planının uygulamada büyük güçlüklerle karşılaşacağını düşünüyordum. Ayrıca Amerikan okul ve kolejlerinin Amerikalılar açısından çok değerli olduğunu ve onları Türk yargı alanına bırakmaya asla rıza göstermeyeceğimizi de ifade ettim.

Bütün büyükelçilerin protestolarına rağmen *Heyet-i Vükela* kapitülasyonların 1 Ekim günü yürürlükten kaldırılacağına ilişkin tebliğ çıkarttı. Bu iptal Jön Türklerin kendilerini dış vesayetten kurtarma ve "Türkiye Türklerindir" temelinde yeni bir ülke yaratma planlarının bir parçasıydı. Açıklamaya çalışacağım gibi, yalnızca imparatorluğun dış güçlerle değil tebaa halklarıyla da olan ilişkilerinde Türk politikasının merkezinde ne yattığını gösteriyordu. Britanya'nın bu meseleye yaklaşımı bizimkiyle hemen hemen aynıydı; Britanya Hükümeti ekonomik kısıtlamalarda değişikliğe razı olacaktı fakat diğerlerine hayır. Wangenheim son derece huzursuzdu ve sanırım hariciyesi iptalin gerçekleşmesine izin verdiği için kendisini azarlamıştı, çünkü benden yumuşak başlılıkla sorumlunun ben olduğumu ilan etmemi rica etti! 1 Ekim yaklaştıkça, Türkiye'deki yabancıların endişeleri artıyordu. Çanakkale Boğazı kapatılmış, Avrupa'dan uzaklaşmışlardı ve şimdi de Osmanlı mahkemelerinin ve Osmanlı cezaevlerinin merhametine bırakıldıklarını düşünüyorlardı. Osmanlı cezaevlerinde kurunun yanında yaş da yanıyordu; küçük suçlardan itham edilip, hüküm giymemiş insanları katillerle aynı koğuşa koymanın ve dik kafalı şahitleri falakadan geçirmenin âdetten olduğu düşünülecek olursa, yabancı sakinlerin korkuları iyi anlaşılabilir. Eğitim kurumları da endişeliydi ve kaygılarını şimdi Enver'e iletiyordum. Türklerin Amerikalılara yönelik düşmanca hiçbir niyetlerinin olmadığına beni temin etti. Ben de, Amerikalıların zarar görmeyeceklerini açıkça göstermesi gerektiğini belirttim.

"Tamam," diye cevap verdi. "Teklifiniz nedir?"

"Kapitülasyonların ilga edileceği 1 Ekim günü Robert Koleji ziyareti niçin olmasın?" dedim.

Fikir bayağı iyiydi, çünkü bu kurumun tarihi boyunca önemli bir Türk memuru kapısından bile geçmemişti. Fakat Enver'in yapacağı aleni, resmi bir ziyaretin kamu duyarlılığını artıracağını anlamama yetecek kadar tanıyordum Türkleri. Bu konudaki haberler Osmanlı İmparatorluğu'nun en uç noktalarına kadar ulaşacaktı ve Türklerin bu durumu Türkiye'nin en güçlü iki adamından birinin bu ve öbür Amerikan kurumlarını himayesine aldığı şeklinde yorumlayacakları kesindi. Böyle bir ziyaret Türkiye'deki Amerikan kolejleri ve okulları üzerinde bir kolordudan çok daha fazla koruyucu etki doğuracaktı. Bundan ötürüdür ki, Enver teklifimi hemen kabul ettiğinde çok mutlu oldum.

Kapitülasyonların hükümsüz kılındığı gün Enver biri kendisi ve benim için, diğeri de tam takım üniforma içindeki yaverleri için olmak üzere iki otomobille Amerikan Büyükelçiliğindeydi. Enver'in olayı bu denli şaşalı kılmasına memnun olmuştum, çünkü halkın dikkatini olabildiğince çekmeyi arzuluyordum. Koleje doğru giderken Enver'e bu Amerikan kurumlarını ve Türkiye için yapmaya çalıştıklarını anlattım. Kendisi onlar hakkında gerçekten de çok az şey biliyordu ve çoğu Türk gibi gizlice politik bir amaç güttüklerinden kuşkulanıyordu.

"Biz Amerikalılar Türkiye'de maddi menfaat peşinde değiliz," dedim. "Yegane arzumuz evlatlarımıza, Amerika'daki insanların en sıcak hisler besledikleri bu kolejlere şefkatle yaklaşmanızdır."

Kendisine, Robert Kolejinin mütevelli heyeti başkanı Cleveland H. Dodge ve Kız Lisesi mütevelli heyeti başkanı Charles R. Crane'nin Başkan Wilson'ın yakın arkadaşları olduklarını anlattım. "Onlar," diye ekledim, "Amerika'da en iyi olan neyse onu ve memleketimize zenginlik getiren ve bu zenginliği kolej ve okullar kurmakta kullanan fedakarlık ruhunu temsil ediyorlar. Bu müesseseleri Türkiye'de kurarken halkınızı Hıristiyan yapmaya değil, fen ve sanat tahsil etmelerine yardım etmeye ve dolayısıyla onları daha iyi tebaalar yapmaya hazırlamaya gayret ediyorlar. Amerikalılar, Kitabı Mukaddes topraklarının onlara dinlerini verdiğine inanıyor ve Amerika'nın haiz olduğu en iyi şeyle, tah-

sille mukabelede bulunmayı arzu ediyorlar." Ardından kendisine Kız Lisesine büyük bağışlar yapmış bulunan Bayan Russell Sage ve Bayan Helen Gould'tan bahsettim.

Enver "lakin bu zatı muhteremler bu ihsanlar için parayı nereden bulurlar?" diye sordu.

Ardından bizim "American Nights"tan birkaç sayfa okuyarak onu bir saat kadar ağırladım. Meteliksiz ve pejmürde giysili bir çocuk olan Jay Gould'un kendi icadı bir fare kapanıyla New York'a nasıl geldiğini ve yaklaşık otuz yıl sonra neredeyse 100,000,000 $'lık bir servet bırakarak nasıl öldüğünü anlattım. Komodor Vanderbilt'in yaşamına nasıl bir vapur işçisi olarak başladığını ve Amerika'nın en büyük demiryolu "kodaman"ı olduğunu; Rockefeller'ın meslek yaşamına nasıl Cleveland'taki bir komisyon firmasındaki bir taburede, haftada altı dolar kazanarak başladığını ve dünya tarihinde tek bir kişinin biriktirebildiği en büyük serveti yarattığını anlattım. Dodge'ların nasıl "bakır kralları"mız ve Crane'lerin nasıl büyük demir boru imalatçılarımız olduklarını anlattım. Enver bu öyküleri Bağdat kökenli öykülerden çok daha heyecan verici buldu ve ben sonraları bu öyküleri her yerde anlattığını duydum, öyle ki İstanbul'da neredeyse bütün önemli kişiler öğrenmişti.

Enver Amerikan kurumları hakkında söylediklerimden de bayağı etkilenmişti. Tüm binaları gezdi ve gördüğü her şeyle yakından ilgilendi ve kardeşini buraya göndermeyi bile teklif etti. Başkan Gates'in eşi Bayan Gates'le çay içti, eğitimle ilgili çok zekice görüşler ifade etti ve tarımla ilgili dersler verip vermediğimizi sordu. Tanıştığı öğretmenlere büyük bir ilgi gösterdi.

"Bu misyonerleri Berlin ceridelerindeki resimlerde gördüğüm gibi bulacağımı zannediyordum," dedi, "uzun saçları, sarkık çeneleriyle, her daim ibadet eder gibi elleri kavuşmuş bir halde. Lakin işte Dr. Gates doğma büyüme Türk gibi konuşuyor ve halden anlayan biri gibi hareket ediyor. Ziyadesiyle memnun oldum, beni getirdiğiniz için müteşekkirim."

Hepimiz o gün Enver'i en hoş haliyle gördük. Bizatihi ziyaretin kolejleri huzursuzluktan uzak tutacağı biçimindeki düşüncem doğru çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu son dört yılı hayli patırtılı geçirmiş, fakat Amerikan kolejleri ne Türk Hükümeti açı-

sından ne de Türk halkı açısından hiçbir güçlükle karşılaşmamıştır.

Bu ziyaret son derece heyecan verici nitelikteki olaylar sırasında hoş bir mola olmuştu yalnızca. Gerektiğinde yumuşak başlı ve sevimli olabilen Enver, göz göre göre Türkiye'yi Almanya'nın yanında savaşa sokmaya karar vermişti. Almanya niyetlerini artık gizlemeyeceği noktaya nihayet gelmişti. Bir gün barıştan yana tavır aldığım bir sohbette, Wangenheim beni yüreklendirmiş, desteklemişti. Daha önce belirttiğim gibi, o sıralar Almanya Türkiye'yi savaşın dışında tutmak istiyordu, çünkü Alman Genelkurmayı savaşı yardımsız kazanacağına inanıyordu. Fakat şimdi Wangenheim Türkiye'yi istiyordu. Derdim Almanya'nın iyiliği değildi, Amerikan kurumlarını korumak istiyordum, bunun için de Enver ve Talat'a dışarıda kalmaları için ısrar edip duruyordum. Bu Wangenheim'ı sinirlendiriyordu. "Sizin tarafsız olduğunuzu zannediyordum," diye haykırdı bir keresinde.

"Ben de, Türkiye cihetinden, sizin öyle olduğunuzu zannediyordum," diye cevapladım.

Ekim ayının sonuna doğru, Wangenheim husumet yaratmak için yapmadığını bırakmamıştı; şimdi ihtiyaç duyduğu tek şey uygun bir fırsattı.

Almanya Çanakkale Boğazı'nı kapattıktan sonra bile, Alman Büyükelçisinin görevi hiç de kolay değildi. Talat, en iyi politikanın savaş olduğuna hala tam ikna olmamıştı ve daha önce aktardığım gibi resmi çevrelerde hala İtilafa sempati duyuluyordu. Talat'ın planı tüm kabine işlerine hemen el koymak değil, tartışmasız denetime kademe kademe ulaşmaktı. Bu krizde en sayılan Bakanlar, Yahudi asıllı Müslüman, Maliye Nazırı Cavit; bir Çerkez olan İmar-İskan Nazırı Mahmut Paşa; Hıristiyan Arap, Ticaret ve Ziraat Nazırı Bustani Efendi ve bir Ermeni -ve elbette Hıristiyan- olan Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Efendi idi. Sadrazamın yanı sıra bütün bu liderler savaşa açıkça karşıydılar ve hepsi de Talat ve Enver'e Almanya'nın entrikalarında başarılı olması halinde istifa edeceklerini bildirmişlerdi. Dolayısıyla ortalık gergindi; ne kadar gergin olduğunu tek bir olay bile anlatabilir. Britanya Büyükelçisi Sir Louis Mallet 20 Ekim akşamı Amerikan Elçiliğindeki bir yemek davetini kabul etmişti, fakat son anda

hasta olduğunu ve gelemeyeceğini bildirdi. Bir veya iki saat sonra Elçiliğe uğradığımda, kendisini bahçede buldum, son derece sağlıklı görünüyordu. Sir Louis güldü ve hastalığının tamamen politik olduğunu söyledi. O akşam suikasta uğrayacağına dair bir mektup almıştı; mektupta trajedinin nerede ve ne zaman gerçekleşeceği yazıyordu. O da evde kalmanın daha iyi olacağını düşünmüştü. Böylesi bir eylemin planlanmış olduğuna dair hiç kuşku duymadığımdan, Sir Louis'e bizim Elçiliğe sığınmasını teklif ettim. Bahçenin arka kapısının anahtarını verdim; ve gerekli olduğunda bizim konuta kaçması için sekreterlerinden biri olan - Wellington Dükünün torunu- Lord Wellesley'le birlikte her türlü düzenlemeyi yaptım. İki elçilik öyle bir konumdaydı ki, bir saldırı halinde onlarınkinin arka kapısından bizimkinin arka kapısına görünmeden geçebilirdi. "Bu insanlar eski devirlere dönmek istiyorlar," "sefirlerin zindana atıldığı devirlere," dedi Sir Louis ve sanırım şimdiki Türklerin kendisine aynı şekilde davranacaklarını düşünüyordu. Bir an önce Sadrazama gittim ve durumu anlatarak, güvenliğinin garanti edilmesi amacıyla Sir Louis'e yapılacak bir ziyaretin yapılmış bulunan kötülüğü bir nebze olsun hafifleteceğinde ısrar ettim. Bu talebi adet yerini bulsun diye yapıyordum, çünkü gerek duyulduğunda İngiliz çıkarlarını gözetmek için hazırlıkları zaten yapmıştık. İki saat içinde Talat bu ziyareti gerçekleştirdi. Türk gazetelerinden biri Sir Louis'e yönelik ağır saldırılarda bulunmasına rağmen, o Türkler arasında bayağı seviliyordu ve Sadrazam -samimi olduğuna inandığım üzere- bu tür tehditler dolayısıyla üzüntülerini ifade etmişti.

BÖLÜM XI

ALMANYA TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA ZORLUYOR

Fakat o sıralar hepimiz çok sinirliydik, çünkü Almanya'nın bir *casus belli* yaratmak için uğraştığını biliyorduk. Souchon, Rusya filosunun saldıracağı umuduyla *Goeben* ve *Breslau*'ı sık sık Karadeniz'de manevraya gönderiyordu. Savaşı sona erdirebilecek birkaç muallak durum vardı. Osmanlı ve Rus askerleri İran ve Kafkas sınırında ara sıra çarpışmalar yaşıyorlardı. 29 Ekim günü Bedevi gruplar Mısır sınırını geçerek İngiliz askerlerle küçük bir çatışma yaşadılar. Aynı gün Talat'la uzun bir konuşma yaptım. Britanya Büyükelçisine dayanarak kendisine Bedevilerin Mısır'a girdiklerini anlattım. Sir Louis bana "kanaatimce," diye yazmıştı, "bu harp demektir; bu malumatı Talat'a nakletmeli ve bu deliliğin muhtemel neticelerini kafasına sokmalısınız." Sir Louis'in bu konuda Türkiye ile sıkıntıları olmuştu hep. Mısır sınırının yakınlarındaki Türk birlikleriyle ilgili olarak Sadrazama protesto verdiğinde, Osmanlı devlet adamı kinayeli bir biçimde Türkiye'nin Mısır sınırı diye bir şey bilmediğini söylemişti. Bununla, hiç kuşkusuz, Mısır'ın Osmanlı toprağı olduğunu ve Britanya işgalinin geçici bir gasp olduğunu kastetmişti. Bu Mısır meselesini Talat'ın dikkatine sunduğumda bana hiçbir Osmanlı Bedevisinin Mısır'a geçmediğini söyledi. Türkler, Britanya ile savaş patladığında kullanmak üzere Sina yarımadasında kuyular inşa etmekteydi; Britanya bu kuyuları tahrip ediyordu ve Bedeviler, Talat'ın ifadesine göre, bu tahribatı önlemeye çalışmışlardı.

Görüşmemiz sırasında Talat bana açıkça Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer almaya karar verdiğini söyledi, ya onlarla batacak ya da çıkacaklardı. Tekrar bildik konulara geçti ve eğer Al-

manya kazanırsa -ki Talat Almanya'nın kazanacağına emin olduğunu söylüyordu- Türkiye'nin bu zaferde yer almaması durumunda Kayserin Türkiye'den öcünü alacağını düşündüğünü ekledi. Talat korkusunu açıkça kabul ediyordu; daha önce söylediğim gibi, Türklerin tutumlarının temelini oluşturan bu saik Türkiye'yi Almanya'nın yanına itiyordu. Talat son derece serinkanlı tahlilde bulunuyordu; ulusların minnettarlık veya nefret veya sevgi gibi duyguları olmaması gerektiğini ifade ediyordu; eylemlerde tek kılavuz soğukkanlı politika olmalıydı.

"Şu anda," dedi Talat, "yapacağımız en iyi şey Almanya'nın tarafından olmak; şayet, bir ay sonra, menfaatimiz icabı Fransa ve İngiltere ile kucaklaşmamız lazım gelirse, bunu da yaparız."

"Rusya en büyük düşmanımızdır," diye devam etti; "ve ondan korkuyoruz. Şimdiyse, Almanya Rusya'ya hücum ediyorken, bir tekme de biz vurabiliriz ve onu bize bir müddet zarar veremeyecek hale getirmek için bu tekmeyi vurmamız lazım!"

Ve ardından biraz hüzünlü bir bakışla, biraz da küstah bir sırıtışla bana dönerek, durumu özetledi.

"*Ich mit die Deutschen*," dedi, bozuk Almanca'sıyla.

Ancak Kabine kendi içinde bölünmüş olduğundan dolayı Almanlar Türkleri uçuruma itmek zorunda kıldılar. Talat'la konuştuğum günün akşamı, Rusya'dan çok önemli haberler geldi. Üç Türk torpido gemisi Odessa limanına girmiş, Rus gambotu *Donetz*'i batırarak mürettebatının bir kısmını öldürmüş ve iki Rus dretnotuna hasar vermişti. Ayrıca Fransız gemisi *Portugal*'ı batırarak, mürettebattan ikisinin ölümüne ve diğerlerinin yaralanmalarına neden olmuşlardı. Ardından toplarını kente döndürmüş ve pek çok ölüme neden olacak şekilde bir şeker fabrikasını tahrip etmişlerdi. Bu Türk gemilerine Alman subaylar komuta etmişlerdi; gemilerde az sayıda Türk vardı, çünkü Türk mürettebat dini bayram nedeniyle tatildeydi. Son derece nedensiz ve vahşi bir eylemdi bu; Almanlar kente savaşı kaçınılmaz kılmak için bilerek saldırmışlardı. *General*'deki Alman subayları, arkadaşımın aktardığına göre, böyle bir eylemi Türkiye yapmazsa kendilerinin yapacaklarını söylüyorlarmış sürekli olarak, işte yapmışlardı. Bu haber İstanbul'a ulaştığında, Cemal Cercle d'Orient (Büyük Kulüp)'te kağıt oynuyordu. Cemal Bahriye Nazırı olduğu için, bu

saldırı Türkiye'nin resmi bir eylemi sayılırdı, yalnızca onun emriyle yapılabilirdi. Haberi iletmek üzere birisi kendisini oyun masasından kaldırdığında Cemal son derece heyecanlandı. "Bu hususta hiçbir malumatım yoktu," dedi. "Benim emrimle yapılmadı." 29 Ekim akşamı Talat'la bir kez daha konuştum. Bana, bu saldırıdan önce hiçbir şey bilmediğini ve tüm sorumluluğun Alman Amiral Souchon'a ait olduğunu söyledi.

Cemal ve Talat'ın gerçeği söyleyip söylemediklerini bilmiyorum; görüşüm odur ki, bunun gibi bir rezaleti bekliyorlardı. Fakat Sadrazam Said Halim'in gerçekten üzüldüğü kuşkusuz. Bompard ve Sir Louis Mallet kendisine uğrayıp pasaportlarını talep ettiklerinde, gözyaşlarına boğulmuş. Onlardan biraz ertelemelerini rica etmiş; meselenin halledilebileceğine eminmiş. Sadrazam, Kabinede, Enver ve Talat'ın yatıştırmayı özellikle istedikleri tek üyeydi. Mısır kraliyet soyundan bir prens ve son derece zengin bir asilzade olarak, Kabinedeki varlığı, daha önce belirttiğim gibi, ona belli bir saygınlık kazandırıyordu. Bu muhtemelen şimdi aldığım mesajı açıklamaktadır. Talat benden Rus Büyükelçisini aramamı ve Çarı tatmin edecek çözümün ne olacağını sormamı rica etti. Talat'ın benden sorunu çözmemi samimiyetle istediğine pek ihtimal vermiyorum; onun amacı sadece Sadrazama isteklerini yerine getirmeye ve böylece onu Kabinede tutmaya çalıştığını göstermekti. Giers'le buluştum fakat pek sakin bir durumda değildi. Türkiye'nin sorunu yalnızca kara ve deniz kuvvetlerindeki bütün Alman subayları uzaklaştırarak çözebileceğini söyledi; biran önce ayrılma konusunda talimat vermişti ve bunda da kararlıydı. Ancak cevap alana kadar Bulgaristan'da bekleyecek ve şartları kabul edilirse geri dönecekti.

"Rusya Osmanlı filosunun tekrar Karadeniz'e girmeyeceğini bizzat garanti etmelidir," dedi Giers korkusuzca. Talat öğleden sonra bana uğradı ve Wangenheim'la öğle yemeği yediğini söyledi. Kabine Ruslara verilecek cevabın değerlendirildiğini söyledi; Sadrazam Giers'in şartlarını yazıya döktürmesini istiyordu; bunu ben yapabilir miydim? Bu kez Rus meselesinin sorumluluğunu İtalyan Büyükelçisi Garroni üstlenmişti ve ben de Talat'a bu görüşmelerin artık benim sorumluluğumdan çıktığını ve sonraki görüşmelerin kendisiyle yürütülmesi gerektiğini aktardım.

"Niçin Sadrazamın habercisi maskenizi çıkartıp benimle Talat olarak konuşmuyorsunuz?" diye sordum.

Güldü ve dedi ki: "Pekala, Wangenheim, Enver ve ben, harbin şimdi başlamasını tercih ediyoruz."

Bustani, Oskan, Mahmut ve Cavit hemen tehditler savurarak Kabineden istifa ettiler, böylece hükümeti Müslüman Türklere bıraktılar. Sadrazam, istifa tehdidinde bulunmuş olmasına rağmen, yapmadı; son derece kendini beğenmişti ve koltuğuna o denli yapışmıştı ki, sıra son kararı vermeye gelince, makamını terk edememişti. Böylece iç siyaset söz konusu olunca, Türkiye'nin savaşa girişi sonucunda, ulus, Hükümeti baştan aşağı ele geçirmiş bulunan İttihad ve Terakki Cemiyetinin ellerine bırakılmıştı tamamen. Böylece Türkiye'yi demokrasinin nimetlerinden yararlandırmak üzere oluşturulmuş idealist örgüt Prusya otokrasisinin bir maşası olarak kendi sonunu hazırlamıştı.

Bütün bu heyecanlı günlerden aklımda kalan bir şey var. 30 Ekim akşamı Britanya Elçiliğine uğradım. İngilizler zaten kalabalık gruplar halinde konutuma akıyorlardı ve herkesi yabancılara yönelik kötü muamele, hatta katliam korkusu sarmıştı. Bütün bu gerilimin ortasında soğukkanlılığını koruyan birini bulmuştum. Sir Louis, arşivde, dev şöminenin önünde, etrafında yığınla belge, oturuyordu. İçeri sürekli olarak kollarının altı kağıtlarla dolu sekreterler ve katipler giriyordu. Sir Louis bir belgeyi alıyor, bir göz atıyor ve ateşe atıyordu. Bu kağıtlar elçiliğin muhtemelen yüzyıldır topladığı kayıtlardı. İçlerinde bir dizi seçkin büyükelçinin büyük başarıları yazılıydı. 1810 yılından 1858 yılına kadar yaklaşık elli yılın büyük bir bölümünde pratikte Osmanlı İmparatorluğu'na Britanya adına hükmeden, Türklerin "Büyük Sefir" diye adlandırdığı Stratford de Redcliffe'in Türkiye'deki diplomatik zaferlerinin öyküsünü içeriyorlardı. Babıali'deki diğer ünlü Britanya elçilerinin kayıtları şimdi teker teker Sir Louis Mallet'in şöminesini boyluyordu. Türkiye'deki Britanya nüfuzunun uzun öyküsü sona ermişti. Kayserin Britanya'nın etkisini ortadan kaldırmak ve Britanya'nın halefi olmak için yirmi yıldır sürdürdüğü kampanya nihayet zafere ulaşmıştı ve Sir Louis'in arşivindeki alevler Britanya'nın Türkiye'de tarihe karışan gücünün cenaze ateşiydi. Orada Britanya Elçiliğinin ihtişamının orta-

sında kara kara düşünerek oturan bu ağırbaşlı, efendi diplomata bakarken, bir zamanlar, Prusya ve Almanya'nın adlarından başka bir şeylerinin olmadığı günlerde, padişahların Britanya majestesinin huzurunda nasıl da korkuyla eğildiklerini düşündüm. Britanya Büyükelçisi, İngiliz diplomat ve askerlerde alışılageldiği gibi, sessiz ve vakurdu hala. Orada ateşin önünde oturduk ve ayrılışının ayrıntılarını konuştuk. Bana, ayrılacak ve kalacak olan İngilizlerin bir listesini verdi ve Britanya'nın çıkarlarını gözetecek nihai hazırlıkları yaptık beraberce. Türkiye'deki Britanya etkisinin yok oluşu her halükarda ıstırap verici olsa da, Büyük Britanya ve büyükelçisi onurlarını hala koruyorlardı. Sir Louis, Wangenheim'ın yaptığı gibi, Osmanlı memurlarını parayla satın almamıştı; Osmanlı basınına rüşvet vermemiş, uluslararası hukuku ayaklar altına almamış, bir takım açgözlü siyasetçilerle dostluk kurmamış ve düşmanlarına karşı sürekli bir saptırma ve yalan kampanyası yürütmemişti. Britanya'nın yenilgisiyle sonuçlanan diplomatik oyun, Britanyalı devlet adamlarının pek beceremedikleri bir oyundu. Bu oyun, Wangenheim'ın sahip olduğu beceriler gerektiriyordu -Bismarck'ın özdeyişiyle, Anavatan için "sadece hayatlarını değil, şereflerini de" feda etmeye hazır Alman devlet adamları gerektiriyordu.

BÖLÜM XII

TÜRKLER DÜŞMANLARI İTİLAF DEVLETLERİ TEBAALARINA NAZİK DAVRANMAYA ÇALIŞIYORLAR FAKAT ALMANLAR ONLARA ZULMETMEKTE ISRARLILAR

Odessa'nın bombalanmasından hemen sonra, Türkiye'deki bütün yabancıların zihnini kurcalayan konuyu tartışmak üzere Enver'le buluştum. Hükümet düşman ülke kökenlilere nasıl davranacaktı? Onları gözaltına alacak, toplama kampları kuracak, Alman gaddarlığıyla peşlerine düşecek ve de Hıristiyanlara yönelik olarak Osmanlıların pek sevdikleri tedbirleri -işkence ve katliam- uygulayacak mıydı? O sıralar Osmanlı İmparatorluğu'nda binlerce düşman tebaa yaşıyordu; çoğu tüm yaşamlarını orada geçirmişti; diğerleri de Osmanlı topraklarında doğmuştu. Tüm bu insanların, Türkiye savaşa girdiğinde, zalimane muamele göreceklerine inanmaları için her türlü neden vardı. Çoğunun sürekli ölüm korkusuyla yaşadıklarını söylemek abartılı olmaz. Çanakkale Boğazı kapatılmıştı, dolayısıyla dış yardımın bu yabancı uyruklulara ulaşabilme ihtimali pek yoktu; yüzyıllardır içinde yaşadıkları kapitülasyon hakları yürürlükten kaldırılmıştı. Amerikan bayrağı himayesi dışında imha ile yabancı sakinler ile arasında gerçekten hiçbir şey yoktu. Savaş durumu şimdi beni, Amerikan Büyükelçisi olarak, tüm İngiliz, Fransız, Sırp ve Belçika uyrukluların hamisi yapmıştı. Görevimin çok zor olacağını daha başından anlamıştım. Bir yanda, baskı ve acımasızlıkları iyi bilinen Almanlar varken, diğer yanda Hıristiyanlara yönelik geleneksel kinleri ve yönetimleri altında çaresizlikten kıvranan ki-

şilere kötü davranma konusundaki doğal içgüdüleri ile Osmanlılar vardı.

Ancak benim de kendi açımdan bazı güçlü argümanlarım vardı ve şimdi bütün bunları dile getirmek amacıyla gelmiştim Enver'e. Türkiye Birleşik Devletler'in düşüncelerine önem veriyor ve savaştan sonra Amerikan finansörlerinin desteğini almayı umuyordu. O dönemlerde İstanbul'daki tüm elçilikler, Birleşik Devletler'in arabulucu olacağına inanıyordu; eğer Türkiye bizden dostu olmamızı istiyorsa, şimdi Enver'e de söylediğim gibi, yabancılara uygar bir şekilde davranmak zorundaydı.

"Yeniden cihan hakimi olmayı ümit ediyorsunuz," dedim. "Unutmayın ki medeni alem sizi dikkatle takip edecektir; istikbaliniz harpte kendinizi nasıl idare edeceğinize bağlı olacaktır." Enver de dahil olmak üzere, Türkler arasındaki hakim sınıflar, dış dünyanın kendilerini insan yaşamının kutsallığına veya duyarlılıklara saygı göstermeyen bir halk olarak gördüğünün farkındaydı ve bu yaklaşıma içerliyordu. Şimdi Enver'e, Türkiye'nin bütün bu eleştirileri çürütme fırsatına sahip olduğunu hatırlatıyordum. "Cihan barbar olduğunuzu söyleyebilir," dedim; "ecnebilere muamelenizle böyle olmadığınızı gösterin. Sadece bu şekilde kapitülasyon belasından ilelebet kurtulabilirsiniz. Harici vesayetten azade olmaya layık olduğunuzu ispat edin. Medeni olun -asri olun!"

O sırada Belçika'da ve kuzey Fransa'da olup bitenleri hesaba kattığımızda, "asri" sözcüğünü kullanmam biraz talihsiz kaçmıştı. Enver bunu hemen yakaladı. Alışılagelmiş soğukkanlılığını o ana kadar korumuştu ve yüzü, her zaman olduğu gibi, sakin, yumuşak, neredeyse ifadesizdi. Şimdiyse tüm duruşu bir anda değişti. Yüzüne belli belirsiz bir gülümseme yayıldı, öne doğru eğildi, yumruğu masadan aşağıya sarktı ve:

"Asri! Hayır; Türkiye hem harbi başlatacak, hem de 'asri' olacağız ha! Asıl barbarca olan budur.. Biz sadece edepli olmaya gayret edeceğiz!" dedi.

Doğal olarak ben bunu bir vaat olarak aldım; gerçi Türk doğasının ne kadar değişken olduğunu, bir vaatten fazlasının gerekli olduğunu bilecek kadar öğrenmiştim. Almanlar düşman yabancılara karşı kendi planını işletmeye ikna çabasıyla sürekli ola-

rak Türk subaylarını kışkırtıyorlardı. Almanya kadim ve ortaçağ savaş kurallarından çoğunu geri getirmişti; halkın belli temsilcilerini, tercihen saygın ve etkin kişileri, diğerlerinin "uysallığı" için rehine olarak tutmak gibi geçmişten gelen en vahşi uygulamalara başvuruyorlardı. Tam bu sırada Alman askeri personeli Türklere yabancı sakinleri bu amaçla tutmasında ısrar ediyordu. Almanların tam da Belçika'daki sivilleri Belçika'nın "dosta yakışır" davranmasını garanti etmek üzere tuttuğu ve Belçikalı kadın ve çocukları ilerleyen ordularının önüne yerleştirdikleri gibi, Türkiye'deki Almanlar şimdi de Fransız ve İngiliz asıllı mukimleri İtilaf filosuna karşı koruyucu sistemin bir parçası olarak kullanmayı planlıyorlardı. Bu tehditkarlığın hep işe yaradığını iyi biliyordum; dolayısıyla bu konuya ivedilikle değinmem ve mümkünse daha işin başında üstünlüğü ele geçirmem gerekiyordu. İtilaf diplomatlarının ve sakinlerinin İstanbul'dan ayrılışlarının, yabancı mukimleri koruyup koruyamayacağımı denememe yardımcı olacaktı. Eğer gerçekten ayrılmayı isteyen tüm Fransızları ve İngilizleri Türkiye'den güvenle çıkartabilirsem, bu olayın yalnız Almanlar üzerinde değil, Türk resmi makamlarının alt rütbelileri üzerinde de engelleyici bir etki yaratacağına inanıyordum.

Tren garına varır varmaz, kısa bir molanın ertesinde, işimin çok zor olacağını anladım. Türk yetkililerle iki tren için anlaşmıştım; biri, saat yedide ayrılacak İngiliz ve Fransız mukimler için ve biri de dokuzda gidecek diplomatlar ve personelleri içindi. Fakat hazırlıklar çizelgeye uygun yürümüyordu. Gar heyecanlı ve korkmuş insanlarla doluydu; polis tam kadro orada, kalabalığı geri itiyordu; askerler, jandarmalar, diplomatlar, bavullar ve Türk memurlardan oluşan tarifsiz bir karmaşa hakimdi.

En dikkat çekici kişilerden biri, konumuna yakın zamanda yükselmiş ve yeni görevinin ağırlığını tam olarak kavramış bulunan avukat kökenli siyasetçi polis şefi Bedri idi. Bedri, Talat'ın yakın bir arkadaşı ve siyasi astıydı ve en değerli kuklalarından biriydi. İttihad ve Terakki Cemiyetinde üst düzeydeydi ve kabinede bir yer elde etmeyi çok istiyordu. Ona hakim olan belki en ciddi dürtü, yabancılara ve dış etkilere yönelik nefretiydi. Onun gözünde Türkiye yalnız Türklerin vatanıydı; nüfus içindeki diğer bütün unsurları hor görüyordu ve özellikle yabancı elçiliklerin

yıllardır kendi ülkesi üzerindeki kontrole kızgındı. Gerçekten de, Türkiye'de kapitülasyonların yürürlükten kaldırılmasının son derece ciddi bir mesele olduğunu düşünen birkaç adam vardı. Doğal olarak önümüzdeki birkaç ay boyunca Bedri'yi çok fazla görmeye başladım; sürekli yoluma çıkıyor, yabancılar lehine yaptığım her harekete müdahale etmekten sinsi bir zevk alıyordu. Tutumu biraz kışkırtıcı, biraz alaycıydı; hep birbirimizi alt etmeye çalışıyorduk -ben Fransızları ve İngilizleri korumaya çalışıyordum, Bedri ise hep çabalarıma engel çıkartıyordu; gerçekten de yabancılar için verilen mücadele Polis Şefi ile Amerikan Elçiliği arasında kişisel bir düelloya dönüşmüştü. Bedri yetenekliydi, iyi eğitimliydi, çok hareketliydi ve doğuştan kötü yaradılışlı değildi fakat çaresiz bir yabancıyla oynamaktan hoşlanıyordu. Hiç kuşku yok ki, özellikle bu akşam konumunun zevkini çıkartıyordu.

Bedri'ye "niçin bu kadar müşkülat çıkartıyorsunuz?" diye sordum.

"Fikrimizi değiştirdik," dedi ve tutumu, bu değişiklikten rahatsız olmadığını gösteriyordu. "Sefirleri ve maiyetlerini alacak trenin gitmesine müsaade edeceğiz. Lakin gayriresmi zümrelerin ayrılmasına müsaade etmemeye karar verdik; onlar için tren kalkmayacak."

Personelim ve ben, düşman uyruklular için bu güvenli yolculuğu elde etmek için çok çalışmıştık. Şimdi görüyorduk ki bütün çabamız boşaydı. Planlardaki bu ani değişiklik büyük bir şaşkınlık ve endişe yaratmıştı. Garda iki yolcu grubu vardı; bir grup gidebilecek, diğeri gidemeyecekti. İngiliz ve Fransız büyükelçiler kendi uyruklarını geride bırakmak istemiyorlardı ve o yabancılar da, Türk yetkililerinin söz verdikleri trenin o akşam herhangi bir saatte yola çıkmayacağına inanmayı reddediyorlardı. Derhal Enver'in yanına gittim, o da Bedri'nin söylediklerini doğruladı. Söylediğine göre Türkiye'nin Mısır'da pek çok tebaası varmış ve durumlarından endişe duyuyorlarmış. Fransız ve İngiliz mukimler Türkiye'den ayrılmadan önce, bu ülkelerdeki Türk uyruklarının korunacağına dair garanti verilmeliymiş. Bu ayrıntının çözümü için hiçbir zorlukla karşılaşmadım, çünkü Sir Louis Mallet gerekli garantiyi hemen verdi. Ancak bu da meseleyi çözmedi; çünkü bu gerçekte bir bahaneden başka bir şey değildi. Bedri

trenin kalkışını hala reddediyordu; emir iptal edilemezmiş çünkü genel çizelge karışırmış ve kazalar olabilirmiş. Bütün bunların bir yan çizme olduğunu anlıyor ve emrin Bedri'nin çok daha yukarısından gelmiş olduğunu biliyordum; o anda hiçbir şey yapılamazdı. Dahası, Bedri, benim şahsen tanımadığım hiç kimseyi diplomatik trene binmesine izin vermeyecekti. Böylece küçük bir kapının yanına dikilmek ve bineceklere karar vermek zorundaydım. Diplomatik heyetten olsun, olmasın herkes bu dar koridordan geçmeye çalışıyordu ve eski moda Brooklyn Köprüsü izdihamı gibi bir şey yaşıyorduk. İnsanlar oraya buraya koşuşturur, bavulları kontrol eder, bilet satın alır, memurlarla tartışır, telaşlanmış kadınları, korku içindeki çocukları teselli ederlerken, Bedri, sakin bir biçimde ve yüzünde hiç de sempatik olmayan bir sırıtışla bütün bu curcunanın keyfini çıkartıyordu. Şapkalar düşmüş, giysiler yırtılmıştı ve bu karmaşa arasında Britanya Büyükelçisi Mallet ukala ve işgüzar bir Türk'le tartışıyordu; ve bu arada gözlerim bir Türk polisiyle hararetle el sıkışan Fransız Büyükelçisi Bompard'a takıldı. Bir kadın bebeğini kollarıma bırakıverdi, ardından bir başkası küçük bir çocuğu elime tutuşturdu. Kapıya dikilip, Türkiye'den ayrılan misafirleri teşhis ederken, İngiliz sekreterlerden biri bana köpeğini emanet etti. Bu arada Sir Louis Mallet haylaz çocuklar gibiydi ve gitmeyi reddediyordu.

"Burada kalacağım," diyordu, "son İngiliz de ayrılana kadar buradayım."

Fakat kendisine artık İngilizlerin hamisi olmadığını; Amerikan Büyükelçisi olarak bu sorumluluğu benim üstlendiğimi; ve İstanbul'da kalırsa bu görevi üstlenmemin zor olduğunu söyledim.

"Şu muhakkak ki," dedim, "Türkler burada kaldığın takdirde beni Britanya'nın menfaatlerinden mesul saymayacaklardır."

Ayrıca, birkaç gün Dedeağaç'ta kalmasını ve yerine gelecek İngiliz'in varışını beklemesini önerdim. Sir Louis fikrimi gönülsüzce kabul etti ve trene bindi. Tren gardan ayrıldığında, bavul, çanta, kutu ve çuvallarla dolu özel bir vagonda, elçilik personelinin ortasında oturan ve sekreterinin köpeğini seyreden Britanya Büyükelçisine son bir göz attım.

Gayriresmi yabancılar, son anda gitmelerine izin verileceği umuduyla garda saatlerce beklediler. Ancak Bedri kararlıydı. İnsanların durumu umutsuzdu. İstanbul'daki meskenlerini terk etmişlerdi ve şimdi çaresiz durumdaydılar. Bazıları geceyi dostlarının yanında geçirecekti, diğerleri otellere yerleşti. Fakat durumları son derece kaygı vericiydi. Açıkçası, tüm resmi vaatlere rağmen, Türkiye bu yabancı mukimleri rehine olarak tutmaya kararlıydı. Bir yanda, bana savaşta insanca hareket etmeye kararlı olduklarını söyleyen Enver ve Talat, öte yanda tüm bu uygarlık iddialarını geçersiz kılacak bir tarzda hareket eden, Bedri gibi memurları. Görevlilerin yabancılara yönelik tutumla ilgili olarak kendi aralarında münakaşa ettikleri oluyordu; ve Alman Genelkurmayı Kabineye, düşman yabancılara merhamet göstermekte büyük bir hata yaptıklarını söylüyordu. Sonunda onların ertesi günü ayrılmalarını ayarlamayı başardım. Bedri, o öğleden sonrayı elçilikte son derece uysal bir ruh haliyle pasaportları vizeleyerek geçirdi; akşam her ikimiz de gara gittik ve treni emniyetle Dedeağaç'a yola çıkarttık. Trendeki elli kadın ve çocuğun her birine birer kutu Türk lokumu verdim; neşeli bir hava hakimdi ve hiç kimse Türkiye'yi terk etmenin getirdiği iç rahatlığını saklamaya çalışmıyordu. Dedeağaç'ta diplomatik heyetlerle buluştular. Sonradan öğrendiğime göre kavuşma çok dokunaklı olmuş. Minnettarlıklarına dair çok sayıda takdirname, özellikle de Bayan Morgenthau'ya, elçilik personeline ve bana şükranlarını bildiren yüzden fazla kişinin imzasını taşıyan bir mektup almak beni çok mutlu etti.

Gitmek isteyen hala çok kişi vardı ve ben de ertesi gün bu konuyu konuşmak üzere Talat'a uğradım. Kendisini son derece uysal haleti ruhiye içinde buldum. Dediğine göre Kabine Türkiye'deki İngiliz ve Fransız mukimler meselesini dikkatle değerlendiriyormuş ve benim argümanlarım onları ciddi biçimde etkilemiş. Yabancıların isterlerse ayrılmaları isterlerse kalmaları biçiminde resmi karar çıkartmışlar. Toplama kampları söz konusu olmayacaktı, siviller rahatça normal işlerine devam edebileceklerdi ve uysal davrandıkları sürece rahatsız edilmeyeceklerdi.

"Ecnebilere muamelemizle," dedi Talat, "barbar olmadığımızı göstermeye azimliyiz."

Bu söze karşılık benden bir iyilik istedi: Türkiye'nin bu karar nedeniyle Amerikan ve Avrupa basınında takdir edildiğini görebilecek miydi?

Elçiliğe döndükten sonra derhal *Associated Press* muhabiri Theron Damon'u, *Berliner Tageblatt* muhabiri Doktor Lederer'i ve Paris *Herald* temsilcisi Doktor Sandler'i aradım ve onlara, Türkiye'nin yabancı mukimlere yönelik tutumunu öven demeçler verdim. Ayrıca Washington, Londra ve Paris'e ve tüm konsoloslarımıza telgraf çektim.

Tekrar korkutucu haberler aldığımda muhabirlerle görüşmelerimi daha yeni bitirmiştim. O akşam bir başka tren için ayarlama yapmıştım ve şimdi Türklerin ayrılmalarını ayarladığım kişilerin pasaportlarına vize vermeyi reddettiklerini duyuyordum. Talat'ın açık vaadinden hemen sonra gelen bu haberler elbette çok rahatsız ediciydi. Derhal tren garına yola çıktım ve orada gördüğüm manzara Dahiliye Nazırına kızgınlığımı artırdı. Bir yığın telaşlı insan çitle çevrili bir yere doldurulmuştu; kadınlar ağlıyor, çocuklar bağırıyorlarken, binbaşı rütbesindeki ufak tefek bir adamın komuta ettiği bir müfreze asker tüfeklerinin kabzasıyla herkesi gar dışına itekliyordu. Bedri, her zamanki gibi oradaydı ve yine her zamanki gibi karmaşanın keyfini çıkartıyordu; bana dediğine göre yolculardan bazıları gelir vergilerini ödememişlerdi ve bu nedenle gitmelerine izin verilmeyecekti. Bu ödemenin sorumluluğunu şahsen üstlendiğimi ifade ettim.

"Bir türlü sizin önünüze geçemiyorum, değil mi Sefir Bey?" dedi Bedri gülerek. Bundan, teklifimin meseleyi çözmüş olduğunu ve trenin çizelgeye göre kalkacağını çıkarttım. Fakat birdenbire bir başka emir geldi.

Talat'tan bir söz aldığım için, onu bulmaya ve bunun ne demek olduğunu öğrenmeye karar verdim. Otomobilime atladım ve genelde bulunduğu Babıali'ye gittim. Orada kimseyi bulamayıp, şoföre Talat'ın evine sürmesini söyledim. Daha önce Enver'i aile ortamında ziyaret etmiştim ve bu vesileyle onun yaşam biçimini kendisinden daha güçlü ortağınınki ile mukayese etme fırsatını görecektim. Fark şaşırtıcıydı. Enver'in, kentin en aristokratik yerlerinden birinde, lüks içinde yaşadığını görmüştüm, halbuki şimdi yoksul semtlerden birine gidiyordum. Oldukça eski, boya-

sız ahşap evlerle çevrili, daracık bir sokağa geldik; yalnızca tek bir ev İstanbul'daki başka bütün evlerden daha işlekti ve sanırım burası Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü adamının oturduğu yerdi. Yanında bir polis duruyor, uygun bir gerekçesi olmayan hiç kimseyi içeri bırakmıyordu. Herkese yaptığı gibi bizim otomobilimizi de durdurdu, fakat kim olduğumuzu açıkladığımızda geçmemize hemen izin verdi. Enver'in, sayısız odalı ve harika mobilyalarla döşeli sarayının tersine, Talat'ın evi eski, çürük, ahşap, üç katlı bir yapıydı. Bütün bunlar, sonradan öğrendiğime göre, Talat'ın profesyonelce sahneye koymuş olduğu mizansenin bir parçasıymış. Çoğu Amerikalı politikacı gibi o da değerli bir siyasal paye saydığı için kendisini "halk adamı" olarak göstermişti ve ani bir refah ve gösterişin, çoğu üyesi, kendisi gibi, alt tabakalardan gelen İttihad ve Terakki Cemiyetindeki etkisini azaltacağını iyi biliyordu. Evin içindekiler dışından farklı değildi. Doğu görkeminden eser yoktu. Mobilyalar ucuzdu; duvarlarda birkaç basit resim asılıydı ve zeminde bir ya da iki güzel kilim seriliydi. Bir kenarda tahta bir masa vardı ve üstünde -bir zamanlar Talat'ın geçim aracıyken, şimdilerde arkadaşlarıyla haberleştiği- bir telgraf cihazı duruyordu. Türkiye'nin mevcut şartlarında Talat bazen telgraflarını kendisi çekmeyi tercih ediyordu!

Türkiye'nin Büyük Patronuna kabul edilmeden önce orada birkaç dakika bekledim. Bu sürede odanın diğer ucunda bir kapı açıldı ve ağır ağır yürüyen, neşeli, dev gibi biri içeri girdi. Benim Babıali'de aşina olduğum Talat'la bu Talat'ın arasındaki tezat beni şaşkınlığa düşürdü. Avrupalı giysiler içindeki ve Avrupalı gibi davranan Talat değildi; şimdi gördüğüm adam gerçek bir Bulgar çingenesine benziyordu. Alışılagelmiş kırmızı Türk fesi giymişti; iri cüssesi koyu gri pijamalar içindeydi; ve tombul, güleç yüzü bu kombinasyona tezat oluşturuyordu. Biraz sakin, biraz tepeden bakar bir havası vardı; mahremiyetine baskın yapmama neyin neden olduğunu iyi biliyordu ve şu andaki davranışları tövbe nedir bilmeyen kötü okul çocuklarının davranışlarını andırıyordu. Yanıma yaklaştı ve yüzünde belli belirsiz bir sırıtışla oturdu ve bahaneler sıralamaya başladı. Kapı sessizce tekrar açıldı ve küçük bir kız çekinerek odaya girerek, bir sigara tabakası ve kahve getirdi. Biraz sonra çocuğun arka hizasında yaklaşık yirmibeş yaşında

genç bir kadın gördüm. Onlar Talat'ın karısı ve evlat edindiği kızıydı; Osmanlı kadınları topluluk içine kesinlikle girmezlerken veya ev sahibesi olarak hizmet vermezlerken, kocalarının misafirlerine karşı hep meraklı olduklarını ve onları gizlice gözlediklerini keşfetmiştim. Açıkçası, Bayan Talat, fırsat bu fırsat deyip, kısa bir bakışla yetinmemişti, çünkü birkaç dakika sonra tam karşımdaki pencerede göründü ancak yüzü diğer yöne dönük oturan kocasının görüş alanının dışındaydı ve birkaç dakika boyunca orada öyle sessizce ve meraklı gözlerle durdu. Evde olduğundan dolayı peçesi yoktu; yüzü güzel ve aydınlıktı; ve bir Amerikan büyükelçisine yakın mesafeden bakmaktan hoşlandığı açıktı.

"Pekala, Talat Bey" dedim, dobra dobra konuşmanın zamanının geldiğini düşünerek, "ne kadar akılsızca hareket ettiğinizi biliyor musunuz? Birkaç saat evvel bana Fransız ve İngilizlere makul muamele göstermeye karar vermiş olduğunuzu söylediniz ve benden bu haberi Amerikan ve harici gazetelerde neşretmemi istediniz. Hemen gazetecileri çağırdım ve onlara ne kadar alicenap hareket ettiğinizi anlattım. Ve bunu sizin talebinizle yaptım! Cümle alem bunu yarın okuyacak. Şimdi namınıza gösterdiğim gayretleri boşa çıkartmak için elinizden geleni yapıyorsunuz; makul olma hususundaki ilk vaadinizden döndünüz bile. Bana yaptığınız vaatleri tutacak mısınız? Onlara sadık mı kalacaksınız yoksa her daim fikrinizi değiştirmeye mi niyetlisiniz? Şimdi bir şeyi iyice idrak edelim. Biz Amerikalıların bilhassa gurur duyduğu bir şey varsa, o da vaadimize sadık olmamızdır. Hem fert olarak hem millet olarak. Böyle yapmayan insanları muhatap almayı reddederiz. Vaatlerinize sadık kalmadığınız müddetçe birbirimizle iş yapamayacağımızı iyice anlayınız."

Talat, "şimdi, bu benim kabahatim değil," diye cevap verdi. O trenin durdurulmasından Almanlar mesuldür. Alman Reisi Erkanıharbi yeni döndü ve bizim Fransız ve İngilizlere çok yumuşak muamele ettiğimizi ve gitmelerine müsaade etmememiz lazım geldiğini söyleyerek ortalığı velveleye veriyor. Onları rehin tutmamız lazımmış. Buna sebep onun müdahalesi."

Bu tam da kuşkulandığım şeydi. Talat bana söz vermişti, ardından, Alman Genelkurmayının başı olan Bronssart onun emir-

lerini geçersiz kılmıştı. Talat'ın itirafı tam da arzuladığım fırsatı veriyordu bana. Bu kez Talat'la ilişkim o denli arkadaşça olmuştu ki, kendisiyle açık açık konuşabilirdim.

"Bak Talat," dedim, "ecnebilerle münasebetlerinizde size tavsiyelerde bulunacak birinin olması lazım. Beni mi yoksa Alman Reisi Erkanıharbini mi istediğine karar vermen lazım evvela. Kendini tamamen Almanların ellerine bırakırsan hata edeceğini bilmiyor musun? Vakit gelir, onların karşısında bana muhtaç olursun."

Cevabımı büyük bir merakla dinleyerek, "ne demek istiyorsun?" diye sordu.

"Almanların yapmak istemediğin pek çok şeyi yapmanı isteyecekleri kesin. Şayet onlara Amerikan Sefirinin itiraz ettiğini söyleyebilirsen, desteğim senin için faydalı olabilir. Bir de, biliyorsun ki hepiniz birkaç ay içinde sulh ümit ediyorsunuz. Biliyorsun, Almanlar hakikatte Türkiye için hiçbir şey yapmazlar ve tabii ki İtilaf devletlerinden de yardım talep edemezsiniz. Dünyada kendi menfaatini düşünmeyen bir dost olarak görebileceğiniz sadece tek bir millet kaldı, o da Amerika."

Bu gerçek o kadar aşikardı ki, fazla ayrıntıya girmeme gerek yoktu. Ancak, çok daha vurucu bir başka argümanım vardı. Savaş dairesi ile sivil güçler arasında zaten bir mücadele başlamıştı. Talat'ın, Dahiliye Nazırı ve de bir sivil olmasına rağmen, yetkilerini Enver'e, Almanlara ve askeriyenin temsilcilerine feda etmemeye kararlı olduğunu biliyordum.

"Şayet Almanların bugün bu hususta muvaffak olmalarına müsaade edersen," dedim, "kolunu kaptırırsın. Halihazırda işlerin başısın, lakin hala bir sivilsin. Enver'in temsil ettiği askeriyenin ve Alman erkanının emirlerini iptal etmesine müsaade edecek misin? Galiba bugün olan da bu. Şayet teslim olursan, göreceksin ki şu andan itibaren her şey onlardan sorulacak. Almanlar bu memlekete örfi idareyi getirecekler; sonra hiçbirinizin sivilliği kalacak mı acaba?"

Bu argümanın Talat üzerinde etkili olduğunu görebiliyordum. Birkaç dakikalığına sessiz kaldı, anlaşılan söylediklerimi düşünüp taşınıyordu. Ardından tane tane konuştu:

"Sana yardım edeceğim."

Masasına yöneldi ve telgraf cihazının başına geçti. Bu görüntü gözlerimin önünden hiç gitmeyecek; gri pijamaları ve kafasında kırmızı fesiyle oturmuş, telgraf cihazının tuşunu maharetle çalıştıran koca Türk, küçük bir pencereden kendisini gözleyen genç karısı ve odanın içine süzülen akşamüstü güneşi. Türkiye'nin hakiminin başı dertteydi ve anlaşılan telgraflaşma sırasında tartışma sürüyordu ki, tuşa büyük bir hışımla basıyordu. Bana, gardaki kendini beğenmiş binbaşının, elinde Enver'in yazılı emirlerinin bulunduğunda ısrar ettiğini söyledi -telgraflar kolaylıkla taklit edilebilirdi çünkü. Talat'ın Enver'in yerini öğrenmesi biraz zaman aldı ve ardından tartışma yeniden başladı. Talat'ın o sırada telgrafla aldığı bir haber her şeyi altüst etti. Talat, güler yüzlülüğünü kaybetmesine ve tepesini atmasına neden olan cihazına güm güm vurduktan sonra, bana döndü ve:

"İngilizler bu sabah Çanakkale Boğazı'nı bombalamış ve iki Türk'ü öldürmüşler!" dedi.

Ve ardından ekledi:

"Öldürülen her Müslüman için üç Hıristiyan öldüreceğiz!"

Bir an için her şeyin bittiğini düşündüm. İngilizlere duyduğu nefret Talat'ın yüzünden okunuyordu. Daha sonra, Cromer'in Çanakkale Boğazı ile ilgili raporunu okuduğumda, Britanya Komitesinin bu erken saldırıyı bir hata olarak nitelediğini gördüm, çünkü Türkleri erkenden teyakkuza geçirmişti. Bir başka nedenle daha hatalı olduğunu söyleyebilirim, çünkü bu birkaç mermi benim yabancı mukimleri Türkiye'den çıkartma planlarımı da mahvetmişti. Talat deliye dönmüştü ve her şeye baştan başlamam gerekiyordu, fakat sonunda bir kez daha yatıştırmayı başardım. İngilizleri cezalandırma arzusu ile otoritesini Enver'e ve Almanlara gösterme arzusu arasında tereddüt ettiğini görüyordum. Şükür ki ikincisi galebe çaldı. Her şeye rağmen kimin patron olduğunu göstermeye kararlıydı.

Orada iki saatten fazla kaldım; zoraki ev sahibim en son politik dedikodularla beni oyalamak için ara sıra telgraflarına ara veriyordu. Dediğine göre, Maliye Nazırı Cavit istifa etmiş, fakat evde çalışmayı sürdüreceğine söz vermiş. Sadrazamsa, bütün atıp tutmalarına rağmen, görevinin başında kalmış. Beyrut, İskenderiye ve istihkam edilmemiş bazı limanlar bombalanmadık-

ça ülkedeki yabancılar rahatsız edilmeyeceklerdi fakat saldırı yapılırsa tüm Fransız ve İngilizler tutulacaklardı. Talat'ın konuşması, Almanları pek de sevmediğini gösteriyordu. Onlar, dediğine göre, mütehakkim ve kabaydılar ve askeri meselelere sürekli müdahale ediyorlar ve Türklere tepeden bakıyorlardı.

Tren sonunda ayarlandı. Talat bu görüşmede çeşitli ruh halleri yansıtmıştı; bazen somurtkan, bazen uysal ve bazen de zalim olmuştu. Türklerin, Batılıların kavramakta güçlük çektikleri keskin bir şakacılık özellikleri vardır. Talat da şakayı ve fıkraları çok seviyordu. Şimdi dostça ilişkileri yeniden tesis etmiş ve sözü yerine getirmiş bir adam olarak bir kez daha şakacı kimliğine bürünmüştü.

"İnsanların şimdi gidebilir," dedi gülümseyerek.

"Şeker satın alma zamanı geldi, Sefir Bey!"

Böyle diyerek bir gece önce kadın ve çocuklara almış olduğum küçük hediyeleri hatırlatıyordu. Hemen, olumlu bir haber bekleyen kederli yolcularla dolu gara döndüm. Trenin akşam kalkacağını söylediğimde, duydukları minnettarlıkları anlatmaya sözcükler yetmez.

BÖLÜM XIII

NOTRE DAME DE SION'UN BASILMASI

Talat'ın, bu treni Alman Genelkurmay Başkanı Bronssart'ın engellemiş olduğuna dair ifadesi paha biçilmez bir bilgiydi. Meseleyi biraz daha kurcalamaya karar verdim ve bu düşünceyle ertesi gün Wangenheim'ı davet ettim. Türk yetkililerin, düşmanlarına iyi davranacaklarına söz vermiş olduklarını ve Alman Genelkurmay Başkanının herhangi bir müdahalesini kesinlikle hoş göremeyeceğimi söyledim. Wangenheim bana, Almanların Başkan Wilson'ı arabulucu olarak gördüklerini tekrar tekrar söylemişti, ben de bundan dolayı onunla konuşurken Talat'ı sıkıştırmış olduğum argümanın aynısını kullandım. Bu tür yöntemler, tam da nihai çözüme ulaşıldığı gün ülkenize yardımcı olmayacaktır! Ardından, şimdi, tuhaf bir durum var, diye ekledim; barbar bir ülke olarak görülen Türkiye'nin uygarca savaşmayı ve Hıristiyan uyruklularına nazik davranmayı istediğini, öte yandan Almanya gibi güya kültürlü ve Hıristiyan bir ulusun onları barbarlığa yöneltmeye çalıştığını söyledim. "Bunun Amerikan halkının üstünde nasıl bir tesir bırakacağını zannediyorsunuz?" diye sordum. Yardımcı olmaya hazır olduklarını belirterek, kanaatime göre, Birleşik Devletler'i Almanya'yla serbest ticaret yapmaya ikna etmeye çalışmamı teklif etti, böylece ülkesi bol miktarda bakır, buğday ve pamuk alabilecekti. Bu, daha sonra aktaracağım gibi, Wangenheim'ın sürekli ele alacağı bir konuydu.

Wangenheim'ın sözüne rağmen, yabancı mukimleri Türklerin kötü muamelesinden koruma çabalarımda Alman Elçiliğinden hiç destek görmemiştim. Dini inancıma göre, bazı mahallelerde bu Hıristiyan halklar ve hastane, okul ve manastır gibi dini ku-

rumlar adına yeterince uğraşmadığım biçiminde bir izlenimin söz konusu olabileceğini fark ettim ve doğaldır ki, en güçlü Hıristiyan meslektaşlarımın desteğine sahip olabilirsem Türkler üzerindeki etkimin artacağını düşündüm. Bizzat bir Katolik ve en büyük Katolik gücün temsilcisi olan Pallavicini ile bu konuyu uzun uzadıya görüştüm. Pallavicini bana, Wangenheim'ın Türkleri kızdıracak hiçbir şey yapmayacağını açıkça söyledi. O dönemlerde Britanya ve Fransa filolarının Çanakkale Boğazı'nı zorlayacağı, İstanbul'u işgal edip, Rusya'ya devredeceği biçiminde bir korku hakimdi ve Pallavicini'nin söylediğine göre bir tek Türk kuvvetleri böyle bir felaketi önleyebilirmiş. Bundan dolayıdır ki Almanlar, Osmanlı Hükümetinin teveccühüne muhtaç olduklarına inanıyorlardı ve onları kızdıracak bir şey yapmayacaklardı. Açıkçası Pallavicini, Wangenheim'ın ve kendisinin aslında gerçekten yardımcı olmayı arzuladıklarına inanmamı istiyordu. Ancak bu mazeret pek tutarlı değildi, çünkü Türkiye'nin, eğer Almanlar sürekli müdahale etmeselerdi, makul davranacaklarına inanıyordum. Şeytanlığı yapanın Osmanlı Hükümeti olmadığını, Alman Genelkurmay Başkanı Von Bronssart olduğunu biliyordum. Osmanlı Kabinesinin, -Bustani ve Oskan gibi- Avrupa ve Hıristiyan kültürlerini temsil eden bazı üyelerinin Türkiye'nin savaşa girmesini protesto ederek istifa etmiş olmaları yabancılarının durumunu çok daha tehlikeli kılıyordu. Ortada tam bir yetki karmaşası vardı; bugün belirlenen bir politika ertesi günü değişiyordu, dolayısıyla nerede durduğumu asla bilemiyordum. Hükümetin bana, yabancıların hiçbir şekilde kötü muamele görmeyeceklerine söz vermesi konuyu çözmüyordu, çünkü Bedri gibi bazı memurlar talimatlara uymamanın bir yolunu buluyorlardı. Dolayısıyla durum, sürekli tetikte durmayı gerektiriyordu; yalnızca Talat ve Enver gibi adamlardan güvence almakla kalmayıp, bu güvencelerin hayata geçirilmesini de bizzat izlemeliydim.

Bir Kasım sabahı saat dört gibi uyandım; ya rüya görmekteydim ya da yıllardır İstanbul'da bir kız okulunu yönetmiş Fransız rahibeler birliği Sion Soeurs'la ilgili her şeyin yolunda gitmediğine dair bir "önsezi"ye kapılmıştım. Fransız Büyükelçisinin eşi Madam Bompard ve Fransız kolonisinden birkaç bayan bizden bu kuruma göz kulak olmamızı bilhassa rica etmişti. Çok iyi yö-

netilen bir okuldu; tüm uluslardan en iyi ailelerin kızları devam ediyordu ve bu kızlar, Hıristiyan olanlarında gümüş haçlar, olmayanlarında gümüş yıldızlar ile bir araya geldiklerinde, manzara çok güzel ve etkileyici olurdu. Doğal olarak, kaba saba Türklerin böylesi bir cemaate sızma düşüncesi aklıselim her insanı korkuturdu. Elimizde bir şeylerin yanlış gittiğine dair endişeden başka bir şey olmamasına rağmen, Bayan Morgenthau ve ben kahvaltıdan hemen sonra gitmeye karar verdik. Binaya yaklaştığımızda özellikle kuşkumuzu çeken bir şey fark etmedik; etraf sessizdi, havada barış ve kutsiyet kokuyordu. Ancak tam merdivenleri tırmandık ki, beş Türk polisi bizi takip etmeye başladı. O sırada bekleme odasında bulunan birkaç rahibenin şaşkın bakışları arasında arkamızdan antreye doluştular. Amerikan Büyükelçisinin içeri polisle birlikte girmesinden dehşete düşmüşlerdi, halbuki bu tesadüften başka bir şey değildi.

Adamlara doğru dönerek, "ne istiyorsunuz?" diye sordum. Yalnızca Osmanlıca konuşabildiklerinden dolayı, elbette beni anlamadılar ve beni itip kakmaya başladılar. Benim Osmanlıca'm son derece zayıftı, fakat "Sefir" kelimesini biliyordum. Böylece dikkati üzerime çekerek,

"Sefir Amerikan" dedim.

Bu kırık dökük Osmanlıca sihir etkisi yaptı. Türkiye'de bir elçi çok sayılan birisidir ve bu polisler derhal saygılı tavır içine girdiler. Bu arada rahibeler amirleri Mère Elvira'yı çağırtmışlardı. Bu bayan İstanbul'un en seçkin ve etkin kişiliklerinden biriydi. O sabah, sakince gelip, bu Türk polislerinin yüzüne, gözlerinde en ufak bir korku işareti olmaksızın ve duruşundaki kararlılık ve ciddiyetle onları sindirecek biçimde baktığında, gözüme doğaüstü bir varlık gibi göründü. Mère Elvira Fransa'nın en soylu ailelerinden birinin kızıydı; siyah saçları, soluk yüzünün iyice belirginleştirdiği siyah gözleri ile kültür, kişilik ve zeka saçan kırk yaşlarında bir kadındı. O sabah ona baktığımda, dünyada zarafet ve güzellik katamayacağı diplomatik bir ortam olmadığını düşünemiyordum bile. Birkaç saniye içinde Mère Elvira mevcut karışıklığı tamamen kontrol altına aldı. Osmanlıca konuşan bir rahibeyi çağırttırdı ve polislerle iletişim kurdurttu. Polisler Bedri'nin emirleriyle hareket ettiklerini söylediler. O sabah tüm yabancı

okullar kapatılacakmış, Hükümet tüm okul binalarına el koymaya niyetliymiş. Bu manastırda yaklaşık yetmiş iki öğretmen ve rahibe vardı; polise bu öğretmen ve rahibelerin hepsini neredeyse mahkum olarak tutulacakları iki odaya kapatma emri verilmişti. Yaklaşık iki yüz kız vardı; onlar da sokaklara döndürülecek ve başlarının çaresine bakmaya bırakılacaklardı. Dışarısını sel götürüyordu ve hava çok soğuktu, dolayısıyla sürecin acımasızlığı bir kat daha artıyordu. Ancak bu kez İstanbul'daki her yabancı okul ve dini kurum benzer bir tecrübeden geçiyordu. Açıkçası bu, tek başıma halledemeyeceğim bir durumdu ve Osmanlıca konuşan hukuk müşavirime telefon açtım hemen. Tanrının lütfuna inananlar için ilginç gelebilecek bir başka olay işte burada başlıyor. İstanbul'a geldiğimde telefon bilinmiyordu fakat son birkaç aydır bir Britanya şirketi bir sistem geliştirmişti. Sion Soeurs'la ilgili tecrübemden önceki gece hukuk müşavirim beni aramış ve bana gururla telefonunun takılmış olduğunu söylemişti. Bu numarayı kaydetmiştim ve bu not şimdi cebimdeydi. Tercümanım olmaksızın hiçbir şey yapamazdım ve bu telefon olmaksızın da müşavirimi burada acele getirtemezdim.

Gelişini beklerken polislerin faaliyetlerini geciktirmeye çalıştım ve neyse ki Fransızca bilen karım da rahibelerden tüm ayrıntıları alıyordu. Bayan Morgenthau, Türkleri, rahibelerin ve görevlilerin çıkartılmasının ötesinde bazı planları olduğunu bilecek kadar tanıyordu. Türkler bu kurumları hazine depoları olarak görürler; sahip olduklarını düşündükleri değerli eşya ve mücevherler insanların aklını çeler; ve bu tahliye eylemi, her şeyin dışında, servet talanından başka bir şey değildi.

Bayan Morgenthau, rahibelerden birine "burada hiç para ve mücevherat var mı?" diye sordu.

Evet, oldukça büyük miktarda vardı; daha güvenli olan üst katta saklanıyordu. Karım bana polisleri meşgul etmemi söyledi, ardından rahibelerden biriyle beraber sessizce ortadan kayboldu. Üst katta rahibe her birinin içine yirmi altın akçenin dikilmiş olduğu yaklaşık yüz adet beyaz fanilayı göstermiş. Nakde çevirecek olursak, Sion Soeurs'un yaklaşık elli bir frankı vardı. Bir süredir tahliyeden kaygı duymakta olduklarından, Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldıklarında yanlarında götürebilsinler diye pa-

ralarını bu biçimde bir araya getirmişler. Bunun dışında, rahibelerin birkaç tomar tahvili ve okul imtiyaz belgesi gibi bazı değerli kağıtları vardı. Bütün bunlar Türklerin iştahını kabartıyordu. Bayan Morgenthau, polisin binanın kontrolünü bir kez ele geçirmesi halinde Sion Soeurs'un paralarını bir daha görmesinin küçük ihtimal olduğunu biliyordu. Karım, rahibelerin de yardımıyla, alabildiği kadarını hemen üstüne gizlemiş bir halde aşağıya indi ve jandarmaların arasından yağmura doğru yürüdü. Daha sonra, bu kanun koruyucularının arasından geçerken bütün kanının çekildiğini söyledi bana; ancak dışarıdan bakınca son derece soğukkanlıydı. Bekleyen otomobile doğru bindi, Amerikan Elçiliğine gitti, parayı mahzendeki kasamıza yerleştirdi ve hemen okula döndü. Ardından rahibelerle birlikte büyük bir ciddiyetle tekrar merdivenleri tırmandı. Bu kez onu, Katedralin, manastırın ardındaki galerisine götürmüşler. Rahibelerden biri zeminde bir yerden bir çini sökmüş ve altın kümesini göstermiş. Bu altınları da giysilerine gizleyen Bayan Morgenthau bir kez daha polislerin arasından geçerek, yağmura yürüdü ve hızla Elçiliğe gitti. Karım, bu iki yolculuk sırasında rahibelerin parasını saklayabileceği güvenli bir yere getirmeyi başardı.

Bayan Morgenthau'nun yolculukları arasında Bedri gelmişti. Bana, tüm bu kurumların kapatılması emrini bizzat Talat'ın verdiğini ve saat dokuzdan önce işi bitirmeyi tasarladıklarını söyledi. Türklerin müthiş bir espri gücü olduğunu daha önce söylemiştim; fakat bunun bazen sapkın bir biçim aldığını da bu ifadeye eklemem gerek.

Bedri şimdi yetmişi aşkın Katolik rahibeyi iki odaya kilitlemenin ve ihtimamla yetiştirilen iki yüz genç kızı İstanbul sokaklarına salmanın büyük bir şaka olduğunu sanıyor gibiydi.

"İşe sabah erkenden başlayacak ve siz bir şey duymadan önce bitirecektik," dedi sırıtarak. "Lakin siz hiç uyumamışa benziyorsunuz."

"Bize böyle bir dalavereye teşebbüs için ziyadesiyle aptalsınız," dedim. "Bir kitap yazacağımdan malumatınız yok mu ki? Şayet bu yolda devam ederseniz, kötü adam olarak sizi koyacağım."

Bu, o an aklıma gelmişti; bu tecrübeleri yayınlamanın hayli

ilginç olabileceğini ilk o zaman düşünmüş oldum. Bedri ifadeyi ciddiye aldı ve bayağı etkilenmiş görünüyordu.

Hayli endişeli biçimde, "hakikaten bir kitap yazmaya niyetli misiniz?" diye sordu.

"Niçin olmasın?" diye karşılık verdim. "General Lew Wallace burada ortasefirdi, kitap yazmadı mı? 'Sunset' Cox da burada ortasefirdi, yazmadı mı? Ben niçin yazmayayım? Ve siz o kadar mühim bir karaktersiniz ki size mutlaka yer vermem lazım. Sizi çok kötü bir adam olarak tarif edebileceğim bir tarzda hareket etmeye devam ediniz. Buradaki rahibeler daima sizin dostlarınız olmuşlardır. Sizlere iyilikten başka hiçbir şey yapmamışlardı; kızlarınızın ekserisini okutmuşlardı; niçin onlara bu ayıbı yapıyorsunuz?"

Konuşmam etkisini gösterdi; Bedri, biz Talat'a ulaşana kadar emrin uygulanmasını geciktirmeye razı oldu. Birkaç dakika içinde Talat'ın telefonda güldüğünü duydum.

"Senden kaçmaya çalışıyordum," dedi, "lakin beni gene yakaladın. Bu mesele için bu kadar patırtı niçin? Fransızlar bütün rahip ve rahibelerini bizzat tart etmediler mi? Biz niçin yapmayalım?"

Benim bu edepsizliğe itiraz etmemden sonra Talat Bedri'ye, biz bu konuyu görüşene kadar emri askıya almasını söyledi. Doğal olarak bu durum Mère Elvira ve rahibeleri oldukça rahatlattı. Tam ayrılmaya hazırlanıyorduk ki, Bedri'nin aklına yeni bir fikir geldi. Anlaşılan unutmuş olduğu bir ayrıntı söz konusuydu.

"Sion rahibelerini şimdilik yalnız bırakırız," dedi, "lakin paralarını almamız lazım."

Tüm varidatın Amerikan Elçiliğinde emniyete alındığını bildiğimden, onun bu teklifini isteksizce kabullendim. Böylece orada dikilip, Bedri ve arkadaşlarının bütün binayı aramalarını izlemekten büyük zevk duydum. Bütün buldukları, içinde birkaç bakır akçenin bulunduğu küçük teneke bir kutuydu, bu da o kadar önemsiz bir ödüldü ki almaya tenezzül bile etmediler. Kafaları son derece karışmış ve hayal kırıklığına uğramışlardı ve o günden bugüne, paranın ne olduğunu hiç bilemediler. Eğer Türk dostlarım bu sayfaları okuyarak beni onurlandırırlarsa, o heyecanlı gün-

lerden kalan pek çok sırdan birini ilk kez açıklamış olduğumu göreceklerdir.

Manastırın pencerelerinden biri, Vatikan'ın mülkü olan Katedralin avlusuna açıldığından dolayı, Türk Hükümetinin ona el koyamayacağını ileri sürüyorduk. Tarafsız olan rahibelerin Vatikan toprağına bakan kısımda kalmalarına izin verilirken, binanın kalan bölümleri bir Mühendislik Okuluna dönüştürüldü. Fransız rahibelere ülkelerine dönmeleri için on gün verilmesini ayarladık; hepsi gidecekleri yere güvenle vardı ve çoğu halen Fransa'daki hayır kurumlarında çalışıyor.

Bir kitap yazmayı düşündüğüm biçimindeki şakayla karışık beyanlarım Bedri'yi bayağı etkiledi ve birkaç hafta boyunca bundan tekrar tekrar söz etti. Ben de, davranışlarını geliştirmediği sürece kendisini kötü adam olarak yansıtmakta zorlanmayacağımı söyleyerek dalga geçmeyi sürdürdüm. Bir gün, bütün ciddiyetiyle, kendisini daha olumlu bir bakış açısıyla yansıtmamı sağlayacak bir şeyler yapıp yapamayacağını sordu bana. Bu yaklaşım bir süredir hep istediğim bir fırsatı yaratmıştı. İstanbul uzun yıllardır beyaz köle ticaretinin merkezi olmuştu ve o sıralar acımasız bir çete sahte bir sinagog görüntüsü altında faaliyet gösteriyordu. Bu ekiple mücadele etmek üzere oluşturulan bir kurul beni onursal başkanlığa seçmişti. Bedri'ye, itibar kazanması için kendisine bir şans vereceğimi söyledim; savaş dolayısıyla Polis Şefi olarak yetkisi çok artmıştı ve yapacağı küçücük bir eylem kenti bu rezaletten ebediyen kurtaracaktı. Bedri'nin teklifimi kabul etmekte gösterdiği heves ve işi yerine getirirken gösterdiği titizlik ve yetenek bütün saygın insanların minnettarlığını kazandıracaktı. Birkaç gün içinde İstanbul'daki her bir beyaz köle taciri kaçacak delik arıyordu; çoğu tutuklandı, birkaçı kaçmayı başardı; yabancı olanlar hapis cezalarını çektikten sonra ülkeden kovuldular. Bedri tüm suçluların fotoğraflarını bana gönderdi ve şimdi hepsi Dışişleri Bakanlığımızda dosyalı. O tarihte bir kitap yazmıyordum, fakat Bedri'nin yaptıklarını kamuoyuna duyurmak zorunda olduğumu hissediyordum. Bundan dolayı konu hakkında birkaç kelime çiziktirerek, fotoğrafını, bir Pazar günü yayınlanmak üzere New York Times'a gönderdim. Böylesine büyük bir Amerikan gazetesinin kendisinden bu şekilde söz etmesi

Bedri'yi tarif edilemeyecek kadar mutlu etti. Bütün arkadaşlarına göstermek üzere, resminin bulunduğu Times sayfasını aylarca cebinde taşıdı. Bu olay Polis Şefiyle aramdaki sıkıntılara bir son verdi; kaldığım sürece çok az sürtüşmemiz oldu.

BÖLÜM XIV

WANGENHEIM VE BETHLEHEM ÇELİK ŞİRKETİ -ALMANYA'DAKİ KUTSAL SAVAŞ

Bütün bu süre boyunca, modern Alman doğasıyla ilgili bilgilerimi, Wangenheim ve arkadaşlarında gördüklerimle artırıyordum. Savaşın ilk günlerinde, Almanlar Amerikalılara en yağcı taraflarını gösterdiler; ancak bir zaman gelip de, Birleşik Devletler'deki kamuoyunun neredeyse oybirliğiyle İtilafı desteklediği ve Washington Yönetiminin Almanya'nın ilgisini çekmek için tarafsızlık yasalarını umursamayacağı belli olduğunda, bu dostça yaklaşım değişti ve neredeyse düşmanlığa dönüştü.

Alman Büyükelçisinin bıktırıcı bir biçimde dönüp dolaşıp tekrarladığı şey eski bildik bir şeydi -Amerika'nın İtilafa cephane satması. Her karşılaşmamızda bu konu hakkında konuşuyordu. Benden sürekli olarak Başkan Wilson'a yazmamı, ambargo koyması için ısrar etmemi istiyordu; kuşkusuz cephane ticaretinin tamamen meşru olduğunu söylemem işe yaramıyordu. Çanakkale Boğazı'ndaki mücadele iyice kızıştığından dolayı, Wangenheim'ın Amerikan mühimmatı konusundaki ısrarı artıyordu. Çanakkale Boğazı'nda kullanılan top mermilerinin çoğunun Amerikan yapımı olduğunu ve Birleşik Devletler'in gerçekte Türkiye'ye karşı savaştığını ileri sürüyordu.

Bir gün, her zamankinden çok daha sinirli biçimde bana bir mermi parçası getirdi. Üzerinde açıkça "B.S.Co." harfleri gözüküyordu.

"Şuna bakın!" dedi. "Zannederim 'B.S.Co.'nun ne demek olduğunu biliyorsunuz? Yani Bethlehem Steel Company! Bu Türkleri öfkelendirecek. Ve unutmayın ki bundan Amerika'yı

mesul tutacağız. Ziyadesiyle delil var elimizde ve Amerikan mermilerinin sebep olduğu her ölüm için sizden hesap soracağız. Şayet memleketinize telgraf çekip, düşmanlarımıza mühimmat satmayı durdurtacak olursanız, harp kısa zamanda biter."

Her zamanki savunmayı yaptım ve İspanya Savaşında Almanya'nın İspanya'ya cephane satmış olduğu gerçeğine Wangenheim'ın dikkatini çektim, fakat faydası olmadı. Wangenheim'ın tek düşündüğü Amerikan levazımının düşmana büyük yarar sağladığı idi; durumun meşruiyeti onu ilgilendirmiyordu. Kuşkusuz konuyla ilgili olarak Başkana yazmayı kesinlikle reddettim.

Birkaç gün sonra *İkdam* gazetesinde Türk ve Amerikan ilişkileriyle ilgili bir makale yer aldı. Bu makalenin büyük bölümünde Amerika'ya övgüler düzülüyordu; ancak gerçek niyet geçmişle şimdiki dönemi kıyaslamak ve Türkiye'nin düşmanlarına cephane sağlamamızın iki ülke arasındaki tarihi dostluğa pek uygun düşmediğini vurgulamaktı. Her şey, son paragrafta neredeyse parantez içinde yer alan bir ifadeyi Türk halkına sunmak üzere yazılmıştı. "Çanakkale Boğazı'ndaki muhabirlerin raporuna göre, sonuncu bombardımanda İngiltere ve Fransa'nın kullandığı mermilerin ekserisinin Amerikan mamulü olduğu aşikar." O sıralar *İkdam*'ı Alman Büyükelçiliği kontrol ediyor ve onu Alman propagandası için kullanıyordu. Kolay etkilenir ve bağnaz insanların bilinçaltına aşılanan bu tür bir ifade son derece üzücü sonuçlar doğurabilirdi. Dolayısıyla esas sorumlu gördüğüm adamla, Alman Büyükelçisiyle derhal görüşmeliydim.

Wangenheim ilkin masum olduğunu ileri sürdü; konuyla ilgili masumiyetini iddia ederken bir çocuk kadar uysaldı. *İkdam*'da yazılanların birkaç gün önce bana söylediklerinin neredeyse aynı olduğuna dikkatini çektim; gerçekten de bazı yerlerde kullanılan dil konuşmamızın hemen hemen bir tekrarıydı.

"O makaleyi ya şahsen yazdınız," dedim, "yahut bir muhabire bizzat fikir verdiniz."

Wangenheim, yazdıklarını daha fazla inkar etmesinin yararı olmadığını anladı.

"Pekala," dedi başını arkasına yaslayarak, "şimdi ne olacak?"

Bu utanmazca tutum beni oldukça öfkelendirdi ve sinirimi kusmaya başladım.

"Bu hususta ne yapacağımı söyleyeyim," diye cevapladım, "ve biliyorsunuz ki ben dediklerimi yaparım. Ya Türkiye'deki Amerikan aleyhtarlığı yaratmayı durdurursunuz yahut da ben Alman aleyhtarı bir kampanya başlatırım."

"Yine biliyorsunuz ki, Baron," diye de ekledim, "siz Almanlar bu memlekette çok ince bir buzun üstünde kayıyorsunuz. Türklerin size pek muhabbetle bakmadığının şuurundasınız. Hakikaten, Amerikalılar burada sizden daha fazla muhabbetle karşılanırlar. Gidip Türklere kendi menfaatleriniz için onlardan nasıl faydalandığınızı, onları hakikatte müttefikten saymadığınızı, sadece oynadığınız oyunun piyonları olarak gördüğünüzü anlattığımı farz edin. Şimdi burada Amerikan aleyhtarı hissiyat teşkil edeyim derken benim yarama dokunuyorsunuz. Maarif ve dini müesseselerimizi taarruzlara maruz bırakıyorsunuz. Akrabalarının Amerikan mermileriyle vurulmakta olduğuna kani oldukları takdirde neler yapacaklarını kimse bilemez. Bunu bir an evvel bitirin yahut Türkiye'yi üç haftada Almanlara kinle doldururum. Bu, bizim aramızda bir muharebe olacak ve ben buna hazırım."

Wangenheim'ın duruşu bir anda değişti. Bana doğru döndü, kolunu omzuma dayadı ve gönül alıcı, neredeyse sevecen bir tutum takındı.

"Gel, dost olalım," dedi. "Bu hususta haklı olduğunun farkındayım. Bu taarruzların dostların, misyonerleri üzebileceğinin farkındayım. Mani olunacağını vaat ediyorum."

O günden itibaren Türk basını bir daha Birleşik Devletler'e yönelik dostluk dışı imalarda bulunmadı. Saldırıların durdurulma hızından, Almanların Anavatanda en sevilen çarelerden birini Türkiye'ye açıkça sunmuş olduklarını anladım: basının hükümetçe tam denetimi. Fakat Wangenheim'ın o sırada önayak olduğu rezil entrikalar aklıma geldiğinde, Britanya savaş gemilerince birkaç Amerikan top mermisi kullanılmasına muhalefeti -elbette Britanya savaş gemileri gerçekten böyle mermiler kullandıysa, ki ciddi şüphelerim var- son derece acayip görünüyor. İlk günlerde, Wangenheim Almanya'nın Türkiye'yi çatışmaya sokma amaçlarından birini bana açıklamıştı. Bu açıklamayı, sanki dün-

yanın en olağan işiymiş gibi, sakince ve kayıtsızca yapmıştı. Bürosunda oturup, ağzındaki büyük siyah Alman purosunu tüttürürken, bir yandan da Almanya'nın tüm Müslüman alemini Hıristiyanlara karşı harekete geçirme planını ifşa ediyordu. Almanya, Britanya ve Fransa'nın dünyadaki etkisini yok etmek üzere gerçek bir "kutsal savaş" planlamıştı. "Hakikatte Türkiye'nin fazla bir ehemmiyeti yok," demişti. "Ordusu küçük ve fazla bir şey yapmalarını beklemiyoruz. Umumiyetle müdafaa yapacaklar. Lakin Müslüman alemi büyük. Şayet Ümmeti Muhammedi İngiliz ve Rusların aleyhine döndürebilirsek, sulh yapmak mecburiyetinde bırakabiliriz onları."

Wangenheim'ın "büyük"den neyi kastettiği, Padişahın savaş ilan ettiği 13 Kasım günü anlaşıldı; savaş ilanı gerçekte gavura karşı cihat ilanıydı. Kısa süre sonra Şeyhülislam, tüm Müslüman dünyasını Hıristiyan zalimlerine karşı ayaklanmaya ve onları katletmeye çağıran ilanını yayınladı. "Ey, Cemaat-i Müslim!" diye başlıyordu bu belge. "Saadete aşık ve hak yolunda hayatlarınızı ve mallarınızı hiç düşünmeden feda eden ve tehlikeye sinesini siper edebilen sizler, şimdi tahtı hümayun etrafında toplanınız, Kuran'da bu ve ahir alemde bize saadet vaat eden Allah'ın emirlerine itaat ediniz; tahtı Halifeye sarılınız ve Devleti Aliyenin Rusya, İngiltere, Fransa ve müttefikleri ile harp halinde olduğunu ve onların Ümmeti Muhammedin düşmanları olduğunu idrak ediniz. Müminlerin Efendisi Halifemiz Müslümanları Cihada çağırıyor!"

Dini liderler bu ilanı camilerde toplanmış cemaatlerine okudular; tüm gazeteler dikkat çekici bir biçimde yayınladı; ilan, Hindistan, Çin, İran, Mısır, Cezayir, Trablusgarp, Fas gibi büyük Müslüman nüfuslara sahip tüm ülkelere yayıldı; bu ülkelerde, toplanmış kalabalıklara okundu ve halka buyruğa itaat etmeleri hararetle öğütlendi. Alman denetimine girmiş *İkdam* gazetesi kitleleri sürekli olarak kışkırtıyordu. "Düşmanlarımızın faaliyeti," diye yazıyordu bu Türk-Alman gazetesi, "Allah'ın gazabına sebep olmuştur. Şimdi bir ümit ışığı doğmuştur. Bilcümle Muhammediler, gençler, ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar vazifelerini yerine getirmeliler ki ışık solmasın, ebediyete kadar yolumuzu aydınlatsın. Kuvvetli erkeklerin kollarıyla, kadınların ve çocukların yardımıyla, büyük muvaffakiyetler kazanılabilir!...Faaliyete geç-

me vakti gelmiştir. Cümlemiz bütün kuvvetimizle, ruhumuzla, dişimizle ve tırnağımızla, kanımızın son damlasına kadar mücadele etmeliyiz. İşte o vakit, Müslüman krallıkların kurtuluşu vaki olur. Sonra, Allah'ın inayetiyle, Hilale selamlarını yollayan dostlarımızın yanında utanmadan yürüyeceğiz. Allah yardımcımız olsun."

Padişahın ilanı halka açık resmi bir belgeydi ve tasarlanan Kutsal Savaşı yalnızca genel çizgiler içinde anlatıyordu, fakat hemen aynı tarihlerde müminlere daha özel şartlarda talimat veren gizli bir risale ortaya çıktı. Bu kağıt camilerde okunmadı; Hindistan, Mısır, Fas, Suriye ve diğer pek çok Müslüman ülkede gizlice dağıtıldı; ve özellikle Kuran dili Arapça ile yazılmıştı. Oldukça uzun bir belgeydi -İngilizce tercümesi 10,000 sözcük tutmuştu- ve Kuran'dan alıntılarla doluydu; üslubundan ırkçılık ve nefret damlıyordu. Alman uyruğundan olanlar dışında tüm Hıristiyanların yok edilmesine dönük ayrıntılı bir harekat planı yansıtıyordu. Vereceğimiz birkaç alıntı ruhunu yansıtmaya yetecektir sanırım: "Ey müminler, ey aziz Müslümanlar, bir an için bile olsa, İslam alemini saran mevcut şeraiti düşününüz. Zira şayet biraz tefekkür ederseniz, ağlamaya başlarsınız. Gözyaşlarının akmasına ve keder ateşinin parlamasına sebep olacak kadar hayret verici meselelere vakıf olursunuz. Yüz milyonlarca Müslüman'ın yaşadığı Hindistan'ın, dini hizipler ve zaaflardan dolayı Allah'ın düşmanları, kafir İngilizlerin eline düştüğünü idrak edersiniz. Java'daki kırk milyon Müslüman'ın, kafirler müminlerden sayıca çok daha az olmalarına rağmen, Hollanda hakimiyetinin esareti altında olduğunu anlarsınız. Mısır, Fas, Tunus, Cezayir ve Sudan'ın Allah'ın ve O'nun resulünün düşmanlarının elinde inim inim inlediklerini idrak edersiniz. Müslüman halkları Allah'ın tekliğine inanan Sibirya ve Türkistan ve Buhara ve Kafkasya ve Kırım ve Kazan ve Ezferhan ve Kazakistan'ın, dinimizin düşmanları zalimlerin ayakları altında ezildiklerini idrak edersiniz. İran'ın taksime hazırlandığını anlarsınız ve asırlardır dinimizin düşmanlarıyla göğüs göğse dövüşmüş Halife şehrinin şimdi zulüm ve şiddet hedefi olduğunu idrak edersiniz. Hasılı nereye bakarsanız bakın hakiki dinimizin düşmanlarının, bilhassa İngilizlerin, Rusların ve Fransızların Müslümanlara eziyet ve haklarına

her halükarda tecavüz ettiklerini idrak edersiniz. İslamiyet'i toptan imha etmek ve bilcümle Müslümanları ahrete göndermek isteyen bu milletlerin ellerinde maruz kaldığımız hakaretleri saymakla bitiremeyiz. Bu zulüm artık haddini aşmıştır; sabrımız taşıyor...Hülasa, Müslüman çalışıyor, kafir yiyor; Müslüman açlık ve acı çekiyor, kafir tıka basa doyuyor ve zevkusefa içinde hayat sürüyor. İslam alemi çöküyor ve geriliyor ve Hıristiyan alemi daha da ileri gidiyor. Bunun sebebi, Müslümanların Kuran'da ifade edilen planı terk etmiş ve emrettiği Cihadı ihmal etmiş olmalarıdır....Lakin Cihat vakti gelmiştir ve bu itibarla İslam toprağı ona zulmeden kafirlerden ebediyen kurtulacaktır. Bu cihat şimdi mukaddes bir vazifedir. Biliniz ki, Müslüman iktidarın teminat vaat ettiği ve onunla ittifaka girdiği kimseler haricinde [Burada Almanların ve Avusturyalıların katliamdan muaf olduklarını anlıyoruz.] İslam topraklarındaki kafirlerin kanının akıtılması caizdir. İslam'a hükmeden kafirlerin katli, ister hafiyen, ister alenen yapın, mukaddes bir vazife olmuştur, çünkü Kuran der ki: 'Onları ne vakit bulursanız götürün ve öldürün. İşte onları ellerinize teslim ettik ve size onların üstünde kudret verdik.' Bize hükmedenlerden bir gavur bile öldüreni Allah mükafatlandırır. Ve nerede olursa olsun her bir Müslüman kendisine hükmeden kafirlerden asgari üçünü veya dördünü öldürmeye yemin etsin, zira onlar Allah'ın ve imanın düşmanlarıdırlar. Her bir Müslüman bilsin ki, cenneti ve alemi yaratan Allah bunun mükafatını ziyade eder. Bunu yapan bir Müslüman Kıyamet gününün ve dirilişin dehşetinden korunur. Böyle küçük bir amel için böyle bir ödülü reddedebilecek var mıdır? Bir insanın isyanı gibi, bir elde kılıç, öbüründe bir tabanca, cebinde ateş topları ve ölüm kusan mermiler ve yüreğinde iman nuru, ayağa kalkacağımız vakit gelmiştir; gün, Hindistan Hindu Müslümanlarındır, Java Javalı Müslümanlarındır, Cezayir Cezayirli Müslümanlarındır, Fas Faslı Müslümanlarındır, Tunus Tunuslu Müslümanlarındır, Mısır Mısırlı Müslümanlarındır, İran İranlı Müslümanlarındır, Turan Turanlı Müslümanlarındır, Buhara Buharalı Müslümanlarındır, Kafkasya Kafkas Müslümanlarınındır ve Osmanlı İmparatorluğu Osmanlı Türklerinin ve Araplarınındır diye bağırma günüdür."

Arkasından bu kutsal savaşın yürütülmesine ilişkin özel tali-

matlar geliyordu. Peygamberin yolundan gidenlerin, içlerinde kafirler için sürekli nefret besleyeceği bir "yürek harbi"; her Müslüman'ın bu nefreti, Muhammedilerin yaşadıkları her yerde dille ve kalemle yayacağı bir "tekellüm harbi"; ve gördükleri her yerde kafirin başını ezecekleri bir eylem savaşı verilecekti. Bu sonuncu savaş, risalenin söylediğine göre, "harb-i hakiki" idi. Bir "küçük cihat" ve bir de "büyük cihat" olacaktı; ilki, her Müslüman'ın Hıristiyan komşularına karşı cemaati içinde başlatacağı ve ikincisi de Hindistan, Arabistan, Türkiye, Afrika ve diğer ülkelerde birleşik İslam'ın kafir zalimlere karşı başlatacağı büyük dünya savaşıdır. "Cihat," der risale, "üç şekilde olacaktır. Evvel emirde, ferdi şahsi amelden teşkil ferdi harptir. Bu, aynı Hindistan'daki İngiliz polis şefinin kılıçtan geçirildiği gibi ve Mekke'ye gelen memurlardan birinin Abi Busir (S.A.V.) tarafından katledilmesi gibi, müminlerden birinin kafir İngiliz valisi Peter Galy'i öldürdüğü kesici aletlerle icra edilebilir." Belge, müminlere örnek almalarının buyurulduğu başka suikast olaylarını hatırlatmaktadır. İkincisinde, inananlara "çeteler" oluşturmaları ve Hıristiyanları kılıçtan geçirmeleri söylenmektedir. En iyisi, gizlice örgütlenmek ve faaliyet göstermektir. "Ümit edilir ki, bugünün İslam alemi bu hafi çetelerden ziyadesiyle fayda görecektir." Üçüncüsü, "teşkil edilmiş kampanyalar", yani eğitilmiş ordular tarafından başvurulan yöntemdir.

Bu cinayet ve suikast dürtüsünün her parçasında, yazımına bir Alman elinin değdiğine dair göstergeler mevcuttur. Yalnızca "bize hükmeden" kafirler, yani Müslüman tebaaları olan kafirler kılıçtan geçirileceklerdir. Almanya'nın böyle bir tebaası olmadığından, bu kesim şartının Almanları saldırıdan koruması bekleniyordu. Her zamanki gibi sadece kendilerini düşünen ve müttefiklerini umursamayan Almanlar açıkçası Avusturya'nın Bosna ve Hersek'te çok sayıda Müslüman tebaası olduğunu unutmuş görünüyordu. Müslümanlara, "bazı ecnebilere muhtaç olunsa bile" - yani Alman eğiticiler ve Alman subaylar getirmek gerekse bile- kendi ordularını oluşturmaları talimatı verilmiştir. "Unutmamamız lazım ki, Müslümanlarla aralarında akit olan başka din mensuplarına veya Halifenin mevkiine husumet duymayan kimselere veyahut Müslümanların himayesine girmiş olan kimselere mu-

halif olmak gayrimeşrudur" -bu, açıkçası Almanları korumak amacıyla düşünülmüştür.

Almanların çeşitli yerlerdeki Müslümanları Britanya'ya, Fransa'ya ve Rusya'ya karşı ayaklandırmayı hedeflediğini bizzat Wangenheim'dan duymamış olsam da, bu iç değerlendirmeler söz konusu belgenin gerçek amacını açıkça sergiliyordu. Wangenheim konuyu benimle tartışırken, aslında bu tür bir kutsal savaşın Britanya'yı barışa zorlamanın en hızlı yolu olduğuna inanıyor gibiydi. Bu bakış açısına göre bu, büyük bir barış hamlesiydi. Eskiden, Wangenheim, tüm resmi çevrelerin hemfikir olduğu üzere, Almanya'nın Britanya'yı çatışmalara sürüklemesinin hata olduğunu düşünürdü; şimdilerde ise, Hindistan, Mısır, Sudan ve başka yerlerde Britanya'ya karşı kasıtlı olarak başlatılacak bir yangının Britanya İmparatorluğu'nu geri çekilmeye zorlayacağını düşünüyordu. Britanya Müslümanları ayaklanmayı reddetseler bile, Wangenheim böyle bir isyan tehlikesinin Britanya'yı Belçika ve Fransa'yı kendi kaderlerine terk etmeye yeteceğine inanıyordu. Böylesi kışkırtıcı söylemin bağnaz bir halk arasında yayılma ihtimali korkutucuydu. Sonuçların çok ağır olacağından korkan tek tarafsız diplomat ben değildim. Diplomatik heyetlerin en güçlü üyelerinden biri olan Bulgar Bakanı Tocheff altüst olmuştu. O sıralar Bulgaristan tarafsızdı ve Tocheff, ülkesinin bu tarafsızlığı sürdüreceğini umduğunu söylerdi bana. Dediğine göre, tarafların her biri Bulgaristan'ın kendi müttefikleri olacağını umuyormuş ve Bulgaristan'ın politikası tarafların böyle düşünmeye devam etmelerini sağlamaktı. Almanya'nın "Cihat" başlatmayı başarması ve katliamların söz konusu olması halinde, Bulgaristan'ın kesinlikle İtilafla güçlerini birleştireceğini söylüyordu Tocheff.

Onun, Wangenheim'ı çağırarak bu beyanı tekrarlaması ve benim de Enver'e benzer baskıyı yapmam gerektiği konusunda anlaştık. Ancak Kutsal Savaşın başarısız olacağı başından belli olmuştu. Hindistan, Mısır, Cezayir ve Fas gibi ülkelerin Müslümanları, başka şartlar altında elde edebileceklerinden çok daha iyi muamele gördüklerini biliyorlardı. Ayrıca, saf Müslümanlar Hıristiyanlara karşı neden bir kutsal savaş açmaları ve aynı zamanda Almanya ve Avusturya gibi Hıristiyan ulusların ortaklığını

neden kabul etmeleri gerektiğini anlamakta güçlük çekiyorlardı. Bu durum, tüm önermeyi saçma kılıyordu. Kuran, gerçekten de Hıristiyanların boğazlanmasını emreder, fakat aynı kitap Almanlar lehine hiçbir muafiyet getirmez ve bağnaz Müslüman'ın gözünde bir Alman reaya en az bir İngiliz veya bir Fransız kadar kötüdür ve katli övgüye değer bir eylemdir. Böyle bir Müslüman, yerçekimi yasasından veya nebula hipotezinden ne kadar anlarsa, Avrupa diplomasinin gerektirdiği ince ayrımlardan da o kadar anlar. Almanya'nın bunu değerlendirememesi, Alman beceriksizliğinin ve ırk psikolojisi hakkında hiçbir şey bilmediğinin bir başka kanıtıdır. Görünen tek somut gerçek, Kayserin 300,000,000 Müslüman'ın St. Bartholomew katliamındaki gibi başıboş bırakılmasını arzu ettiğidir.

Daha sonra hiç "kutsal savaş" oldu mu? Wangenheim'ın "Büyük Şey"i gerçekten başarısız oldu mu? Ne zaman bu cihat saçmalığını düşünsem Amerikan Elçiliğindeki bir sahne gelir aklıma. Masanın bir tarafından Enver oturuyor, son derece sakin biçimde çay içiyor ve kek yiyor ve diğer tarafında da ben. Günlerden 14 Kasım, Padişahın kutsal savaşını ilan ettiği gün; camilerde ve başka yerlerde ilanın okunduğu ve ateşli nutukların atıldığı toplantılar yapılmakta. Enver Amerikalılara hiçbir zarar gelmeyeceğini; hiçbir katliamın söz konusu olmayacağını söylüyor bana. O konuşurken, sekreterlerimden biri içeri geliyor ve bana küçük bir serseri grubun bazı yabancı kuruluşlar aleyhine gösteriler yaptığını fısıldıyor. "İngiliz kıyafetleri" sattığını gösteren tabelasını kaldırmamak gibi bir aptallık sergileyen Avusturya kökenli bir mağazaya saldırılmış. Enver'e bunun anlamını soruyorum; tümüyle bir hata olduğunu, hiç kimseye saldırma niyetinin söz konusu olmadığını söylüyor. Ayrılmasından hemen sonra, grubun Fransız kuru gıda dükkanı Bon Marché'a saldırmış olduğunu ve Britanya Elçiliğine doğru yöneldiklerini öğreniyorum. Hemen telefonla Enver'i arıyorum; tamam, diyor, elçiliğe hiçbir şey olmayacak. Bir ya da iki dakika sonra, grup, İstanbul'un en önemli lokantası Tokatlıyan'a yöneliyor. Buranın bir Ermeni tarafından işletiliyor olması oyunu ilginç kılıyor. Altı adam, ucunda oraklar olan sırıklarla, tüm aynaları ve camları kırıyor, diğerleri masaların

mermerlerini paramparça ediyor. Lokanta birkaç dakika içinde harabeye dönüyor.

İstanbul'un anladığı anlamda "Kutsal Savaş" buydu işte. Almanya'nın, 300,000,000 Müslüman'ı Hıristiyan dünyasına karşı ayaklandırma girişiminin şanlı sonuydu bu! Kesin olan tek şey, Kayserin bu kışkırtıcı söylemi yaymakta başarılı olduğuydu. Müslümanların ruhunda, tuhaf duygusal doğalarının derinlerinde yatmakta olan nefreti uyandırmış ve böylece ileride Ermenilere ve diğer tebaalara yönelik katliamlarda rol oynayan hırsların fitilini yakmıştı.

BÖLÜM XV

BAŞBELASI MARCUS ANTONIUS CEMAL - ALMANLARIN BARIŞ İÇİN İLK GİRİŞİMİ

1914 Kasım ayının başlarında, Haydarpaşa tren garı büyük bir gösteriye sahne oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki en güçlü üç adamından biri olan Bahriye Nazırı Cemal, merkezi Suriye'de bulunan Dördüncü Ordunun komutasını almak üzere yola çıkıyordu. Kabinenin bütün üyeleri ve İstanbul'un diğer etkili adları, ayrılmakta olan bu satrapı uğurlamak için toplanmıştı. Kendisini "Mısır'ın kurtarıcısı" olarak adlandırıyorlardı ve Cemal de, tren yola çıkmadan az önce şu konuşmayı yapıyordu:

"İstanbul'a Mısır'ı fethetmeden dönmeyeceğim!"

Bütün bunlar bana biraz abartılı gelmişti. Yaklaşık iki yüz yıl önce, bir başka triumviranın, Doğu'nun diktatörü olmak üzere anavatanını terk etmiş üçüncü üyesi aklıma geliyordu. Ve Cemal pek çok yönden Marcus Antonius'a benziyordu. Romalı selefi gibi onun da özel yaşamı müsrifliklerle doluydu; aynı Antonius gibi, açgözlü bir kumarbazdı, öyle ki boş zamanlarının çoğunu Cercle d'Orient (Büyük Kulüp)'teki oyun masasında geçiriyordu. Büyük Roma hatibiyle benzerlik gösterdiği bir başka özelliği aşırı kibriydi. Antonius'un zamanında Roma Cumhuriyeti'nin dağılıyor olması gibi, Cemal'in döneminde de Türk dünyası parçalanıyor gibiydi; Cemal, eyaletlerinden birinin veya daha fazlasının varisi olduğuna ve muhtemelen bir hanedan kurabileceğine inanıyordu. Şu anda başlatmakta olduğu askerî seferin kendisini yalnızca Türkiye'nin en güzel eyaletinin fatihi değil, dünyanın güçlü kişilerinden biri de yapacağını umuyordu. Ardından Suriye'de, -başka açılardan da benzerlik gösterdiği- bir ortaçağ soy-

guncusu baron gibi başına buyruk biçimde hüküm sürdü; kendi sarayını kuran, kendi selamlığına sahip, kendi emirlerini çıkartan, kendine göre bir adalet uygulayan ve genel anlamda İstanbul'daki otoriteleri hiçe sayan bir tür yarı padişah olmuştu.

Arkadaşlarının abartılı uğurlaması pek de boşuna değildi. Gerçek, çoğunun, onun gitmesinden son derece mutlu olduğudur. Talat ve Enver açısından bazen bir diken olmuştu gerçi, ancak onlar Cemal'in Akdeniz eyaletlerinde Suriyelilere, Ermenilere ve diğer gayrimüslim unsurlara karşı inatçılığını ve otoriterliğini kullanmasına gönülden razılardı. Cemal, İstanbul'da pek popüler değildi. Triumviranın diğer üyeleri, sevilmeyen huylarının yanında, bazı iyi özelliklere sahiptiler; örneğin Talat, kaba-saba olmasının yanında yumuşak huyluydu, Enver ise cesareti ve nezaketiyle sivriliyordu, fakat Cemal hakkında hoşa giden pek bir şey söylenemezdi. Fizyonomi alanında uzman bir Amerikalı doktor Cemal'i etkileyici bir denek olarak görmüştü. Bana, güç ve etkileyicilikle birleşmiş bu denli haşin bir yüzü hiç görmemiş olduğunu söylüyordu. Enver, tarihçesine bakılacak olursa, acımasız ve kana susamış olabilirdi, fakat fazlasıyla sinsi niteliklerini uysal, pürüzsüz ve hatta güzel bir yüz altında saklıyordu. Ancak Cemal eğilimlerini maskeleyemiyordu çünkü yüzü ruhunu olduğu gibi yansıtıyordu. Simsiyah ve insanın içine işleyen delici gözleri vardı; hemen her şeye şimşek hızıyla bakış atarak bir nesneden diğerine atlardı; gözlerinden kurnazlık, acımasızlık ve aşırı bencillik akardı. Otuz iki dişini göstererek gülüşü bile çirkindi. Solgun yüzüyle kontrast oluşturan siyah saçları ve siyah sakalı bu izlenimi artırıyordu. Cemal'in görüntüsü ilk bakışta fazla dikkat çekmezdi -ufak tefekti, hafif tıknazdı ve omuzları biraz dardı; ancak hareket eder etmez vücudundan enerji fışkırırdı. Ne zaman elinizi bir mengene gibi tutup tokalaşsa ve gözlerini gözlerinize dikse, üzerinizdeki etkisi hemen artardı.

Ancak kısa bir görüşmeden sonra, Cemal'in suikast ve cinayetleri lalettayin işlerden sayan bir adam olduğunu duyduğuma hiç şaşırmamıştım. Bütün Jön Türkler gibi o da son derece sıradandı. İttihad ve Terakki Cemiyetine ilk günlerde katılmış ve acımasızlığının yanında kişisel gücünün sayesinde hızla liderlerden biri haline gelmişti. Nazım'ın öldürülmesinin ardından, İstan-

bul'un Askerî Valisi olmuştu ve asli görevi muhaliflerin sahneden çekilmelerini sağlamaktı. Doğasına uygun bu görevi büyük bir başarıyla yerine getirmiş olup, ortaya çıkan terör saltanatı büyük oranda onun işiydi. Ardından Kabinenin bir üyesi oldu, fakat arkadaşlarıyla uyum içinde çalışamadı; her zaman baş belasıydı. İtilaf Devletleriyle köprülerin atılmasından önceki günlerde bir Frankofil olarak tanınıyordu. Cemal'in İtilafa duymuş olduğu duygular ne olursa olsun, Almanlara yönelik nefretini pek gizlemeye çalışmazdı. Türkiye'deki mevcudiyetlerine küfür ettiği söylenir; ve onların etkisine hiçbir zaman girmemiş birkaç hatırı sayılı Türk'ten biriydi. Gerçek şu ki, Cemal, Türk politikasına hızla egemen olan Pan-Türkizm'i temsil ediyordu. Osmanlı'nın tebaa halklarını -Arapları, Rumları, Ermenileri, Çerkezleri, Yahudileri- hor görürdü; tek düşüncesi tüm imparatorluğu Türkleştirmekti. Kişisel hırsları, bana kendisini kontrol edemediklerinden pek çok kez yakınan Enver ve Talat'la sık sık çatışmasına yol açardı. Bundan ötürüdür ki, daha önce belirttiğim gibi, Talat ve Enver, gitmesinden memnundular, yoksa Süveyş Kanalını gerçekten ele geçirmesini ve İngilizleri Mısır'dan sürmesini gerçekten beklemiyorlardı. Bu arada, bu tayin o sıralar Türkiye'de mevcut bulunan uyumsuz örgütlenmeyi de yansıtıyordu. Cemal'in, Bahriye Nazırı olarak esas yeri Bahriye Nezareti olmalıydı; deniz kuvvetlerinin başı, resmi görev alanında çalışmak yerine, Suriye ve Sina'nın yakıcı kumları üzerindeki bir orduyu yönetmeye gönderiliyordu.

Cemal'in yolculuğu Türkiye'nin, Müttefiklere askerî gücünü gösterme yolundaki en olağanüstü girişimini temsil ediyordu. Cemal gardan hareket ettiğinde, tüm Türk halkı tarihi bir anın geldiğini düşünmeye başlamıştı. Türkiye, bir yüzyıldan az bir süredir sömürgelerinin büyük bölümünü yitirmişti, ancak Mısır'ın İngiliz işgalinden başka hiçbir şey ulusal gururu bu denli kırmamıştı. Bu işgal süresi boyunca Osmanlı hükümranlığı tanınmıştı; ancak Türkiye Büyük Britanya'ya karşı savaş ilan eder etmez, Britanya kurguya son vermiş ve bu büyük eyaleti resmen teslim almıştı. Cemal'in yolculuğu Britanya'nın bu eylemine Türkiye'nin cevabıydı. Savaşın gerçek amacı, Türk halkına söylendiği kadarıyla, tarihe karışmakta olan imparatorluğu ayağa

kaldırmaktı ve bu anlayış çerçevesinde Mısır'ın geri alınması ilk adım olacaktı. Mısır'ın Britanya yönetimi altında giderek zenginleştiğini ve dolayısıyla fatihe büyük bir hazine kazandıracağını Türkler de biliyorlardı. Türk halkının Cemal'in arkasından yaşa! varol! diye bağırdığına hiç kuşku yok.

Hemen aynı tarihlerde Enver, Kafkasya'da Rusya'ya karşı taarruza geçmek üzere, Türkiye'nin bir başka büyük askerî girişiminin komutasını almaya gitti. Burası da "kurtarılacak" Türk eyaletleriydi. 1878 Savaşının ardından, Türkiye Hazar Denizi ile Karadeniz arasında, çoğunlukla Ermenilerin ikamet ettikleri bazı zengin toprakları Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı ve şimdi Enver'in yeniden fethetmeye niyetlendiği yerler buralardı. Fakat Enver yola çıkarken görkemli bir uğurlamayla karşılaşmadı, sessizce ayrıldı. Bu iki adamın ayrılışıyla birlikte, savaş olması gerektiği gibi gelişmeye başlıyordu.

Bu askerî girişimlere rağmen, İstanbul'da savaş hazırlıkları dışında her şey normaldi. O sıralar -1914 yılının ikinci yarısındadışardan bakıldığında savaştan başka hiçbir şey gözükmüyordu, ama şimdi aniden barış karargahı olmuştu. İngiliz filosu sürekli olarak Çanakkale Boğazı'nı tehdit ediyordu ve her gün sokaklardan Türk birlikleri geçiyordu. Ancak bu faaliyetler Alman Elçiliğinin dikkatini çekmiyordu. Wangenheim'ın aklında tek bir şey vardı; bu ateş yutan Alman ansızın bir barış adamı olup çıkmıştı. Çünkü, bir Alman Büyükelçisinin imparatoruna sunabileceği en büyük hizmetin, savaşa Almanya'yı bitkin düşmekten, hatta yok olmaktan koruyacak şartlarla sona erdirmek, anavatanına uluslar birliğinde eski saygınlığını kazandıracak bir çözüm elde etmek olacağını öğrenmişti.

Wangenheim bu konuyu Kasım ayında tartışmaya başladı. Bana söylediğine göre, Almanya'nın sistemi, yalnızca savaş için değil, barış için de tam hazır olmaktı. "Akıllı bir generalin, mücadelesine başladığında, mağlup olması halinde müracaat edeceği ricat planları daima vardır," diyordu Alman Büyükelçisi. "Bu kaide harbe başlayan bir millet için de aynen vakidir. Harp hakkında tek bir katiyet vardır o da, zamanı geldiğinde bitmelidir. Yani harbi planladığımızda sulh için de bir kampanya düşünmemiz lazım."

Fakat Wangenheim o sıralar bu felsefi ilkeden çok daha somut bir şeylerle ilgiliydi. Almanya'nın, düşmanlıkların son bulmasını istemesinin acil nedenleri vardı ve Wangenheim bunları dobra dobra ve biraz da alaysı biçimde anlattı. Almanya'nın kısa bir savaş süresi için hazırlanmış olduğunu, çünkü en fazla altı aylık iki kısa seferberlik sırasında Fransa ve Rusya'nın ezileceğine inanmış olduğunu söyledi. Doğrusu bu plan başarısız olmuştu ve Almanya'nın savaşı kazanması küçük ihtimaldi; Wangenheim bunu bana uzun uzadıya anlattı. Almanya'nın, tükenme noktasına kadar dövüşmekte ısrar etmesi halinde büyük bir hata yapacağını, böyle bir dövüşün, sömürgelerini, ticaret denizciliğini ve tüm ekonomik ve ticari statüsünü ebediyen kaybetmek demek olacağını ekledi. "Şayet otuz günde Paris'e giremezsek, mağlubuz demektir," demişti daha Ağustos ayında bana ve Marne muharebesinden sonra düşünceleri biraz değiştiyse de, büyük taarruz seferberliğinin suya düşmüş olduğuna, şimdi bütün Almanları bekleyen şeyin bitmek bilmez bir savaş olduğuna ve mevcut şartlar altında elde edebilecekleri tek şeyin bir beraberlik olacağına bir türlü ikna olamıyordu. "Bu sefer bir hata yaptık," dedi Wangenheim, "uzun bir mücadele için hazırlanmadık; mamafih bir daha bu hataya düşmeyeceğiz; bir dahaki sefere beş sene kafi gelecek kadar bakır ve pamuk istifleyeceğiz."

Wangenheim'ın, acil bir barış istemesi için bir başka nedeni daha vardı ve bu, Alman diplomasisinin utanmazlığına da ışık tutuyordu. Türkiye'nin Mısır'ın fethi için yapmakta olduğu hazırlık bu Alman büyükelçisinin canını fazlasıyla sıkmış ve sinirlendirmişti. Türklerin gösterdiği ilgi ve harcadığı enerji onu özellikle kaygılandırıyordu. Bense ilk başta, Wangenheim'ın Türkiye'nin kaybedeceğinden korktuğunu sanıyordum; ancak gerçekte müttefikinin başarılı olabileceğinden korktuğunu kulağıma fısıldadı. Dediğine göre, Türkiye'nin Mısır'da muzaffer olması Almanya'nın planlarını ciddi olarak altüst edebilirdi. Türkiye'nin Mısır'ı fethetmesi durumunda, doğal olarak barış masasında bu büyük eyaleti elinde tutmakta ısrar edecek ve Almanya'nın bu talebinde kendisini desteklemesini bekleyecekti. Fakat o sıralar Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu ihya etmeye hiç niyeti yoktu. O aralar, Britanya ile Doğu'daki çıkarların paylaşımı temelinde

bir anlaşmaya varmayı umuyorlardı. Mezopotamya'yı, Hamburg-Bağdat şemasının vazgeçilmez bir parçası olarak elde etmeyi her şeyden çok istiyorlardı. Buna karşılık, Britanya'nın Mısır'ı ilhakına onay vermeye hazırlanıyorlardı. Dolayısıyla Almanya'nın o tarihlerdeki planı, Britanya ile birlikte Türkiye'nin en iyi iki dominyonunu paylaşmaktı. Bu, Almanya'nın, Wangenheim'ın o aralar hazırlığını sürdürdüğü barış konferansına getirmeyi düşündüğü tekliflerden biriydi ve elbette Türkiye'nin Mısır'ı fethi bu planın gerçekleşmesine engel çıkartacaktı. Almanya'nın müttefiki Türkiye'ye yaklaşımının erdemli olup olmadığını yorumlamak hayli zor. Her şey, Almanya'nın dış ilişkilerdeki "realizm" politikasının bir parçasıydı.

Neredeyse bütün Alman sınıfları, 1914 yılının ikinci yarısında ve 1915 yılının başlarında, barışı yürekten istiyordu ve İstanbul'u, barış görüşmelerinin başlatılabileceği en umut verici yer olarak görüyordu. Almanlar Başkan Wilson'un barış için arabulucu olacağına inanıyorlar, buna uygun başka birinin olmadığını düşünüyorlardı. Yapılması gereken tek şey Başkana ulaşmanın bir yolunu bulmaktı. Görüşmeler, pekala Avrupa'daki Amerikan büyükelçilerinden biri tarafından yürütülebilirdi. Açıkçası Almanya'nın büyük düşman başkentlerindeki Amerikan büyükelçilerine ulaşma şansı yoktu ve bütün bu şartlar altında Alman devlet adamları Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisine dönmek zorundaydılar.

O sıralar İstanbul'da, yakın tarihte fazlasıyla rol oynamış bir Alman diplomatı vardı: sonraları Dışişleri Bakanı olan, Dr. Richard von Kühlmann. Dr. Von Kühlmann, geçtiğimiz beş yıl boyunca, Alman İmparatorluğu'nun önemli gizli diplomatik görüşmeler yürüttüğü bu özel bölgede faaliyet göstermişti. Prens Lichnowsky onun 1913 ve 1914 yıllarında Londra'daki faaliyetlerini tanımlamıştı; Von Kühlmann ise, rezil Brest-Litovsk barış antlaşmasında çok daha göze çarpmıştı. Savaş başladıktan kısa süre sonra, geri çağrılmış bulunan Von Mutius'un yerine Alman Büyükelçiliği Konsilyesi olarak İstanbul'a gelmişti. Bu tayin çok yerindeydi, çünkü Kühlmann İstanbul'da doğmuştu ve gençliğini orada geçirmişti, babası Anadolu demiryollarının müdürlüğünü yapmıştı. Dolayısıyla uzun yıllar onlarla birlikte yaşa-

mış biri olarak Türkleri anlayabilecek tek kişiydi. Diplomatik koloniye ilginç bir katılım olacağını bizzat kanıtlamıştı. Özellikle saldırgan biri gibi gözükmemişti bana, tam tersine pek eğlenceli biri gibi gelmişti; Amerikan Büyükelçiliğine yakın olmayı istediği açıktı ve tam da siperlerden çıkıp geldiği için bize bayağı çekici geliyor ve cepheden dopdolu yaşam tasvirleri veriyordu. O sıralar hepimiz modern savaşla yakından ilgiliydik ve Kühlmann'ın siperlerden verdiği ayrıntıları akşamları büyülenmişçesine dinliyorduk. Bir başka sevdiği sohbet konusu da Welt-Politik'ti ve tüm yabancı konularda beni ciddi biçimde aydınlatıyordu. O dönemde Von Kühlmann'ı önemli biri gibi görmüyordum, ancak işinde gösterdiği çaba herkesin dikkatini çekiyordu. Kısa süre içinde sakin, yumuşacık bir tarzda güçlü bir etki dalgası saldığını hissetmeye başladım. Az konuşuyordu, fakat her şeyi dinliyor ve her türlü bilgiyi depoluyordu; görülen oydu ki, Wangenheim'ın sırdaşı ve Alman Dışişleriyle temas kurmak için muhtaç olduğu adamdı. Aralık ayının ortalarında, Von Kühlmann Berlin'e yola çıktı ve orada yaklaşık iki hafta kaldı. 1915 Ocak ayının başlarında döndüğünde, Alman Büyükelçiliğinin atmosferi ciddi bir değişikliğe uğramıştı. Wangenheim barış görüşmelerini o tarihe kadar biraz gayriresmi olarak tartışmıştı, fakat şimdi meseleyi özellikle ele alıyordu. Kühlmann'ın Berlin'e konuyla ilgili en son ayrıntıları almak üzere çağrılmış olduğunu ve Wangenheim'ın biran önce harekete geçmesi gerektiği konusunda kesin talimatlarla döndüğünü anlamıştım. Alman Büyükelçiliğiyle barış konusunda yaptığım konuşmalarda, Kühlmann hep geri planda kalıyordu; hazır bulunduğu önemli bir konferansta, konuşmalara ara sıra katılmasına rağmen, her zamanki gibi ikinci planda kalan biri gibiydi, daha doğrusu sessiz bir dinleyici görüntüsü çiziyordu.

Wangenheim'ın şimdilerde bana söylediğine göre, 1915 yılının Ocak ayı savaşı bitirmek için mükemmel bir tarih olacakmış. İtalya henüz katılmamıştı, gerçi bahar aylarında katılacağını düşünmek için her türlü neden vardı. Bulgaristan ve Romanya hala uzak duruyorlardı, ancak onların bekleyişlerinin sonsuza kadar süreceğini kimse düşünmüyordu. Fransa ve Britanya "bahar taarruzları"nın ilkine hazırlanıyorlardı ve Almanların da başarılı

olacaklarına dair pek inançları yoktu; gerçekten de, ordularının bir felaketle karşılaşacağından korkuyorlardı. İngiliz ve Fransız savaş gemileri Çanakkale Boğazı'nda toplanıyordu; ve Alman Genelkurmayı ve hatta İstanbul'daki tüm kara ve deniz kuvvetleri uzmanları, İtilaf devletleri filolarının geçmesini ve kenti ele geçirmesini önleyemeyeceklerine inanıyorlardı. O dönemlerde Türklerin çoğu savaştan bıkmıştı ve Almanya'nın aklında hep Türkiye'nin ayrı bir barış antlaşmasına gidebileceği vardı. Daha sonraları keşfettim ki, askerî durum ne zaman kötüye gitse, Almanya hemen barışı düşünmeye başlıyordu, fakat durum lehlerine gelişiyorsa, hemen savaşçı ruhları kabarıyordu; bu da marazi bir durumdu elbette. Ancak Wangenheim Ocak 1915'de barış diye tutturduğunda, daimi bir barış düşünmediği çok açıktı. O sıralar barışın önündeki en büyük engel, Almanya'nın işlediği suçlardan pişmanlık duyduğuna dair hiçbir belirti göstermemesiydi ve Wangenheim'ın şimdiki yaklaşımında da en ufacık bir işaret yoktu. Almanya kötü bir tahminde bulunmuştu, hepsi bu; Wangenheim'ın ve diğer Almanların kafalarına takılan tek şey, buğday, pamuk ve bakır stoklarının uzun bir mücadele için yetersiz olduğuydu. Wangenheim ile yaptığım konuşmalarla ilgili notlarımda, "bir sonraki harp," "bir dahaki sefere" gibi ifadeleri sık sık kullandığını fark ettim; gizliden gizliye şimdikinden çok daha büyük bir başka dünya felaketini beklerken, yalnızca üstün junker-askerî sınıf tarzını yansıtıyordu. Almanlar açıkçası, generallerinin ve sanayicilerinin bir sonraki çatışmaya hazırlanması için zaman kazandıracak bir uzlaşma, örneğin bir tür ateşkes, istiyorlardı. O dönemde, yaklaşık dört yıl önce, Almanya o zamana kadar pek çok kez teklif etmiş ve şimdi de teklif etmekte olduğu barış görüşmelerini dayatıyordu; Wangenheim'ın planı, savaşan tarafların temsilcilerini bir masa etrafında bir araya getirmek ve meseleyi "ver ve al" ilkesi temelinde çözüme ulaştırmaktı. Dediğine göre, her bir tarafın şartlarını şimdiden ifade etmesini istemenin hiçbir anlamı yoktu.

"Zira her iki tarafın da kendi şartlarını evvelden ilan etmesi her şeyi mahveder," diyordu. "Ne mi yapacağız? Almanya, hiç şüphesiz, karşı tarafın mantıksız bulacağı taleplerde bulunacak. İtilaf bütün Almanya'yı öfkeden kudurtacak şartlar getirecek.

Netice itibariyle her iki taraf da öyle kızacak ki konferans falan olmayacak. Hayır, şayet bu harbi hakikaten bitirmek istiyorsak, bir mütareke yapmalıyız. Evvela kavgayı durduralım. Tarihte bir mütarekenin sulhla neticelenmediği büyük bir harp görülmedi. Şimdi de öyle olacak."

Ancak, Wangenheim'ın konuşmalarından Almanya'nın şartlarını biraz sezmiştim. Daha önce aktardığım gibi, Mısır ve Mezopotamya meselesi onlardan biriydi. Wangenheim, Almanya'nın Belçika'da, donanmasıyla Britanya'yı abluka altına alabileceği, böylece "denizlerde serbestiyet" sağlayabileceği daimi deniz üslerine sahip olmasında ısrarlıydı. Almanya her yerde kömür hakları istiyordu; bu talep gülünçtü çünkü barış dönemlerinde bu haklara zaten sahipti. Bir tazminat ödemesi olarak, Lorraine'in bir parçasını ve Belçika'nın bir bölümünü -belki Brüksel'i- Fransa'ya verebilirdi.

Wangenheim, Almanya'nın davasını Amerikan Hükümetine götürmemi rica ediyordu. Washington'a gönderdiğim mektup, 11 Ocak 1915 tarihliydi. Mektupta, o dönemin mevcut durumuna ışık tutmuş ve Almanya ve Türkiye'nin barış isteme nedenlerine yer vermiştim.

Bu olayın en ilginç bölümü, Almanya'nın Avusturya'yı görmezden gelmesiydi. Avusturya Büyükelçisi Pallavicini, ben kendisine aktarana kadar sürüp giden görüşmeler hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Müttefikini göz ardı eden Alman Büyükelçisinin yaptığı kişisel bir saygısızlık değildi; Alman Dışişleri Viyana'ya nasıl davranıyorsa o da ona öyle -yani hizmetlisi gibi- davranıyordu. Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ı askerî ve diplomatik anlamda içine çektiğini zaten bütün dünya biliyordu, fakat Wangenheim'ın barış görüşmeleri girişimiyle ilgili olarak o denli önemli bir atakta bulunması ve Pallavicini'nin bu konuya ilişkin her şeyi üçüncü bir kişiden öğrenmesi, 1915 Ocak ayı kadar erken bir tarihte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun artık bağımsız bir ulus olmadığını göstermektedir.

Kuşkusuz bu tekliften hiçbir şey çıkmadı. Hükümetimiz, zamansız olduğu düşüncesiyle harekete geçmeyi reddetti. Hem Almanya hem de Türkiye, daha sonra anlatacağım gibi, bu konuyu ileride yineledi. Bu özel görüşme, Kühlmann'ın Lahey'e Ortael-

çi olmak üzere İstanbul'dan ayrıldığı Mart ayının sonlarında bitti. Veda etmek üzere Amerikan Büyükelçiliğine geldiğinde, hiç olmadığı kadar neşeli, şık ve nazikti. Elimi sıkıp, binadan ayrılmadan önceki son sözleri, hiç unutmuyorum, şöyleydi:

"Üç ay içinde sulh yapacağız, Ekselansları!"

Bu küçük sahnenin geçtiği ve bu güzel tahminin yapıldığı tarih, 1915 Mart'ıydı.

BÖLÜM XVI

TÜRKLER İSTANBUL'DAN KAÇMAYA VE ANADOLU'DA YENİ BİR BAŞKENT KURMAYA HAZIRLANIYORLAR -İTİLAF FİLOSU ÇANAKKALE BOĞAZI'NI BOMBALIYOR

Büyük ihtimalle Almanların bu barış arzusunu kamçılayan tek şey Çanakkale Boğazı'ndaki durumdu. Wangenheim'ın Washington'a mektup yazmak için beni ikna ettiği Ocak ayı başlarında, İstanbul'da korku hakimdi. İtilaf devletlerinin Çanakkale Boğazı'nın ağzına kırk savaş gemisinden oluşan bir filo yığdığı ve boğazları ele geçirmeye niyetli olduğu söyleniyordu. O sıralar İstanbul'da hemen herkese hakim olduğu üzere, böyle bir girişimin başarılı olacağı inancı durumun özellikle gerilmesine yol açmıştı. Wangenheim de bu inancı paylaşıyordu ve yıllardır Türkiye'de askerî eğitici olarak görev yaptığından dolayı Çanakkale Boğazı savunmaları hakkında herkesten fazla şey bilen Von der Goltz da öyle. Von der Goltz'un bu konudaki kanaati, Wangenheim'ın bana aktardığı kadarıyla, günlüğümde şöyle yer alıyor: "Çanakkale Boğazı'nı zaptetmenin hemen hemen imkansız olduğunu düşünmesine rağmen, şayet İngiltere bunun harbi umuminin önemli bir harekatı olduğuna karar verirse, on gemiyi feda ederek giriş yapabilir ve bunu öyle hızlı yapar ki on saat içinde Marmara'da olabilir."

Wangenheim, bana Von der Goltz'un bu uzman görüşünü aktardığı gün, benden birkaç sandık değerli eşyasını Amerikan Büyükelçiliğinde saklamamı rica etmişti. Görülen oydu ki, ayrılma hazırlıkları yapıyordu.

Çanakkale bombardımanına ilişkin Cromer raporunu okudu-

ğumda, o sırada Bahriye Nazırı olan Amiral Sir John Fisher'ın başarının bedelini on iki gemi olarak belirlediğini görmüştüm. Başka bir deyişle Von der Goltz ve Fisher'ın tahminleri birbirini tutuyordu.

Bombardımana dair ilk söylentileri duyduğumuzda Türkiye'nin durumu oldukça umutsuzdu. Her yanda, yalnızca halkı değil, resmi sınıfları bile etkisi altına almış korku ve paniğin izi vardı. Felaket ülkeyi dört bir yandan kuşatıyordu. 1 Ocak 1915 gününe değin Türkiye savaşa iştirakinin yararlı olduğunu gösterecek hiçbir şey yapmamıştı; tersine her yerde yenilgi kol geziyordu. Daha önce ifade ettiğim gibi, Cemal İstanbul'dan "Mısır Fatihi" olarak ayrılmış, fakat seferi kanlı ve utandırıcı bir başarısızlığa dönüşmüştü. Enver'in Kafkasya'yı Rusya'dan geri alma girişimi çok daha korkunç askerî bir felaketle sonuçlanmıştı. Almanların, Rusların Sivas'a ilerlemelerine izin verilmesi ve orada beklemesi tavsiyesine kulak asmamıştı, bunun yerine gözü kararmışçasına Kafkasya'daki Rus topraklarını ele geçirmeye kalkışmıştı. Bu ordu her noktada yenilgiye uğramıştı, fakat askerî başarısızlık son bulmuyordu. Türklerde yeterince ilaç ve sağlık hizmeti yoktu; tifüs ve dizanteri tüm kampları kırıp geçiriyordu, bu hastalıkların doğurduğu ölümler 100,000'e ulaşıyordu. Sürekli olarak, askerlerin çektiği acıların aktarıldığı korkunç haberler geliyordu. Britanya'nın Mezopotamya'yı işgale hazırlandığı biliniyordu ve o sıralar bunun olmayacağına inanmak için hiçbir neden yoktu. Türkler her gün Bulgaristan'ın savaş ilan ettiğine ve İstanbul'a yürüyüşe geçtiğine dair haberler bekliyorlar ve böyle bir taarruzun Romanya ve Yunanistan'ın dahline neden olacağını biliyorlardı. İtalya'nın İtilaf devletlerine katılmak için sıcak havanın gelmesini bekliyor olduğu diplomatik bir sır değildi. Tam o sırada Rusya filosu Trabzon'u bombalıyordu ve her an İstanbul Boğazı'na girmesi bekleniyordu. Bu arada, halkın durumu içler acısıydı: tüm Türkiye'de her gün binlerce insan açlıktan ölüyordu; eli silah tutan bütün erkekler orduya alınmıştı, dolayısıyla tarlaları işleyecek çok az insan kalmıştı geride; cezai emirler tüm ticareti neredeyse yok etmişti; hazine normalden çok daha kötüydü çünkü Çanakkale Boğazı'nın kapatılması ve Akdeniz limanlarına yönelik abluka tüm ithalat ve gümrük vergilerini durdur-

muştu; ve halkın artan öfkesi Talat ve arkadaşlarına karşı isyan tehlikesini artırıyordu. Ve şimdi, sıkıntılar içinde boğulan Türkler Britanya'nın ve müttefiklerinin güçlü armadasının, savunmaları yerle bir etmeye ve kenti işgale kararlı bir şekilde yaklaşmakta olduğunu öğrenmişlerdi. O dönemde, Osmanlılar Britanya filosundan korktukları kadar hiçbir şeyden korkmuyorlardı. İngilizlerin yüzyıllardır süregelen zafer geleneği korkuyu daha da büyütmüştü.

Wangenheim ve de Alman askerî yetkililerin neredeyse tamamı Çanakkale Boğazı'nın alınmasının mümkün olduğunu düşünmekle kalmayıp, bunun kaçınılmaz olduğuna da inanıyorlardı. İngilizlerin başarı ihtimali en çok tartışılan konulardan biriydi ve gerek genel gerekse profesyonel anlamda, kanaatler İtilaf filoları lehineydi. Talat boğazlara taarruz girişiminin başarılı olacağını söylüyordu bana -bu, yalnızca Britanya'nın birkaç gemiyi feda etmeyi göze almasına bağlıydı. Türkiye'nin Mısır'a bir güç göndermiş olmasının gerçek nedeni, Talat'a göre, Britanya'yı Gelibolu yarımadasına bir taarruz başlatmaktan alıkoymaktı. Egemen ruh hali, 1 Ocak günü Türk Hükümetinin, biri, Padişahı ve maiyetini Anadolu'ya götürecek, diğeri ise Wangenheim, Pallavicini ve kalan diplomatik heyetler için düşünülen iki tren için hazırlıklar yapmasından anlaşılabilir.. 2 Ocak günü, Pallavicini ile çok bilgilendirici bir konuşma yaptım. Bana, Polis Şefi Bedri'nin, kendisi ve sekreterleri ve hizmetlilerinin bu acil durum trenlerinden birine binmeleri için verdiği bir belgeyi gösterdi. Ayrıca kendisi ve maiyeti için koltuk biletleri de vardı. Her trenin yalnız üç vagonu olacağını, böylece büyük hız yapabileceğini söyledi; kendisine bir saat önce hazırlık yapması söylenmişti. Wangenheim endişelerini gizlemeye hiç çalışmadı. Bana, karısını Berlin'e göndermek için her türlü hazırlığı yapmış olduğunu söyledi ve Bayan Morgenthau'yu ona eşlik etmeye davet etti, böylece tehlikeli bölgeden de kolaylıkla geçebilirdi. Wangenheim, o sıralar herkesin kafasını kurcaladığı gibi, başarılı bir bombardımanın Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi İstanbul'da yangın ve katliamlara yol açacağından korkuyordu. Bu haleti ruhiye içinde, karakteristik bir öneride bulundu. Filonun Çanakkale Boğazı'nı geçmesi halinde, diye konuştu, Türkiye'deki hiçbir İngiliz'in ya-

şamı emniyette olmayacaktı -hepsi katledilecekti. Bir İngiliz'i bir Amerikalıdan ayırmak çok zor olduğundan, Amerikalılara onları Osmanlıların şiddetinden korumak amacıyla takacakları bir rozet vermemi teklif etti. Wangenheim'ın gerçek amacının İngilizleri kolaylıkla belirleyebilmek ve onları Osmanlıların kötü muamelelerine maruz bırakmak olduğuna emin olduğumdan, bu öneriyi reddettim.

Bir başka olay, Ocak ayı günlerine hakim olan sinirli havayı aktarmaya yardımcı olacaktır. Britanya Büyükelçiliğindeki bazı kepenklerin açık olduğunu fark etmiştim, bu nedenle Bayan Morgenthau ve ben bakmaya gittik. Bir süre önce binayı mühürlemiştik, çünkü benim sorumluluğumdaydı ve girmek için mühürleri kırdığım ilk seferdi bu. Bu inceleme turundan döndükten yaklaşık iki saat sonra, Wangenheim yakından bildiğim yaygaracı haliyle ofisime geldi. Bayan Morgenthau ve benim, yakında gelmesi beklenen İngiliz Amiral için hazırlık yapmak üzere Elçiliğe gittiğimizin rapor edildiğini söyledi!

Bütün bunlar şimdi saçma geliyor, çünkü İtilaf filoları o aralar saldırıda bulunmadı. İstanbul'un telaşla İngiliz dretnotlarını beklediği bir anda, Londra'daki İngiliz Kabinesi böyle bir girişimin akıllıca olup olmadığını değerlendirmekle meşguldü. Zabıtlar göstermektedir ki, 24 Ocak günü Petrograd, Britanya Hükümetine telgraf çekip, Kafkasya'daki Ruslara baskı yapan Türkler aleyhine bir tür gösteri yapılmasını talep etmiş. Bu talebe hemen yüreklendirici bir cevap verilmesine rağmen, Britanya Kabinesi Çanakkale Boğazı'na taarruz için 28 Ocak gününe kadar emir vermemiştir. Böylesi bir girişimin başarılı olacağı konusunda ortak bir kanaat olmadığı artık bir sır değildir. Amiral Carden, boğaza "hücum edilemeyeceğine, lakin ziyade gemiyle şümullü manevraların muvaffak olabileceğine" olan inancını dile getirmişti. Ona göre başarısızlığın bedeli, Britanya'nın Doğu'da büyük bir prestij ve etki kaybına uğraması olacaktı; bu kehanetin ne kadar doğru olduğunu ileride anlayacaktım. Bu zamana kadar belli başlı ve genelde kabul gören deniz harekat ilkelerinden biri, savaş gemilerinin sabit kara istihkamlarına saldırıya kalkışmaması gerektiğiydi. Fakat Almanlar, Liége ve Namur'daki tabyaların imhasında istihkamlara karşı seyyar topların gücünü sergilemiş-

lerdi ve Britanya'nın bazı çevrelerinde, bu olayların bu denizcilik ilkesini değiştirmiş olduğu inancı hakimdi. Dönemin Bahriye Kumandanlığının başı Churchill, inşası yeni tamamlanmış ve hemen Akdeniz filosuna katılmak üzere yola çıkmış bir süper dretnotun -*Queen Elizabeth*- büyük gücüne çok güveniyordu.

Biz İstanbul'dakiler, bu tartışmalar hakkında o sıralar hiçbir şey bilmiyorduk, fakat Şubat ayının ikinci yarısında sonucu gördük. On dokuz Şubat günü öğleden sonra Avusturya Büyükelçisi Pallavicini bana önemli haberler getirdi. Marki son derece saygın bir adamdı, ancak o gün aşırı sinirliydi ve endişelerini saklama ihtiyacı da hissetmiyordu. Dediğine göre İtilaf filoları Çanakkale Boğazı'na yeniden taarruz başlatmıştı ve bu seferki bombardımanları çok şiddetliydi. O saatte Avusturyalılar açısından her şey kötü gidiyordu; Rus orduları ilerliyordu; Sırbistan cephede Avusturyalıları ezmişti ve Avrupa basını Avusturya İmparatorluğu'nun çökeceğine ilişkin kehanetlerle doluydu. Pallavicini'nin bu hali, ülkesine yönelik olarak yaklaşmakta olan tehlikelerin mükemmel bir yansımasıydı. Kendisi duygulu ve onurlu bir adamdı; imparatoruyla, büyük Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla gurur duyardı; ve şimdi, yüzyıllardır her türlü saldırıya karşı koymuş bu pahalı Hapsburg çatısının hızla mahvolacağından ödü patlıyordu. Çoğu insan gibi, Pallavicini de saygı bekliyordu; sırlarına kendisini pek ortak etmeyen ve kendisine Almanya'nın derebeyliğine boyun eğmek zorunda kalan bir ulusun temsilcisi olarak davranan Wangenheim'dan hiçbir şey görmüyordu. Belki de Avusturya Büyükelçisinin yüreğini bana açmasının nedeni buydu. Ve şimdi İtilaf Devletlerinin bu bombardımanı tüm sıkıntılarına tüy dikiyordu. O sıralar Müttefikler, Rusya'yı susturmuş olduklarına; Çanakkale Boğazı'nı mühürlediklerine, dolayısıyla artık ne buğdayını pazarlayabileceğine ne de savaşın yürütülmesi için ihtiyaç duyulan mühimmatı ithal edebileceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla Almanya ve Avusturya büyük düşmanları karşısında ciddi bir üstünlüğe sahiptiler ve bu durum sürdürülebilirse Rusya'nın yıkılışı an meselesiydi. Hali hazırda, Çarın kuvvetleri muzaffer bir kampanya yürütüyordu ve bu bile Avusturya açısından yeterince dehşet vericiydi; fakat ellerindeki savaş malzemeleri stokları önünde sonunda tükenecek ve ardından

asker sayısı üstünlüklerinin pek önemi kalmayacaktı ve parçalanmaları kaçınılmaz olacaktı. Fakat Rusya, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın kontrolü ile birlikte, İstanbul'u alması halinde, savaş için ihtiyaç duyulan tüm cephaneyi elde edebilir ve bunun ardından Merkezi Güçlerin yenilgisi gelebilirdi; ve böyle bir yenilgi, Pallavicini'nin çok iyi bildiği gibi, Avusturya açısından Almanya için olduğundan çok daha ciddi bir durumdu. Wangenheim, Almanya'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanması halinde, 12,000,000 Alman'ı Hohenzollern bölgesine sokmayı planladığını söylemişti bana ve kuşkusuz Pallavicini bu tehlikeden haberdardı. Dolayısıyla İtilafın Çanakkale Boğazı'na saldırması Pallavicini için ülkesinin yok olması demekti, çünkü, onun ruh halini düşünecek olursak, İstanbul'daki neredeyse bütün önemli zevat gibi, o da böyle bir saldırının başarılı olacağına inanıyordu.

Wangenheim'ın durumu bu nedenle içler acısıydı. Daha önce belirttiğim gibi, Rusya'nın susturulması neredeyse yalnızca Alman Büyükelçisinin eseriydi. *Goeben* ve *Breslau*'ı İstanbul'a getirmiş ve bu manevrayla Türkiye'yi savaşa sokmuştu. Boğazın ele geçirilmesi, Rusya'nın daimi ve güçlü bir savaş iştirakçisi haline dönüşmesinden çok daha fazla anlam taşırdı; Rusya'nın büyük başarılarının çöküşü anlamına gelirdi -ve kesinlikle yabana atılacak bir değerlendirme değildi- bu. Ancak Wangenheim endişelerini Pallavicini'den oldukça farklı biçimde gösteriyordu. Tipik Alman tarzıyla, tehditlere ve kabadayılığa başvuruyordu. Hiçbir çöküntü emaresi göstermiyordu, fakat tüm vücudu öfkeden titriyordu. Kaderi için acı duymuyordu; eski günlere dönmenin yollarını arıyordu. Ofisimde, her zamanki gibi sigara içerek oturuyor ve bana, düşmanına yapmayı düşündüğü bütün korkunç şeyleri anlatıyordu. Wangenheim'ın aklını özellikle kurcalayan şey Alman Büyükelçiliğinin korunmasızlığıydı. Elçilik, yüksek bir tepede, kentin en göze çarpan binalarından birindeydi, dolayısıyla işgüzar bir İngiliz amirali için mükemmel bir hedefti. Britanya filosu limana girdiğinde, neredeyse ilk gözlerine çarpan şey Hohenzollern'lerin bu sarı anıtı olacaktı ve onu topa tutma isteği karşı konulmaz olabilirdi.

"Sefaretimi yıkmaya hele bir cüret etsinler!" diyordu. "Onla-

rın hakkından gelirim! Şayet tek bir atış dahi yaparlarsa, Fransız ve İngiliz sefaretlerini havaya uçururum! Varın Amirale söyleyin. Söyleyin ona, bunu yapacak kadar dinamitimiz var!"

Wangenheim Hükümetin Eskişehir'e taşınması konusunda da kaygılıydı. Herkesin İtilaf filosunun gelişini beklediği Ocak ayının başlarında, Hükümetin Anadolu'ya taşınmasına yönelik hazırlıklar yapılmıştı; ve şimdi İngiliz ve Fransız topları gürlemeye başlar başlamaz, bir kez daha özel trenler hazırlandı, Wangenheim ve Pallavicini, Padişahın ve Hükümetin Anadolu'ya yolculuğuna refakat etmeyi istemediklerini söylediler bana. İtilaf Kuvvetlerinin İstanbul'u ele geçirmeleri halinde Merkezi Güçlerin büyükelçileri anavatanlarından iyice uzaklaşmış ve tamamen Türklerin eline kalmış olacaklardı. "Türkler bu halde bizi rehin tutabilirler," diyordu Wangenheim. İstanbul'a bir otomobil uzaklığındaki Edirne'de olağanüstü hal hükümeti kurması için Talat'a baskı yapıyorlardı; böylece kentin işgali halinde ülkelerine kaçabilirlerdi. Diğer yandan Türkler bu öneriyi reddettiler çünkü Bulgaristan'dan gelecek bir saldırıdan korkuyorlardı. Wangenheim ve Pallavicini şimdi iki ateş arasındaydılar. İstanbul'da kalırlarsa, İngilizlerin ve Fransızların mahkumları olacaklardı; öte yanda, Eskişehir'e giderlerse, Türklere mahkum olmaları ihtimal dahilindeydi. Alman-Türk ittifakının dayandığı temelin çürüklüğü zaten dikkatimden kaçmamıştı, fakat bu durum, çok daha aydınlatıcıydı. Fransızların ve İngilizlerin İstanbul'u ele geçirmeleri halinde, Türklerin, öfkelerini İtilaftan değil, kendilerini ayartan Almanlardan çıkartacaklarını, herkes gibi Wangenheim da biliyordu.

Şimdi baktığımızda garip geliyor ancak, o sıralar herkesin kanısı, İtilaf filolarının Çanakkale Boğazı'nda başarılı olmasının kaçınılmaz ve İstanbul'un alınmasının yalnızca birkaç günlük bir iş olduğuydu. 24 Şubat günü öğleden sonra Amerikan Elçiliğinde gerçekleşen hararetli bir tartışmayı hatırlıyorum. Bayan Morgenthau'nun, o günlerde diplomatları bir araya getirmek için neredeyse yegane fırsat olan haftalık resepsiyon toplantılarından biriydi. Bu kez hemen herkes oradaydı. Çanakkale Boğazı'na yönelik ilk büyük bombardımanın üzerinden beş gün geçmişti daha; boğazın ağzındaki istihkamlar neredeyse tümüyle tahrip ol-

muştu. Doğal olarak tek bir konu tartışılıyordu: İtilaf filoları geçecek mi? Geçerse ne olacak? Wangenheim, Pallavicini, İtalyan Büyükelçisi Garroni, İsveç Ortaelçisi D'Anckarsvard, Bulgar Ortaelçisi Koloucheff, Kühlmann ve Alman Elçiliği Özel Katibi Scharfenberg kanaatini dile getirdi ve herkesin hemfikir olduğu şey, İtilaf Kuvvetlerinin saldırısının başarılı olacağıydı. Ben özellikle Kühlmann'ın tutumunu hatırlıyorum. Kühlmann, İstanbul'un işgalini zaten gerçekleşmiş bir şey gibi görüyordu. İran Büyükelçisi çok kaygılıydı; elçiliği Babıali'ye pek yakındı; bana, elçilik binasının bombalanacağından ve birkaç serseri merminin ikametgahını kolaylıkla yerle bir edebileceğinden korktuğunu söyledi ve arşivini Amerikan Elçiliğine taşıyıp taşıyamayacağını sordu. Kötü dedikodular dolaşıyordu; güya Çanakkale Boğazı'ndaki Standard Oil temsilcisi asker dolu on yedi nakliyat gemisi saymıştı; gemiler 800 top atışı yapmıştı ve girişteki tepeler yerle bir olmuştu; ve Talat'ın muhafızı vurulmuştu. Tüm Türk halkının, İngilizlerin ve Fransızların, kente girdiklerinde, kutlama yapmak için Türk kadınlarını taciz edecekleri korkusuyla yanıp tutuştuğu söyleniyordu. Bu söylenti kuşkusuz çok saçmaydı; Almanlar ve Türk işbirlikçileri tarafından uydurulmuştu. Aslında İstanbul'daki halkın büyük bölümü büyük ihtimalle İtilaf saldırısının başarılı olması ve böylece o sıralar ülkeyi yöneten siyasi çetenin kontrolünden kurtulmaları için dua ediyordu.

Ve tüm bu telaş içinde, yalnız ve umutsuz bir adam vardı -o da Talat'tı. Bu kritik günlerde kendisiyle ne zaman karşılaştımsa, yalnız ve gergin bir adam görüntüsü çizmişti. Türkler, duygularını yüzlerinde taşırlar ve sevinçten umutsuzluğa geçişleri çok hızlı olur. Britanya toplarının boğazlarda gümbürdemesi açıkçası Talat'a kıyameti hatırlatıyordu. Edirneli postacının kariyerinin sonu gelmiş görünüyordu. Bana bir kez daha İngilizlerin Türk başkentini ele geçireceğini düşündüğünü itiraf etti ve Türkiye'yi savaşa sokmuş olmasından pişmanlık duyduğunu söyledi. Talat, İtilaf filosu Marmara Denizi'ne girer girmez neler olacağını gayet iyi biliyordu. Cromer Komisyonunun raporuna göre, sadece bir deniz seferine rıza gösteren Lord Kitchener girişimin başarılı olması için Türkiye'de olacak bir ihtilale güvenmişti. Lord Kitchener Çanakkale Boğazı'na yönelik saldırıdaki rolünden dolayı

fazlasıyla eleştirilmişti; ancak bu konuda kesinlikle haklı olduğunu söyleyebilirim. İtilaf filolarının boğazlardaki savunmaları geçmesi halinde, kanlı Jön Türk yönetimi bir sona ulaşmış olacaktı. Toplar ateşe başlar başlamaz, Türkiye'nin başındaki tüm dertlerden Talat ve işbirlikçilerinin sorumlu olduğuna dair pankartlar asılmaya başlandı. Polis Şefi Bedri, işsiz güçsüz bütün gençleri toplayıp, kent dışına göndermekle meşguldü; amacı İstanbul'u Jön Türkler aleyhine bir ihtilal başlatabilecek kişilerden kurtarmaktı. Herkesin kanaati, Bedri'nin bu ihtilalden Britanya filosundan çok daha fazla korktuğu biçimindeydi. Ve Bedri, şimdilerde her an Talat'ı takip eden Nemesis'in (ç.n. Yunan İntikam Tanrıçası) etkisi altındaydı.

Tek bir öykü bile dönemin gergin ortamını açıklamaya yeter. *Berliner Tageblatt* muhabiri Dr. Lederer Çanakkale Boğazı'na kısa bir ziyaret yaptı ve dönüşünde diplomatik çevreden bazı hanımlara, Alman subaylarının her an orada ölmeyi beklediklerinden dolayı kefenlerini giydiklerini söylemiş olduklarını aktardı. Bu ifade bütün kente kısa sürede yayıldı ve Dr. Lederer bu nedenle tutuklanmakla tehdit edildi. Doktor benden yardım istedi; onu Wangenheim'a götürdüm, ancak o da herhangi bir şey yapmayı reddetti; Lederer, bir Alman gazetesini temsil etmesine rağmen, söylediğine göre, Avusturya vatandaşıymış. Bu boşboğazlık nedeniyle Lederer'e son derece kızmıştı. Fakat ben gözden düşmüş gazeteciyi sonunda Avusturya Elçiliğine sokmayı başardım ve geceyi orada geçirdi. Birkaç gün içinde de kenti terk etmek zorunda kaldı.

Bütün bu telaş arasında, pek de huzursuz olmayan bir kişi vardı. Elçiler, generaller ve siyasiler çok kötü olaylar olacağını düşünüp, endişelenirken, Enver'in sesi kendine güvenli ve sakindi. Adamın sakinliği ve yürekliliği kendisine bir avantaj sağlamıyordu. Aralık ayının sonlarına doğru ve Ocak ayında, kentin ilk bombardıman korkusunu yaşadığı zamanlarda, Enver Kafkasya'da Ruslarla dövüşüyordu. Bu harekatta edindiği tecrübeler, daha önce aktardığım gibi, pek zafere benzemiyordu. Enver, geleceğin fatihi olarak ordusunun başına geçmek üzere Kasım ayında İstanbul'dan ayrılmıştı; Ocak ayının ikinci yarısında yenik düşmüş ve moralsiz bir kuvvetin komutanı olarak geri döndü.

Böylesi kötü bir tecrübe başka bir askeri mahvederdi ve Enver'in de başarısızlıklarını derinden hissettiği, kendisini gözlerden uzak tutmaya çalışmasından anlaşılıyordu. Onunla, döndükten sonraki ilk karşılaşmam, Kızılay yararına düzenlenen bir konserde oldu. Bakışlardan mümkün olduğunca uzak kalmak istercesine, bir locanın arkalarında oturuyordu; halkın kendisine pek samimi yaklaşmadığını düşündüğü açıktı. İstanbul'daki bütün ileri gelenler, Veliaht, Kabine üyeleri ve büyükelçiler bu törene katılmıştı ve adetten olduğu üzere, Veliaht bütün bu ileri gelenlerin saygı ve tebriklerini sırasıyla kabul ediyordu. Bunun ardından locadan locaya ziyaret başladı. Tahtın varisi Enver'i çağırttı ve bu kabul Enver'e cesaret vermiş olmalı ki diplomatların arasına karışmaya başladı ve son derece samimi ve kibar karşılandı. Bunu, iade-i itibar olarak algıladı ve krizde bir kez daha öncü bir rol üstlendi. Birkaç gün sonra durumu benimle tartıştı. Dediğine göre, o sıralar herkese egemen olan korku onu çok şaşırtmıştı ve Padişah ve Hükümetin uzaklaştırılması için yapılan ve pratikte kenti İngilizlere peşkeş çeken hazırlıklardan tiksinmekteydi. İtilaf filolarının Çanakkale Boğazı'nı geçebileceğine inanmıyordu; istihkam ve tabyaları kısa süre önce teftiş etmişti ve direnebileceklerinden çok emindi. Gemiler geçmeyi başarsa bile, İstanbul'un tek kişi kalana kadar savunulmasında ısrarlıydı.

Ancak Enver'in güvencesi arkadaşlarını tatmin etmiyordu. Onlar Britanya filosu için her türlü ayarlamayı yapmışlardı. Eğer, Türk ordularının gösterebileceği kahramanca direnceye rağmen, İtilaf Devletleri kenti ele geçirecek gibi olurlarsa, iktidar güçlerinin nihai planları hazırdı. Ruslar, Napolyon saldırma girişiminde bulunduğunda Moskova için ne yaptılarsa, onlar da bu büyük başkent için aynı şeyi yapacaklardı.

"Şehri bu haliyle zaptedemezler," diyorlardı, "sadece bir kül yığını bulurlar." Aslında boş bir tehdit değildi bu. Bana, tüm polis karakollarında ve başka yerlerde her an kenti ateşe verebilecek kadar benzin depolanmış olduğu söylenmişti. İstanbul genelde ahşap evlerle dolu olduğundan, bunu yapmak pek de zor olmazdı. Fakat bu uyduruk yapılardan çok daha fazlasını imha etmeye kararlıydılar; Hıristiyanların fetihten çok önce inşa ettikleri güzel mimari yapılar hedeflenmişti. Özellikle Ayasofya Cami-

ini dinamitlemeyi düşünüyorlardı. Bir cami olmadan yüzyıllar önce Hıristiyan kilisesi olan bu yapı, tarihe karışmış Bizans İmparatorluğu'nun en muhteşem yapılarından biridir. Tabii ki böylesi bir barbarlık hepimizi kaygılandırıyordu ve ben de Talat'a Ayasofya'nın korunması için yalvardım. O ise üstü kapalı olarak tehdidi sürdürdü.

"İttihad ve Terakki Cemiyetinde," dedi bana, "eski bir şeyi umursayacak altı adam bile yok. Biz hepimiz yeni şeyleri seviyoruz!"

O dönemde bu konuda duyduğum tek tatminkar şey buydu.

Enver'in Çanakkale Boğazı'nın direnebileceği yönündeki ısrarı, arkadaşlarının kendisine olan güvenlerini yitirmesine neden oluyordu. Yaklaşık bir yıl sonra, Polis Şefi Bedri bana bazı ayrıntılar aktardı. Enver hala Kafkasya'dayken, Bedri'nin dediğine göre, Talat Çanakkale Boğazı konusunda bir tür savaş konseyi niteliğinde bir konferans toplamış. Bu konferansa, Türk ordusunun reorganizasyonuyla görevli Alman generali Liman von Sanders, Osmanlı kıyı savunmasından sorumlu genel müfettiş olan Alman amirali Usedom, Türk ordusunun Alman Genelkurmay başkanı Bronssart ve başkaları da katılmış. Herkes, İngiliz ve Fransız filolarının boğazları geçeceği yönünde kanaat belirtmiş; Bedri'nin aktardığına göre, tek itiraz konusu, gemilerin savunmaları yok ettikten sonra İstanbul'a ulaşmalarının sekiz mi yoksa yirmi saat mi olacağı olmuş. Enver'in durumu gayet iyi biliniyordu, fakat bu konsey kendisini görmezlikten gelmeye ve hazırlıkları bilgisi dışında yürütmeye -yani, Harbiye Nazırını, tartışmalardan, en azından geçici olarak uzak tutmaya- karar vermiş.

Mart ayının başında, Bedri ve Emniyet Müdürü Canbolat beni görmeye geldiler. O sıralar başkentten göçler başlamıştı; Türk kadınları ve çocukları iç bölgelere taşınmaktaydılar; tüm bankalar altınlarını Küçük Asya'ya göndermeye mecbur edilmişti; Babıali'nin arşivi zaten Eskişehir'e taşınmıştı; ve hükümet memurlarının çoğu gibi hemen tüm elçiler ve maiyetleri de ayrılmaya hazırdılar. Talat'ın "eski şeylerden hoşlanırlar" dediği altı adamdan biri olan Müze Müdürü İstanbul'un en iyi sanat eserlerinin çoğunu mahzenlere gömmüş veya örtmüştü. Bedri ayrılışımın ayrıntılarını ayarlamaya gelmişti. Şahsen, büyükelçi olarak Padişaha

gönderilmiştim ve dediğine göre, görevim Padişah nereye gidersе oraya gitmemi gerektiriyordu. Trenin hazır olduğunu ekledi; yer ayarlamak için yanımda kaç kişi götüreceğimi öğrenmek istiyordu. Bu teklifi dosdoğru reddettim. Bedri'ye, sorumluluklarımın İstanbul'da kalmamı gerektirdiğini düşündüğümü ifade ettim. Katliamları ve kentin imhasını yalnız tarafsız bir büyükelçinin önleyebileceğini söyledim ve başarabilirsem, bu felaketleri önlemeyi uygar dünyaya borçluydum. Eğer büyükelçi olarak konumum Padişahı izlememi zorunlu kılıyorsa, istifa eder ve fahri Başkonsolos olurdum.

Bedri de, Canbolat da, çok gençtiler ve benden çok daha tecrübesizdiler ve dolayısıyla onlara, bu tür uluslararası bir krizde kendilerine tavsiyelerde bulunacak tecrübeli bir adama ihtiyaçları olduğunu söyledim. Yalnızca yabancılar ve Amerikan kurumlarıyla ilgilenmiyordum, aynı zamanda insanlık adına Türk halkını beklenen aşırılıklardan koruma kaygısını da taşıyordum. Çoğu yağma ve katliam tehlikesi altındaki çok sayıda insan büyük endişeye yol açıyordu. Bundan dolayı Bedri ve Canbolat'a, üçümüzün yaklaşan krizi kontrol altına alacak bir tür kurul oluşturmamızı teklif ettim. Razı oldular ve üçümüz oturduk ve hareket planı oluşturduk. Bir İstanbul haritası aldık ve İtilaf filosunun mevcut savaş kuralları dahilinde bombalama hakkına sahip bulunduğuna hemfikir olduğumuz alanları işaretledik. Sonunda, mantıken Harp Dairesinin, Bahriye Dairesinin, telgrafhanelerin, demiryolu istasyonlarının ve tüm kamu binalarının topların hedefleri olabileceğine karar verdik. Böylece dokunulmaz saydığımız belli bölgeleri belirledik. Başlıca ikamet alanı ve tüm elçiliklerin bulunduğu kesim, Haliç'in kuzey kıyısındaki Pera idi. Buranın saldırıya maruz kalmamasında hemfikirdik. Ayrıca Galata'nın bazı ikamet alanlarını da sınırladık. Washington'a telgraf çekerek, Dışişlerinden bu planları onaylamasını ve bu güvenlik bölgeleriyle ilgili olarak Britanya ve Fransa hükümetleri nezdinde bir anlaşmaya gitmesini istedik. Eylemimi destekleyen bir cevap aldım.

Böylece bütün hazırlıklar yapılmış oldu. Padişahı ve Hükümeti ve elçileri Anadolu'ya götürecek trenler, emir üzerine hemen kalkışa hazır halde garda bekliyordu. Hepimiz İtilaf filosunun muzaffer girişini bekliyorduk.

BÖLÜM XVII

"BRİTANYA FİLOSUNUN ZAYIFLIĞI"NI GÖZLER ÖNÜNE SEREN ADAM ENVER VE ÇANAKKALE BOĞAZI'NIN ESKİ MODA SAVUNMA SİSTEMİ

Durum kaygılı bir bekleyiş aşamasına geldiğinde, Enver benden Çanakkale Boğazı'nı ziyaret etmemi istedi. Hala istihkamların ele geçirilmez olduğunda ısrar ediyordu ve ifade ettiğine göre o sıralar İstanbul'da baş gösteren paniği anlamakta güçlük çekiyordu. Çanakkale Boğazı'nı bizzat ziyaret etmiş, topları ve tabyaları teker teker incelemişti ve askerlerinin İtilaf filosunu sonuna kadar durduracağına kesinlikle güveniyordu. Talat'la konuşmuş ve bu devlet adamının kaygılarını büyük oranda yatıştırmıştı. Enver'in kanaati oydu ki, istihkamları ziyaret ettiğimde, filoların geçemeyeceğine ikna olacak ve o sıralar egemen olan heyecanın yatışması için halka teminat verebilecektim. Bir büyükelçinin kendisini böyle bir tehlikeye atıp atmaması konusundaki kuşkulara aldırmadan -çünkü gemiler hemen her gün bombalıyordu- Enver'in davetini kabul ettim.

15 sabahı, *Yürük* gemisiyle İstanbul'dan ayrıldık. Enver, Marmara Denizi'ndeki bir Anadolu kasabası olan Bandırma'ya kadar bize bizzat eşlik etti. Grupta başka bazı ileri gelenler de vardı: Adalet Nazırı İbrahim; Jön Türk ihtilalinde Abdülhamit'i tahttan indiren orduya komuta etmiş Hüsnü Paşa; ve bir Arap olan (ve Peygamber soyundan gelen) Senatör Şerif Cafer Paşa. Maceralarla dolu bir kariyerden gelen yaşlı mareşal Fuat Paşa son derece kafa dengi bir yoldaştı; yaşına rağmen her şeyden zevk almasını bilen, çok yiyen ve sıkı içen ve sürgün, savaş ve Othello'nunki gibi kıl payı kurtuluş öyküleri yaşamış biriydi. Bu

adamların tümü Enver'den yaşça çok büyüktü ve hepsi de seçkin bir soydan gelmekteydi, ancak bu delikanlıya olağanüstü saygılı davranıyorlardı.

Enver, durumu tartışma fırsatı bulduğundan dolayı fazlasıyla mutlu gözüküyordu. Kahvaltıdan hemen sonra beni yanına çağırdı ve birlikte güverteye çıktık. Güzel, güneşli bir gündü ve Marmara'daki gökyüzü o kadar maviydi ki, böylesi mavi bir gökyüzüne dünyanın yalnız bu kesiminde rastlayabilirdik. Beni asıl etkileyen şey, alabildiğine sessizlik ve suların neredeyse cam gibi oluşu idi. Gemimiz görünürdeki tek gemiydi ve eskiden dünyanın en büyük ticaret yollarından biri olan bu içdeniz şimdi eski çağlara özgü bir metruklük sergiliyordu. Sahne, Alman diplomasisinin Yakın Doğu'da elde etmiş olduğu büyük zaferin bir yansımasıydı yalnızca. Yaklaşık altı aydır boğazlardan tek bir ticaret gemisi geçmemişti. Avrupa'ya gitmek için normal olarak bu içdenizi kullanan Romanya ve Bulgaristan'ın tüm ticareti uzun zaman önce bıçakla kesilmiş gibi durmuştu. Bütün bu sessizlik, Rusya'nın ablukaya alındığı ve müttefiklerinden tamamen tecrit edildiği anlamına geliyordu. Ve şimdi Britanya ve Fransa bu dezavantajın üstesinden gelmeye, askerî kaynaklarını büyük doğu müttefiklerinkiyle birleştirmeye ve Çanakkale Boğazı ve Marmara'yı Rusya'nın askerî ve ekonomik ve hatta, daha sonraki olayların göstermiş olduğu gibi, siyasal bir güç olarak varlığına işaret eden yüzlerce gemiyle doldurmaya çalışıyorlardı. Savaşın büyük krizlerinden birine sahne olan bölgeye yaklaşıyorduk.

Britanya ve müttefikleri bu çabalarında başarılı olacaklar mıydı? Çanakkale Boğazı'ndaki gemileri istihkamları parçalayacak, geçmeyi başaracak ve Rusya'yı tekrar savaşın daimi bir gücü yapabilecek miydi? Enver'le tartıştığımız ana konu buydu ve yaklaşık üç saat boyunca güvertede bir aşağı bir yukarı dolaşıp durduk. Enver sözü, başkentte hemen herkesi ele geçirmiş bulunan "ahmakça panik"e getirdi. "Bulgaristan ve Yunanistan bize karşı olsalar dahi," dedi, "İstanbul'u sonuna kadar muhafaza edeceğiz. Ziyadesiyle topumuz, ziyadesiyle mühimmatımız var ve dahi İngiliz ve Fransız bataryaları bahirdeyken, bizimkiler toprak üstünde. Ve boğazların handikapları o kadar fazla ki, harp gemileri pek fazla ilerleyemez. Başka insanların ne düşündüğü umurum-

da değil. Bu mesele üzerinde onlardan fazla çalıştım ve haklı olduğuma eminim. Harbiye Nezaretinin başında kaldığım süre zarfında pes etmeyeceğiz. Hakikaten de bu İngiliz ve Fransız harp gemilerinin meramının tam manasıyla ne olduğunu bilmiyorum. Farz edelim ki Çanakkale Boğazı'na geçtiler, Marmara'ya girdiler ve İstanbul'a vasıl oldular; sonra ne olacak? Şehri bombalayabilirler, imha edebilirler, kabul; lakin onu işgal edemezler, zira sadece birkaç müfreze karaya çıkmaya muvaffak olacaktır. Büyük bir ordu getirmezlerse, hakikaten bir tuzağa düşecekler. Burada yiyecek ve erzakları bitene kadar muhtemelen iki yahut üç hafta kalabilirler ve sonra gerisin geriye dönecekler; tekrar boğaza çullanacak ve tekrar imha tehlikesiyle yüz yüze kalacaklar. Bu arada biz tabyaları tamir etmiş, yeni asker getirmiş ve hazırlanmış olacağız. Bu bana ziyadesiyle aptalca bir teşebbüs gibi geliyor."

Enver'in Napolyon'u örnek aldığını daha önce söylemiştim ve bu Çanakkale Boğazı seferinde açıkça Napolyonvari bir fırsat görüyordu. Güverteyi adımlamayı sürdürüyorduk ki bir an durdu, gözünü gözlerime dikti ve şöyle dedi:

"Tarihe İngiltere'nin ve filosunun zayıflığını teşhir eden adam olarak geçeceğim. Armadasının yenilmez olmadığını göstereceğim. Harpten birkaç sene evvel İngiltere'deydim ve İngiltere'nin halini Asquith, Churchill, Haldane gibi mütemeyyiz zevattan ekserisiyle müzakere ettim. Onlara tuttukları yolun hatalı olduğunu söyledim. Winston Churchill, İngiltere'nin kendisini sadece bahriyesiyle müdafaa edebileceğini ve öyle büyük bir harbiyeye muhtaç olmadığını ifade etti. Ben de Churchill'e hem seyfiyesi hem de bahriyesi olmayan bir imparatorluğun baki kalamayacağını söyledim. Gördüm ki Churchill'in fikirleri İngiltere'nin her yerinde hakim. Benimle hemfikir olan tek bir zata rastladım, o da Lord Roberts idi. Şimdi, Churchill filosunu buraya sevk etmiş; belki de bana bahriyesinin yapabileceğini söylediği her şeyi yapabileceğini ispat etmek istiyor. Göreceğiz bakalım."

Enver bu deniz seferberliğini Churchill'in kendisine meydan okuyuşu -yani Londra'daki tartışmalarının bir devamı- olarak görüyor gibiydi.

"Siz de büyük bir seyfiyeye haiz olmaya mecbursunuz," dedi Enver, Birleşik Devletler'i kastederek.

Sonra da, "Ben, İngiltere'nin Çanakkale Boğazı'na Rusya istedi diye taarruz ettiğine inanmıyorum. Ben İngiltere'deyken Churchill'le umumi harp ihtimalini mütalaa ettik. Türkiye'nin bu gibi bir halde ne yapacağını sordu bana, şayet Almanya'nın tarafını tutarsak, İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'na saldıracak ve İstanbul'u işgal edecekti. Churchill Rusya'ya yardıma çalışmıyor, bana o vakit ifade ettiği tehdidi ifa ediyor."

Enver son derece inanarak ve ciddiyetle konuşuyordu; istihkamlara verilen tüm hasarın tamir edilmiş olduğunu ve Türklerin düşmanın pek bilmediği savunma yöntemleri bulunduğunu söyledi. Britanya'ya kin kusuyordu; onları Türk subaylarına rüşvet vermeye kalkışmakla suçluyor ve hatta kendisine suikast düzenlemiş olduklarını söylüyordu. Diğer yandan, Almanlara da pek sıcak bakmıyordu. Wangenheim'ın buyurucu tarzı kendisini fazlasıyla sinirlendirmişti ve dediğine göre Türkler Alman subaylarıyla hiç de anlaşamıyorlardı.

"Türkler ve Almanlar," diye ekledi, "birbirlerine pek muhabbet duymazlar. Menfaatimiz icabı onlarla beraberiz; onlar da kendi menfaatleri icabı bizimle. Almanya biz onlara yardım ettikçe Türkiye'ye destek olacaktır; Türkiye de onlar bize yardım ettikçe Almanya'yı destekleyecek."

Enver görüşmemizin sonunda, karşılıklı oluşturduğumuz kişisel ilişkiden son derece mutlu olmuş gözüküyordu. Büyük Enver'in, Türk Devriminin Napolyon'unun, ulusunun meselelerini sade bir büyükelçiyle tartışarak rahatlamış hissediyordu kendini.

"Biliyorsunuz," dedi, "Almanya'da, İmparatorun benim bugün sizinle konuştuğum gibi samimiyetle konuştuğu hiç kimse yoktur."

Saat iki civarında Bandırma'ya vardık. Burada Enver ve otomobili indi; grubumuz tekrar yola koyuldu ve gemimiz akşamüstüne doğru Gelibolu'ya ulaştı. Limana demirledik ve geceyi gemide geçirdik. Bütün akşam istihkamları bombalayan topları dinledik, fakat savaş ve ölümü hatırlatan bu şeyler Türk mihmandarlarımı etkilemiyordu. Bu yolculuk eğlence vesilesi olmuştu onlar için; aylardır yorucu, güç işlerle uğraşmışlardı ve

şimdi tatile çıkmış çocuklar gibi hareket ediyorlardı. Fıkralar, öyküler anlatıyorlar, sıtma görmemiş sesleriyle şarkı söylüyorlar ve birbirlerine çocukça muziplikler yapıyorlardı. O saygıdeğer Fuat bile, neredeyse doksan yaşında olmasına rağmen, hoşça zaman geçirmenin bütün gereklerini yerine getiriyor ve arkadaşlarının eşek şakalarının çoğunun öznesi olmaktan yüksünmüyordu. Eğlence, arkadaşlarından biri kendisine çaktırmadan bir bardak kolonya verdiğinde zirveye ulaştı. Yaşlı centilmen bir an yeni gelen içkiye baktı ve ardından içine su kattı. Sevilen Türk içkisi rakının suyla karıştırıldığını söylediler bana; eğer beyazlaşırsa gerçekmiş ve güvenle içilebilirmiş. Anlaşılan su kolonyanın üzerinde aynı etkiyi yapıyormuş, çünkü Fuat'ın bardağı beyaza dönüşmüştü. Dolayısıyla yaşlı centilmen bütün bardağı yüzünü bile buruşturmadan içti ve masadakileri gülmekten çatlattı.

Sabah tekrar yola koyulduk. Çanakkale Boğazı'na ulaşmıştık ve Gelibolu'dan Çanakkale'ye yaklaşık yirmi beş millik bir yolculuk yapmıştık. En önemlisi boğazın bu kesimi dikkat çekici bir yer değildir ve askerî bakış açısıyla önemsizdir. Akarsu yaklaşık üç kilometre genişliğindedir, her iki kıyısı da alçak ve bataklıktır ve yalnızca birkaç köyde yaşam belirtisi göze çarpar. Bana, eski dönemlerden kalma, paslı topları Marmara'ya dönük birkaç istihkam olduğu söylenmişti; oralardaki tabyalar düşman gemilerinin kuzeyden girişini engellemek amacıyla on dokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerinde inşa edilmişti. Ancak bu istihkamlar pek göze çarpmıyordu, ben göremedim; mihmandarlarım, dövüşecek güçlerinin kalmadığını ve boğazın kuzey kısmında, ta Nara Burnu'ndan Marmara'ya kadar, modern bir filoya direnebilecek hiçbir şey olmadığını söylediler bana. Çanakkale Boğazı'nın bu bölümünde asıl merakımı çeken şey tarihî ve efsanevî nitelikliydi. Gelibolu'dan geçerken, modern Lapseki'de antik Lampsacus kenti görünüyordu ve Nara Burnu, Leander'in bütün gece Hellespont'tan Hero'ya yüzdüğü antik Abydos kentiydi -ki ustalık gerektiren bu eylemi, yaklaşık yüz yıl önce Lord Byron tekrarlamıştı. Tam burada Xerxes, kendisini insanoğullarının efendisi yapan o ünlü seferinde gemilerden oluşan bir köprü üzerinde Anadolu'dan Yunanistan'a geçmişti. Onun serüvene sahne olan bu yerlerden geçerken düşündüm de, Xerxes'in ruhu hala bu dünya-

da dolaşıyor! Almanlar ve Türkler bu, Çanakkale Boğazı'nın en dar yerini pek de romantik olmayan bir şekilde kullanmışlardı, çünkü buraya, İngiliz ve Fransız sualtı gemilerini Marmara ve İstanbul Boğazı'ndan uzak tutmak üzere, bir mayın ve ağ barajı germişlerdi. Bu tarihî Nara burnunu dolaşana kadar, dümdüz kıyıların tekdüzeliğinin bu denli çeşitli bir manzaraya yol açtığını anlayamazdık. Avrupa yakasındaki uçurumlar şimdi suya dimdik inmeye başlamıştı ve bana Hudson boyunca uzanan Palisades kasabamızı hatırlatıyordu; buradan itibaren cesur İtilaf ordularına trajik engeller oluşturan dağ sıralarına ve tepelere göz atma imkanım oldu. Çok sayıda tepe ve sırtı barındıran Nara'nın kara güneyinin biçimi, askerî mühendislerin neden Çanakkale Boğazı'nın bu noktasını savunmaya en uygun yer olarak seçmiş olduklarını açıklıyordu. Gemimiz şimdi tüm boğazın belki de en hakim noktasına, Çanakkale kentine ya da modern Avrupalı adıyla Dardanelles'e yaklaşıyordu. Normal zamanda bu kent ahşap evlerinde 16,000 insanın yaşadığı gelişmiş bir liman, yün ticaretinin önemli bir merkeziydi ve yüzyıllardır da önemli bir askerî karakol olmuştu. Şimdi, sivil halkı Anadolu'ya göçmüş, askerlerin dışında kimsenin bulunmadığı bir yerdi. Bize aktarıldığına göre, İngiliz filosu bu kenti bombalamıştı; ancak bu bilginin doğruluğu kuşkuluydu, çünkü ben, isabet almış tek bir ev gördüm, o da büyük ihtimalle yakınlardaki bir istihkamı hedef almış serseri bir mermiye kurban gitmişti.

Bizi, Çanakkale Boğazı'ndaki Türk Başkumandanı Cevat Paşa karşıladı ve grubumuza karargaha kadar eşlik etti. Cevat kültürlü ve davranışları sıcak bir adamdı; Almanca'yı mükemmel konuştuğu için bir tercümana ihtiyaç duymuyordum. Alman subaylarının kendisine gösterdikleri saygıdan fazlasıyla etkilendim; bu savaş tiyatrosunda Başkumandan olması ve Kayserin generallerinin onun astları olması bu durumu açıklıyordu. Ofisine girdiğimizde Cevat salonun ortasına monte edilmiş bir torpido parçasının önünde durdu.

Dikkatimi kalıntıya çekerek, "büyük bir cürüm işleniyor!" dedi.

O sıralar gazetelerde, Britanya'dan Çanakkale Boğazı'na kadar gelmiş, mayınlı alanın altından geçmiş ve Türk savaş gemisi

Mesudiye'yi batırmış bir İngiliz denizatlısının kahramanlığına övgüler düzülüyordu.

"O torpido işte bu!" dedi Cevat. "Aşağıya indiğinizde geminin enkazını göreceksiniz."

Ziyaret ettiğim ilk istihkam, Çanakkale'nin hemen dışında kıyıda bulunan Anadolu Hamidiyesi'ninkiydi. Kendimi Almanya'da zannediyordum. Subaylar neredeyse tümüyle Almandı ve Almanlar her yeri kum torbalarıyla destekliyor ve tabyaları güçlendiriyorlardı. Her köşede Osmanlıca değil Almanca konuşuluyordu. Beni bu bataryalara götüren Albay Wehrle onları gösterirken büyük haz duyuyordu. Eserinden gurur duyan bir sanatçı gibiydi ve bana nihayet Almanya'nın savaşacağı günlerin gelmesinden duyduğu mutluluğu belirtti. Dediğine göre, tüm yaşamı askerî talimlerle geçmişti ve çoğu Alman gibi, manevralardan, yalandan muharebelerden ve başka düşmancılık oyunlarından yorgun düşmüştü. Ancak ellisine geliyordu, albay olmuştu ve meslek yaşamının gerçek bir tecrübe geçirmeden sona ereceğinden korkuyordu. Ve beklediği şey gerçekleşmişti ve nihayet gerçek bir İngiliz düşmana karşı savaşıyor, gerçek silahları ateşliyordu! Wehrle'nin tarzında hoşa gitmeyen bir şey yoktu; Badenli "*gemütlich*" bir centilmen ve bayağı hoş bir adamdı; aynı zamanda "*Der Tag*"ın heyecanıyla gözleri parlıyordu. Ancak görüşleri, tüm yaşamını bir meslek öğrenmeye vakfetmiş ve sonunda uygulama şansını elde eden bir adamınki kadar basitti. Fakat Alman askerî karakterine ve gerçekte savaşa yol açan güçlere ışık tutuyordu.

Kendimi o denli Alman ülkesinde hissediyordum ki, Albay Wehrle'ye boğazın bu yakasında neden bu kadar az sayıda Türk olduğunu sordum. "Bana bu suali bu öğleden sonra sormayacaksınız," dedi gülerek, "öbür yakaya geçtiğinizde görürsünüz."

Anadolu Hamidiyesi'nin yeri ideal görünüyordu. Denizin tam kenarındadır ve her biri Çanakkale Boğazı'nı tam cepheden gören on toptan oluşmaktadır -veya o sıralar öyleydi. Siper duvarının üstünde yürüdüğümde boğazı tam olarak gördüm ve girişte, yaklaşık yirmi beş kilometre uzaktaki Kum Kale hemen göze çarpıyordu. Hiçbir savaş gemisi topçuların görüş alanına girmeden bu sulara giremezdi. Ancak istihkamın kendisi, benim gibi

profesyonel olmayan birinin gözüyle bile, pek etkileyici değildi. Siper duvarı ve galeriler sadece toprak yığınlarından oluşuyordu ve bugün bile 1837'de Fransız inşaatçıların yaptığı gibi duruyor. Almanların Çanakkale Boğazı savunmalarını baştan aşağı modernize ettiklerine dair genel bir inanç vardır, fakat bu o tarihlerde doğru değildi. Hamidiye Kalesini savunan toplar otuz yıldan eskiydi, tümü 1885 Krupp modeliydi ve bazılarının paslı oluşu yaşlarını belli ediyordu. Bütün menzilleri yaklaşık on dört kilometreyken, karşılarındaki savaş gemilerinin menzili yaklaşık on beş kilometreydi, hatta *Queen Elizabeth*'inki on yediden fazlaydı. Hamidiye için vermiş olduğum rakamlar, diğer faal istihkamlardaki tüm toplar için de hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla menzil avantajı açısından İtilaf filosu kesin üstünlüğe sahipti; tek başına *Queen Elizabeth* bile hemen tümüne bedeldi. İstihkamlarda yeterince mühimmat da yoktu. O sıralarda Avrupa ve Amerika gazeteleri Almanya'dan Çanakkale Boğazı'na Romanya üzerinden trenlerce mermi ve topun geldiğine ilişkin öyküler yayımlıyordu. Bu yolculuk sırasında ve daha sonra öğrendiklerime göre bu bilgiler tamamen uydurmaydı. Edirne'den çok az sayıda "kırmızı kafa" -yani yalnızca çıkartma birlikleriyle dövüşte kullanılabilecek, zırh delmeyen roket- getirilmişti ve ziyaret tarihimde Hamidiye'de yatıyorlardı, fakat sayıları azdı ve gemilerle savaşta işe yaramazdı. Çanakkale Boğazı'ndaki en önemli istihkam orası olduğu için sürekli Hamidiye'yi örnek veriyorum. Bombardıman sırasında başka yerlerle kıyaslandığında İtilaf ateşinin çoğuna hedef olmuştu ve saldıran gemilere verilen zararın en az yüzde altmışından sorumluydu. 18 Mart gününün büyük bombardımanında Fransız savaş gemisi *Bouvet*'yi batıran ve taarruz boyunca diğer pek çok birliği savaş dışı bırakan Hamidiye idi. Tüm subayları Alman'dı ve görev başındaki adamların yüzde seksen beşi *Goeben* ve *Breslau*'ın mürettebatıydı.

Otomobile binerek, *Mesudiye*'nin enkazının yanından geçen askerî yol boyunca Dardanos'a gittik. Hamidiye ne kadar Alman'sa, Dardanos bataryası da o kadar Türk'tü. Dardanos'taki toplar 1905 Krupp modeli olarak Hamidiye'dekilerden biraz daha moderndi. Ayrıca Almanların ziyaret tarihime kadar kurmuş oldukları tek yeni batarya burada bulunuyordu; o sıralar İstanbul

Boğazı'nda dolaşan Alman ve Türk savaş gemilerinden alınmış birkaç toptan oluşuyordu. Teftişimden birkaç gün önce İtilaf filosu Erenköy Koyu'na girmiş ve Dardanos'u amansız bir bombardımana tabi tutmuştu; izlerini her yerde görüyordum. Yaklaşık bir kilometrelik arazi tamamen dövülmüş gibi görünüyordu; Fransa'daki muharebe alanlarında gördüğüm fotoğraflara benziyordu. Garip olan şey, bütün bu cezaya rağmen bataryaların aynen duruyor olmasıydı; rehberlerimin söylediğine göre, tek bir top bile hasar görmemişti.

"Harp bittikten sonra," dedi General Mertens, "burayı büyük bir turist sayfiyesi haline getireceğiz, bir otel inşa edip Amerikalılara hatıra eşyalar satacağız. Onları bulmak için pek fazla kazmamız da icap etmeyecek, zira İngiliz filosu bizim için yapıyor."

Şaka gibi geliyordu insana, ama genel anlamda doğruydu. Bu tabyanın bulunduğu Dardanos, antik dünyanın ünlü kentlerinden biriydi; Homeros'un dönemlerinde Priamos'un prensliğinin bir parçasıydı. Sütun başlıkları ve sütunlardan parçalar ortadaydı. Ve İtilaf filosundan atılan mermiler, binlerce yıldır gömülü duran pek çok kalıntıyı açığa çıkartıyordu. Arkadaşlarımdan biri, belki de Troya döneminde kullanılmış bir su testisi buldu. Modern topların, uzun zamandır kayıp bir uygarlığın kanıtlarının gözler önüne serilmesinde oynadığı rol çarpıcıydı -ancak kalıntılar yüzeye her zaman bozulmamış halde çıkmıyordu ne yazık ki.

Türk paşalar bu Dardanos bataryasının İngiliz gemilerine karşı sergilemiş olduğu mücadeleden son derece gururluydular. Beni, özellikle iyi işler başarmış toplara götürüyor, onları şefkatle okşuyorlardı. Cevat, burayı canla başla savunmuş Türk subayı Hasan Teğmeni çağırdı. Hasan, kehribar siyahı saçlı, siyah gözlü, son derece alçak gönüllü ve bu büyük paşaların arasında gayet mahcup duran minyon bir adamdı. Cevat, Hasan'ın iki yanağını da okşarken bir başka yüksek rütbeli Türk subayı saçlarını okşadı.

"Büyük kahramanlar hep senin gibi adamlar," dedi Cevat Paşa. Hasan'dan taarruzu ve nasıl mukabele edildiğini anlatmasını istedi. Utangaç teğmen, kendisini övgüye boğan üstlerinin takdiri karşısında kekeleyerek öyküsünü anlattı.

Biz bu kahramanın yanından ayrılırken, "orduda seni büyük bir istikbal bekliyor," dedi Cevat Paşa.

Zavallı Hasan'ın "istikbal"i iki gün sonra, İtilaf filosu en büyük taarruzuna kalkıştığında geldi. Mermilerden biri sığınağına düştü ve delikanlı oracıkta öldü. Yine de bataryasını ziyaret ettiğim gün, paşasının övgüsü o güne kadar çektiklerini unutturmuştu.

İtilaf filosunun, büyük miktarda cephane harcamalarına rağmen, bu Dardanos tabyasını vuramamış olmasına çok şaşırmıştım. Elbette önce bu başarısızlığı kötü nişancı olmalarına yordum, fakat Alman rehberlerim, durumun böyle olmadığını söylediler bana. Bütün bunlar, hızla manevra yapan bir savaş gemisinin sabit bir istihkamı vurma konusunda dezavantajlı olduğu gerçeğini bir kez daha kanıtlıyordu. Fakat Dardanos bataryasıyla ilgili bir başka nokta daha vardı. Mihmandarlarım konumuna dikkatimi çektiler; gemileri tam gören, ufuk çizgisinin bir parçası gibi gözüken tepenin tam üstünde yer alıyordu. Dardanos, dolambaçlı bir hendekle bağlantılı, her biri bir topla teçhiz edilmiş beş çelik döner taretten oluşuyordu.

"Burası," dediler, "dünyada isabet ettirilmesi en zor yer. O kadar vazıh ki, kolayca görünüyor, lakin sadece bir hayal gibi."

Mevkiinin optiğini tam olarak anlamıyorum; fakat ufuk çizgisi bir tür serap yaratıyor gibi görünüyor, dolayısıyla tesadüf etmedikçe, o noktadaki herhangi bir şeyi vurmak neredeyse imkansız. Topçu açıkçası mükemmel bir görüşe sahip olabilirdi, ancak mermisi serseri gibi gidecekti. Dardanos'un sicili mükemmeldi fakat oldukça kısa sürmüştü. 18 Mart gününe kadar gemiler yaklaşık 4,000 mermi atmıştı. Bir taret sadece boyasını da çizen bir şarapnelle vurulmuştu, bir diğeri hafifçe eğrilmişti ve bir diğeri de tabanına yakın bir yerden isabet almış ve el büyüklüğünde bir parça kopmuştu. Fakat tek bir top bile hasar almamıştı. Teğmen Hasan da dahil olmak üzere sekiz asker ölmüş ve yaklaşık kırkı yaralanmıştı. Zararın boyutu bu kadardı.

"Dardanos'u koruyan, göz aldanmasıdır," dedi Almanlardan biri.

BÖLÜM XVIII

İTİLAF ARMADASI ZAFERE RAMAK KALA ÇEKİLİYOR

Tekrar otomobile bindik ve kıyı boyunca gittik; bu arada mihmandarım, Çanakkale'den güneye doğru yaklaşık on kilometre uzanan mayın tarlalarına işaret ediyordu. Almanlar ve Türkler bu alana yaklaşık 400 mayın döşemişlerdi. Bana, bu imha makinelerinin önemli bir bölümünü Ruslardan temin etmiş olduklarını büyük bir zevkle aktardılar. Rus destroyerleri, akıntı yönünde yüzüp, görevlerini yerine getireceğini umarak, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişine mayınlar bırakmıştı. Türk ve Alman mayın imha gemileri de her sabah çıkıp, bu mayınları toplamış ve onları Çanakkale Boğazı'na döşemiş.

Erenköy'deki batarya da ağır bombardımana maruz kalmış, fakat çok az hasar görmüştü. Dardanos'un tersine, bir tepenin ardında, görüş alanının tamamen dışında bulunuyordu. Bu noktayı berkitmek için, söylendiğine göre, Türkler boğazın iç bölgelerindeki istihkamları neredeyse tümüyle sökmek zorunda kalmışlar - akarsuyun bu kesimi Çanakkale'den Nara Burnu'na kadar uzanmaktadır. Bu nedenle, Çanakkale Boğazı'nın bu bölümünde şimdi neredeyse hiç tahkimat yoktu. Bu amaçla taşınmış bulunan toplar 1885 model eski stil Krupp parçalarıydı.

Erenköy'ün güneyinde, yola sınır teşkil eden tepelerde, Almanlar bir yenilik yapmışlardı. Bulgar savaşından kalan birkaç Krupp obüsü bulmuşlar ve onları beton temele monte etmişlerdi. Her bataryada bu tabyalardan dört ya da beş tane vardı; yakından baktığımda, görünüşte hiç topu olmayan birkaç sağlam temel tespit ettim. Bu obüslerden birini bir tabyadan diğerine çeken bir

öküz sürüsü gördüğümde küçük dilimi yutacaktım. Sanırım bu iş için kullanılan on altı öküz saymıştım. Bu, öyle görünüyor ki, savunma planının bir parçasıydı. Düşen mermilerden filonun menzili tutturduğu anlaşılır anlaşılmaz, obüs, öküzler yardımıyla bir başka beton tabyaya taşınacaktı.

"Bundan daha iyi bir hilemiz de var," dedi subaylardan biri. Bir çavuşu çağırdılar ve başarısını anlattılar. Bu asker, uzaktan gerçek bir top gibi görünen, fakat yakından baktığımda, bir lağım borusu parçasından ibaret olduğunu gördüğüm bir zamazingonun muhafızıydı. Filodan görünmeyen bir tepenin ardına, bu çavuşun işbirliği yaptığı top bulunuyordu. İkisinin arasında telefon bağlantısı vardı. Ateş emri geldiğinde, obüsten sorumlu topçu topunu ateşlerken, lağım borusundan sorumlu adam birkaç gram barut yakacak ve simsiyah bir duman bulutu salacaktı. Böylelikle gemilerdeki İngilizler ve Fransızlar üstlerine gelen mermilerin duman bulutundan geldiğini varsayacaklar ve tüm dikkatlerini o noktaya odaklayacaklardı. Bu komik topun çevresi, mermi delikleriyle doluydu; bana söylendiğine göre, gerçek top sağlam kalırken, çavuş 500'den fazla atışa maruz kalmıştı.

Erenköy'den Cevat Paşa'nın karargahına döndük ve öğle yemeğimizi orada yedik. Cevat beni gözetleme kulesine götürdü ve işte Ege Denizi bütün güzelliğiyle gözlerimin önündeydi. Çanakkale Boğazı'na girişleri, aralarında uzanan çırpıntılı denizle, bir geçidin muhafızları gibi duran Sedd-ül Bahir ve Kum Kale'yi görebiliyordum. İleride, Britanya ve Fransa komuta gemilerini gördüm ve biraz daha geride arkasında her şeye rağmen hala büyük bir filonun gizlendiğini bildiğim Tenedos adasına bir göz attım. Elbette bu manzara bende bin yıllık tarihî ve efsanevî çağrışımlar yarattı, çünkü dünyada bu kadar şiir ve aşk dolu başka hiçbir yer yoktur. Besbelli ki Türk refakatçim Cevat Paşa, efsunu hissediyordu, çünkü bir teleskop almış ve çıplak arazide, belki on kilometre öteye doğrultmuştu.

"Şu noktaya bakın," dedi, bana bir dürbün uzatarak. "Neresi olduğunu biliyor musunuz?"

Baktım, fakat bu kum şeridini tanıyamadım.

"Bunlar Troya Düzlükleridir," dedi. "Ve orada gördüğünüz, kıvrım kıvrım akan nehre, biz Türkler Menderes deriz, Homeros

Scamander diyor. Arkamızda, sadece birkaç kilometre mesafede, İda Dağı uzanıyor."

Ardından teleskopunu denize çevirdi, İngiliz gemilerinin dolaştığı alanı taradı ve işaret ettiği bir noktaya bakmamı istedi tekrar. Görüş alanımda, devriye nöbetinde yürüyen bir adam gibi dolaşan muhteşem bir İngiliz savaş gemisi vardı.

Cevat Paşa, "işte bu, *Agamemnon*!" dedi.

"Bir mermi sallayayım mı?" diye sordu bana.

"Olur ama, isabet ettirmeyeceğinize söz verirseniz," diye cevap verdim ben de.

Karargahta, Amiral Usedom, General Mertens ve İstanbul'daki Avusturya Ataşemiliteri General Pomiankowsky ile birlikte yemek yedik. Sohbetin ana konusu geleceğe duyulan mutlak güvendi. İstanbul'daki diplomatların ve siyasetçilerin düşünceleri ne olursa olsun, bu adamlar, Türk veya Alman, İtilaf filolarının savunmalarını aşacağına inanmıyorlardı -en azından sohbetlerinde dile getirmiyorlardı. Her şeyden öte, düşmanlarının bir başka taarruzda bulunacaklarını umuyor görünüyorlardı.

Sabırsız bir Alman, o sıralar boğazın girişinde dolaşan, Britanya donanmasının en büyük gemisinden bahisle, "Keşke *Queen Elizabeth*'e bir rast gelebilseydik!"

Rhein şarabı içildikçe, sabırsızlıkları artıyordu.

"Allah'ın belası aptallar keşke karaya bir çıksalar!" dedi biri - tam kelimeleriyle aktarıyorum.

Gerçekten de, Türk ve Alman subayları, kavga için hazır olduklarını dile getirmekte birbirleriyle yarışıyorlardı. Büyük ihtimalle, bana hava atmak için söylenen kuru sıkı laflardı bunlar - çünkü edindiğim bilgilere göre durum hakkında yaptıkları tahminler çok daha kötüydü. Ancak, şimdi, savaşın Alman ve İngiliz donanmalarına boy ölçüşme fırsatı yarattığını ifade ediyorlar ve bundan dolayı Çanakkale Boğazı'ndaki Almanlar bunu şans olarak görüyorlar.

Anadolu yakasındaki önemli yerlerin tümünü ziyaret ettikten sonra öğle yemeğimizi yedik ve Gelibolu yarımadasına doğru gemiyle yola çıktık. Bu yolculuk sırasında feci bir olay yaşayacaktık. Gelibolu kıyısına yaklaşmıştık ki, dümencimize mayın tarlasının yerini bilip bilmediği ve kanaldan geçip geçemeyeceği

soruldu. O "evet" dedi ve ardından doğrudan mayınlara doğru seyretti! Neyse ki diğer adamlar hatayı zamanında fark ettiler ve böylece Kilid-ül-Bahir'e sağ salim vardık. Buradaki bataryalar da diğer yakadakilere benziyor, boğazdaki ana savunmalardan birini oluşturuyordu. Buradaki her şey, meslekten olmayan birinin görebildiği kadarıyla, top parçalarının eski model olması ve cephanenin bol olmaması haricinde, mükemmel haldeydi.

Bataryalarda ağır bir bombardımanın izleri görünüyordu. Hiçbiri tahrip olmamıştı, fakat istihkamların çevresinde mermi delikleri doluydu. Türk ve Alman refakatçileri bu tahribat izlerini ciddiye alıyor ve İtilaf ateşinin isabetliliğine hayranlıklarını dobra dobra dile getiriyorlardı.

"Menzili bile nasıl hesaplıyorlar?" Birbirlerine sordukları soru buydu. Atışları bu denli olağanüstü kılan şey, boğazdaki İtilaf gemilerinden değil, Ege Denizi'nde, Gelibolu yarımadasının diğer yanında konuşlanmış gemilerden yapılmasıydı. Topçular hedeflerini hiç görmemişlerdi, yaklaşık on beş kilometrelik bir mesafeden, yüksek tepeleri aşarak ateş etmek zorunda kalmışlardı ve yine de mermilerinin çoğu Kilid-ül Bahir'deki bataryaları kıl payı ıskalamıştı.

Ben oradayken her taraf sessizdi, çünkü o gün çarpışma devam etmiyordu. Subaylar sırf benim hatırıma top mürettebatlarından birine talim yaptırdı, böylece Türklerin faaliyet halindeyken neler yaptıklarını yakından görme imkanım oldu. Bu topçular o anda muhayyilelerinde menzillerine giren ve tüm toplarını Peygamberin yandaşlarını çevirmiş İngiliz gemilerini canlandırıyorlardı. Borazancı borusunu öttürüyor ve tüm bölük belirtilen yerlere koşuyordu. Bazıları mermi getiriyor, bazıları top kuyruklarını açıyor, bazıları menzili hesaplıyor, bazıları kasnakları geriyor ve bazıları da mermiyi sürüyorlardı. Her şey şevkle ve tez canlılıkla yürütülüyordu; açıkçası Almanlar mükemmel eğiticilerdi, fakat Alman askerî disiplininden fazlası vardı, çünkü adamların yüzünde, Türk askerlerinin moralini sağlam tutan fanatizm ışıldıyordu. Bu topçular o an kafir İngilizlere ateş ettiklerini hayal ediyorlardı ve tatbikat yararlı olmuştu. Bütün bu bağırış çağırış arasında, Müslümanların on üçüncü yüzyılda savaşa giderken bağırdıkları duayı söyleyen liderin sesini duyabildim.

"La İlahe İllallah, Muhammed-ül Resulullâh!"

Bu coşkulu adamlara baktığımda ve yüzlerinde 'gavur'a duydukları kin ve nefreti açıkça gördüğümde, Almanların Türk ve Alman askerleri bir araya getirmemek gerektiğine dair sabah söyledikleri geldi aklıma. Bir araya gelmeleri halinde, eminim ki, en azından burada "Cihat" gerçekleşir ve Türkler, müttefik olduklarına bakmadan, Hıristiyanlara duydukları kini ellerinin altındakilerden çıkartırlar.

O akşam İstanbul'a döndüm ve iki gün sonra, 18 Mart günü, İtilaf filosu en büyük taarruzunu gerçekleştirdi. Bütün dünyanın bildiği gibi, taarruz İtilaf açısından felaketle sonuçlandı. *Bouvet, Ocean* ve *Irresistible* battı ve dört gemi ciddi yara aldı. Dolayısıyla 18 Mart günkü muharebede yer alan on altı gemiden yedisi geçici veya daimi olarak savaş dışı kalmış oldu. Hiç kuşkusuz Almanlar ve Osmanlılar bu zafere çok sevindiler. Polis evleri dolaştı ve bunu kutlamak amacıyla, her ev halkına belirlenen sayıda bayrak asmasını emretti. Osmanlı halkı pek öyle vatansever veya hevesli değildi, dolayısıyla kesin emir almadıkça evlerini bayrakla süslemezdi. İşin doğrusu, ne Almanlar ne de Türkler bu kutlamayı çok ciddi aldılar, çünkü gerçekten bir zafer kazandıklarına pek ikna olmamışlardı. Çoğu, İtilaf filolarının önünde sonunda başarı kazanacaklarına inanıyordu hala. Bütün mesele, Antantın gerektiği kadar gemi feda etmeye hazır olup olmadıkları, diyorlardı. Ne Wangenheim ne Pallavicini, 18 Mart'taki felaketin deniz taarruzunu sona erdireceğine inanıyordu ve günlerce heyecan içinde filonun dönmesini beklediler. Gerginlik 18 Mart yenilgisinin sonra günlerce, haftalarca sürdü. Taarruzun her an tekrar başlayacağını bekliyorduk. Fakat büyük donanma bir daha dönmedi.

Geri gelmeli miydi? İtilaf gemileri İstanbul'u gerçekten işgal edebilir miydi? Bu soruyu sürekli soruyorum kendi kendime. Meslekten olmayan biri olarak benim düşüncem pek önem taşımayabilir, bu yüzden Alman ve Osmanlı general ve amirallerinin düşüncelerini aktardım -Enver dışında hemen tümü, teşebbüsün başarılı olacağına inanıyordu; ben de, Enver'in tutumunu biraz da mezarlıktan geçerken ıslık çalmaya benzetiyorum. Dolayısıyla belirtmem gerekir ki, kendi görüşlerimi değil, o dönemde görev-

li olup da düşüncelerine itimat edilir kişilerin görüşlerini yansıttığım anlaşılmıştır umarım.

Yürük'ün güvertesinde konuşurken Enver "ziyadesiyle top, ziyadesiyle mühimmat"ları olduğunu söylemişti bana. Fakat bu beyan doğru değildi. Haritaya bir göz attığımızda, Türkiye'nin o sıralar Almanya veya Avusturya'dan neden cephane alamadığını görebiliriz. İşin doğrusu, Türkiye, aynen Rusya gibi, müttefiklerinden tamamen tecrit edilmiş durumdaydı. İstanbul'dan Almanya'ya uzanan iki demiryolu hattı vardı. Biri, Bulgaristan ve Sırbistan'dan geçiyordu. Bulgaristan o sıralar bir müttefik değildi; top ve mermilerin geçişine izin vermiş olsa bile, bu hat kullanılamazdı, çünkü Niş'ten Belgrat'a kadar uzanan can alıcı kısmı kontrol altında tutan Sırbistan hala ayaktaydı. Öbür demiryolu hattı Bükreş üzerinden Romanya'dan geçiyordu. Bu yol Sırbistan'dan bağımsızdı ve Romanya Hükümetinin rıza göstermesi halinde Krupps'tan Çanakkale Boğazı'na açık bir yol var demekti. Cephanelerin ancak Romanya Hükümetinin göz yummasıyla gönderilebilir olması, top ve mermilerin o hattan geliyor olduğunu kuşkulu kılıyordu. Fransız ve İngiliz elçiler muhtemel bir tarafsızlık ihlaline karşı hemen her gün Bükreş'e protestolar veriyorlar ve Bükreş de Almanların bu hattı kullandıklarını kesin dille inkar ediyordu. Şimdi biliyoruz ki, Romen Hükümeti bu inkarları yaparken namuslu davranıyormuş. Tüm bu hikayeleri, İtilaf filosunda, erzaklarının tükenmez olduğu kanısını uyandırmak amacıyla bizzat Almanların uydurduğunu düşünmek pek de yanlış olmaz.

Diyelim ki on dokuz sabahı İtilaf kuvvetlerinin dönmüş olduğunu varsayalım. O zaman ne olurdu? Gerçekte istihkamların pek cephanesi kalmamıştı. Britanya filosu 18 öğleden sonrasında kendinden geçtiğinde, müttefikler neredeyse bütün dirençlerini yitirmişlerdi. Associated Press'in tanınmış Amerikalı muhabiri George A. Schreiner'in bu vesileyle Çanakkale Boğazı'nı ziyaret etmesi için izin almıştım. 18 Mart gecesi adı geçen muhabir, boğazdaki en üst rütbeli teknik subay General Mertens'le görüştü. Mertens durumun savunma açısından pek iç açıcı olmadığını kabul etmiş.

"İngilizlerin yarın sabah erkenden avdet etmelerini bekliyo-

ruz," demiş, "ve şayet gelirlerse, birkaç saatten fazla dayanamayız."

General Mertens, mühimmatın neredeyse tükendiğini uzun uzadıya anlatmamış, fakat Schreiner durumu kavramış. Gerçekte, Anadolu yakasındaki en güçlü savunma noktası Hamidiye Kalesinin tamı tamına on yedi zırh delici mermisi kalmışken, Avrupa yakasındaki ana savunma noktası Kilid-ül-Bahir'de sadece on tane vardı.

"Size tavsiyem yarın sabah saat altıda kalkın," demiş General Mertens, "ve Anadolu tepelerine kaçın. Zira biz öyle yapacağız."

Tüm istihkamlardaki askerler, son mermi atılana kadar topların başında durma ve ardından tabyaları terk etme emri almışlardı.

Bu savunmalar bir kez kırıldığında, İtilaf filosunun işi kolaylaşırdı. İlerlemelerine engel olacak tek şey, Erenköy'ün yaklaşık üç kilometre kuzeyinden Kilid-ül-Bahir'e kadar uzanan mayın tarlasıydı. Fakat İtilaf filosunda, birkaç saat içinde bir kanal açabilecek çok sayıda mayın tarayıcı vardı. Çanakkale'nin Kuzeyinde, daha önce dile getirdiğim gibi, birkaç top vardı, fakat hepsi 1878 modeliydi ve modern zırhları delebilecek roketler atmıyordu. Nara Burnu'nun kuzeyinde yalnız iki batarya vardı ve her ikisi de 1835 modeldi! Kısacası, boğazın dış kesimleri susturulduğunda, Alman ve Türk savaş gemileri dışında, İstanbul'a geçişi engelleyecek hiçbir şey kalmıyordu. *Goeben* yegane birinci sınıf muhabere gemisiydi, fakat *Queen Elizabeth*'in karşısında pek fazla dayanamazdı. Doğrusunu söylemek gerekirse, karşı karşıya gelecek filolar arasındaki fark o denli büyüktü ki, çarpışma olup olmayacağı bile kuşkuluydu.

Kısacası İtilaf filosu ayın yirmisi sabahında İstanbul önlerinde olacaktı. Sonra ne olacaktı? Tek başına deniz taarruzunun haklı olup olmadığına dair pek çok tartışma duymuştuk. Enver, benimle sohbetlerinde, İstanbul'a, yeterli kara desteği olmadan, bir filo göndermenin saçma olduğunu sık sık vurgulamış ve Çanakkale Boğazı yolculuğuna karar verildiğinden beri eleştirilerin çoğu bu konuyla ilgili olmuştu. Yine de benim kanaatim odur ki, bu denizden saldırı doğruydu. Bu hükmü o dönemlerde Türkiye'de mevcut bulunan siyasal duruma dayandırıyorum. Olağan şartlar

altında bu gibi bir girişim aptalca olabilirdi, ancak o sıralar İstanbul'daki siyasal şartlar olağandışıydı. Bir kere Türkiye'de güvenilir bir hükümet yoktu. Merkezi Hükümeti, üye sayısı kırkı geçmeyen, liderliğini Talat, Enver ve Cemal'in yaptığı siyasal bir komite denetliyordu, fakat imparatorluk çapındaki otoritesi son derece zayıftı. İşin doğrusu, tüm Osmanlı devleti, 1915 Mart'ının on sekizinde, yani İtilaf filosunun taarruzdan vazgeçtiği gün, dağılmanın eşiğindeydi. Türkiye'nin her yerinde, her an çöküş bekleyen ve miras pay alma fırsatını kollayan hırslı yöneticiler ortaya çıkmıştı. Daha önce aktardığım gibi, Cemal Suriye'de bağımsız bir hükümet örgütlemişti bile. İzmir'de, Vali Rahmi, başkentteki otoritelere kulak asmıyordu. Edirne'de, zamanın en cesur Türklerinden biri olan Hacı Adil, kendi hükümetini kurabileceğine inandırılmıştı. Arabistan zaten neredeyse bağımsız bir ulus haline gelmişti. Tebaalar arasında ayaklanma isteği hızla yayılıyordu. Rumlar ve Ermeniler de İtilafın elini güçlendirme fırsatını memnuniyetle karşılayacaklardı. Mevcut malî ve sınaî şartlar ihtilali kaçınılmaz kılıyor gibiydi. Çoğu çiftçi greve gidiyordu; tohumları yoktu ve Hükümetten sadaka gibi tohum almayı kabul etmeyeceklerdi çünkü, dediklerine göre, mahsullerinin toplanma zamanı geldiğinde ordu mahsule el koyuyordu. İstanbul'a gelince, oradaki halk ve Türklerin arasında, İtilaf filosunun varışına karşı koymayı pek düşünmeyen bazı unsurların memnuniyet duydukları söylenebilir. Bizzat Türkler bile İngilizlerin ve Fransızların kenti alması için dua ediyorlardı çünkü baş belası çetelerden, nefret ettikleri Almanlardan kurtulacaklardı, barışa kavuşacaklardı ve sefaletleri son bulacaktı.

Hiç kimse bu durumu Talat'tan daha iyi anlamıyordu. İtilaf filosunun kentin önünde gözükmesi durumunda, kısa sürede geri çekileceğine pek ihtimal vermiyordu. Türk liderler, neredeyse Türkiye'nin savaş ilanından beri Belçika ortaelçiliğinde yatmakta olan Minerva otomobiline kıskanç gözlerle bakıyorlardı son birkaç aydır. Sonunda Talat göz diktiği bu otomobile el koydu. Bir başka yerden de, bagajında stepne lastikleri, benzini ve uzun bir yolculuğa gerekli başka parçalar bulunan bir başka otomobil edinmişti. Bu otomobilin, bir tür "ana gemi" olarak çok daha gösterişli Minerva'ya eşlik etmesi planlanıyordu. Talat bu oto-

mobilleri şoförleri her an hazır bir biçimde kentin Anadolu yakasında tutuyordu. Her an Anadolu'nun içlerine kaçacak biçimde her şey hazırdı.

Fakat büyük İtilaf donanması taarruz için hiç dönmedi.

Bu ciddi yenilgiden yaklaşık bir hafta sonra, Alman Büyükelçiliğine uğradım. Wangenheim'ın, kendisiyle karşılaşmamı istediği seçkin bir ziyaretçisi vardı. Özel odasına girdim, vali olarak görev yapmış olduğu Belçika'dan henüz dönmüş bulunan Von der Goltz Paşa oradaydı. Goltz'la bu şekilde gayriresmi biçimde karşılaştığımda, kişiliğini o sıralar Belçika'dan gelen hikayelerle bağdaştırmakta zorluk çektiğimi itiraf etmeliyim. O sabah bu uysal, gözlüklü adam fazlasıyla sessiz ve sakin görünüyordu. Ne de yaşını gösteriyordu -o sıralar yetmiş dördüne gelmişti; saçında birkaç tel beyaz vardı ve yüzü neredeyse hiç kırışmamıştı. Altmış beşten fazla göstermediğine yemin edebilirdim. Yüksek makamlardaki Almanların takındıkları ciddiyet ve can sıkıcılık ve aksilik onda yoktu. Sesi derinden geliyordu ve müzikaldi, davranışları sıcak ve içtendi. Bedenindeki tek gösterişli şey üniformasıydı; bir mareşal gibi giyiniyordu, göğsünde madalyalar ve altın kordon parıldıyordu. Von der Goltz, Padişahla yaptığı bir görüşmeden yeni döndüğünü söyleyerek üstündeki tören giysisini açıklamaya çalıştı. İstanbul'a majestelerine Kayserden bir madalyon getirmek amacıyla gelmişti ve bu kez de Padişahın benzer bir nişanının yanında 10,000 imparatorluk sigarasını Kaysere götürmek üzere Berlin'e gidiyordu.

Üçümüz kahve içerek, Alman keki yiyerek ve Alman sigarası tüttürerek epeyi oturduk. Ben fazla konuşmadım, fakat Von der Goltz ile Wangenheim'ın konuşmaları Alman kafası hakkında ve özellikle de Alman askerî raporlarının doğruluğu hakkında çok öğretici oldu. Britanya Hükümetinin, üç geminin battığına ve dördünün de ağır hasar gördüğüne dair resmi bir rapor düzenleyecek olması onları hayli şaşırtmıştı. Bu duyuruda İngilizlerin kamuoyuna en kötüsünü söyleme alışkanlıklarının bir yansımasını görüyordum, ki biz Amerikalılar da savaş zamanlarında bunun en iyisi olduğuna inanırız. Fakat böylesi net ifadeler bu akıllı ve vakur Tötonların kafalarını karıştırıyordu. İngilizler, gerçeği bu

kadar açık anlatırken daha başka amaç güdüyor olmalılardı; acaba amaçları neydi?

"*Es ist ausseorordentlich!*" (Fevkalade) dedi Von der Goltz, Britanya'nın yenilgiyi duyuruş biçimine işaret ederek.

Wangenheim da aynı şaşkın ifadeyle, "*es ist unerhört!*" (hiç işitilmemiş bir şey) diye cevap verdi.

Bu kıdemli diplomatların biri bırakıp diğeri bir şey söylüyordu ve sonunda stratejik açıdan kendilerini rahatlatan bir karara vardılar. Britanya'nın, başarılı olurlarsa İstanbul'u Rusya'ya devretmek zorunda kalacaklarından dolayı, bu taarruz için pek hevesli olmadıklarına hükmettiler -Britanya gerçekten de bunu yapmak istemiyordu. Kayıplarını yayınlayan Britanya, Rusya'ya işin tehlikesini göstermiş oluyordu; gerçekten de girişimin imkansız olduğunu sergilemişti. Bu kayıplardan sonra artık Britanya, Rusya'nın, bu büyük savaş ödülünü elde etmek için ciddi bir girişimde bulunduklarını ve daha fazla fedakarlık yapılmasında ısrar etmemesini beklediklerini anlayacağını düşünüyordu.

Savaşın bu bölümünün devamı 1915-16 kışında geldi. Bu kez Bulgaristan Merkez Güçlere katılmış, Sırbistan ezilmiş ve Almanlar İstanbul'dan Avusturya ve Almanya'ya kesintisiz bir demiryolu hattı elde etmişti. Çanakkale Boğazı'na yönlendirilen devasa Krupp topları bu hat üzerinden gelmeye başladı. En son model on altı büyük batarya, Sedd-ül-Bahir'i tam olarak kontrol edecek şekilde, girişin yakınlarına yerleştirildi. Almanlar Türklere, çoğu bu vazgeçilmez anayolun savunulması için harcanmak üzere 500,000,000 Mark verdiler. Mart 1915'de geçtiğim zayıf tahkimli boğaz şimdi Heligoland gibi zaptedilemez bir şekilde tahkim edilmiş durumdadır. Bugün dünyanın tüm filoları bile gelse Çanakkale Boğazı'nı geçmek pek mümkün değildir.

BÖLÜM XIX

ÜÇ BİN SİVİL İÇİN VERİLEN KAVGA

1915 Mayıs ayının sonlarına doğru Enver yaverini bir mesajla birlikte Amerikan Büyükelçiliğine gönderdi; mesajı Fransız ve İngiliz hükümetlerine iletmemi istiyordu. Bu ziyaretten yaklaşık bir hafta önce İtilaf devletleri Gelibolu yarımadasına çıkmışlardı. Yapacakları bir deniz taarruzunun savunmaları imha edemediğini ve İstanbul'a yol açamadığını açıkça görmüşler ve şimdi savaş gemilerinin toplarıyla desteklenmek kaydıyla, büyük birlikler gönderme yolunda alternatif plan geliştirmişlerdi. Yarımadanın burnuna hali hazırda binlerce Avustralyalı ve Yeni Zelandalı yerleşmişti ve İstanbul'u kaplayan telaş, iki ay önce filonun görünmesi üzerine duyulan telaş kadar büyüktü.

Enver, İtilaf gemilerinin bombardımanı pervasızca sürdürmekte olduğunu ve bombardımanların yalnızca tahkim edilmiş yerlere yönelmesi gerektiği biçimindeki uluslararası kuralları ihlal ettiğini söyledi bana; dediğine göre, İngiliz ve Fransız mermileri her yere düşüyor, korunmasız Müslüman köylerini yok ediyor ve binlerce masum sivili öldürüyormuş. Enver benden İtilaf hükümetlerine bu tür eylemlerin derhal durdurulması gerektiğini iletmemi istiyordu. O dönemlerde İstanbul'da yaşayan tüm İngiliz ve Fransız vatandaşlarını toplamaya, onları Gelibolu yarımadasına sevk etmeye ve hepsini Müslüman köy ve kasabalarına dağıtmaya karar vermişti. Böylece İtilaf filoları yalnızca barışçıl ve korunmasız Müslümanları değil, aynı zamanda kendi vatandaşlarını bombalamış olacaktı. Enver, İngiliz ve Fransız hükümetlerine Amerikan Büyükelçisi tarafından bildirilecek olan bu tehdidin söz konusu "mezalim"lerin kısa sürede sona erdirilme-

sini sağlayacağını düşünüyordu. Bilgiyi Londra ve Paris'e iletmek için birkaç gün süre verdi bana.

O tarihlerde İstanbul'da yaklaşık 3,000 İngiliz ve Fransız yaşıyordu. Büyük çoğunluğu Levanten olarak bilinen sınıfa aitti; hemen tümü Türkiye'de doğmuştu ve aileleri iki ya da daha fazla nesildir orada oturuyordu. Soylarının ait olduğu ulusla yegane bağlantıları Avrupa vatandaşı olmalarıydı. Türkiye'nin büyük kentlerinde, ırk ve uyruk olarak İngiliz olan, fakat normalde Levanten dili Fransızca'yı, İngilizce'yi hiç bilmeyen kadın ve erkeklere sık sık rastlarız. Büyük çoğunluğu Britanya'ya ve başka bir Avrupa ülkesine ayak bile basmamıştır; tek yuvaları olmuştur, o da Osmanlı ülkesidir. Levantenin genelde asıl ulusunun vatandaşlığını koruyor olması, Türklerin kin ve nefretini artırmaktadır. O sıralar İstanbul'da, bu Levantenlerin yanı sıra, çok sayıda İngiliz ve Fransız da yaşıyordu; öğretmen, misyoner, işadamı ve tüccardılar. Şimdi Osmanlı Hükümeti, Büyük Britanya ve Fransa ile ister doğrudan ister uzaktan bağlantısı olan bütün bu insanları toplamayı ve onları İtilaf filosuna hedef olarak Gelibolu yarımadasına yerleştirmeyi amaçlıyordu.

Bu ürkütücü bilgiyi aldığımda aklıma gelen ilk soru, savaş gemilerinin gerçekten savunmasız köyleri bombalayıp bombalamadığı oldu. Eğer asker olmayan erkekleri, kadın ve çocukları bu kadar pervasızca öldürüyorlarsa, Enver'in önerdiği bu misillemenin bir nebze de olsa haklılık payı olabilirdi. Ancak, İngilizlerin ve Fransızların böyle bir barbarlığa başvurabileceklerine inanmıyordum. Türk subaylarından bu gibi pek çok şikayet almıştım, ancak tahkik ettikten sonra bunların gerçek olmadığını anladım. Kısa bir süre önce, Sıhhiyenin Şefi Süleyman Numan'ın asistanı Dr. Meyer bana Britanya Filosunun bir Türk hastanesini bombaladığını ve 1,000 yaralıyı öldürdüğünü bildirmişti. Konuyu incelediğimde, binanın gerçekten bombalandığını, hafif hasar aldığını ve sadece bir kişinin öldüğünü tespit ettim. Şimdi İtilafın barbarlığına ilişkin bu son dedikodunun aynı şekilde palavra olabileceğinden şüpheleniyordum elbette. Gerçekten de durumun böyle olduğunu kısa süre içinde keşfedecektim. İtilaf filosu Müslüman köylerine hiç bomba atmadı. Britanya savaş gemileri, Ege Denizi'nde, yarımadanın batı tarafındaki Saros Körfezinde

konuşlanmıştı ve bu avantajlı noktadan Gelibolu kentini topa tutuyordu. Şu anda yerleşim yerlerine dönük tek "bombardıman" bu kentle sınırlıydı. Britanya donanması bunu yaparken uygar savaş kurallarını ihlal etmiyordu, çünkü sivil halk Gelibolu'dan uzun zaman önce tahliye edilmiş ve Türkler evlerden bazılarını askerî karargah haline getirmişlerdi; işte İtilaf taarruzunun hedefi buralardı. Ben askerî bir karargaha saldırıyı yasaklayan bir savaş kuralını hiç duymadım. Erkek, kadın ve çocuk, sivillerin öldürüldüğü hikayelerinin büyük bir abartı olduğu anlaşılıyordu; hemen tüm sivil halk uzun zaman önce tahliye edildiğinden dolayı, bombardımanın yol açtığı zayiat imparatorluk silahlı kuvvetlerine aitti.

Şimdi İstanbul'un önde gelen Fransız vatandaşlarından sayılan Ernest Weyl ve Elçilik Konsilyesi Hoffman Philip ile konuyu kısa bir süre görüştüm ve derhal Babıali'ye gitmeye ve Enver'i protesto etmeye karar verdim.

Ben gittiğim sırada Bakanlar Kurulu toplantıdaydı, fakat Enver dışarı çıktı. Her zamankinden farklı olarak pek duygularını gizler gibi değildi. Britanya filosunun saldırısını aktarırken son derece sinirlendi; yakından tanıdığım o soğukkanlı Enver gitmişti.

"Korkak İngilizler!" diye bağırdı. "Uzun zaman Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye çalıştılar, lakin onlara fazla geldik! Gel gör ki nasıl intikam alıyorlar. Gemileri toplarımızın menzili dışına kaçtı ve küçük köylerimizdeki tepeleri dövüyor, masum insanlarımızı öldürüyor ve hastanelerimizi bombalıyorlar. Bunu yapmalarına müsaade edeceğimizi mi zannediyorsun? Başka ne yapabiliriz? Toplarımız tepeleri aşmıyor, muharebede göğüs göğse gelemiyoruz. Gelebilsek, bir ay önce boğazda yaptığımız gibi püskürtürdük onları. Onların yaptığı gibi tahkim edilmemiş köylerini bombalamak için İngiltere'ye gönderecek filomuz yok ki. Bu münasebetle bulabildiğim cümle İngiliz ve Fransızları Gelibolu'ya nakletmeye karar verdim. Bizimkilerin yanında kendi insanlarını da öldürsünler."

Durum dediği gibi olsaydı kızmakta haklı olduğunu söyledim kendisine. Fakat yanılıyordu ve İtilaf devletlerini işlemedikleri suçlardan suçladığına dikkatini çektim.

"Bugüne kadar düşündüğün en barbarca şey bu," dedim. "Gelibolu askerî bir karargah, İngiltere oraya taarruz etmekte haklı."

Fakat Enver söylediklerimi ciddiye bile almadı. Onun misilleme yapmaya kendi vatandaşlarını korumak için değil, o ve arkadaşlarının öfkelerine hakim olamadıkları için karar verdiğini anladım. Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların başarılı bir çıkartma yapmaları, en acımasız içgüdülerini ortaya çıkartmıştı. Enver konuşmamızda bu çıkartmadan söz etti; pek ciddiye almadığını ve Fransızları ve İngilizleri kısa zamanda denize dökeceklerini söylese bile, bunun kendisini oldukça kaygılandırdığını görebiliyordum. Daha önce söylediğim gibi, bu tiplerin psikolojisi basittir; Britanya'nın Gelibolu çıkartmasına elinin altındaki yüzlerce çaresiz İngiliz'i öldürerek karşılık vermeyi mantıklı bir şeymiş gibi görür. Bu görüşmenin sonucunda sadece birkaç taviz kopartabildim. Enver sevki Perşembe gününe kadar ertelemeyi kabul etti; o gün günlerden Salı idi. Ayrıca kadın ve çocukları emrin dışında tutmaya ve Amerikan kurumlarıyla ilişkisi olan İngiliz ve Fransızları hariç tutmaya razı oldu.

Son sözü "kalanların cümlesi gidecek" oldu. "İlaveten," diye devam etti, "Marmara'daki düşman denizatlılarının Çanakkale Boğazı'na yaptığımız nakliyatları torpillemesine de müsaade etmeyeceğiz. Sonraları, kendi neferlerimizi himaye etmek için, sevk ettiğimiz gemilere de birkaç İngiliz ve Fransız koyacağız."

Elçiliğe döndüğümde, tasarlanan sevkıyat haberlerinin yayımlanmış olduğunu öğrendim. Duyguları pek değişmeyen kentte, Ortaya çıkan şaşkınlık ve umutsuzluk had safhadaydı. Avrupalılar, uzun yıllardır Levant'ta (ç.n. Akdeniz'in doğusundaki ülkeler) yaşamanın sonucunda, başta korku ve dehşet hassasiyetleri olmak üzere, oranın duygularını benimsemiş görünürler ve şimdi de elçilikleri artık onları koruyamayacak olduğundan, korkuları artmıştı. Cinnetin eşiğine gelmiş insanlar Elçiliğe akmaya başladılar. Feryat ve figanlarından, hemen oracıkta alınıp, vurulacaklarını ve kurtulma ihtimallerinin pek olmadığını sanırdı insan. Sürekli olarak ferdi muafiyet sağlamam gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Bir tanesi, ailesi kendisine muhtaç olduğundan dolayı gidemezdi; bir diğerinin hasta çocuğu vardı; öbürünün bizzat kendisi

hastaydı. Bekleme odam, çocukları için muafiyet sağlamamı rica eden, çılgına dönmüş annelerle ve kocalarına özel muamele için yalvaran kadınlarla doluydu. Hiç mümkün olmayan önerilerde bulunuyorlardı: protesto için büyükelçilikten istifa etmeliymişim; hatta Türkiye'yi Birleşik Devletler'in savaşa girmesiyle tehdit etmeliymişim! Saatlerini hikayelerini dinleyerek ve onları teselli ederek geçiren karım bunalmaya başlamıştı. Bu heyecanlı kalabalık içinde durumu cesaretle karşılayan pek çok kişi vardı.

Enver'le konuşmamdan bir gün sonra Polis Şefi Bedri kurbanlardan bazılarını tutuklamaya başladı.

Ertesi sabah ziyaretçilerimden biri her zamanki gibi öneriye benzer bir şey yaptı. Ziyaretçim bir Alman'dı. Türkiye'nin planlarını gerçekleştirmeleri durumunda Almanya'nın büyük oranda itibar kaybedeceğini söyledi bana; dünya tüm planı Almanların yapmadığına pek inanmayacaktı. Alman ve Avusturya büyükelçilerini çağırmamı söyledi; onların, makul bir hareket için yapacağım ricaları destekleyeceklerinden emindi. Daha önce Wangenheim'a yabancılar adına birkaç kez ricada bulunup, sonuç alamadığımdan, bu durumda işbirliğini istememin pek anlamı olacağını sanmıyordum. Dahası masum insanları savaşta koruyucu kalkan olarak kullanma planı o kadar bildik bir Alman hilesiydi ki, Türkleri Alman Kurmayının kışkırtmadığına pek emin değildim. Ancak Alman ziyaretçimin tavsiyesine uymaya ve Wangenheim'ın yardımını istemeye karar verdim. Bunu boş bir umut olarak gördüğümü itiraf etmeliyim, fakat yardım için Wangenheim'a bir şans vermenin adilane olacağını düşündüm.

Akşam saat on gibi kendisini çağırdım ve saat on bire kadar onunla oturdum. Bu bir saatin büyük bölümünü bu masum insanların durumuyla ilgilenmesini sağlamak için harcadım, ancak nafileydi. Wangenheim bana yardımcı olmayacağını açık seçik söyledi. "Türkler Gelibolu'da bir temerküz kampı kurmakta haklılar" dedi, "Üstüne üstlük gemilerine sivil İngiliz ve Fransızları koymaları da normal; böylelikle taarruza mani olabilecekler." Ben konuyu tartışmak için tekrar tekrar girişimde bulundukça, Wangenheim konuşmayı ustalıkla başka konulara çekiyordu. Bu konuşmayla ilgili tuttuğum kayıtlara göre, Alman Büyükelçisi

asıl görüşmek istediğim konu dışında hemen her şeyi konuşmuştu.

"Türklerin bu hareketi Almanya'ya ziyan verecek--" diye lafa girdim.

"Gaba Tepe'deki İngiliz askerlerinin yiyecek ve içecekten mahrum olduklarını biliyor musunuz?" diye cevapladı. "Bir kuyuyu ele geçirmek için taarruz başlattılar ve geri püskürtüldüler. Askerlerinin ricatına mani olmak için gemilerini uzağa götürdüler---"

"Lakin şu Gelibolu meselesi.." diye sözünü kestim.

"İstanbul'daki Almanlar bile Almanya'nın bunu durdurması lazım demişlerdi--"

Wangenheim, "İtilaf devletleri yarımadaya 45,000 adam çıkarttı" diye cevap verdi "ve bunların 10,000'i öldürüldü. Birkaç gün içinde taarruza geçecek ve hepsini imha edeceğiz."

Konuya bir başka açıdan yaklaşmaya çalıştığımda, bu usta diplomat Romanya'yı ve o ülke üzerinden mühimmat elde etmenin mümkün olup olmadığını tartışmaya başlıyordu.

"Katibiniz Bryan," dedi, "Amerika'nın mühimmat satmayı reddetmesinin tarafsızlığına halel getireceğini söylemişti. Bu sebeple biz de Romenlerle aynı şeyi yapıyoruz; şayet mühimmat satmamak taraf tutmaksa, onu nakletmeyi reddetmek de taraf tutmaktır!"

Bu argümanın gülünç yönleri Wangenheim'ın hoşuna gitmişti, fakat 2,000-3,000 masum canı tartışmak için orada olduğumu hatırlattım kendisine. Tekrar bu konuya döndüğümde, Wangenheim, Almanya'nın şimdi Birleşik Devletler'i barışçı olarak göremeyeceğini söyledi, çünkü Antanta çok dostça davranıyorduk. Karpatlar'daki son Alman başarılarının tüm ayrıntılarını ve İtalya'nın durumuna ilişkin en son haberleri aktarmakta ısrar ediyordu.

"Biz müttefikimiz için İtalya'dan daha iyi dövüşürüz," dedi.

Başka zaman olsa bütün bunlar beni güldürürdü, fakat şimdi değil. Wangenheim'ın tasarlanan sevki tartışmak istemediği, daha fazla sıkıştırırsam Türklerin haklı olduğunu söyleyeceği belliydi. Gelibolu'da bir "temerküz kampı" kurulmasının planlandığını söylemesi tutumunu açık ediyordu. O güne kadar Türkler

herhangi bir yerde yabancıları için toplama kampı kurmamışlardı. Onlara bütün ciddiyetimle bu gibi kamplar kurmamalarını tavsiye etmiştim. Öte yandan Almanlar Türkiye'nin "çok yumuşak" olduğundan şikayet ediyor ve iç bölgelerde bu tür kamplar kurmalarında ısrar ediyorlardı. Wangenheim'ın "Gelibolu'daki temerküz kampı" ifadesi, Alman bakış açısının sonunda üstün geldiğini ve benim yabancılar adına verdiğim mücadeleyi kaybettiğimi gösteriyordu. Bir enterne kampı en uygun şartlar altında bile ıstırap verici bir yerdir, öyleyse bir Alman ya da Osmanlı'dan başka kim, savaş alanının ortasında bir toplama kampı kurmayı düşünebilirdi? Varsayalım ki İngilizler ve Fransızlar yabancılarının hepsini bir araya topladılar, onları cepheye sürdüler ve iki ordunun ateşi altında, İnsansız Ülke'deki bir kampa yerleştirdiler. İşte Türklerin ve Almanların İstanbul'da yaşayan yabancılar için tasarladıkları "temerküz kampı" böyle bir şeydi -Wangenheim'la yaptığım konuşmanın sonunda, planın sahiplerinin Almanlar olduğuna dair hiç kuşkum kalmadı. Çanakkale Boğazı'na karadan taarruzun başarılı olacağından korkuyorlardı, tıpkı denizden taarruzun başarılı olacağından korktukları gibi; bunu engellemek için, binlerce sivilin yaşamı bile dahil olmak üzere, her türlü silahı kullanmaya hazırdılar.

Wangenheim'la görüşmemden hiçbir sonuç elde edememiş, desteğini alamamıştım, fakat bu girişimin yenilgiyle sonuçlanacağına inancım pekişmişti. Birliğe Avusturya Büyükelçisi Pallavicini'yi de çağırdım. Pallavicini sevkıyatı insanlık dışı bulduğunu beyan etti hemen.

"Meseleyi Sadrazamla teati edeceğim," dedi, "bakalım durdurabilecek miyim?"

"Ama biliyorsun ki, hiç faydası olmaz" dedim. "Sadrazamın salahiyeti yok; o sadece bir kukla. Bunu tek bir adam durdurabilir, o da Enver."

Pallavicini Wangenheim'dan çok daha duyarlı ve vicdanlıydı ve bu suçu önleme çabasında samimi olduğundan hiç kuşkum yoktu. Fakat eski Avusturya ekolüne ait bir diplomattı. Gözünde diplomatik etiketten önemli bir şey yoktu. Dürüstlük gereği, İmparatorunun temsilcisi olarak tüm görüşmelerini o sıralar Hariciye Nazırı da olan Sadrazamla yapması gerekiyordu. Talat ve En-

ver'le asla devlet meselelerini tartışmıyordu -aslında, Türkiye'nin gerçek yöneticileri olan bu adamlarla resmi ilişkisi sınırlıydı. Ve şimdi 3,000 canın korunması, Pallavicini'nin gözünde, geleneksel diplomatik ilişkileri göz ardı etmesini gerektiren bir şey değildi.

"Kaidelere riayet etmeliyim," diyordu. Ve bütün iyi niyetiyle, Said Halim'le konuştu. Bu temayülü izleyen Wangenheim da Sadrazamla konuştu. Ancak Wangenheim'ın protestosu yalnızca resmi kayıtlarda kaldı.

"Bazı insanları kandırabilirsiniz," diyordu Alman elçisi, "ama bu meseleyi Sadrazamla konuşmanın duvarla konuşmaktan farklı olmadığını hepimiz biliyoruz."

Ancak diplomatik heyet içinde tehdit altındaki yabancılar adına bütün kalbiyle çabalayan biri vardı: Bulgar Ortaelçisi Koloucheff. Bu Türk-Alman planını duyar duymaz, yardım teklif etmek için bana geldi. Sadrazama protesto çekmekle zaman kaybetmek istemiyordu, derhal otoritenin kaynağına, bizzat Enver'e gitme niyetindeydi. Koloucheff o sıralar son derece önemli bir adamdı, çünkü Bulgaristan henüz tarafsızdı ve her iki taraf da desteğini almaya çalışıyordu.

Bu arada Bedri ve dalkavukları talihsiz İngiliz ve Fransızlardan bazılarını tutuklamakla meşguldü. Sevkıyatın Perşembe sabahı gerçekleşmesi planlanmıştı. Çarşamba günü, korku kontrolden çıkmaya başladı. Sanki İstanbul'daki bütün yabancılar Amerikan Elçiliğinde toplanmış gibiydi. Binanın önü ve yanı ağlayan kadınlarla, bitkin düşmüş adamlarla doluydu; üç yüzü aşkın insan ofisime gelmiş, hepimizi esir almıştı. Çoğunun, kaderlerinin benim elimde olduğunu düşündüğü açıktı; bazıları, o ruh hali içinde beni bile suçluyor, elimden gelen her şeyi yapmadığımı ileri sürüyorlardı. Ofisimden ne zaman çıkıp da salona geçsem, gözleri korku dolu, perişan anneler ve eşler etrafımı sarıyorlardı. Sinirler laçka olmuştu; telefonu kaptığım gibi Enver'i aradım ve bir görüşme istedim.

Perşembe günü beni kabul etmekten mutlu olacağını söyledi. Ancak o gün mahkumlar zaten Gelibolu'ya yola çıkmış olacaklardı.

"Hayır" dedim, "bu öğleden sonra görüşmeliyiz."

Enver türlü bahaneler saydı; meşgulmüş, bütün gün randevuları varmış, falan filan.

"Zannederim beni İngiliz ve Fransızlar hakkında görmek istiyorsunuz," dedi. "Şayet öyleyse, şimdiden bunun bir faydası olmadığını söyleyebilirim. Kararımızı verdik. Polise bu gece hepsinin toplanması ve yarın sabah gemiye bindirilmesi için emir verildi bile."

Ben hala o öğleden sonra kendisini görmem gerektiğinde ısrar ediyordum, o da görüşmeden kurtulmaya çalışıyordu.

"Hiç vaktim yok," dedi. "Saat dörtte Heyet-i Vükela toplanıyor ve bu seferki toplantı çok mühim. Katılmazsam olmaz."

Elçiliği dolduran yüzlerce kadını düşünerek, o güne kadar görülmemiş bir şeye karar verdim.

"Mülakattan vazgeçmeyeceğim," diye cevapladım. "Saat dörtte heyet salonuna geleceğim. Şayet beni kabul etmeyi reddederseniz, salona girmeye ve meseleyi Heyetle müzakere etmeye ısrar edeceğim. Heyetin Amerikan Sefirini kabul edip etmeyeceğini öğrenmeyi çok istiyorum."

Enver'in yutkunduğunu duyar gibi oldum.

"Saat 3:30'da Babıali benimle buluşabilirseniz," dedikten sonra bir süre bekledi ve "sizinle konuşacağım" diye ekledi.

Babıali'ye vardığımda, Bulgar Ortaelçisinin saatlerdir Enver'le toplantıda olduğunu söylediler. Beklemek istiyordum, çünkü iki adamın neyi tartıştıklarını biliyordum. Biraz sonra Kolouchеff çıkageldi; yüzü sapsarıydı, sinirliydi; neler yaşadığını açıkça belli ediyordu.

"Durum tamamen ümitsiz," dedi bana. "Enver'e hiçbir şey tesir etmiyor; kesin kararlı. Size iyi şanslar dilemeyeceğim, zira hiç şansınız yok."

Enver'le yaptığım görüşme o zamana kadar yaptığım en önemli görüşmeydi. Bir saate yakın süre yabancıların kaderini tartıştık. Enver en kibar hallerinden birini takınmıştı, fakat son derece sertti. Ben lafa girmeden önce konuşmanın boşuna olacağını söyledi; ona göre bu mesele bitmişti. Fakat ben, Türkiye'nin yabancılara yönelik tutumunun bütün dünyada nasıl yankı bulacağını anlatmakta ısrarlıydım. "Bu mevzudaki siciliniz sair muharip memleketlerden daha iyi," dedim. "Ecnebileri temerküz

kamplarına koymadınız, burada kalmalarına ve evvelden olduğu gibi işlerine devam etmelerine müsaade ettiniz. Bunu aksi istikametteki tazyiklere rağmen yaptınız. Şimdi böyle bir hayati hatayla bu iyi intibaı niye mahvediyorsunuz?"

Fakat Enver, İtilaf filolarının muhkem olmayan kasabaları bombaladığında, kadın, çocuk ve yaralı erkekleri öldürdüğünde ısrar ediyordu.

"Sizin vasıtanızla, bunu yapmamaları yolunda onları ikaz etmiştik," dedi, "lakin durmadılar."

Bu bilgi kesinlikle doğru değildi, fakat yanlış düşündüğüne Enver'i inandıramadım. Bugüne kadar yaptıklarımdan dolayı minnettarlığını ifade etti ve tavsiyeme uyamadığı için üzüntülü olduğunu söyledi. Ben de yabancıların, İngiliz ve Fransızların çıkarlarını gözetmekten vazgeçme tehdidinde bulunmamı önerdiklerini söyledim.

"Bizi hiçbir şey bu kadar memnun etmez," dedi hemen. "Aramızdaki tek müşkülat buraya gelmeniz ve İngiliz ve Fransız meselesiyle canımızı sıkmanız."

Şimdiye dek onları sıkıntıya sokacak tavsiyelerde hiç bulundum mu diye sordum. Nazikçe, önerilerimi dinlemekle bir hataya henüz düşmediklerini söyledi.

"Pekala öyleyse, bu sefer de tavsiyemi dinleyin," diye cevapladım. "Hata yapmadığınızı bilahare anlayacaksınız. Size, heyeti vükelanızın bu adımla korkunç bir hata yaptığı kanaatinde olduğumu söylüyorum."

Enver, "ancak icap eden emirleri verdim bile," dedi. "Artık geri alamam. Alırsam, seyfiye üzerindeki nüfuzumu kaybederim. Emri bir kere verdikten sonra değiştiremem. Karım, hizmetçilerini askerlik hizmetinden muaf tutmamı istedi, onu bile reddettim. Sadrazam, katibi için muafiyet istedi, reddettim, zira emir verdim bir kere. Emirleri asla geri almam; bu hadisede de almayacağım. Hem emrin ifa edilebileceği hem de himayenizdekileri koruyacak bir yol gösterebilirseniz, memnuniyetle dinlerim."

Türklerin en belirgin huylarından birini daha keşfetmiştim: uzlaşmaya ve pazarlık yapmaya düşkünlükleri. Enver'in öneri isteği bana bu çerçevede hareket etme fırsatı veriyordu.

"Tamam," dedim. "Ne yapabileceğimi düşünüyorum. Emirle-

rinizi, Fransız ve İngiliz mukimlerin *cümlesini* sevk etmeden de ifa edebileceğinizi zannediyorum. Şayet sadece birkaçını gönderirseniz, puan kazanırsınız. Böylece orduda disiplini hala idame ettirebilirsiniz ve birkaç insan da cümlesini göndermek kadar caydırıcı olur."

Enver'in, bu önerimi ikileminin dışında bir yol gibi gördüğünü düşünüyordum.

"Kaçını göndermeliyim? diye sordu hemen. Bu soruyu sorduğu an tam hedeften vurduğumu anladım.

"Teklifim, yirmisi İngiliz, yirmisi Fransız, toplam kırk ecnebi sevk etmeniz."

"Şunu elli yapalım," dedi.

"Pekala, on şahıs için kavga etmeyelim," diye karşılık verdim. "Lakin bir taviz daha talep ediyorum. Gidecek insanları ben tespit edeyim."

Bu anlaşma gerilimi azaltmıştı ve şimdi Enver'in nazik yönü tekrar ortaya çıkmaya başladı.

Konuşmasına, "hayır Muhterem Sefir," diye başladı. "Siz bir hata yapmama mani oldunuz; şimdi ben de sizin yapmanıza mani olayım. Şayet gidecekleri siz tespit ederseniz, elli düşmanınız olur. Buna müsaade edemem. Sizin hakiki dostunuz olduğunu ispat edeceğim. Başka bir teklifiniz var mı?"

"En gençlerini alın. Onlar yorgunluğa katlanabilirler."

"Doğru." "Kurbanları" o sırada binada bulunan Bedri'nin seçeceğini söyledi. Bu beni biraz ürküttü; Enver'in emri değiştirmesinin, yabancılara olan nefretini çeşitli olaylarda göstermiş bulunan Bedri'yi kızdıracağını ve bir açığını bulmak için elinden geleni yapacağını biliyordum. Bundan dolayı Enver'den Bedri'yı çağırtmasını ve yeni emirlerini benim önümde vermesini rica ettim. Bedri geldi ve aynen düşündüğüm gibi, yeni ayarlamadan hiç hoşlanmadı. Yalnızca elli kişi ve en gençleri alacağını duyar duymaz pes etti ve odayı arşınlamaya başladı.

"Hayır, hayır, katiyen olmaz!" dedi. "En gençleri istemem, kodamanlar lazım bana!"

Fakat Enver anlaşmaya sadık kaldı ve Bedri'ye yalnız en genç adamları almasını emretti. Bedri'nin gönlünü yapmam gerektiği açıktı, bunun üzerine benimle Amerikan Elçiliğine gelme-

sini, orada çay içip, ayrıntıları konuşabileceğimizi söyledim. Bu davet, bir Amerikalının aklının pek alamayacağı bir etki yaptı. Halkın içinde bir elçiyle birlikte yürürken gözükmek veya bir elçilikte çay içmek bir Amerikalıya hiçbir şey ifade etmez. Fakat Türk başkentindeki Polis Şefi gibi küçük bir memurun asla elde edemeyeceği bir imtiyazdı bu. Bedri'yi davet ederek ofisimin saygınlığını zedelediğimin farkındaydım; Pallavicini de büyük ihtimalle böyle düşünecekti; fakat yapmalıydım, çünkü Bedri'nin her zamankinden daha uysal olmasını sağlayacaktı.

Elçiliğe ulaştığımızda, kalabalığın dağılmadığını, çabalarımın sonucunu beklediklerini gördüm. Çevremi saranlara yalnızca elli kişinin ve en gençlerin gideceğini söylediğimde, bir an için sersemlediler. Başta bir şey anlayamadılar; emirlerde bazı değişiklikler yaptırabildiğimi hissettiler, ama o kadar. Sonra, gerçeği idrak ettiklerinde, bu kez üzüntüden değil, neşeden çılgına dönen bir kalabalığın ortasında buldum kendimi. Gözyaşları içindeki kadınlar, dizlerinin üstüne çöküyor, ellerime yapışıyor ve ha bire öpüyorlardı. Yaşlı başlı adamlar, bütün itirazlarıma rağmen, kucaklayıp, yanaklarımdan öpmeye çalışıyorlardı. Bu kadar minnettarlık gösterisinden mahcup olmuş halde kalabalıkla mücadele ediyordum, nihayet kurtulmayı başardım ve Bedri'yle kendimi bir odaya attım.

"Birkaç zat-ı muhterem alamaz mıyım?" diye sordu.

"Sadece birini verebilirim," diye cevapladım.

"Üç olamaz mı?" diye sordu bu kez.

"Elli yaşının altındaki herkesi alabilirsiniz," dedim.

Fakat bu onu tatmin etmedi, çünkü bu yaşın altında yalnız yaşayan seçkin bir kişi yoktu. Bedri gözlerini Mösyö Weyl, Mösyö Rey ve Dr. Frew'a dikti. Aklımda teslim etmeyi düşündüğüm tek bir "itibarlı" insan vardı. Yabancı kolonisinin en önemli simalarından biri olan Anglikan rahibi Dr. Wigram, rehinelerle birlikte gitmesine ve onları teselli etmesine izin vermem için bana yalvarmıştı. Bedri'nin "itibarlı" insan takıntısına sus payı olarak verilmekten başka hiçbir şeyin Dr. Wigram'ı memnun etmeyeceğini biliyordum.

Bedri'ye, "size verebileceğim yegane itibarlı adam, Dr. Wig-

ram'dır," dedim. O anda yapabileceğinin en iyisi olduğundan dolayı kabul etti.

Amerikan Elçiliğinin *Konsilye*si -şimdi Kolombiya Ortaelçisi- Hoffman Philip rehinelere refakat etme arzusunu zaten dile getirmişti; o, rehinelerin rahatını sağlayabilirdi. Böylesine bir yüce gönüllülük Philip açısından yeni bir şey değildi. Sağlığı iyi olmamasına rağmen Türkiye savaşa girdikten sonra yabancı mukimlerin haklarının korunmasında bana yardımcı olmak için İstanbul'a dönmüştü. Bütün bu çetin süreçte, doğuştan sahip olduğu sevecenlikle, şanssız, hasta ve yoksul insanlara hep iyi davranmıştı. Bunun gibi tehlikeli bir görevde yer almak bir Elçilik temsilcisi açısından pek alışılagelmedik bir şey olmasına rağmen, Philip o denli kararlıydı ki isteksizce razı oldum. *Collier's*'den Arthur Ruhl ve Brooklyn *Eagle*'dan Henry West Suydam'ın da gruba eşlik etmeleri için izin aldım.

Sonunda Bedri küçük şakasını da yaptı. Elli kişiye, Gelibolu gemisinin ertesi sabah saat altıda ayrılacağı haber verilmesine rağmen, o, polisleriyle birlikte gece yarısı evlerini ziyaret etti ve herkesi yataklarından kaldırdı. Ertesi sabah güvertede toplanan kalabalık biraz bitkin gözüküyordu. Bedri, her şeyi baştan aşağı denetlemek üzere, oradaydı ve yanıma yanaştığında, bütün sevimliliğini takınarak, tek bir "itibarlı" insan almasına izin verdiğim için bana serzenişte bulundu. Çoğunlukla pek kibar davranıyorsa da, rehinelere İngiliz uçaklarının Gelibolu'ya bomba attıklarını söylemekten de kendini alıkoyamadı! Orada toplaşan yirmibeş "İngiliz"den yalnızca ikisi Britanya doğumlu ve yirmibeş "Fransız"dan da yalnızca ikisi Fransa doğumlu idi. Sırt çantalarında yiyecek ve başka gerekli şeyler taşıyorlardı, yanlarındaki akrabaların ellerinde de bohçalar vardı ve Bayan Morgenthau da gemiye birkaç sandık yiyecek göndermişti. Bu genç adamların ailelerinden ayrılışları çok dokunaklıydı, fakat hepsi çok cesurdu.

Son birkaç günün yorgunluğuyla biraz bitkin halde Elçiliğe döndüm. Ekselansları Alman Büyükelçisinin geldiği bildirildiğinde varışımın üstünden daha birkaç dakika geçmişti. Wangenheim birkaç dakika sıradan konulardan bahsetti, sonra ziyaretinin asıl nedenini açık etti. Benden, Washington'a, Gelibolu rehinelerinin sayısının elliye düşürülmesine "yardımcı" olduğunu bil-

diren bir telgraf çekmemi istedi! Olup biteni hatırlayınca bu talep o denli mantıksız ve gülünçtü ki kendimi zor tutuyordum. Wangenheim'ın, Sadrazamla konuşmaya gittiğinde gelecekte kullanmak üzere protesto vermiş olduğunu tahmin etmiştim, fakat bu kadar kısa sürede yararlanmayı düşüneceğini hiç beklemiyordum.

"Öyleyse," dedi Wangenheim, "hiç olmazsa hükümetinize telgraf çekip, bu hususta Türkleri '*hetz*' etmediğimi haber verin."

Almanca "*hetzen*" kelimesi, bir köpeği kışkırtmak anlamındaki İngilizce "sic" kelimesiyle aynıdır. Wangenheim'a boş belge verecek halde değildim ve bunu da söyledim. Gerçekten de, bana yardım etmeyi reddettiğini Washington'a özellikle bildirdim. Bir ya da iki gün geçmemişti ki Wangenheim telefonla aradı ve heyecanla ve kızgın bir tonda konuşmaya başladı. Hükümeti Washington'a çektiğim telgrafı bildirmişti kendisine. Bu konuda yardım onuruna erişmek istiyorsa, biraz çaba göstermesi ve bir şeyler yapması gerektiğini söyledim.

Rehineler Gelibolu'da rahatsız günler geçiriyorlardı; içinde yatak ve yanlarında getirdiklerinin dışında yiyecek bulunmayan iki ahşap eve yerleştirilmişlerdi. Böcekler yüzünden günler, geceler kötü geçiyordu, ki bu, Türkiye'de sıradan sayılırdı. Philip onlarla gitmemiş olsaydı, durumları daha ciddi olurdu. Talihsiz rehineler orada birkaç gün geçirdikten sonra, geri getirilmeleri için Enver'le yeniden görüşmeye başladım. O tarihlerde Britanya'nın Dışişleri Bakanı olan Sir Edward Grey, Dışişleri Bakanlığımızdan, Enver'e ve diğer nazırlara iletilmek üzere, bana bir mesaj göndermesini talep etmişti; mesaj, rehinelere zarar gelmesi halinde Britanya Hükümetinin onları sorumlu tutacağını dile getiriyordu. Mesajı 9 Mayıs günü Enver'e sundum. Enver'i her türlü ruh halinde görmüştüm, fakat Sir Edward'ın uyarısının neden olduğu kontrolsüz öfke, tümüyle yeni bir şeydi. Ben telgrafı okurken yüzü morardı ve kendini tümüyle yitirdi. Enver'in azimle edindiği Avrupa zarafeti bir maske gibi düştü; şimdi gerçek yüzünü, acımasız, kana susamış biri olduğunu görüyordum.

"Geri gelmeyecekler!" diye bağırdı. "Çürüyene kadar orada tutacağım onları!"

"Bu İngilizlerin benden bahsetmelerini istiyorum!" diye devam etti.

Enver'e karşı hep kullana geldiğim ikna yönteminin onu idare etmenin tek yolu olduğunu anladım. Nazırı yatıştırmaya çalıştım ve biraz sonra sakinleşti.

"Ama beni tekrar tehdit etmeyin sakın!" dedi.

Gelibolu'da bir hafta geçiren grup döndü. Türkler askerî karargahlarını Gelibolu'dan taşımışlardı ve İngilizler de bombalamayı kestiler. Hepsinin durumu düzeldi ve büyük bir ilgiyle karşılandılar.

BÖLÜM XX

YABANCI MUKİMLERİN SONRADAN BAŞLARINA GELENLER

Gelibolu sevkıyatı İtilafın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarının temsilcisi olarak görev yapmaya çalışırken karşılaştığım zorluklar hakkında bir fikir vermektedir. Ancak, zaman zaman ortaya çıkan öfke nöbetlerine rağmen, Türk subayları genelde iyi davranıyorlardı. İlk önceleri bana, yabancılarına makul davranacaklarının ve isterlerse Türkiye'de kalmalarına, her zamanki işlerini sürdürmelerine veya imparatorluktan ayrılmalarına izin vereceklerinin sözünü vermişlerdi. Savaş bittikten sonra, dünyanın kendilerini tebaalarına gösterdikleri muameleyle değil, düşman güçlerin tebaalarına gösterdikleri muameleyle değerlendireceğine inanıyorlardı. Sonuç, Türkiye'deki bir Fransız'ın, bir İngiliz'in veya bir İtalyan'ın bir Ermeni'den, bir Rum'dan veya bir Yahudi'den daha fazla emniyette olmamasıydı. Terbiye ölçüsünde davranma isteğine rağmen, inatçı kötü niyetli güç her zaman kendini gösteriyordu. Türkiye'deki yabancılara yönelik muameleyi anlattım. "Alman Sefiri," diye yazdım 14 Mayıs 1915 günü, "hem merhametsiz tedbirler hem de muharip kuvvetlerin tebaalarını rehine olarak tutmayı tavsiye ederek Türklere tazyik yapıyor. Himayemiz altındaki milliyetlere mensup tebaaların ayrılmaları için müsaade almaya gayret ederken Alman meslektaşımın muhalefetine göğüs germem lazım geldi."

Şimdiki ve sonraki Türk görevliler, düşman ülkelerdeki tebaalarına verilen zararlara, çoğu hayal ürünü olsa da, misilleme olarak kendi yabancılarından birine zarar vereceklerdi. Bu gibi eylemler, bazıları trajik, bazıları komik, hepsi Türk karakterine

ve Tötonik yöntemlere ışık tutan, heyecan verici pek çok olaya yol açtı.

Bir öğleden sonra Talat'la oturmuş, her zamanki meseleleri konuşuyorduk ki telefonu çaldı.

"*Pour vous*," diyerek, ahizeyi bana uzattı.

Sekreterlerimden biriydi arayan. Bana Bedri'nin Sir Edwin Pears'ı tutukladığını, hapse attığını ve tüm evraklarına el koyduğunu aktardı. Sir Edwin İstanbul'un en tanınmış İngiliz mukimlerinden biriydi. Osmanlı başkentinde kırk yıldır hukukla iştigal etmişti; bu süre boyunca gazetelerde yazılar da yazmış ve Doğu tarihi ve politikası üzerinde bir otorite olarak tanınmasını sağlayan çok sayıda kitap yayımlamıştı. Yaklaşık seksen yaşında, saygın ve seçkin bir kişilikti. Savaş başladığında Talat ve Bedri'den, Sir Edwin Pears ve Robert Kolejinden Prof. Van Millingen'in hiçbir zaman rahatsız edilmeyeceklerine dair özel bir söz almıştım. -Talat'ın önünde, biraz garip kaçmıştı ama- demin aldığım telefon mesajı, bu sözün tutulmadığını gösteriyordu.

Talat'a döndüm ve keyifsizliğimi gizlemeye gerek duymadan konuştum.

"Vaatlerinizin hiç kıymeti yok mu?" diye sordum. "Sir Edwin Pears gibi muhterem bir ihtiyarı rahatsız etmekten başka yapacak bir şeyiniz yok mu? Size ne yaptı o?"

"Tamam, tamam, heyecanlanma," diye karşılık verdi Talat. "Sadece birkaç saattir hapiste, birazdan bırakırlar."

Telefonla Bedri'ye ulaşmaya çalıştı, başarılı olamadı. Bu kez Bedri'yi faaliyet yöntemlerini yeterince anlayacak kadar tanıyordum. Bedri telefonla bulunmayı isterse, dünyada en kolay ulaşılabilecek adamdır; telefonun öbür ucunda bulunmak istemiyorsa, nerede olduğunu öldür Allah bulamazsınız. Polis Şefi bana Sir Edwin'in rahatsız edilmeyeceğine dair resmen söz vermiş olduğundan, bulunmayı istemediği aşikardı.

"Bedri'yi bulana kadar bu odada beklerim," diye konuştum. Büyük Türk olaya şaka karıştırıyordu. Epeyi bir süre bekledim, fakat Bedri atlatmayı başardı. Sonunda sekreterlerimden birini aradım ve dışarı çıkıp, kayıp şefi aramasını söyledim.

"Bedri'ye söyleyin," dedim, "Talat Bey'i kendi ofisinde mev-

kuf tutuyorum ve o, Sir Edwin Pears'ı serbest bırakana kadar Talat Bey'i azat etmeyeceğim."

Talat durumun komikliğinden pek eğlenmişti; Bedri'yi benden iyi tanıyordu ve onu bulup bulamayacağımı merakla bekliyordu. Fakat kısa süre içinde telefon çaldı. Arayan Bedri'ydi. Talat'tan otomobilimle Sir Edwin Pears'ı almaya gideceğimi söylemesini istedim.

"Lütfen buna müsaade etmeyin," demiş Bedri. "Böyle bir hadise beni komik hale sokar ve nüfuzumu mahveder."

"Pekala," dedim, "6.15'e kadar beklerim. Şayet Sir Edwin o vakte kadar ailesine iade edilmezse, Polis Merkezine gidip, alırım onu."

Elçiliğe dönerken, Pears'ın evine uğradım ve Bayan Pears'ı ve kızını sakinleştirmeye çalıştım.

"Babanız 6.15'de burada olmazsa," dedim, "lütfen beni haberdar edin."

Tam o saatte telefonum çaldı. Pears'ın kızı babasının eve geldiğini bildirdi.

Ertesi gün Sir Edwin çabalarım için teşekkür etmek üzere Elçiliğe uğradı. Serbest bırakılması için Alman Büyükelçisinin de çaba gösterdiğini söyledi. Bu bilgi beni biraz şaşırttı, çünkü ben Talat'ın ofisindeyken başka hiç kimsenin bir şeyler yapma şansının olmadığını sanıyordum. Yarım saat sonra Wangenheim'la karşılaştım; Bayan Morgenthau'nun resepsiyonuna uğramıştı. Pears olayından söz ettim ve bu işe katkısı olup olmadığını sordum. Sorum onu çok şaşırttı.

"Ne?" dedi. "Ben o adamın salıverilmesi için size yardım edeceğim ha! *Der alte Gauner!* (İhtiyar namussuz.) Onu tevkif ettiren benim!"

"Niye onun aleyhindesiniz?" diye sordum.

"1876'da, o adam Rusya'nın yanında ve Türkiye'nin aleyhindeydi!"

Almanların hafızası çok kuvvetlidir! 1876'da Sir Edwin Londra *Daily News*'a Bulgar katliamlarını aktaran birkaç makale yazmıştı. O sıralar bu acımasız mezalimler hakkındaki bilgilere pek inanılmıyordu ve Sir Edwin'in yazıları su götürmez gerçekleri İngilizce konuşan halkların önüne seriyordu ve Bulgaristan'ın

Türk yönetiminden kurtuluşu hakkında çok şey anlatıyordu. Bu insanî hareket ve gazeteci devlet adamlığı Sir Edwin'i çok ünlü yapmıştı ve şimdi, kırk yıl sonra, Almanya kendisini bir Türk cezaevine göndererek cezalandırmak istiyordu! Yine de Türkler müttefiklerinden daha düşünceli çıktılar, çünkü onlar Sir Edwin'e özgürlüğünü ve evraklarını iade etmekle kalmayıp, Londra'ya dönmesine de izin verdiler.

Ancak Bedri bu olaya müdahalemde başarılı olmam üzerine biraz küçük düştü ve skoru eşitlemeye karar verdi. Sir Edwin Pears'tan ardından, İstanbul'da İngilizce konuşanlar arasındaki en tanınmış dava vekili, 70 yaşındaki Maltalı Dr. Mizzi idi. Yöneticiler kendisine garez duyuyorlardı, çünkü İttihad ve Terakki Cemiyetini eleştiren makaleler yayımlamış *Levant Herald* gazetesinin sahibiydi. Pears olayının olduğu gece, Bedri saat on birde Dr. Mizzi'nin evine gitmiş, yaşlı centilmeni yatağından kaldırıp, tutuklamış ve Anadolu'ya, Ankara'ya giden bir trene bindirmiş. Korkunç bir tifüs salgını kırıp geçirdiğinden dolayı Ankara, Dr. Mizzi'nin yaşındaki bir adam için pek uygun bir yer değildi. Ertesi sabah, ben bu olayı haber aldığımda, Dr. Mizzi sürgün yerine gitmek üzere yola çıkmıştı.

"Bu defa sizden öndeyim!" dedi Bedri zaferinden gurur duyarak. Bir çocuk gibi sevinçliydi. Sonunda, bu yaşlı adamın Anadolu'daki bir humma kampına yola çıkarılmış olduğu sırada hiçbir şeyden habersiz yatağında uyumakta olan Amerikan Büyükelçisine "gol atmıştı."

Fakat Bedri'nin başarısı fazla sürmedi. Talebim üzerine Talat Dr. Mizzi'yi Konya'ya gönderdi. Orada Amerikan misyonerlerinden Dr. Dodd'un muhteşem bir hastanesi vardı; Dr. Mizzi'ye bu binada güzel bir oda ayarladım, orada kafa dengi arkadaşlarıyla, iyi yemekler yiyerek, sağlıklı bir ortamda, istediği bütün kitapları okuyarak birkaç ay yaşadı; tek eksiği bir piyanoydu. Kısacası, Bedri ile aramdaki skorun beraberlikten biraz daha iyi olduğunu düşünüyordum hala.

1916 Ocak ayı başlarında, İngilizlerin Mısır'daki Türk savaş esirlerine kötü muamele yaptıkları söylentisi yayıldı. Kısa süre sonra Avustralyalı Yarbay Stoker ve Teğmen Fitzgerald'dan birer mektup aldım; Harp Dairesinin altında, böcek sürülerinden

başka canlının olmadığı berbat bir zindanda on bir gündür tutulmakta olduklarını yazıyorlardı. Bu iki deniz subayı Amerikan yapımı denizaltılardan oluşan, İngiltere'den gözü pek bir yolculuk yapmış, Çanakkale Boğazı'ndaki mayınların altından geçmiş ve birkaç hafta boyunca korku salacakları, tüm deniz taşımacılığına son verecekleri Marmara'ya ulaşmış o ünlü filoyla İstanbul'a gelmişlerdi. Bu subayların bulunduğu özel denizaltı *E* 15 Çanakkale Boğazı'nda yakalanmış ve mürettebatı ve subayları Afyon Karahisar'daki askerî cezaevine gönderilmişlerdi. Mısır'daki Türk esirlere sözde kötü muamele haberleri geldiğinde, esirler arasında çekilen kura sonucunda bu ikisi İstanbul'a gönderilmiş ve misilleme olarak hapse konulmuş. Stoker ve Fitzgerald şanssızdılar ve on bir gündür bu korkunç yer altı hücresinde tutulmaktaydılar. Konuyu derhal Enver'e götürdüm ve tarafsız bir doktorun Mısır'daki Türkleri muayene etmesini ve anlatılanların doğru olup olmadığına dair rapor vermesini önerdim. Raporun yanlış olduğunu ve gerçekte İngilizlerin elindeki Türk esirlerin çok iyi muamele gördüklerini kısa sürede öğrendik.

Bu aralar Türkiye'deki Apostolik Temsilci Monsenyör Dolci'ye uğradım. Dediğine göre Afyon Karahisar'daki bir savaş cezaevinde bulunan Teğmen Fitzgerald'tan söz etti.

"Onun için korkuyorum," dedi Monsenyör Dolci, "zira Vatikan'daki İngiltere Ortasefirinin kızıyla nişanlı. Enver Bey'le konuştum, hususi muamele göreceğini vaat etti."

"Tam adı ne?" diye sordum.

"Jeffrey Fitzgerald."

"Hakikaten 'hususi muamele' görüyor," dedim. "Halen İstanbul'daki bir zindanda olduğunu biliyor musunuz?"

Doğal olarak Monsenyör Dolci çok kötü oldu, fakat teğmenin birkaç gün içinde serbest kalacağını söyleyerek rahatlattım.

"Bu delikanlılara ne kadar çirkin muamele ettiğinizi görüyorsunuz," dedim Enver'e, "bir şeyler yapmalısınız."

"Tamam, ne teklif ediyorsunuz?"

Stoker ve Fitzgerald savaş esirleriydi ve kurallara göre zindandan alınıp esir kampına gönderilmeleri gerekirdi. Onlara İstanbul'da sekiz günlük bir tatil vermesini teklif ettim. 'İyi saatte olsunlar'ı üzerindeydi Enver'in ve adamlar serbest bırakıldılar.

Acınası haldeydiler; zindanda, banyo yapmadan, tıraş olmadan, çamaşır değiştirmeden, yirmibeş gün geçirmişlerdi. Fakat Philip gerekli şeyleri sağladı ve bu iki genç ve yakışıklı deniz subayı kısa süre içinde kendilerini topladılar. Yanlarında daima İngilizce konuşan bir Türk subayı bulunsa da, sekiz günlük özgürlükleri bir zafer alayına dönüştü. Monsenyör Dolci ve Amerikan Elçiliği onurlarına akşam yemeği verdi ve Kız Lisesini ziyaret ettiler. Esir kampına dönme zamanı geldiğinde, gençler aynı şekilde ağırlanacaklarsa, zindanda seve seve bir ay daha geçirebileceklerini söylediler.

Olan biten her şeye rağmen, Fitzgerald'a gösterdiği muameleden dolayı Enver'i hep iyi hatırlayacağım. Harbiye Nazırına Teğmenin nişanlı olduğundan bahsettim.

"Kafi derecede cezalandırıldığını düşünmüyor musunuz?" diye sordum. "Oğlanın evine gitmesine ve sevgilisiyle izdivacına niye müsaade etmiyorsunuz?"

Önerim Enver'e pek dokunmuştu.

"Ederim," diye cevap verdi, "bundan maada Türkiye'ye karşı dövüşmeyeceğine şerefinin üzerine yemin ederse müsaade ederim."

Fitzgerald söz verdi ve zindanda geçirdiği nispeten kısa süre sonunda mutluluğunu elde etmiş oldu. Zavallı Stoker'ın benzer bir ricayı gerektirecek romantik bir ilişkisi olmadığından dolayı, Anadolu'daki cezaevine dönmek zorunda kaldı. Bunu da, İngiliz donanmasının geleneklerine layık bir biçimde yaptı.

BÖLÜM XXI

BULGARİSTAN ÜSTÜNE YÜRÜTÜLEN PAZARLIKLAR

İtilaf filosunun Çanakkale Boğazı'ndaki başarısızlığı İstanbul'un kaderini değiştirmedi. Filo uzaklaşınca Türkler ve Almanlar elbette çok rahatladılar. Fakat kafaları hiç de rahat değildi. Eski başkente giden yol hala düşmanların elindeydi.

1915 Eylül ayı başlarında, kentteki en nüfuzlu Almanlardan biri o anki askerî duruma ilişkin ayrıntılı bir açıklamada bulundu bana. Konuyu tek cümlede özetledi:

"Bulgaristan'ın askerî desteği olmadan Çanakkale Boğazı'nı elde tutamayız."

Bu da, Bulgaristan Türkiye ve Müttefiklerinin yanında yer almadıkça, Gelibolu seferberliğinin başarılı olamaması, İstanbul'un düşmesi, Türk İmparatorluğu'nun yıkılması, Rusya'nın ekonomik ve askerî bir güç olarak dirilmesi ve savaşın, nispeten kısa bir süre içinde İtilafın zaferiyle sonuçlanması anlamına geliyordu. Bulgaristan'ın sonuna kadar tarafsız kalması da büyük ihtimalle benzer sonucu doğururdu. Dolayısıyla 1915 yılı Eylül ve Ekim aylarında Bulgaristan Hükümetinin savaşın kaderini elinde tuttuğunu söylemek abartı olmaz.

Bu gerçek o kadar büyük bir önem taşıyor ki, yeterince dile getirmekte güçlük çekebilirim. Okuyucularımın, dünyanın, pek bildik olmayan belli bir bölümünün -Bükreş Antlaşmasıyla belirlenen Balkan Devletlerinin- haritasını açmalarını öneririm. O kadar ki Avrupai Osmanî'den kalan kısım İstanbul'un yaklaşık yüz elli kilometre batısına uzanan küçük düzensiz bir alandır. Bulgaristan, Avrupai Osmanî'ye komşudur. Batı Avrupa'ya uzanan ana demiryolu İstanbul'dan başlar ve Edirne, Filibe ve Sof-

ya üzerinden Bulgaristan'dan geçer. O tarihlerde Bulgaristan'ın, iyi eğitimli, mükemmel örgütlü 500,000 askerden oluşan bir ordusu vardı. Bu ordunun İstanbul üzerine yürümesi halinde, onu durduracak hiçbir şey yoktu. Türkiye'nin de büyük bir ordusunun olduğu doğrudur, fakat o sıralar Çanakkale Boğazı'nda İtilaf güçlerini ve Kafkasya'da Rusları püskürtmeye çalışıyordu. Bulgaristan işe karışırsa, Türkiye Almanya'dan ne asker ne de cephane alabilirdi. Tamamen tecrit edilmiş olur ve Bulgaristan'dan gelecek bir darbeyle çok kısa sürede askerî bir güç olmaktan ve bir Avrupa devleti olmaktan çıkardı.

Bu demiryoluna özellikle dikkat çekmek istiyorum, çünkü Almanya'nın uğruna çabaladığı temel stratejik ödül bu demiryoluydu. Sofya'dan çıktıktan sonra Niş ve Belgrat gibi çok önemli istasyonlara sahip Sırbistan'ın kuzeydoğusundan geçer. Buradan itibaren, Sava Nehrinden ve ardından Tuna Nehrinden geçer, Budapeşte ve Viyana'ya, oralardan da Berlin'e uzanır. 1915-16 yıllarında Balkanlar'da gerçekleşen hemen tüm askerî harekatlar son tahlilde bu demiryolunun ele geçirilmesi içindi. Bu hattı bir kez ele geçiren Türkiye ve Almanya artık ayrılamaz, ekonomik ve askerî açıdan bir bütün olurlardı. Daha önce aktardığım gibi, Çanakkale Boğazı Rusya'yı müttefiklerine bağlayan hattı; bu geçit kapatıldığında Rusya'nın çöküşü kaçınılmaz olurdu. Bu demiryolunun uzandığı Morava ve Meriç vadileri Türkiye açısından bir tür denizsiz Çanakkale Boğazı demekti. Buraya sahip olmak demek müttefiklerine kolayca erişebilmek demekti; düşmanlarının eline düşmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu parçalara ayrılırdı. Bu avantajı sadece Bulgaristan'ın Tötonik davaya katılması sağlardı Türklere ve Almanlara. Bulgaristan savaşa girmesi halinde, demiryolunun Sırbistan sınırına uzanan bu kesiti elde demekti. Eğer Bulgaristan faal bir müttefik olarak Merkezi Güçlere katılırsa, Sırbistan'ın fethi kaçınılmaz olur ve bu da Niş'ten Belgrat'a ve Tötonik güçlere uzanan bir hat demekti. Yani Bulgaristan ittifakı İstanbul'u Berlin'in banliyösü yapar, Krupps'un tüm kaynaklarını Türk ordusunun hizmetine sunar, İtilafın Çanakkale Boğazı'na saldırısını başarısız kılar ve otuz yıldır Alman politikası paralelinde yürüyen Doğu İmparatorluğu'nun temelini atardı.

Bu itibarla, Alman arkadaşımın, Eylül ayı başlarında, "Bulga-

ristan olmadan Çanakkale Boğazı'nı elde tutamayız" derken ne anlatmak istediği aşikardır. Şu anda herkes bunu o denli net görüyor ki, Almanya'nın bu Bulgar ittifakını savaş başlamadan önce ayarladığına inanılır. Benim, bu konuyla ilgili kesin bilgilerim yok. Bulgar kralının ve Kayserin bu işbirliği konusunda önceden anlaşmaya varmış olabilecekleri mümkündür. Fakat bunun meseleyi çözdüğüne inanmak gibi bir hataya düşmememiz gerekiyor, çünkü son birkaç yılın olayları antlaşmaların çok ciddiye alınmadığını gösteriyor bize. Bir anlaşma olsun, olmasın, Türk görevlilerin ve Almanların, bunun, Bulgaristan'ın yanlarında yer almasını sağladığını düşünmediklerini biliyorum. Benimle yaptıkları sohbetlerde sonuca ilişkin kaygılarını sürekli olarak yansıttılar; ve bir keresinde Bulgaristan'ın Antantın yanında yer alacağına dair genel bir korku bile hakim oldu.

Bulgaristan müzakereleriyle ilk kişisel temasım, Bulgar Ortaelçisi Kolouchеff'in Robert Kolejine Bulgar öğrencilerin öğrenim yılı sonuna kadar kalamayacaklarını, 5 Haziran günü ülkelerine döneceklerini bildirdiğinden haberimin olduğu Mayıs sonuna doğrudur. İstanbul Kız Koleji de tüm Bulgar kızlarının aynı tarihte döneceklerinin haberini almıştı. Her iki Amerikan kurumunun da çok sayıda Bulgar öğrencisi vardı ve onlar, ülkelerinin mükemmel temsilcileriydiler; gerçekten de bu kolejler aracılığıyla birbirinden o kadar uzaktaki Birleşik Devletler ve Bulgaristan dostane ilişkiler kurmuşlardı. Fakat daha önceleri böyle bir fırsatları hiç olmamıştı.

Herkes bu hareketin ne demek olduğunu tartışıyordu. Aslında oldukça aşikardı. O sıralar sohbetlerin ana konusu Bulgaristan'dı. Savaşa girecek mi? Girecekse, kaynaklarını hangi tarafa akıtacak? Bir gün İtilafa katılacağı söyleniyordu; öbür gün Merkezi Güçlerle ittifaka girmeye karar verdiği konuşuluyordu. Anlaşılan her iki tarafla da pazarlık yapıyor ve en iyi şartları araştırıyordu. Bulgaristan'ın Antantla birlikte hareket etmesi halinde, Türkiye'de Bulgar tebaasının bırakılması pek mantıklı olmazdı. Amerikan kolejlerindeki öğrenciler genelde önemli Bulgar ailelerinden gelme olduklarından dolayı -içlerinden biri, Balkan savaşlarında Bulgar ordularını yöneten General Ivanoff'un kızıydı- Bulgar Hükümeti güvenlikleriyle özel olarak ilgileniyordu.

Çoğu insanın düşüncesi, Bulgaristan'ın Antantın yanında yer almaya karar verdiği biçimindeydi. Haberler İstanbul'a hızla yayıldı. Özellikle Türkler çok sarsıldı. İstanbul Kız Kolejinin Müdürü Dr. Patrick Bulgar öğrencileri için benim de hazır bulunduğum bir diploma töreni düzenledi aceleyle. Son derece duygu dolu bir törendi; şenlikten çok cenaze törenini andırıyordu. Bulgar kızlarının korku içinde olduklarını gördüm; hepsi de savaşın kapıda olduğuna inanıyordu. Acıma duygularım o kadar kabarmıştı ki, güzel bir akşam geçirmeleri için Amerikan Elçiliğine götürdüm onları. Akşam yemeğinden sonra kızlar gözyaşlarını sildiler ve güzel Bulgar şarkıları söyleyerek bizi eğlendirdiler ve kederli başlayan gün mutlu sonla bitti. Ertesi sabah kızlar Bulgaristan'a yola çıktılar.

Birkaç hafta sonra Bulgar Ortaelçisi, Hükümetin öğrencileri sadece siyasi nedenlerle ülkeye çağırdığını söyledi bana. Dediğine göre, ortada henüz savaş ihtimali yoktu. Fakat Bulgaristan, Almanya ve Türkiye'nin kendisinin İtilafa katılma ihtimalinin hala var olduğunu anlamasını istiyordu. Bulgaristan, hepimizin tahmin ettiği gibi, mezat tahtasındaydı. Bulgaristan açısından bilinen tek gerçek, Makedonya'ya sahip olma kararlılığıydı. Her şey, diyordu Koloucheff, buna bağlı. Konuşmaları, Bulgarların büyük bir çoğunlukla, bu toprağı birinci Balkan savaşında hakkıyla kazandıklarına, Büyük Devletlerin haksız biçimde ellerinden aldıklarına, oranın ırk, dil ve gelenek açısından Bulgar olduğuna ve yeniden sahip olana kadar Balkanlar'da daimi bir barışın olmayacağına olan inançlarını yansıtıyordu. Fakat Bulgaristan savaş bittikten sonra yerine getirilmek üzere bir vaatten ötesini bekliyor, hemen işgal talep ediyordu. Makedonya Bulgaristan'a devredildikten sonra güçlerini Antantla birleştirecekti. O sıralar Balkanlar'da sahnelenmekte olan oyunun iki büyük ödülü vardı: biri, Bulgaristan'ın sahip olması gereken Makedonya, diğeri de, Rusya'nın almaya kararlı olduğu İstanbul'du. Bulgaristan, kendisi Makedonya'yı ele geçirebilirse, Rusya'nın İstanbul'a sahip olmasını içtenlikle kabul ediyordu.

Bulgaristan Genelkurmayının İstanbul'un zaptına yönelik kapsamlı planlarının bulunduğunu ve bu planları İtilafa göstermiş olduğunu anlamıştım. İtilafın programı, işaretin verildiği tarihten

itibaren yirmi üç gün boyunca İstanbul'u kuşatacak yaklaşık 300,000 kişilik Bulgar ordusuna ihtiyaç duyuyordu. Fakat Makedonya vaatleri yetmiyordu.

Bulgaristan İtilafın durumundaki güçlükleri biliyordu. Sırbistan ve Yunanistan'ın Makedonya'yı teslime gönüllü olacaklarına da, İtilafın bu ülkeyi onlardan zorla almaya kalkışacağına da inanmıyordu. Bu durumda, Sırbistan'ın Merkezi Güçlerle ayrı bir barış anlaşması yapma tehlikesinin olduğunu düşünüyordu. Diğer yandan, Sırbistan Makedonya'nın kaybı karşılığında Bosna ve Hersek'i alırsa itiraz ederdi -büyük bir Sırbistan'ın kendisi açısından sürekli bir tehdit olduğu gibi, gelecekte Balkanlar'daki barış için de tehdit olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla durum son derece karışıktı.

Frankfurter Zeitung muhabiri Paul Weitz, Türkiye'de en iyi tanınan kişilerden biriydi. Weitz bir gazeteciden fazlasıydı; İstanbul'da otuz yıl geçirmişti; Türk meseleleri hakkında son derece derin bilgi sahibiydi ve Alman Elçiliğinin sırdaşı ve danışmanıydı. Elçilikteki görevi yarı diplomatikti. Weitz, Türkiye üzerindeki Alman nüfuzunda pay sahibi olan en başarılı insanlardan biriydi; Türk İmparatorluğu'ndaki bütün önemli insanları tanıdığı, nasıl ilişki kurulacağını ve fiyatının ne kadar olduğunu bildiği konuşulurdu. Bu kritik Ağustos ve Eylül günleri boyunca Bulgaristan hakkında Weitz'le birkaç kez konuşmuştum. Bulgaristan'ın güçlerini Almanya ile birleştirmesinin kesin olmadığını söylemişti çok defa. 7 Eylül günü Weitz önemli haberlerle bana geldi. Durum bir gecede değişmişti. İstanbul'daki Alman Elçiliği Konsilyesi Baron Neurath Sofya'ya gitmiş ve bu ziyaretin sonunda Bulgaristan'ı Almanya'nın müttefiki yapacak bir anlaşma imzalanmıştı.

Almanya, diyordu Weitz, Antantın yapmayı başaramamış olduğu ve yapmaya istekli olmadığı bir şey yaparak Bulgaristan'ı kazanmıştı. Almanya ona başlangıç olarak göz diktiği toprakların bir parçasını garanti etmişti. Sırbistan Makedonya'nın sahipliğinin Bulgaristan'a verilmesini reddetmişti; diğer yandan Türkiye hali hazırda Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını teslim etmişti. Söz konusu toprağın miktarı, gerçekte, önemsizdi, ancak büyük stratejik avantajları vardı ve Türkiye adına gerçek bir fe-

dakarlığı temsil ediyordu. Enez'in birkaç kilometre kuzeyindeki Meriç Nehri, Dimetoka, Karaağaç gibi önemli kentleri ve Edirne'nin yarısını kapsayan, yaklaşık 1,500 kilometre karelik bir alana sahip bir blok yaratacak şekilde, doğuya, kuzeye ve sonra tekrar batıya kıvrılır. Bu toprağı özellikle önemli kılan şey, Dedeağaç'tan Sofya'ya giden demiryolunun yaklaşık yetmiş beş kilometresini kapsamasıydı. Demiryolu hattının, bu yetmiş beş kilometre dışında, tamamı Bulgar topraklarından geçer; Türkiye'den geçen bu kısa şerit Bulgaristan'ın Akdeniz'le iletişimini keser. Doğal olarak Bulgaristan bu toprak parçası için can atıyordu; ve Türkiye burayı ona devrediyordu. Bu feragat Balkanlar'ın durumunu değiştiriyor ve Bulgaristan'ı Türkiye'nin ve Merkezi Güçlerin müttefiki yapıyordu. Demiryolunun dışında, Bulgaristan Edirne'nin Meriç Nehrinin batısında kalan kısmını da elde ediyordu. Ayrıca, Bulgarlar ve müttefikleri Makedonya'yı işgal eder etmez, bu eyaleti de alacaktı elbette.

Bu anlaşma imzalandığında Weitz'in sevincini gayet iyi hatırlıyorum.

"Her şey halloldu," dedi bana. "Bulgaristan bize iştirak etmeye karar verdi. Her şey geçen gece Sofya'da ayarlandı."

Türkler büyük oranda rahatlamışlardı. İlk kez olarak sıkıntılarından kurtulmuşlardı. Bulgaristan anlaşması, Enver'in dediğine göre, üstlerinden büyük bir yük kaldırmıştı.

"Bulgaristan'ı," dedi, "Merkezi Kuvvetlerin yanına çekme şerefi biz Türklere ait. Şayet o toprak şeridini vermemiş olsaydık, yardımımıza asla gelmezlerdi. Onu teslim edip, harbin nihayetini beklemeyip, iyi niyetimizi gösterdik. Bunu yapmak, bilhassa Edirne'nin bir kısmını vermek bizim için zordu, lakin bu bedele şayan. Filhakika bu toprağı İstanbul'u muhafaza gayesiyle teslim ettik, zira Bulgaristan yanımıza gelmeseydi, şehri kaybederdik. Vaziyetimizi ne kadar çok terakki ettirdiğimizi bir düşün. Bulgaristan hududuna 200,000'den ziyade adam yığmamız lazımdı, bizi civardan gelecek herhangi bir taarruzdan korusun diye. Şimdi bütün bu askerleri Gelibolu yarımadasına nakledebiliriz, bu veçhile, İtilaf seferinin muvaffak olması artık imkansız. Çanakkale Boğazı'nda mühimmatsızlık elimizi kolumuzu bağlıyor. Lakin Bulgaristan, Avusturya ve Almanya, Sırbistan'a müş-

terek bir taarruz yapacaklar ve birkaç haftada orayı kontrol edecekler. Dolayısıyla İstanbul'dan Avusturya ve Almanya'ya demiryolu hattımız olacak ve muhtaç olduğumuz harp levazımını bulabileceğiz. Bulgaristan sayesinde şimalden İstanbul'a taarruz yapılamaz artık. Rusya karşısında zaptedilemez bir siper yarattık. Yunanistan ve Bulgaristan'ın kol kola girmelerinden ve Romanya'yı yanlarına almalarından korkuyorduk. O vakit Türkiye kaybederdi; kerpetene sıkışmış gibi olurduk. Lakin şimdi önümüzde sadece bir mesele kaldı, o da İngiltere ve Fransa'yı Çanakkale Boğazı'ndan bahre dökmek. Cümle neferlerimizle, muhtaç olduğumuz mühimmatla, bunu kısa vakitte yaparız. Harbi kazanmanın yegane yolu olduğu için küçük bir toprak verdik."

Sonuç, Enver'in kehanetlerini neredeyse satırı satırına haklı çıkarmıştı. Üç ay sonra Bulgaristan Edirne rüşvetini kabul etti, İtilaf yenilgiyi kabullendi ve Çanakkale Boğazı'ndan çekildi; ve bu çekilme üzerine, İtilafın davasının olası en büyük güç kaynağını oluşturan ve Müttefiklerini hızla zafere götürebilecek ülke olan Rusya artık savaşta yer alamıyordu. Britanya ve Fransa'nın Gelibolu'dan çekilmesi, bu dev ülkenin anarşiye teslim olmasına ve yıkılmasına yol açtı.

Almanlar bu büyük zaferi tam da Tötonlara yakışır bir tarzda kutladı. 17 Ocak 1916 tarihi akıllarına savaşın büyük günlerinden biri olarak yerleşti. İstanbul'da da bayram sevinci vardı, çünkü ilk Balkan ekspresi -ya da, Almanların deyişiyle, *Balkanzug*- o öğleden sonra gara girecekti! Gar bayrak ve flamalarla süslendi ve Elçilik personeli dahil olmak üzere İstanbul'daki bütün Almanlar ve Avusturyalılar treni karşılamak üzere toplandılar. Sonunda gara girdiğinde, ağızlardan binlerce "hoch" narası yükseldi.

17 Ocak 1916 tarihinden sonra Balkanzug Berlin'den İstanbul'a düzenli olarak işlemiştir. Almanlar, Balkanzug'un, yeni Germen İmparatorluğu'nun, Berlin'den Hamburg'a uzanan hat gibi değişmez bir özelliği olduğuna inanırlar.

BÖLÜM XXII

TÜRKLER ATALARINDAN KALMA USULLERE BAŞVURUYORLAR

İtilaf filosunun Çanakkale Boğazı'ndan çekilmesi, dünyanın henüz tam olarak kavrayamadığı sonuçlar doğurdu. Olayın pratik sonucu, daha önce söylediğim gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ve Avusturya dışındaki tüm dünyadan soyutlanması oldu. Bir yüzyıldır Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı oluşturan Britanya, Fransa, Rusya ve İtalya sonunda etki ve kontrol güçlerini tümüyle kaybetmişlerdi. Şimdi Türkler, bir dizi şaşırtıcı olayın kendilerini Avrupalı güçlerin önünde el pençe divan durmaktan kurtardığını kavrıyorlardı. İki yüzyıldır ilk kez olarak ulusal yaşamlarını kendi eğilimlerine göre sürdürebilir ve insanlarını istedikleri gibi yönetebilirlerdi. Yeniden canlanan bu ulusal yaşamın ilk belirtileri, bildiğim kadarıyla, dünya tarihinin en korkunç bölümünü oluşturdu. Avrupa'nın vesayetinden kurtulan yeni Türkiye ulusal anlamda yeniden doğuşunu bir milyon insanını öldürerek kutladı.

İtilaf filosunun püskürtülmesinin İttihadçıların üzerinde bıraktığı etki konusunda hemen hiç mübalağaya kalkışamam. İttihadçiler, savaşın gerçekten büyük ve belirleyici muharebesini kazandıklarına inanıyorlardı. Onlara göre, Britanya filosu denizlerde birkaç yüzyıl muzaffer biçimde dolaşmış ve sonunda ilk ciddi yenilgisini onlardan tatmıştı. İlk başlarda Jön Türk liderleri imparatorluklarının diriliş hayallerini görüyorlardı. İki yüzyıldır çürümeye yüz tutmuş bir ulus ansızın yeni ve görkemli bir yaşama başlamıştı. İttihadçiler büyük bir kibirlilikle, modern savaş hakkında bildiklerini kendilerine öğretmiş insanlara tepeden

bakmaya başladılar ve hiçbir şey onları, başarılarını Alman dostlarına borçlu olduklarının söylenmesi kadar sinirlendirmiyordu.

Enver, "Niçin Almanlara borçlu olacakmışız?" diyecekti bana. "Bizim onlara yaptıklarımızla mukayese edilecek ne yaptılar bizim için acaba? Bize biraz borç para verdiler ve birkaç zabit gönderdiler, hakikat bu, lakin bizim yaptıklarımıza da bakalım! İngiliz filosunu mağlup ettik; bunu ne Almanlar ne de başka bir millet yapamadı o vakte kadar. Kafkasya cephesine ordular yerleştirdik ve garp cephesinde dövüşecek Rus müfrezelerini meşgul ettik. Aynı şekilde İngiltere'yi Mısır'da, Mezopotamya'da büyük ordular tutmaya mecbur ettik ve bu yolla Fransa'daki İtilaf ordularını zayıf düşürdük. Hayır, Almanlar biz olmadan askerî muvaffakiyetler elde edemezdiler; borçlu olan onlar."

Bu kanı, İttihad ve Terakki Fırkasının liderlerini ele geçirmişti ve şimdi de Türk ulusal yaşamının ve Türk siyasetinin üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmaya başlıyordu. Esas itibariyle bu tip, hem bir kabadayı hem de bir ödlektir; her şey yolundayken bir aslan gibi cesurdur, fakat işler ters giderse sinik, umutsuz ve asabidir. Şimdi savaşın gidişatı imparatorluk lehineydi ve ben yepyeni bir karakter gözlemeye başlamıştım. Kendisini Avrupa diplomasisinin labirentlerinde kaybolmuş gibi hisseden, Avrupalı devletlerin çeşitli kurumlarında kendine bir avantaj sağlama fırsatını arayan, endişeli Osmanlı gitmiş, yerine, gururlu, kendine güvenli, kendi yaşamını yaşamaya kararlı ve Hıristiyan hasımlarına tepeden bakan, dimdik, oldukça atılgan bir kimlik sergileyen Osmanlı gelmişti. Irk psikolojisi açısından dikkate değer bir gelişime, neredeyse klasik bir geriye dönüş hamlesine tanık oluyordum. Yirminci yüzyılın pejmürde, dağınık karakteri tarihe karışıyor ve Asya'nın steplerinden taşarak, yoluna çıkan tüm güçlü halkları fethetmiş ve Asya, Afrika ve Avrupa'da tarihin gördüğü en geniş imparatorlukları kurmuş on dördüncü ve on beşinci yüzyılın karakteri ortaya çıkıyordu. Eğer bu yeni Talat ve Enver'i ve şimdilerde gerçekleşen olayları iyice değerlendireceksek, Osman ve haleflerinin liderliğinde, güçlü fakat yıkıcı bir etki yaratan kişiliği kavramamız gerekiyor. Bu zihniyetin altında yatan temel gerçeğin diğer bütün ırklara yönelik küçümseme olduğunu anlamalıyız. Bu tuhaf insan türünü açıklayacak unsur kendini be-

ğenmişliktir. Hıristiyan için kullanılan ortak terim "köpek"tir ve bu sadece retorik bir tavır değildir; Avrupalı komşularına evcil hayvanlarından çok daha az değer verir. Bir defasında yaşlı biri, "evladım" demişti, "şu domuz sürüsünü görüyor musun? Bazıları beyaz, bazıları siyah, bazıları büyük, bazıları küçük. Bazı veçhelerle birbirlerine benzemiyor, lakin hepsi domuz. Hıristiyanlar da öyle işte. Kanma evladım. Bu Hıristiyanlar iyi elbiseler giyebilirler, kadınları ziyadesiyle güzel görünebilirler; ciltleri beyaz ve kadife gibidir; ekserisi çok zekidir ve harika şehirler inşa eder ve büyük devletler yaratırlar. Lakin unutma ki, bu şaşalı görüntünün altında hepsi aynıdır, hepsi domuzdur."

Hemen tüm yabancılar, onun, bunun farkındadırlar. Neredeyse dalkavukluğa varacak derecede kibar olabilir, fakat bilinçaltında Hıristiyan arkadaşına bir murdarmış gibi baktığı bilinen gerçektir. Ve tebaalarına yönelik Osmanlı politikasını yüzyıllardır bu temel inanç yön vermiştir. Orta Asya'dan yayılmış ve Mezopotamya ve Anadolu'nun uluslarının üstünden bir kasırga gibi geçmiştir; Mısır'ı, Arabistan'ı ve neredeyse kuzey Afrika'nın tamamını fethetmiş ve ardından Avrupa'ya akmış, Balkan uluslarını ezmiş, Macaristan'ın büyük bir bölümünü işgal etmiş ve Rusya'nın güneyinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ileri karakollarını bile kurmuştur. Keşfedebildiğim kadarıyla, Osmanlı Türklerinin tek büyük özelliği vardır, o da askerî dehalarıdır. Sayısız yetenekli askerî liderleri olmuştur ve erken dönemlerin fatihleri cesur, fanatik ve inançtı savaşçılardı, aynı bugünkü torunları gibi. Sanırım ataları siyasi anlamda eşkıyalığın tarihine mükemmel bir örnek oluşturmaktadırlar. Uygar bir toplumun temel ilkeleri olduğunu söyleyebileceğimiz şeylerden yoksundular. Alfabeleri yoktu, yazılı eserleri yoktu; kitapları, şiirleri, sanatları yoktu; kentler inşa etmemişler, kalıcı devlet kurmamışlardı. Zor kullanma kuralı dışında hiçbir yasa bilmezlerdi ve neredeyse hiç tarımsal ve sınai kurumları yoktu. Kendilerinden çok daha uygar insanlara saldırmak ve onları yağmalamak biçiminde somutlaşan boy başarısı anlayışına sahip vahşi ve çapulcu atlılardı. Bu boylar, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, Avrupa'ya dinlerini ve büyük ölçüde de uygarlıklarını vermiş modern uygarlığın kökenlerini reddediyorlardı. O zamanlar bu topraklar pek çok barışçıl ve zengin

ulusun merkeziydi. Mezopotamya vadisi büyük bir sınai tarımsal nüfusu geçindiriyordu; Bağdat en büyük ve en sağlıklı kentlerden biriydi; Constantinople'ın Roma'dan daha fazla nüfusu vardı ve Balkanlar ve Anadolu pek çok güçlü devleti barındırıyordu. Dünyanın bu bölümüne dev ve yıkıcı bir güç olarak yayıldılar. Mezopotamya birkaç yıl içinde bir çöl haline geldi; Yakın Doğu'nun büyük kentleri sefalete düştü ve halkları köle yapıldı. Uygarlığın getirdiği lütuflar neredeyse tümüyle, büyük bir aşağılamayla baktığı tebaa halklardan alınmıştır. Dinleri Araplardan gelmektedir; dilleri bazı Arapça ve Farsça unsurlar ödünç alınarak belli bir edebi değer kazanmıştır; ve yazıları Arapça'dır. İstanbul'un en güzel mimari anıtı, Ayasofya Camii, esasında bir Hıristiyan kilisesiydi ve Osmanlı mimarisinin Bizans'tan türediği söylenebilir. Ticaret ve sanayinin mekanizması daima tebaa halkların, Rumların, Yahudilerin, Ermenilerin ve Arapların elinde olmuştur. Avrupa sanatından veya biliminden çok az şey öğrenmişler, çok az sayıda eğitim kurumu kurmuşlardır ve cehalet çok yaygındır. Sonuç, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yoksulluğun, başka bir yerde rastlanmayacak bir sefalet düzeyine erişmesidir. Osmanlı köylüsü çamurdan bir kulübede yaşar; tozlu zeminde yatar; sandalyesi, masası, kaşık-çatalı, sırtını örtecek ve genelde uzun yıllar giydiği bir-iki urbasından başka giysisi yoktur.

Bu süreçte Osmanlılar Avrupalı ve Arap komşularından bazı şeyler öğrenebilirlerdi, fakat azıcık bile kavrayamadıkları bir şey vardı. Fethedilen bir halkın köleden başka bir şey olduğunu anlayamıyorlardı. Bir toprağın mülkiyetini ele geçirdiklerinde, orayı çok sayıda deve, at, sığır, köpek, domuz ve insanın işgal ettiğini görüyorlardı. Tüm bu canlı şeylerden kendilerine fiziksel anlamda en çok benzeyen nesneyi en az önemli sayıyorlardı. Ortaya bir atın veya bir devenin bir insandan çok daha değerli olduğu gibi bir şey çıkıyordu; bu hayvanlar para ediyordu, halbuki "gavur Hıristiyanlar" Osmanlı ülkelerinde çoktu ve kolayca çalışmaya zorlanabilirlerdi. İlk dönem Padişahların imparatorluktaki tebaa halklara ve Avrupalılara belli haklar verdikleri doğrudur, fakat bu haklar gerçekte tüm gayrimüslimlerin maruz kaldıkları aşağılamayı yansıtıyordu. Türkiye'deki yabancıların kendi mahkemelerine, cezaevlerine, postanelerine ve diğer kurumlarına sahip ol-

dukları "Kapitülasyonlar"ı daha önce anlatmıştım. Ancak ilk dönem padişahlar bu imtiyazları hoşgörü çerçevesinde değil, sadece Hıristiyan ulusları günahkar olarak gördüklerinden ve Osmanlı idari ve adli sistemiyle bağlantılı olmalarını istemediklerinden dolayı veriyorlardı. Padişahlar aynı şekilde Rum ve Ermeni gibi pek çok halkı ayrı "milletler" sayıyorlardı; bunun nedeni onları haşarat saymaları ve Osmanlı devletine üyeliğe uygun görmemeleriydi. Hükümetin Hıristiyan tebaalarına tavrı, hareket özgürlüklerini sınırlayan bazı düzenlemelerle açıklanıyordu. Hıristiyanların yaşadığı binalar dikkat çekici olamaz ve kiliselerinde çan kulesi bulunamazdı. Hıristiyanlar kentte ata binemezlerdi, çünkü bu, soylu Müslüman'ın ayrıcalığıydı. Osmanlı, kılıcının keskinliğini herhangi bir Hıristiyan'ın boğazında deneme hakkına sahipti.

Milyonlarca tebaasına her zaman bu şekilde davranan büyük bir hükümet düşünün! Ve Osmanlılar bu her türlü yükü sırtlamış, çalışkan insanların sırtındaki asalaklar gibi yüzyıllar boyu yaşadılar. Onlara ekonomik çöküşlerine yol açacak vergiler yüklediler, en güzel kızlarını çaldılar ve haremlerine kapattılar, yüz binlerce Hıristiyan erkek çocuğunu alıp, Müslüman askerler olarak yetiştirdiler. Beş yüzyıldır süren rezil vasallığı ve baskıyı anlatmak gibi bir niyetim yok; amacım Müslüman Osmanlı'nın kendi ırk ve dininden olmayan insanlara yaklaşımını vurgulamak; onlar hakları olan insanlar değil, efendilerinin çıkarları doğrultusunda yaşamalarına izin verilen, yararları kalmadığında acımasızca yok edilen eşyalardı. Bu yaklaşım insan yaşamını hiçe sayma ve ilkel insanlara bile yakışmayacak fiziksel acılar vermekten büyük haz alma biçiminde somutlaşmıştır.

Bütün bunlar askerî açıdan güçlü oldukları günlerde Osmanlı'nın zihinsel nitelikleriydi. Yabancılara ve tebaa halklarına yönelik tutumları yakın zamanlarda yüzeysel anlamda değişmişti. Askerî açıdan zayıflamaları ve kafir ulusların, en iyi ordularını kolaylıkla yeniyor olması, Osman'ın kibirli torunlarının aklını başına getirmeye başlamıştı. Bin yıllık imparatorluklarının hızla yok oluşu, Osmanlı İmparatorluğu dışında Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya gibi yeni devletler kurulması ve bu karanlık topraklarda Osmanlı egemenliğinin yok oluşunun ardından görülen muhteşem gelişmeler, Osmanlı'nın kafirlere yö-

nelik nefretini artırmış olabilir, fakat en azından kendisine yüklediği önem açısından gözlerinin açılmasında da etkisi olmuştu. Artık pek çok Osmanlı Avrupa üniversitelerinde eğitim de görüyor, meslek okullarında okuyor ve modern anlamda doktor, cerrah, hukukçu, mühendis ve kimyager oluyordu. Giderek gelişen Müslümanlar Hıristiyan çalışma arkadaşlarını yer yer küçümsemeye devam etseler de, en azından bu geçici dünyada, en kaliteli şeylerin Avrupa ve Amerika uygarlığının ürünleri olduğunu göz ardı edemiyorlardı. Ve şimdi Osmanlı açısından en azından kavranılabilir görülen modern tarih gelişimi daha aydın ve ilerici olma bilincini dayatmaya başlıyordu. Gizliden gizliye de olsa "Meşrutiyet", "Hürriyet", "Muhtariyet" gibi şeyleri dile getirmeye başlayan ve Bağımsızlık Beyannamesinin İslam için bile değerli olabilecek gerçekler içerdiğini düşünen bazı liderler ortaya çıktı. Bu cesur yürekler otokratik Padişahı devirmenin ve onun sorumsuz yönetiminin yerine parlamenter bir sistem getirmenin hayallerini kurmaya başladılar. Bu Jön Türk hareketinin, Talat, Enver ve Cemal gibi liderlerin ve İttihad ve Terakki Cemiyetindeki arkadaşlarının öncülüğünde yükseliş ve düşüşünü zaten aktarmıştım. Burada vurgulamak istediğim nokta, bu hareketin, özellikle tebaa halklara yönelik tutum açısından Osmanlı mentalitesinin kökten dönüşümünü gerektirdiğiydi. Islah edilmiş Osmanlı devletinde, Rumlar, Süryaniler, Ermeniler ve Yahudiler artık "pis gavurlar" sayılmayacaklardı. Bütün bu halklar, bundan böyle eşit haklara ve eşit görevlere sahip olacaktı. Yeni rejimin kuruluşunun ardından genel bir dostluk seli ve Türk ve Ermenilerin birbirlerini kucakladıkları, uzun zamandır birbirlerine düşman halkların mutlak birliğine işaret eden coşkun uzlaşma sahneleri yaşanıyordu. Talat ve Enver'in de içinde oldukları Türk liderleri Hıristiyan kiliselerini ziyaret edip, yeni düzen için şükran duaları okuyorlar ve orada yatan şehit Ermeniler için gözyaşı dökmek üzere Ermeni mezarlıklarına gidiyorlardı. Buna karşılık Ermeni papazları camilerde Türklere takdirlerini sunuyorlardı. Enver Paşa pek çok Ermeni okulunu ziyaret edip, çocuklara Müslüman-Hıristiyan çekişmesinin artık ebediyen geride kaldığını ve iki halkın bundan böyle kardeşçe yaşayacağını söylüyordu. Tüm bu gösterilere gülerek bakan kinikler vardı, ancak onların

bile cennetin yeryüzüne indiğine inanmalarına neden olan bir gelişme yaşanmıştı. Hakimiyet dönemi boyunca yalnızca Müslüman efendinin silah taşımasına ve Osmanlı ordusunda hizmet görmesine izin verilmekteydi. Asker olmak, hor görülen Hıristiyanları aşan erkekçe ve şerefli bir işti. Fakat şimdi Jön Türkler tüm Hıristiyanları silahlanmaya teşvik ediyor ve onları Müslümanların yanında askere alıyorlardı. Bu Hıristiyanlar subay veya er olarak, İtalyan ve Balkan savaşlarında dövüştüler, cesaretlerinden dolayı Türk paşalarından büyük övgüler aldılar. Ermeni liderler Jön Türk hareketinde yer alıp, önemli roller oynadılar; bu insanlar anayasal bir Osmanlı ülkesinin mümkün olduğuna inanıyorlardı. Eğitim ve endüstriyel açıdan gelişmiş olduklarının farkındaydılar ve izin verilirse Osmanlı İmparatorluğu'nda başarılı olabileceklerini biliyorlardı, halbuki Avrupa'nın denetimi altında, çok daha titiz Avrupalı sömürgecilerle rekabet ederken daha büyük güçlüklerle karşılaşacaklardı. Ermeniler, Kızıl Sultan Abdülhamit'in halli ve anayasal bir sistemin kuruluşu ile birlikte, yüzyıllardır ilk kez kendilerini özgür hissediyorlardı.

Fakat, daha önce aktardığım gibi, bütün bunlar bir hayal gibi uçup gitti. Avrupa Savaşı başlamadan çok önce, Osmanlı demokrasisi yitip gitmişti. Yeni Padişahın gücü kalmamış, Osmanlı devletini modern çizgilerle yeniden yaratma umutları da sönmüş, devlete, Talat ve Enver'in liderliğindeki bir grup aydın sahip olmuştu. Demokrasi arzularını kaybeden bu adamlar yeni bir ulusal kavramın etkisi altındaydılar. Demokratik anayasal bir devlet yerine Pan-Türkizm ülküsünü dirilttiler; tüm Osmanlılara eşit muamele yerine, sadece Türkler için bir ülke oluşturmaya karar verdiler. Buna yeni bir kavram dedim ama o dönemde imparatorluğun kaderini ellerinde tutan kişiler için yeniydi sadece, çünkü gerçekte atalarından kalan en vahşi fikirleri hayata geçirme girişiminden başka bir şey değildi. Bu, daha önce ifade etmiş olduğum gibi, bu bir aslına dönüşü yansıtıyordu. Şimdi, İttihadçı liderlerin, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve meşrutiyetten bahsederken, yalnızca sözcükleri tekrarlayan çocuklar olduklarını; "demokrasi" kelimesini yalnızca iktidara giden bir basamak olarak kullandıklarını görüyorduk. Beş yüz yıldır Avrupa uygarlığıyla yakın temasta bulunduktan sonra, Ortaçağlarda Asya'nın

steplerinden kopup geldiği gibi kalınmıştı. Bir devletin, askerî hakimiyetlerine tabi olabilecek tüm halkları köleleştirme ve yağmalama ve zulme maruz bırakma hakkını kendinde gören birkaç kişiden ibaret olduğuna en az ataları kadar inatla inanıyordu. Üçü de yoksul, sıradan ailelerden gelmesine rağmen, efendi-köle sistemi Talat ve Enver ve Cemal'e sahip olmuştu ki, Padişahların devletçilik anlayışını biçimlendiren felsefe de buydu. Şimdi kağıt üzerinde kalan bir anayasanın ve hatta Hıristiyan kilise ve kabristanlarına yapılan dokunaklı ziyaretlerin, bu göçebe boyun - fetheden ve fethedilen olmak üzere- dünyada yalnızca iki türün olduğuna olan inancını yok edemeyeceğini keşfediyorduk.

İttihad Hükümeti Kapitülasyonlara son verdiğinde ve bu yolla kendilerini yabancı güçlerin boyunduruğundan kurtardıklarında, bu Pan-Türkizm ülküsünü hayata geçirme yolunda bir adım atıyordu. Hıristiyan okullarıyla ilgili olarak neler çektiğimi aktarmıştım. Bu okulları yok etme veya en azından Türk kurumlarına dönüştürme konusundaki kararlılıkları aynı ırkçı sürecin bir başka ayrıntısıydı sadece. Aynı şekilde tüm yabancı firmaların yalnız Türkleri istihdam etmesini istiyorlar, Rum, Ermeni ve Yahudi katip, stenograf, işçi ve diğer elemanlarına yol vermesinde ısrar ediyorlardı. Tüm yabancı firmaların defterlerini Osmanlıca tutmasını emrediyorlar, Türkler için istihdam yaratmasını ve kendilerine modern işletme yöntemlerini öğretmesini istiyorlardı. Osmanlı Hükümeti bir Türk ortağı olmadığı için Avusturya'nın en büyük savaş levazım şirketinin temsilcisiyle anlaşma yapmayı bile reddediyordu. Osmanlıca dışındaki tüm dillere baskı altında tutmak gibi bir çılgınlığın peşindeydiler. Fransızca on yıllardır İstanbul'daki yabancıların diliydi; çoğu sokak tabelası Fransızca ve Osmanlıca olmak üzere iki dilde hazırlanıyordu. Bir sabah yabancı mukimler, tüm Fransızca tabelaların kaldırılmış olduğunu, sokak ve cadde adlarının, tramvaylardaki yazıların ve halka açık diğer ilanların, çok az bildikleri eski Türkçe harflerle yazılı olduğunu görüp şaşkınlığa düştüler. Bu değişiklik büyük bir kafa karışıklığı doğurdu, fakat iktidar güçleri nefret edilen yabancı dili geri getirmeyi reddediyorlardı.

Bu liderler yalnızca atalarının barbarca anlayışlarına dönmekle kalmayıp, ilk dönem padişahların bile akıllarına gelmemiş aşı-

rılıklara da meylettiler. On beşinci ve on altıncı yüzyıldaki selefleri tebaa halklara ayaklarındaki kir gibi bakıyorlardı, ancak onların faydalı olduklarına inanıp, köle yapmaya kalkışmamışlardı. Fakat Talat ve Enver'in yönettiği bu İttihad ve Terakki Cemiyeti onları tamamen kaldırmaya karar vermişti. Eski fetihçi ataları Hıristiyanları hizmetkarları yapmışlardı, fakat sonradan görme torunları talimatlarını daha da geliştiriyordu; onları toptan imha etmeye ve gayrimüslim unsurları katlederek imparatorluğu Türkleştirmeye karar vermişlerdi. Başlangıçta bu Talat ve Enver'in devlet adamlığı kavramına dahil değildi; bunu ilk bulan adam tarihin gördüğü en büyük canavarlardan biri, "Kızıl Sultan" Abdülhamit idi. Bu adam, Osmanlı tarihinin ciddi bir döneminde, 1876'da tahta çıkmıştı. Saltanatının ilk iki yılında, Kafkasya'daki önemli vilayetlerin yanında Bulgaristan'ı da kaybetti, Karadağ, Sırbistan ve Romanya'da egemenliğinden çok az şey kaldı; Bosna ve Hersek'te gerçek iktidarı sürüyordu. Yunanistan uzun zaman önce bağımsızlığını ilan etmişti ve Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuş süreci başlamıştı. Padişah mirasının stokunu hesaplarken, ülkesinin kalan bölümünün kafirlerin eline geçeceği günün yaklaştığını kolaylıkla görebilirdi. Bu büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına ne yol açmıştı? Gerçek neden kuşkusuz Osmanlı'nın karakterinin derinlerinde yatmaktadır, fakat Abdülhamit sadece daha açık olanı görüyordu: bu mahpus ulusları büyük Avrupa Devletlerinin müdahalesi kışkırtmıştı. Padişahın dominyonlarını paylaşmış bu yeni krallıklardan bir tek Sırbistan kendi bağımsızlığını kazanmıştı. Kalanların hepsini Rusya, Fransa ve Büyük Britanya serbest bırakmıştı. Ve daha önce birkaç kez olmuş olaylar tekrar olabilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal istekleri ve ulusal potansiyelleri olan bir ırk hala kalmıştı. Anadolu'nun kuzeydoğu bölümünde, Rusya'ya sınırdaş olan ve nüfusunun büyük bölümünü Ermenilerin oluşturduğu altı vilayet vardı. Asya'nın bu bölümü Herodot'un çağından beri Ermenistan adıyla bilinirdi. Bugünün Ermenileri, üç yüz yıl önce burada yaşayan halkın torunlarıdır. Kökenleri o kadar eskiye dayanır ki, masal ve gizlerde kalmıştır. En büyük Ermeni kenti Van'ın kayalık tepelerinde, bazı bilim adamlarını Ermeni ırkını Kitab-ı Mukaddesin Hititleriyle özdeşleştirmeye götüren deşifre

edilmemiş çivi yazısı yazıtlar vardır hala. Ancak Ermeniler hakkında kesin olarak bilinen tek şey, onların çağlardır Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu kesimindeki en uygar ve en sanatkar ırkı olduklarıdır. Dağlarından Padişahın dominyonlarına yayılmışlardır ve tüm büyük kentlerin nüfusunda önemli bir unsur oluşturmaktadırlar. Her yerde çalışkanlıkları, zekaları ve düzenli yaşamları ile tanınırlar. Zeka ve ahlaki nitelikleri nedeniyle ticaret ve sanayinin büyük bölümünü ellerine geçirmişlerdi. Ermeniler, Rumlarla birlikte imparatorluğun ekonomik gücünü oluşturmaktadırlar. Bu insanlar dördüncü yüzyılda Hıristiyan olmuşlar ve resmi dinleri olarak Ermeni Kilisesini kurmuşlardı. Bu kilisenin, var olan en eski Hıristiyan Kilisesi olduğu söylenir.

Bu halk, başka hiçbir yerde görülmemiş zulümler karşısında inançlarına büyük bir inatla sarılmışlardır. On beş yüzyıldan beri, düşman dine ve düşman ırka mensup halklarla çevrelenmiş küçük bir Hıristiyan adası olan Ermenistan'da yaşamışlardır. Yaşadıkları toprak Avrupa ve Asya arasındaki bağlantıyı oluşturur ve Asya kökenli tüm istilalar -Araplar, Tatarlar, Moğollar, Kürtler ve Türkler- onların barışçıl ülkelerinden geçmiştir. Dolayısıyla yüzyıllardır Doğu'nun Belçika'sı olmuşlardır. Tüm bu süre boyunca Ermeniler kendilerini Asyalı değil, Avrupalı saymışlardır. Bir Hint-Avrupa dili konuşurlar, bilim adamları Ari ırktan geldiklerini söylerler ve dinlerinin Avrupa dini olması gözlerini hep batıya çevirmelerine neden olmuştur. Ve hep bu batılı ülkenin katil efendilerden bir gün kurtulacağını ummuşlardır. Ve şimdi, 1876'da, Abdülhamit, darmadağınık ülkesine bakarken, en tehlikeli yerin Ermenistan olduğunu görüyordu. Doğru ya da yanlış, bu Ermenilerin, aynı Romenler, Bulgarlar, Yunanlar ve Sırplar gibi, bağımsız ortaçağ uluslarını yeniden oluşturmak istediklerine inanıyor ve Avrupa ve Amerika'nın bu arzuya sempatiyle yaklaştığını biliyordu. Osmanlı-Rus Savaşına son veren Berlin Antlaşmasında Avrupalı Devletlerin Ermenistan'ın koruyucusu olduğuna dair bir makale yer alıyordu. Padişah kendisini bu tehlikeden ilelebet nasıl uzak tutabilirdi? Ermenileri özgür insanlara dönüştürecek, yaşamlarını güvenle sürdürmelerini ve mülki, sivil ve dini haklarını kullanmalarını sağlayacak aydın bir yönetim onları barışçıl ve sadık tebaalar yapabilirdi. Fakat Padişah böylesi

bir devlet adamı olmaktan çok uzaktı. Abdülhamit, bunun yerine, Osmanlı İmparatorluğu'nu Ermeni sorunundan kurtarmanın tek bir yolu olduğunu düşünüyordu, o da, Ermenilerden kurtulmaktı. Devletin örgütlediği ve yönlendirdiği katliamlarla 2,000,000 erkek, kadın ve çocuğun imhası imparatorluğun daha fazla parçalanmasını engelleyecek tek emin yol gibi gözüküyordu.

Ve şimdi Osmanlı dünyaya, yaklaşık otuz yıllık katliamcı hükümet modelini tanıtıyordu. Avrupa ve Amerika'da bizler, bu olayları özellikle devasa boyutlara ulaştığında duyduk; halbuki yaklaşık 200,000 Ermeni'nin katledildiği olaylar 1895-96'da yaşanmıştı. Fakat tüm bu yıllar boyunca Ermeniler sürekli bir kabusun içindeydiler. Malları çalındı, erkekleri öldürüldü, kadınlarının ırzına geçildi, genç kızları kaçırılıp haremlerde yaşamaya zorlandı. Yine de Abdülhamit amacına tam olarak ulaşamadı. Niyetini gerçekleştirmiş olsaydı, tüm ulusu alçakça katletmiş olurdu. 1895 ve 1896 yıllarında Ermenileri imha etmeye kalkıştı, fakat aşılması güç bazı engellerle karşılaştı. Bunların başında Britanya, Fransa ve Rusya geliyordu. O sıralar seksen altı yaşında olan Gladstone, emekli olduktan sonra, Padişahı "büyük katil" olarak nitelediği, gerçekleşen kötülüklere tüm dünyanın dikkatini çektiği konuşmalarında bu mezalimleri anlattı. Padişah ısrar ederse Britanya, Fransa ve Rusya'nın müdahale edeceği açıktı ve Padişah, bu müdahalenin gerçekleşmesi halinde, daha önce çeşitli badireler atlatmış İmparatorluktan kalanların da yok olacağını iyi biliyordu. Böylece Abdülhamit bütün bir ırkı cinayetle imha etmeyi amaçlayan şeytani girişimine son vermek zorunda kaldı, ancak Ermenistan zulüm altında inlemeye devam etti. Avrupa Savaşı patlak verene kadar Ermeni vilayetlerinde tek bir gün bile cinayetsiz geçmemişti. Evrensel kardeşlik vaatlerine rağmen, Jön Türk rejimi de Ermenilere bir soluk getirmedi. Daha önce aktardığım sevinç gösterilerinin üstünden birkaç ay geçmemişti ki, 35,000 kişinin öldürüldüğü en kötü katliamlardan biri yaşandı Adana'da.

Ve şimdi, Abdülhamit'in fikirlerinin çoğunu benimsemiş bulunan Jön Türkler onun Ermeni politikasını da izlediler. Ulusu Türkleştirme tutkuları mantıken tüm Hıristiyanların -Rumların, Süryanilerin ve Ermenilerin- imhasını amaçlıyordu. On beşinci

ve on altıncı yüzyıldaki Müslüman fatihlerine hayranlık duydukları kadar, bu büyük savaşçıların hayati bir hata yaptıklarına da inanıyorlardı, çünkü Hıristiyan halkları topyekûn silme güçleri olmasına rağmen bunu yapmayı ihmal etmişlerdi. Onlara göre bu politika devlet adamlığı açısından hayati bir hataydı ve Osmanlı'nınmodern çağlarda çektiği tüm sıkıntıların kaynağı buydu. Bu eski Müslüman liderler, Bulgaristan'ı fethettikleri zaman, tüm Bulgarları kılıçtan geçirmiş ve Bulgar ülkesini Müslüman Türklerle doldurmuş olsalardı, hiçbir zaman Bulgar sorunu olmayacak ve imparatorluğun bu bölümü kaybedilmeyecekti. Aynı şekilde, tüm Romenleri, Sırpları ve Rumları imha etmiş olsalardı, bu ırkların şu anda işgal ediyor olduğu vilayetler Padişahın mülkünün ayrılmaz parçaları olarak kalacaktı. Halbuki tüm Rumları, Süryanileri, Ermenileri ve diğer Hıristiyanları imha etmeleri, evlerine ve çiftliklerine Müslüman aileleri yerleştirmeleri ve böylece bu toprakların Osmanlı egemenliğinden kopartılmadığından emin olmaları gerekirdi. Bu büyük reformu gerçekleştirmek için, yaşayan her Hıristiyan'ı öldürmek gerekirdi. En güzel ve en sağlıklı Ermeni kızları alınabilir, zorla Müslümanlaştırılabilir ve Peygamberin izinden giden dindarların karıları veya cariyeleri yapılabilirdi. O zaman onların çocukları otomatik olarak Müslüman olacak ve böylece, eskiden yeniçerilerin yaptıkları gibi imparatorluğu güçlendireceklerdi. Bu Ermeni kızları kadınlığın en iyi örnekleridir ve Jön Türkler, büyük bir önseziyle, bu kızların kanlarının Türklerle karışmasının öjenik bir etki yaratacağını görmüşlerdi. Küçük yaştaki Ermeni erkek çocukları Türk ailelerine alınabilir ve Müslüman gibi büyütülebilirlerdi. Bunlar, halihazırda planlanmakta olan yeni ülkeye eşsiz katkı yapabilecek unsurlardı. Yeni bir Ermeni neslinin gelişmesine karşı tüm önlemlerin alınması için, olgunluk dönemlerini yaşayan, dolayısıyla lanetli türler üretme yetisi olan tüm erkekleri toptan öldürmek gerekliydi. Yaşlı erkek ve kadınlar devletin geleceği açısından pek tehlike oluşturmuyorlardı, çünkü zaten doğal işlevlerini yerine getirmişlerdi; fakat hala baş belasıydılar ve bundan ötürü onlardan da kurtulmak gerekiyordu.

Abdülhamit'in tersine, Jön Türkler bu kutsal hareketi yerine getirebilecekleri bir konumda buldular kendilerini. İngilizler,

Fransızlar ve Ruslar seleflerine engel olmuşlardı. Fakat şimdi bu engeller ortadan kalkmıştı. Daha önce belirttiğim gibi, Jön Türkler, bu ulusları yendiklerine ve içişlerine artık karışamayacaklarına inanıyorlardı. Engel oluşturabilecek tek bir güç vardı, o da Almanya idi. Avrupa'nın kalanının Gladstone'un suçlamalarıyla çalkalandığı ve müdahaleyi istediği 1898'de, Kayser İkinci Wilhelm İstanbul'a gelmiş, Abdülhamit'i ziyaret etmiş, o eli kanlı zorbanın göğsünü madalyalarla süslemiş ve yanaklarını öpmüştü. Aynı Kayser 1915'de hala tahtta oturuyordu ve şimdi Osmanlı devletinin müttefikiydi. Dolayısıyla imparatorluğun Hıristiyan halkları, iki yüzyıldır ilk kez, 1915'de, İttihadçıların insafına kalmıştı. Osmanlı ülkesini sadece Türklerin ülkesi yapmanın zamanı nihayet gelmişti.

BÖLÜM XXIII

VAN'DA "İHTİLAL"

Van vilayeti Anadolu'nun kuzeydoğu köşesinde yer alır; doğuda İran sınırına bitişiktir ve kuzey sınırı Kafkasya'ya bakar. Osmanlı İmparatorluğu'nun en güzel ve en verimli topraklarından ve tarihsel birliklerin en zenginlerinden biridir. Vilayet merkezi aynı adlı gölün doğu kıyısında yer alır; Ermeni nüfusunun Müslümanlardan fazla olduğu büyük bir kenttir. 1914 yılı sonbaharında yaklaşık 30,000 olan nüfusu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en barışçıl, mutlu ve zengin cemaatlerden birini temsil ediyordu. Van, Ermenilerin yaşadığı hemen her bölge gibi, baskı ve katliam dönemleri geçirdiyse de, karşılaştırmalı olarak söyleyecek olursak, Müslüman boyunduruğu oldukça hafif yaşanıyordu. Vali Tahsin Paşa, aydın Türk görevlilerinden biriydi. Kentin mutena kesiminde yaşayan Ermeniler ile Müslüman mahallesinde çamur sıvalı evlerde yaşayan Türkler ve Kürtler arasındaki ilişkiler yıllardır fena gitmiyordu.

Ancak bu vilayetin yeri, askerî eylemlere sahne olmasını kaçınılmaz kıldı ve Ermeni halkının eylemlerine kuşkuyla yaklaşılmasına neden oldu. Rusya'nın Osmanlı ülkesine yönelik bir istilaya kalkışması durumunda en uygun yollardan biri bu vilayetten geçiyordu. Öfke nedenleri ortaya çıktığında savaş çok uzakta değildi. Ordu levazım ve erzak taleplerinin muhatapları, ülkenin her yerinde olduğu gibi, Müslümanlardan çok Hıristiyanlardı. Ermeniler, İttihadçı zabitler bütün sığırlarını, bütün buğdaylarını ve diğer bütün mallarını karşılığında hiçbir değeri olmayan kağıt parçaları vererek almaya kalktıklarında ses çıkartmamak zorundaydılar. Uygulamaya sokulan genel silahsızlanma girişimine,

Kafkasya'daki Ermeni askerlere yönelik acımasız muamele de eklenince, korkuları iyiden iyiye arttı. Öte yandan, Türkler Hıristiyan nüfusta aleyhte pek çok değişiklik yaptılar ve gerçekte Osmanlı ordusunun Kafkasya'da karşılaşmış olduğu yenilgilerden dolayı Ermenileri suçladılar. Ermenilerin zaten değiştirilmiş dengelerde önemli bir unsuru teşkil ediyor olması Türklerin öfkelerini kabartıyordu. Dünyadaki Ermenilerin neredeyse yarısı Kafkasya'daki Rus vilayetlerinde oturuyor olduğundan ve bu Ermenilerin tüm Ruslar gibi askerî hizmete tabi bulunduklarından dolayı, Ermeni askerler Çarın *bona fide* tebaalarıydılar. Dolayısıyla şikayetin hiçbir meşru gerekçesi olamazdı. Fakat İttihadçılar Van'da ve Anadolu'nun başka Ermeni vilayetlerinden çok sayıda Ermeni askerin firar ettiğini, sınırı geçerek Rus ordusuna katıldığını, yol ve arazi bilgilerinin Rus zaferinde önemli bir rol oynadığını ileri sürüyordu. Gerçek nedenler hala araştırılmış olmasa da, birkaç yüzü bulmasa da, bu tür firarların olduğu doğru olabilir. Savaşın başlarında, İttihad ve Terakki hafiyeleri Erzurum ve Van'da kol geziyorlar ve Ermeni liderlerine Rusya Ermenistan'ına giderek, Rus Hükümetine karşı ayaklanma başlatmalarını söylüyorlardı; ve Osmanlı Ermenilerinin bunu reddetmeleri, aradaki gerilimi daha da artırıyordu. Osmanlı Hükümeti Van Ermenilerinin "haince" tutumunu fazlasıyla önemsemiş ve bunu, tüm ırka yönelik kötü muamelelere bahane olarak kullanmıştır. Bu yaklaşım zihniyetlerinin çarpıklığına bir başka örnektir. İttihadçılar, otuz yıl boyunca yüz binlerce Ermeni'yi katlettikten, kadın ve kızlarına tecavüz ettikten ve insanları akla gelebilecek her türlü yolla soyduktan sonra bile, onlardan hâlâ "sadakat" bekleme hakkına sahip olduklarına inanıyorlardı. Tüm ülkedeki Ermenilerin Antanta sempatiyle baktıkları sır değildi. "Şayet harbin nasıl gittiğini bilmek isterseniz," diye komiklik yapıyordu ünlü bir Osmanlı gazetesi, "tek yapacağınız bir Ermeni'nin suratına bakmanızdır.. Sırıtıyorsa, İtilaf galip geliyordur; mahzunsa, Almanlar muvaffaktır." Eğer bir Osmanlı Ermeni askeri firar ediyor ve Ruslara katılıyorsa, bu, devlete karşı işlenen teknik bir suç sayılır ve tüm uygar ülkelerin kuralları çerçevesinde cezalandırılabilirdi. Ancak sadece bir İttihadçının -ve belki

bir de Junker'in- aklı, gerçekleştirilen toplu vahşete bir bahane sayabilirdi bunu.

1914-15 sonbahar ve kışı boyunca hüküm süren hava yaklaşan sıkıntıları belli ediyorsa da, Ermeniler olağanüstü itidalli hareket ediyorlardı. İttihadçılar yıllardır Hıristiyan halkını açıkça suç işlemeye kışkırtma ve sonra bunu katliam bahanesi olarak kullanma politikası güdüyorlardı. Ermeni din adamları ve siyasi liderleri, Osmanlının eski taktiklerine başvurulmasının işaretlerini görüyorlar ve Müslümanlara aradıkları fırsatı vermemek için halkın arasında dolaşıp, onlara sakin olmayı, tüm hakaretlere, hatta zulümlere sabırla göğüs germeyi telkin ediyorlardı. Bu liderler, "bazı köylerimizi yaksalar dahi, misilleme yapmayın, zira birkaçının mahvı, bütün milletin katledilmesinden evladır" diyorlardı.

Savaş başladığında, Merkezi Hükümet Van'ın ılımlı valisi Tahsin Paşa'yı geri çağırdı ve yerine Enver Paşa'nın kayınbiraderi Cevdet Bey'i gönderdi. Bu eylem bile son derece kaygılandırıcıydı. Osmanlı memurları içinde katliamı bir devlet politikası olarak görmeyen ve Merkezi Hükümetin kanlı emirlerini yerine getirmeye içleri elvermeyen insanlar hep olmuştur. Dolayısıyla ne zaman katliam planlansa, önce "itimada layık olmayan" kamu görevlilerini uzaklaştırmak ve yerlerine daha güvenilir adamları getirmek adettendi. Tahsin'in halefinin karakteri bu atamayı daha da korkutucu kılıyordu. Cevdet yaşamının büyük bölümünü Van'da geçirmişti; dengesiz bir adamdı, bir an gelir, gayrimüslimlere dostça yaklaşırdı, ertesi günü düşmanca; ikiyüzlü, dönek ve acımasızdı. Ermenilerden nefret ediyor, Ermeni sorununun çözümüne ilişkin uzun vadeli İttihadçı planını içtenlikle paylaşıyordu. Van'a, vilayetteki tüm Ermenileri imha etme talimatıyla geldiğine hiç kuşku yok, fakat ilk birkaç ayda şartlar pek uygun değildi. O sıralar Cevdet Kafkasya'da Ruslarla dövüşüyordu ve düşmanın çok yakında olması İttihadçılar açısından Van Ermenilerine kötü muameleden kaçınmayı daha akıllıca kılıyordu. Fakat ilkbaharın başlarında Ruslar geçici olarak çekildiler. Muzaffer bir ordu, çekilen düşmanı izlemeyi iyi bir askerî taktik olarak görür genelde. Ancak Rusların ricatı Osmanlı paşalarının gözünde mutlu bir aşamaya işaret ediyordu, çünkü Ermenileri hamile-

rinden yoksun ve Osmanlı ordusunun insafına bırakmıştı. Dolayısıyla Türk ordusu ricat eden hasmı kovalamak yerine yana kaydı ve kendi toprağı olan Van'ı istila etti. Eğitimli Rus ordusuyla dövüşmek yerine tüfeklerini, mitralyözlerini ve diğer silahlarını Van'ın köylerindeki Ermeni kadınlara, çocuklara ve yaşlı erkeklere çevirdi. Her zamanki usullerle en güzel Ermeni kadınlarını Müslümanlar arasında paylaştırdılar, Ermeni köylerini yakıp yıktılar ve günlerce hiç durmadan katliam yaptılar. 15 Nisan günü Padişahın bir emrini dinlemeleri için Akantlı yaklaşık 500 Ermeni genci bir meydanda toplandı; gençler, günbatımında kasabanın dışına çıkartılıp soğukkanlılıkla kurşuna dizildiler. Bu usul Van Gölünün kuzeyine düşen yaklaşık seksen köyde tekrarlandı ve üç gün içinde 24,000 Ermeni katledildi. Bu anlatması zor yöntemleri bir örnekle biraz daha açıklamaya çalışayım. Şatak'ta patlak veren bir ihtilaf üzerine, Van'a dönmüş bulunan Cevdet önde gelen Ermeni vatandaşlarından dördünün bu kasabaya gitmesini ve kalabalığı sakinleştirmeye çalışmasını istedi. Bu adamlar yoldaki tüm Ermeni köylerine uğrayıp, herkesi kamu düzenini korumaya davet ettiler. İşlerini bitirdikten sonra bu dört Ermeni bir Kürt köyünde öldürüldü.

Cevdet, resmi görevine dönüşüyle birlikte, Van'ın kendisine acil olarak 4,000 asker vermesini talep ettiğinde de halk doğal olarak bu talebi kabul etmeye yanaşmadı. Daha önce ve daha sonra neler olduğunu hesaba kattığımızda, bu talebin altında yatan amacı kolaylıkla görebiliriz. İstanbul'dan gelen emirlere itaat eden Cevdet tüm nüfusu yok etmeye hazırlanıyordu ve 4,000 sağlıklı erkeği çağırmaktaki amacı onları öldürmekten başka bir şey değildi, böylelikle kalan Ermenileri savunacak kimse olmayacaktı. Zaman kazanmak için bir araya gelen Ermeniler beş yüz asker vermeyi ve kalanı için muafiyet parası ödemeyi teklif ettiler; ancak bu kez Cevdet "isyan" sözcüğünü dillendirip, ne pahasına olursa olsun bastırmak gerektiğini söylemeye başladı. "Asiler tek bir mermi atsınlar," dedi, "bütün Hıristiyan erkeklerini, kadınlarını ve" (elini diz hizasına getirerek) "bu boydaki evlatlarını öldürürüm." O aralar Ermeni mahallesinin çevresinde siperler kazılmakta ve oralara asker doldurulmaktaydı ve Ermeniler de bu tahrik karşısında bir savunma hazırlığı yapmaya başladılar.

20 Nisan günü, bir grup asker kente girmekte olan birkaç Ermeni kadınını tuttu; bazı Ermeniler yardıma koştular ama vuruldular. Ardından Ermeni mahallelerine tüfek ve toplarla ateş açıldı. Kısa sürede kasabanın büyük bir kısmı alevler içinde kaldı; düzenli bir kuşatma başlamıştı. Tüm Ermeni gücü yalnızca 1,500 erkekten oluşuyordu; yalnızca 300 tüfekleri ve son derece yetersiz cephaneleri vardı, halbuki Cevdet'in tam teçhizatlı 5,000 adamı bulunuyordu. Yine de Ermeniler kahramanca dövüştüler; düşmanlarını sonsuza kadar tutamazlardı, fakat Van yakınlarında bir Rus ordusunun dövüşmekte olduğunu biliyorlar ve kuşatıcıları bu Ruslar gelene kadar oyalamayı umuyorlardı. Amacım kuşatma ve muharebe öyküsü yazmak olmadığından, sayısız bireysel kahramanlıklardan, Ermeni kadınlarının işbirliğinden, Ermeni çocuklarının azim ve enerjilerinden, Ermeni misyonerlerinin, özellikle Doktor Ussher ve karısının ve Bayan Grace H. Knapp'in fedakarlıklarından ve bu dehşetengiz ayı çağdaş Ermeni tarihinin en parlak sayfalarından biri yapan başka binlerce olgudan bahsetmeyeceğim. Son söz olarak Ermenilerin zafer kazandığını söylemeliyim. Yaklaşık beş hafta aralıksız çatışmadan sonra Rus ordusu aniden çıkageldi, askerler ve başı bozuklar içerilere çekilip, korunmasız Ermeni köylülerini katlederek hırslarını almaya koyuldular. Van'daki hastanesi bombardımanda yıkılan Amerikan tıp misyoneri Doktor Ussher, Türkler çekildikten sonra Rusların vilayette öldürülmüş Ermenilerin cesetlerini toplayıp yakmaya başladıklarına bizzat tanıktır; 55,000 ceset yakılmıştı.

Van'daki bu "İhtilal" öyküsünü sadece bir ulusu ortadan kaldırmaya yönelik bu örgütlü girişimin ilk aşamasına işaret ettiği için değil, İttihadçıların bu olayları sonraki suçlarını haklı gösterme amacıyla daima ortaya sürdükleri için anlattım. İleride bahsedeceğim gibi, Enver, Talat ve diğerleri, Ermeniler adına kendilerine her başvurduğumda, Van "ihtilalci"lerini Ermeni ihanetine örnek gösterdiler. Bu öykü, İttihadçılar, binlerce komşusunu katlederek, onları bekleyen kaderi vahşice sergilerken, şu ünlü "İhtilal"in, Ermenilerin, kadınlarının namusunu ve kendi yaşamlarını koruma çabalarından başka bir şey olmadığını göstermektedir.

BÖLÜM XXIV

BİR ULUSUN KATLİ

1915 yılındaki Ermeni ırkının imhası, Osmanlının 1895 ve başka yıllardaki katliamlarda uyguladıkları eylemlere engel olamamış bazı güçlüklere sahne oldu. Söz konusu dönemlerde Ermeni erkeklerinin direnç gösterecek pek gücü veya aleti olmamıştı. O günlerde Ermenilerin askeri eğitim görmelerine, Osmanlı ordusunda hizmet görmelerine veya silah edinmelerine izin verilmiyordu. Daha önce söylediğim gibi, 1908 yılında ihtilalciler üstünlük elde ettiklerinde bu ayrımcılıktan vazgeçilmişti. Otoriteler, yalnızca Hıristiyanların silah taşımalarına izin verilmekle kalmayıp, özgürlük ve eşitlik coşkusu içinde, böyle yapmalarını teşvik de etmişlerdi. Dolayısıyla 1915 yılının ilk yarısında, her Osmanlı kentinde asker olarak eğitilmiş ve kendilerine tüfek, tabanca ve diğer savunma silahları verilen binlerce Ermeni vardı. Van'daki eylemler silahların bu insanlara avantaj sağlayabileceğini bir kez daha gösterdi. Dolayısıyla bu kez bir Ermeni katliamı savunmasız adam ve kadınların topyekûn kesilmesiyle kıyaslandığında artık biraz daha savaşa benzeyeceği açıktı. Eğer bu bir ırkı katletme planı başarılı olacaktıysa, iki hazırlık aşamasından geçilmeliydi: tüm Ermeni askerlerinin güçsüz kılınması ve her kent ve kasabadaki Ermenilerin silahlarının alınması gerekecekti. Ermenistan boğazlanmadan önce, savunmasız hale getirilmeliydi.

1915 yılının ilk yarısında, Osmanlı ordusundaki Ermeni askerleri yeni bir konuma zorlandılar. O zamana kadar çoğu savaşçıydı, fakat şimdi silahlarından yoksun kılınıyor ve işçi yapılıyorlardı. Bu eski askerler, ülkelerine topçu veya süvari olarak hizmet

vermek yerine yol işçisi ve yük hayvanı yapıldıklarının farkındaydılar. Sırtlarına her türlü ordu levazımı yükleniyor ve taşıdıkları yük altında ezilirken, kırbaç şaklamaları ve süngü dürtüklemeleri altında yorgun vücutlarını Kafkasya dağlarına sürüklemeye zorlandılar. Bazen bel hizasındaki karda bu yükle yol açmak zorunda kalıyorlardı. Neredeyse tüm zamanlarını açıkta, -efendilerinin sürekli dürtmesinden fırsat bulabilirlerse- çıplak toprakta uyuyarak geçirmek zorunda kaldılar. Kendilerine yalnızca yiyecek artıkları veriliyordu; eğer hastalanırlarsa, giysileri de dahil olmak üzere üstlerinde başlarında ne varsa alınarak düştükleri yerde bırakılıyorlardı. Eğer arkada kalanlar gidilecek yere varmayı başarırlarsa, nadiren katledilmekten kurtuluyorlardı. Çoğu olayda Ermeni askerleri daha kestirmeden ortadan kaldırılıyorlardı; onları soğukkanlılıkla vurmak giderek adetten olmaya başlamıştı. Hemen her seferinde usul aynıydı. Bazen 50'li veya 100'lü gruplar alınır, dörder dörder birbirlerine bağlanır, ardından köyden biraz uzakta tenha bir yere götürülürdü. Aniden tüfek sesleri havayı yırtar ve refakatçi olarak giden askerler asık suratla kampa dönerlerdi. Cesetleri gömmeye gönderilenler onları her zaman çıplak bulurlardı, çünkü, tüm giysileri alınmış olurdu. Canilerin kurbanlarını vurmadan önce kendi mezarlarını kazdırmaya zorlayarak acılarını katladıklarını da biliyorum.

Konsoloslarımızın raporlarından birinde yer alan ve halen Amerika Dışişleri Bakanlığı kayıtlarının bir bölümünü oluşturan bir olaydan bahsetmek istiyorum. Temmuz ayının başlarında Harput'tan 2,000 Ermeni 'amele'si yol yapımına sevk edildi. Kasabanın Ermenileri bunun ne anlama geldiğini anladılar ve Validen merhamet dilediler. Fakat Vali adamların bir zarar görmeyeceklerinde ısrarlıydı ve hatta eski askerlerin korunacağına dair onur sözü vererek Alman misyoneri Ehemann'dan paniğin önlenmesi için yardım bile istedi. Ehemann Valiye inandı ve halkın korkusunu yatıştırmaya çalıştı. Ancak bu 2,000 kişinin neredeyse tümü katledildi ve cesetler bir mağaraya atıldı. Bu adamları araziye göndermekteki tem amaç kolaylıkla katledilebilmeleriydi. Direnme veya firar etme gücünü bulamamaları için bu zavallılar sistematik biçimde aç bırakıldılar. Hükümet görevlileri önden giderek Kürtlere kafilenin yaklaştığını bildirip, gerekeni yapmaları-

nı söylediler. Bu aç ve zayıf düşmüş insanların üstüne yalnızca Kürt aşiret üyeleri dağlardan çullanmakla kalmayıp, bir Hıristiyan öldürüp Allah nezdinde sevaba girmek isteyen Kürt kadınları da kasap bıçaklarıyla saldırdılar. Bu katliamlar münferit olaylar değildi; bu anlattığım olay kadar korkunç pek çok öykü aktarabilirim; bütün imparatorlukta, yalnızca yeni bir Ermeni nesli üretebilecek tüm kadınları temizlemek amacıyla değil, nüfusun zayıf halkasını kolay bir av haline getirmek amacıyla tüm sağlıklı erkekleri öldürmek üzere sistematik bir mücadele verildi.

Silahsız askerlere yönelik bu katliamlar son derece dehşet verici olsa da, silah gizlediğinden kuşkulanılan Ermenilere uygulanan muameleyle kıyaslanıldığında lütuf ve adil sayılırdı. Köylere ve kentlere herkese silahlarını karargahlara getirmesini emreden duvar ilanları asılmaya başlandığında Hıristiyanlar doğal olarak korkmaya başladılar. Bu emir bütün vatandaşlar için geçerli olsa da, Ermeniler, Müslüman komşularının silah bulundurmalarına izin verilirken, kendilerinin savunmasız kalmaları halinde başlarına neler geleceğini gayet iyi kestirebiliyorlardı. Ancak baskı altındaki insanlar çoğu zaman emre itaat ettiler; ve ardından İttihadçı görevliler bir "ihtilal" planlanmakta olduğunun kanıtı olarak büyük bir neşeyle tüfeklere el koydular ve kurbanları ihanet suçlamasıyla cezaevine attılar. Binlerce Ermeni silah teslim etmedi, çünkü teslim edecek silahları yoktu; oldukça çok sayıda insansa vermeyi inatla reddetti, ama bir isyana kalkışacaklarından değil, planlanmakta olan zulme karşı yaşamlarını ve kadınlarının ırzını korumak için. Boyun eğmeyen bu kişilere verilen ceza modern tarihin en berbat olaylarından birini oluşturmuştur. Çoğumuz işkencenin idari ve adli bir önlem olarak uzun süre yürürlükte kalmış olduğuna inanıyoruz, ancak ben, karanlık çağlarda o sıralar tüm ülkede gerçekleştirilenlerden çok daha korkunç sahneler yaşanmadığına da inanıyorum. Jandarmalar kutsallığa önem vermiyorlardı; saklanmış silah arama mazeretiyle kiliseleri yağmalıyor, minberlere ve kutsal eşyalara son derece kötü davranıyor ve hatta Hıristiyan ayinlerini taklit ediyorlardı. Kışkırtıcı oldukları iddiasıyla papazları bayıltana kadar dövüyorlardı. Kiliselerde hiç silah bulamadıklarında, bazen piskopos ve papazları tabanca, tüfek ve kılıçla silahlandırıp, kanuna rağmen silah bulun-

durmaktan divanı harbi örfiye çıkartıyorlar ve serserilerin gazabını çekmek için onları sokaklarda yürütüyorlardı. Jandarmalar kadınlara da erkeklere davrandıkları gibi acımasız davranıyorlardı. Silah saklamakla suçlanan kadınların çırılçıplak soyularak dallarla kırbaçlandığına dair pek çok kayıt vardır ve bu dayaklar çocuklu kadınlara bile atılıyordu. Bu aramalarda şiddet o denli yaygındı ki, Ermeni kadın ve kızları, daha jandarmalar yaklaşırken ormana, tepelere veya dağlardaki mağaralara kaçıyorlardı.

Bu aramalara hazırlık olarak, köy ve kasabalardaki güçlü adamlar tutuklandı ve cezaevine alındılar. Burada işkenceciler kurbanlarının "ihtilalci" olduklarını itiraf etmelerini ve silahlarını gizledikieri yerleri ifşa etmelerini sağlamak için bütün hünerlerini gösterdiler. En yaygın uygulama mahkumu, her bir yanda iki memurun durduğu bir odaya almaktı. Sonra falaka başlıyordu. Bu, Doğu'da pek yaygın bir işkence usulüdür. Başlangıçta pek acı hissedilmez; fakat zaman geçtikçe acı giderek artar, ayaklar şişer ve patlar ve bu muameleye maruz kaldıktan sonra çoğunlukla ayaklar kesilmek zorunda kalınır. Jandarmalar Ermeni kurbanlarını kendinden geçene kadar falakaya çekerlerdi; sonra yüzüne su dökerek onu ayıltırlar ve tekrar başlarlardı. Eğer kurbanı itiraf ettirmeyi başaramazlarsa, başka yöntemleri vardı. Örneğin kaş ve sakallarını tek tek yoluyorlar, el ve ayak tırnaklarını söküyorlar, göğsünü kızgın demirle dağlıyor, kızgın kerpetenle etlerini kopartıyor ve ardından yaraya kızgın yağ döküyorlardı. Bazen - İsa'nın Çarmıha gerilmesini taklit ederek- el ve ayaklarından tahtaya çakıp, kurban acıdan kıvranırken bağırıyorlardı:

"İsa gelsin de yardım etsin sana!"

Bu -ve burada anlatmaya çekindiğim başka- zulümler genelde geceleri yapılıyordu. Kurbanların çığlıkları köylülere ulaşmasın diye cezaevlerinin çevresine insanları toplayıp, davul çaldırıyorlardı.

Ermenilerin bu acılara dayandıkları ve teslim edecek silahları olmadığı için teslimi reddettikleri binlerce olay vardır. Ancak yine de işkencecilerini ikna edemiyorlardı. Dolayısıyla aramaya gelenler olduğu duyulunca, Ermeniler bu acılı cezalardan kurtulabilmek için Türk komşularından silah satın almaya çalışıyorlardı.

Bir gün yapılan işkenceleri dile getiren sorumlu bir Osmanlı görevlisiyle bu hareket tarzını tartışıyordum. Bu olayları Hükümetin kışkırttığını gizlemeye kalkmadı ve bütün resmi görevliler gibi, nefret edilen ırka yönelik bu muameleyi içtenlikle onaylıyordu. Bana tüm bu ayrıntıların İttihad ve Terakki Cemiyetinin merkezinde geceler boyu görüşülen konular olduğunu söyledi. Her yeni acı çektirme yönteminin parlak bir keşif gibi görülüyor ve düzenli katılımcılar yeni bir işkence keşfetmek için beyinlerini patlatıyorlarmış. İspanyol Engizisyonunun ve başka tarihi işkence kurumlarının kayıtlarını bile incelediklerini ve oralarda bulunan tüm önerileri benimsediklerini söyledi. Bu tüyler ürpertici yarışmanın galibinin kim olduğunu belirtmedi fakat faaliyetlerinden daha önceki bölümde bahsettiğim Van Valisi Cevdet Bey'in ünü tüm Ermenistan'a yayılmıştı. Cevdet bu ülkenin her köşesinde "Başkale Balbandı" olarak biliniyordu çünkü bu işkence uzmanı, Ermeni kurbanlarının ayaklarına at nalı çakarak, bütün işkencelerin şahını keşfetmişti.

Ancak zamanın gazetelerinde Ermeni mezalimi olarak sözü edilen şeyler bu olaylar değildi; bunlar ırkın imhasının hazırlık aşamalarıydı sadece. Jön Türkler selefleri Abdülhamit'ten daha zekice hareket ediyorlardı. Azledilen Padişahın emri sadece "öldür, öldür" iken, Osmanlı demokrasisi yepyeni bir plan oluşturmuştu. Tüm Ermeni ırkını katletmek yerine tehcir etmeye karar vermişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun güneyinde ve güneydoğusunda Suriye çölü ve Mezopotamya vadisi yer alır. Bu bölgenin bir kısmı bir zamanlar sağlıklı bir uygarlığa sahne olmuştu, son beş yüzyıldır Osmanlı egemenliğine tabi ülkelerle aynı alınyazısını paylaşmıştı; ve şimdi kent ve kasabası olmayan, sadece birkaç vahşi ve bağnaz Bedevi aşiretin yaşadığı, kasvetli, ıssız bir yerdi. Bu çölü, yalnızca çok çalışkan işçiler, uzun yıllar harcayarak ciddi bir nüfusun yaşayabileceği katlanılabilir bir yer haline getirebilirlerdi. Merkezi Hükümet imparatorluğun çeşitli kesitlerinde yaşayan iki milyondan fazla Ermeni'yi toplama ve onları bu ıssız bölgeye nakletme niyetini ilan ediyordu. Bu tür bir sevkıyata girişmeleri halinde, gaddarlık ve adaletsizliğin doruğuna ulaşılmış olacaktı. Aslına bakarsak, İttihadçıların bu yeni ülkeye Ermenileri yerleştirmek gibi bir düşünceleri yoktu. Çoğunlu-

ğunun asla varamayacağını ve varmayı başaranların da açlıktan veya susuzluktan öleceklerini veya vahşi çöl aşiretlerince öldürüleceklerini biliyorlardı. Tehcirin gerçek amacı soygun ve imhaydı; yeni bir katliam yöntemine işaret ediyordu. İttihadçı otoriteler tehcir emrini vererek, bir ırkın ölüm ilanını çıkartmış oluyorlardı; bunu iyi biliyorlar ve benimle yaptıkları sohbetlerde gerçeği gizlemeye kalkışmıyorlardı.

Tehcirler, 1915 yılının ilkbahar ve yaz ayları boyunca gerçekleştirildi. Büyük kentlerden İstanbul, İzmir ve Halep ayrı tutuluyordu; tek bir Ermeni ailesinin bile yaşadığı hemen bütün yerler şimdi bu tarifsiz trajedilere sahne oluyordu. Eğitimi veya serveti ne olursa olsun, hangi sosyal sınıfa mensup olursa olsun, tek bir Ermeni bile emrin dışında tutulmadı. Bazı köylere, -genelde bir veya iki gün önceden- tüm Ermeni halkının belirtilen tarihte halka açık bir yerde hazır bulunmasını emreden ilanlar asıldı ve başka yerlerde de emri iletmek üzere sokaklarda tellallar dolaştırıldı. Bazılarındaysa en ufacık bir uyarıda bile bulunulmadı. Jandarma bir Ermeni'nin evinin önüne geliyor ve oturanların kendilerini izlemesini emrediyordu. Ev işleriyle meşgul kadınları üstlerini değiştirmelerine bile fırsat vermeden alıyorlardı. Polis, Vezüv'ün lavlarının Pompei'nin üstüne çöktüğü gibi çöküyordu insanların üstlerine; kadınlar leğenlerin başından, çocuklar yataklarından alınıyor, ekmekler ocakta kalıyor, yemekler yarım bırakılıyor, öğrenciler kitapları açık halde okullardan çıkartılıyor ve erkekler sabanlarını tarlalarda, sürülerini dağların eteklerinde bırakmaya zorlanıyordu. Yeni doğum yapmış kadınlar bile yataklarından çıkmak ve bebeklerini yataklarında bırakmak veya çocukları kucaklarında, panik içindeki kalabalığa karışmak zorundaydılar. Aceleyle kapabildikleri -bir şal, bir battaniye, belki bir-iki lokma yiyecek gibi- şeyler evlerinden alabildikleri yegane şeylerdi. Endişeyle yönelttikleri "Nereye gidiyoruz?" sorularına jandarma tek bir sözcükle cevap veriyordu: "İçerlere."

Bazı yerlerde mültecilere özel eşyalarını ve ev eşyalarını elden çıkartabilmeleri için birkaç saat, istisnai hallerde birkaç gün veriliyordu. Elbette bu da bir tür soygunla sonuçlanıyordu. Yalnızca Müslümanlara satış yapabilirlerdi ve hem alıcı hem de satıcı, bir ömre ait birikimleri elden çıkartmak için sadece bir ya da

iki günlerinin olduğunu bildiklerinden dolayı, fiyatlar değerlerin çok altında oluyordu. Dikiş makineleri bir-iki dolardı -bir sığır bir dolara gidiyor, bir ev dolusu mobilya neredeyse para bile etmiyordu. Çoğu zaman Ermenilerin bu komik fiyatlara bile satış yapmaları veya Türklerin satın almaları yasaklanıyordu; Hükümetin, mecburen geride bırakacakları borçlarını ödemek için eşyalarını satmayı planladığı ileri sürülerek, mobilyalar mağazalara konuluyor veya yağmaya elverişli kamuya açık yerlerde toplanıyordu. Hükümet görevlileri Ermenilere tehcirin geçici olduğunu, savaştan sonra tekrar geri getirileceklerini, dolayısıyla evlerini satmalarına izin verilmeyeceğini de söylüyorlardı. Ermeni mahallelerine Müslüman muhacirler getirildiğinde eski mal sahipleri köyü ancak terk etmişlerdi. Aynı şekilde para, yüzük, saat ve mücevher gibi tüm değerli şeyler, dönüşlerinde geri verilmek üzere polis karakollarında "emanete" alınıyor ve ardından halk arasında paylaştırılıyordu. Ancak Ermeni muhacirler bu soygunları pek umursamıyorlardı, çünkü gözlerinin önünde çok daha korkunç ve acı verici sahneler yaşanıyordu. Erkeklerin sistematik imhası sürüyordu; daha önce ifade ettiğim zulümlerden geçen erkekler şimdi başka türlü şiddetle karşı karşıya idiler. Kafileler yola çıkmadan önce gençleri ailelerinden ayırmak, onları dörderli gruplar halinde bağlamak, yerleşim yerinin dışına götürmek ve orada kurşuna dizmek olağan hale gelmişti. Sadece Ermeni oldukları gerekçesiyle yargısız idamlar yapılıyordu sürekli olarak. Jandarmalar, eğitimli ve etkin kişileri yok etmekte özellikle arzuluydular. Amerikan konsolosları ve misyonerlerinden bu tür eylemlerle ilgili raporlar alıyordum devamlı. Aktardıkları olayların çoğunu yaşamım boyu unutmayacağım. Ankara'da onbeş ile yetmiş arasındaki tüm Ermeni erkekleri tutuklandı, dörderli gruplar halinde bağlandı ve Kayseri'ye götürülmek üzere sevk edildiler. Beş ya da altı saatlik bir yolculuktan sonra tenha bir vadiye ulaşmışlardı ki, bir grup köylü sopa, çekiç, balta, tırpan, testere ve belle üzerlerine saldırdı. Bu alet edevat tabanca ve tüfekten daha acılı bir ölüme neden olmanın dışında, İttihadçıların ifadesiyle, çok daha tasarrufluydu, çünkü barut ve kovan gerektirmiyordu. Böylelikle, varlıklı ve yetişkin tüm erkekler dahil olmak üzere, Ankara'nın erkek nüfusu yok edildi ve ölümcül bi-

çimde sakatlanmış vücutları, vahşi hayvanların bulunduğu vadide bırakıldı. Bu eylemin tamamlanmasının ardından köylüler ve jandarmalar mahalli bir kahvede toplandı, notlarını karşılaştırıp, öldürdükleri "gavur" sayısıyla övündüler. Trabzon'da adamlar mavnalara doldurulup, Karadeniz'e götürüldüler; jandarmalar onları mavnalarda vurup, cesetlerini denize döktüler.

Dolayısıyla kafilelerin yola çıkacağı gün geldiğinde, neredeyse tümüyle kadın, çocuk ve yaşlı erkeklerden oluşuyordu. Gelecekte onları koruyabilme ihtimali olan herkes yok edilmişti. Ahali yola çıktığında, kentin valisi alay edercesine "iyi seyahatler" diliyordu. Kafile harekete geçmeden önce kadınlara Müslüman olmaları teklif ediliyordu. Bazıları yeni dini kabul etseler bile sıkıntıları bitmiyordu. Dönmeler, mümin olarak yetiştirilmelerine rıza göstererek çocuklarını 'Müslüman Yetimhaneler'e bırakmaya zorlanıyorlardı. Ardından kendilerinin de Hıristiyan kocalarını bırakıp Müslümanlarla evlenerek samimiyetlerini göstermeleri gerekiyordu. Eğer iyi bir Müslüman kendisini eş olarak almazsa, o zaman o kadın yine de sevk ediliyordu.

Başlangıçta Hükümet bu kalabalığı koruma eğilimi gösterdi. Subaylar onları, bazıları birkaç yüz, bazıları birkaç bin olmak üzere kafilelere ayırdılar. Bazı yerlerde sivil görevliler ev eşyalarını taşıyacak kağnılar sağladılar. Görünüşte kafilelere rehberlik etmek ve onları korumak için her kafileye jandarma muhafız birliği eşlik ediyordu. Kollarında veya sırtlarında bebeklerini taşıyan yarı giyinik kadınlar bastonlarının desteğiyle yürüyen ihtiyar adamlarla yan yana yürüyorlardı. Daha varlıklı muhacirlerin yanlarında belki bir at veya bir eşek oluyordu; bazı çiftçiler yanlarında yürüteceği bir sığır veya bir koyun kurtarmayı başarmışlardı ve karmakarışık alayda köpek, kedi, kuş gibi evcil hayvanlar da yer alıyordu. Binlerce Ermeni kenti ve köyünden oluşturulan bu umutsuz kafileler yola koyuldu; güneye giden bütün yollar onlarla doldu; geçtikleri her yerde toz bulutları kalkıyor ve arkada çöpler, tabureler, battaniyeler, çarşaflar ve başka şeyler kalıyordu. Kafileler hareket ettiğinde muhacirler biraz insana benziyorlardı; ancak birkaç saat sonra yolun tozu yüzlerine ve giysilerine yapışmaya başlıyor, ayakları çamur içinde kalıyordu ve yorgunluktan iki büklüm ve "muhafızlar"ının acımasızlığı karşısında çıl-

gına dönmüş gruplar yeni ve tuhaf bir hayvan türüne benzemeye başlıyorlardı. Ancak, 1915 yılının Nisan ayından Ekim ayına kadar geçen altı ayda Anadolu'daki hemen tüm karayolları bu tuhaf görüntülü sürgün gruplarıyla doldu. Onları, her vadiden geçerken ve hemen her dağın eteklerini tırmanırken görebilirdiniz; nereye gittiklerini bilmeksizin yürüyüp duruyorlardı. Köyler, kasabalar, Ermeni nüfuslarından temizleniyordu. Bu altı ay boyunca, bilindiği kadarıyla, yaklaşık 1,200,000 insan Suriye çölüne doğru yola düştü.

Atalarının 2,500 yıldır yaşadıkları evlerinden ayrılırken, "bizim için dua edin," diyorlardı. "Bu dünyada tekrar görüşemeyiz, ama bir gün mutlaka karşılaşırız. Bizim için dua edin!"

Mezalim başladığında, hemen hiçbir Ermeni, doğup büyüdüğü köyü terk etmemişti. Yolculuk yaptıkları yollar eşek patikası gibiydi; ve birkaç saat önce düzenli bir yürüyüş alayı olarak başlamış olan şey kısa süre içinde dağınık bir kalabalık halini aldı. Kadınlar çocuklarından ve kocalar karılarından ayrı düşüyorlardı. Yaşlılar kısa zamanda ailelerinden uzak düştüler ve ayakta duramayacak hale geldiler. Kağnıların sürücüleri, alacaklarını son kuruşuna kadar aldıktan sonra, taşıdıkları insanları ve eşyaları ansızın aşağıya attılar ve başka kurbanlar almak üzere köye döndüler. Böylece kısa bir süre sonra genci-yaşlısı, hemen herkes yürüyerek devam etmek zorunda kaldı. Hükümetin, güya sürgünleri korumak üzere göndermiş olduğu jandarmalar birkaç saat içinde işkenceci olup çıkıyorlardı. Yürüyüşü yavaşlattığını gördükleri kişileri süngüleriyle dürtüyorlardı. Dinlenmek için durmaya kalkışanlar veya bitap düşüp yere yığılanlar, acımasızca kalabalığa katılmaya zorlanıyorlardı. Jandarmalar hamile kadınları bile süngülüyorlardı; sık sık olduğu gibi, eğer içlerinden biri doğum yapacak olursa hemen kaldırılıyor ve yürüyüşe zorlanıyordu. Tüm yolculuk boyunca Müslüman mukimlerle aralıksız sürtüşmeler yaşandı. Jandarma müfrezeleri, Kürt aşiretlerine kurbanların yaklaştıklarını bildirmek üzere önden gidiyordu ve köylüler de uzun süredir bekledikleri fırsatın geldiğinden haberdar oluyorlardı. Hükümet cezaevlerini bile açmış ve yaklaşan Ermenilere karşı iyi birer Müslüman gibi davranacaklarından emin olduğu mahkumları serbest bırakmıştı. Dolayısıyla her kafile -refakatçi jan-

darmalar, köylüler, aşiretler ve çeteler olmak üzere- çeşitli sınıflardan düşmanlar karşısında bir ölüm kalım savaşımı veriyordu. Ve unutmamalıyız ki, bu yolcuları savunabilecek erkeklerin hemen hepsi öldürülmüş veya amele olarak askere alınmıştı ve sürgünlerin tüm silahlarına yolculuk başlamadan önce sistematik bir biçimde el konulmuştu.

Kurbanlar başlangıç noktasından itibaren birkaç saat ilerlemişlerdi ki, Kürtler dağlardan indi. Genç kızların üstüne çullanarak, peçelerini kaldırdılar ve güzel olanları tepelere kaçırdılar. Arzularına alet edebilecekleri çocukları çaldılar ve kalanların tümünü de acımasızca soydular. Sürgünlerin yanlarında para veya yiyecek varsa onları da alarak hepsini açlığa mahkum ettiler. Giysileri aldılar ve hatta bazen hem erkekleri hem kadınları çırılçıplak bıraktılar. Kürtler, bütün bunları yaparken, serbestçe adam öldürüyorlardı ve kadın ve yaşlı erkeklerin çığlıkları ortamı daha da korkunç hale sokuyordu. Açık arazideki saldırılardan kaçmayı başaranları Müslüman köylerde yeni tedhişler bekliyordu. Köylerdeki kabadayılar kadınlara saldırıyor, emellerine nail olduktan sonra onları ölüme terk ediyorlardı. Sürgünler veya sağ kalmayı başaranlar öylesine korku dolu bir gece geçirdikten sonra ertesi sabah tekrar yola koyuluyorlardı. Jandarmaların acımasızlığı yolculuk uzadıkça artıyordu. Yere düşen biri olursa oracıkta süngülüyorlardı. Yüzlerce Ermeni açlık ve susuzluktan ölmeye başladı. Irmak kenarlarına geldiklerinde bile, jandarmalar, sırf işkence olsun diye, su içmelerine izin vermiyorlardı. Çölün yakıcı güneşi yarı çıplak vücutları yakıyordu. Çölün sıcak kumunda çıplak ayakları yara içinde kalıyor, binlercesi düşüp ölüyor veya düştükleri yerde öldürülüyordu. Böylece normal insanlardan oluşan bir alay birkaç gün içinde, çaresizce bir lokma ekmek arayan, yollarda buldukları çerçöpü yiyen, karşılaştıkları muamelelerden akıllarını kaçıran, çektikleri sıkıntılarla hasta olan ve sürekli olarak süngüyle, kırbaçla ve değnekle dürtülen bir iskelet sürüsü haline geliyordu.

Ve böylece, sürgünler ilerledikçe, arkalarında tifüsten, dizanteriden ve koleradan ölen yaşlı erkeklerin ve kadınların, sırtlarında taşıdıkları ve açlık ve susuzluktan son nefeslerini vermiş çocukların gömülmemiş cesetleri olmak üzere bir başka kafilenin

kalıntılarını bırakıyorlardı. Bebeklerini, korunmak üzere yabancılara vermeye çalışan kadınlar vardı ve bunu yapamayan kadınlarsa, hiç değilse acı çekmeden ölsünler diye kuyulara atıyorlar veya çalıların arkasına bırakıyorlardı bebeklerini. Geride bir mecidiyeye veya yaklaşık seksen cent'e köle olarak satılmakta olan ve alıcıların vahşi emellerine hizmet ettikten sonra fahişeliğe sürüklenen küçük bir kızlar ordusu kalmıştı. Kalabalık, gömülmemiş veya yarı gömülmüş cesetlerin yanına uzanmış, hasta ve ölmekte olan insanlarla dolu bir dizi kamp yerinden geçiyordu. Havada akbaba sürüleri onları izliyor, aç köpekler cesetler için birbirleriyle dövüşüyordu. En korkunç sahneler ırmak kenarlarında, özellikle Fırat'ta gerçekleşiyordu. Bazen, ırmağı geçerken, jandarmalar kadınları suya itiyor, yüzmeye çalışan herkese ateş ediyorlardı. Bazen kadınlar namuslarını korumak adına, çocukları kollarında, ırmağa kendileri atlıyorlardı. "Haziran'ın son haftasında," diye yazıyor bir konsolosluk raporunda, "Erzurum Ermenilerinden bazı gruplar müteakip günlerde sevk edildi ve ekserisi güzergah üzerinde vurularak veya boğularak katledildi. Fırat'a gark edilen zengin ihtiyar Madam Zarouhi nehirdeki bir kayaya sıkı sıkı tutunarak kurtuldu. Kıyıya yüzmeye muvaffak oldu, Erzurum'a döndü ve bir Türk arkadaşının evinde saklandı. Erzurum'daki 'Rus Şehir Birliği' mümessili Prens Argoutinsky'ye, askerlerin yüzlerce çocuğu nasıl süngüleyip de Fırat'a attıklarını, erkek ve kadınların nasıl çırılçıplak soyulup, birbirlerine bağlandıklarını ve nehre atıldıklarını hatırladıkça ürperdiğini anlattı. Dediğine göre, nehrin Erzincan civarındaki kıvrımında, binlerce ceset üst üste yığılmış, Fırat yatağını tahminen bir yarda değiştirmiş."

İttihadçı Hükümetin "Ermenileri yeni evlere sevk etme" niyetinde olduklarını ciddiyetle iddia etmeleri saçmadır; kafilelere gösterilen muamele Enver ve Talat'ın gerçek amaçlarının imha olduğunu açıkça göstermektedir. Bu iğrenç koşullarda güneye gönderilen kaç sürgün belirtilen yerlere ulaşmıştır? Tek bir kafilenin başından geçenler bile bu tehcir planının imha planına nasıl evrildiğini göstermektedir. Söz konusu ayrıntılar bana doğrudan Halep Amerikan Konsolosu tarafından verilmiş olup, şu anda Washington'da Dışişleri Bakanlığında dosyalıdır. Çoğunlukla ka-

dınlardan, kızlardan ve çocuklardan oluşan üçbin Ermeni, Haziran ayının birinde bir kafile halinde Harput'tan ayrılmıştı. Hükümet her zaman olduğu gibi ___ Bey'in komutasında yetmiş jandarmayı refakatçi tayin etmişti. Bu jandarmalar yine her zamanki gibi muhafız olmaktan çok, işkenceci ve infazcı idiler. -- Bey'in, Malatya'ya kadar güvenliği sağlaması için yalvaran kafileden 400 lira alması üzerine yola çıkmışlar; çok geçmeden onlara yiyecek sağlamak yerine onları jandarmaların merhametine bırakarak kaçmış gitmiş.

Bu perişan yolcuların Bağdat hattı üzerindeki ilk istasyon olan Ras-ül-Ayn'a kadar çekmediği kalmamış. Jandarmalar önden giderek, dağlardaki yarı vahşi aşiretlere birkaç bin Ermeni kadın ve kızının yaklaşmakta olduğunu bildirmişler. Dağlı Araplar ve Kürtler kızları kaçırmaya başlamış, onlara tekrar tekrar tecavüz etmişler ve jandarmalar da seks alemine bizzat katılmışlar. Kafileye eşlik eden birkaç erkek teker teker öldürülmüş. Kadınlar paralarını, ağızlarında ve saçlarının arasında saklamışlar; bu paralarla at satın almışlar, ama daha sonra Kürtlere çaldırmışlar. Sonunda, on üç gün boyunca sorumlu oldukları insanları soyan, döven, tecavüz eden ve öldüren jandarmalar hepsini kendi haline bırakmışlar. İki gün sonra Kürtler partiye katılmış ve hala canlı kalmayı başaran erkekleri bir araya toplamışlar. Yaşları 15 ila 90 arasında değişen yaklaşık 150 erkek bulmuşlar ve hemen uzağa götürüp, hepsini doğramışlar. Fakat aynı gün Sivas'tan gelen bir başka kafile Harput'tan gelen kafileye katılmış, böylelikle sayıları 18,000'e çıkmış.

Bu kez bir başka Kürt Beyi komutayı almış ve aynı mevkii elde eden tüm adamlar gibi o da bunu yağma, zulüm ve cinayet için bir fırsat saymış. Bu adam tüm arkadaşlarını dağlardan çağırmış ve onlara bu büyük Ermeni kitlesine ne isterlerse yapabileceklerini söylemiş. Günler ve geceler boyu, en güzel kızlar kaçırılmışlar; bazen bu kızlar geri dönmeyi başarmış ve başlarından geçenleri anlatmışlar. Ayrıca yürüyüşçüleri izleyemeyecek kadar yaşlı ve zayıf ve hasta olanlar hemen öldürülmüşler. Bir köye ulaştıklarında oranın serserilerinin Ermeni kızlarına saldırmalarına göz yumuluyormuş. Giderek küçülen grup Fırat'a vardığında 200 erkek cesedinin suda yüzdüğünü görmüşler. O zamana ka-

dar sürekli soyulduklarından artık üzerlerinde yırtık pırtık giysilerinden başka hemen hiçbir şey yokmuş, ama Kürtler onları da almışlar; ve kafilenin büyük bölümü beş gün boyunca yakıcı çöl güneşinin altında neredeyse çırılçıplak yürümüş. Sonraki beş günde de bir lokma ekmekleri veya bir damla suları kalmamış. "Yolda binlercesi kırıldı," diye yazıyor rapor, "dilleri odunkömürüne dönmüştü ve beş günün nihayetinde bir çeşmeye rastladıklarında, bütün kafile oraya doğru koşturdu. Lakin oradaki polisler bir damla su almalarına bile müsaade etmedi. Gayeleri bir kupa suyu üç liradan satmaktı ve parayı almadan suyu vermiyorlardı. Kuyuların olduğu sair bir yerde bazı kadınlar kendilerini kuyuya attı, zira su çekmek için ne bir kova vardı ne de ip. Bu kadınlar boğuldu ve buna rağmen geride kalanlar o kuyudan su içti, kuyunun içi cesetle doluydu. Bazen kuyular sığ olduğunda ve kadınlar aşağı inip çıkabildiğinde, öbür insanlar susuzluklarını bir nebze olsun gidermek için onların ıslak, pis elbiselerini yalıyor veya emiyordu. Bir Arap köyünden geçiyorlardı ki Araplar onlara merhamet edip, birkaç parça bez verdiler. Muhacirlerden hala parası olan kimisi kıyafet alabildi; lakin bazıları da ta Halep'e kadar üryan vaziyette gitti. Zavallı kadınlar pek utanıyor, iki büklüm yürüyorlardı."

On yedinci gün bir avuç yaratık Halep'e varmış. 18,000 insandan oluşan kafileden sadece 150 kadın ve çocuk ulaşmayı başarmış. Kalanlardan en cazibeli olanlar Kürtlerin ve Türklerin tutsakları olarak hala yaşıyorlardı; diğerleri ölmüştü.

Bunun gibi dehşet dolu şeylerden, ayrıntılara girmeden de olsa, söz etmemin tek nedeni, İngilizce konuşan kamuoyunun bütün bu olup bitenleri anlamasına yardımcı olmaktır. Korkunç ayrıntıları aktarmadım, çünkü bu Ermeni erkek ve kadınlarının karşılaştığı sadistçe tutumları olduğu gibi anlatmaya kalksam, herhangi bir Amerikan yayınevi bunları basmazdı. Bu zavallı insanlar her gün, insan aklının en sapkın içgüdülerinin tasarlayabileceği suçlarla ve ancak en alçak hayal gücünün tasavvur edebileceği zulüm ve adaletsizliklerle yüz yüze kaldılar. Tüm insanlık tarihinin bunun gibi korkunç olayları hiç yaşamadığına eminim. Geçmişteki büyük katliamlar ve zulümler 1915 yılında Ermeni ırkının çektiği acılarla karşılaştırıldığında önemsiz kalır. On üçün-

cü yüzyılın başlarında Albigensiyanlar'ın boğazlanması tarihteki en acılı olaylardan biri olarak sayılagelmiştir hep. Fanatizmin bu örneğinde yaklaşık 60,000 insan öldürülmüştür. St. Bartholomew katliamında yaklaşık 30,000 insan yaşamını kaybetmiştir. Bu tür zalimliklerden biri olarak görülen Sicilya Akşam Duaları 8,000 kişinin imhasına yol açmıştır. Torquemada'nın yönetimindeki İspanyol Engizisyonu hakkında ciltlerce kitap yazılmıştır, ancak onun yönetiminde geçen on sekiz yıl boyunca yalnızca 8,000 kadar insan öldürülmüştür. Belki de tarihte Ermeni tehcirlerine en çok benzeyen olay, Yahudilerin Ferdinand ve Isabella'nın yönetimindeki İspanya'dan atılmalarıdır. Prescott'a göre, 160,000 insan yerlerinden yurtlarından edilmiş ve Afrika ve Avrupa'ya yayılmıştır. Yine de tüm bu eski zulümler, en az 600,000, belki 1,000,000 insanın yok edildiği Ermeni tehcirleriyle karşılaştırdığımızda oldukça sıradan kalmaktadır. Ve bu eski katliamların, Ermeni mezalimine yön veren zihniyetle karşılaştırdığımızda, belki bir mazeret olarak görebileceğimiz bir özelliği vardır: hepsi dinsel fanatizmin ürünüdür ve önayak olan insanların çoğu, Tanrı'larına içtenlikle hizmet ettiklerine inanıyorlardı. Ermenileri Allah'a hizmet ettiklerini düşünerek kılıçtan geçirenlerin muharrik gücü de hiç kuşkusuz dini fanatizmdir, fakat suçu gerçekten tasarlayan adamlar için böyle bir şey söz konusu değildir. Onların neredeyse tümü, ne Hıristiyanlığa ne de İslamiyete saygıları olmayan ateisttiler ve onları harekete geçiren şey, soğukkanlılıkla, kurnazca güdülen devlet politikasıydı.

Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nda, ülkeyi sadece Türklerin ülkesi haline getirme politikasından acı çeken yegane halk değildir. Ermeniler hakkında aktardığım öyküyü biraz değiştirerek Rum ve Süryaniler için de anlatabilirim. Gerçekten de Rumlar bu millileştirme ideasının ilk kurbanlarıdır. Avrupa Savaşı öncesindeki birkaç ay boyunca Osmanlı Hükümetinin Anadolu'nun kıyıları boyunca Rum tebaalarını nasıl tehcire başladıklarını anlatmıştım. Bu zulümler Avrupa veya Birleşik Devletler'de pek ilgi görmemişti, ancak üç ya da dört aylık zaman diliminde 100,000'den fazla Rum, Ege kıyılarında çağlar boyu yaşadıkları yurtlarından sökülmüş ve Yunan Adaları'na ve içerlere götürülmüşlerdir. Bunların iyi niyetli sevkıyatlar olduğu söylenebilir;

yani, Rum mukimler fiilen yeni yerlere taşınmışlar ve topyekûn bir katliama uğramamışlardır. Muhtemelen uygar dünyanın, İttihadçıların ileride sadece Rumlara değil, Ermenilere, Süryanilere, Nesturilere ve başka tebaalara uygulamaya karar verdikleri bu sevkıyatlara karşı çıkmamasının tek nedeni budur. Gerçekten, İstanbul Emniyet Müdürü Bedri, sekreterlerimden birine, Rumların son derece başarıyla sürüldüklerini, dolayısıyla aynı yöntemi imparatorluktaki diğer bütün ırklara uygulamaya karar verdiklerini bizzat anlatmıştı.

Dolayısıyla Rumların şahadeti, savaşa takaddüm eden dönem ve 1915 yılının ilk aylarında başlayan dönem olmak üzere iki dönem içermektedir. İlki esas olarak Anadolu'nun deniz kıyısındaki Rumlara yöneliktir. İkincisi Trakya'da ve Marmara Denizi'ni çevreleyen topraklarda, Çanakkale Boğazı'nda, İstanbul Boğazı'nda ve Karadeniz kıyılarında yaşayan insanları etkilemiştir ve buralarda sayıları birkaç yüz bini bulan insan Anadolu'nun içlerine gönderilmiştir. İttihadçılar Ermenilere karşı uyguladıkları şeylerin hemen aynısını Rumlara karşı uygulamışlardır. Rumları Osmanlı ordusuna alıp, onları amele taburlarına ayırmaya, Kafkasya ve başka yerlerdeki yol inşaatlarında kullanmaya başlamışlardır. Binlerce Rum askeri, aynı Ermeniler gibi, soğuktan, açlıktan ve başka mahrumiyetlerden ölmüştür. Rum evleri silah bulma bahanesiyle teker teker aranmış ve Rum erkek ve kadınları dövülmüş ve işkenceden geçirilmiştir. Rumlar da neredeyse hiçbir şeyleri kalmayacak şekilde mecburi resmi taleplerle yüz yüze bırakılmışlardır. İttihadçılar Rum tebaaları Müslüman olmaya zorlamaya kalkışmışlardır; Rum kızları, aynı Ermeni kızları gibi, çalınarak haremlerine kapatılmışlardır ve Rum erkek çocukları kaçırılmış ve Müslüman evlere yerleştirilmişlerdir. Rumlar, aynı Ermeniler gibi, Osmanlı Hükümetine sadakatsizlikle suçlanmışlardır; İttihadçılar onları Marmara'daki İngiliz denizaltılarına erzak sağlamakla ve de casusluk yapmakla itham etmişlerdir. İttihadçılar ayrıca Rumların Osmanlı Hükümetine sadık olmadıklarını ve ülkenin içlerindeki Rumların Yunanistan'ın parçası olacakları günü beklediklerini ifade etmişlerdir. Elbette bu suçlamalar gerçekti; Rumların, Osmanlının elinde beş yüzyıl boyunca tarifsiz acılar çektikten sonra, topraklarının anayurdun bir parçası

olacağı günü iple çekmeleri insanı şaşırtmaz. Rumlar her yerde gruplar halinde toplanmış ve jandarmaların sözde koruması altında, içerlere nakledilmişlerdir. Bu yolla ne kadarının dağıtıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, tahminlere göre bu sayı 200,000 ila 1,000,000 arasında değişmektedir. Bu kafileler büyük mahrumiyet çekmiş fakat Ermeniler gibi genel katliama uğramamıştır ve dış dünyanın haklarında çok şey duymamış olmasının nedeni muhtemelen budur. İttihadçılar ın takındıkları bu ihtimamın nedeni merhamet duygusu değildi. Rumların, Ermenilerin tersine, onların durumuyla yakından ilgilenen bir hükümetleri vardı. O tarihlerde Tötonik İttifak arasında Yunanistan'ın savaşa İtilafın yanında gireceğine dair genel bir endişe hakimdi ve Anadolu'daki Rumlara yönelik topyekûn katliam, Yunanistan'da öylesine bir ruh hali yaratacaktı ki Alman yandaşı kralları ülkesini savaşın dışında uzun fazla tutamayacaktı. Dolayısıyla, Osmanlının Rum tebaalarını Ermenilerin başına gelen felaketlerden uzak tutan tek şey bu devlet politikasıydı. Fakat onların acıları da derindir ve uygar dünyanın İttihadçıları sorumlu tutacakları suçlar dizisinin bir başka bölümünü oluşturur.

BÖLÜM XXV

TALAT ERMENİLERİ NEDEN "SEVK ETTİĞİNİ" ANLATIYOR

Ermeni mezalim öyküsü bütün ayrıntılarıyla Amerikan Elçiliğine ulaşmadan önceydi. Ocak ve Şubat aylarında bölük pörçük raporlar gelmeye başladı, fakat ilk başta uzun yıllardır Ermeni vilayetlerinde hakim olan karışıklıkların tezahürü olarak değerlendirildi. Urumya'dan raporlar geldiğinde, hem Enver hem de Talat bunları abartı olarak değerlendirme eğilimindeydiler ve biz Van'daki huzursuzlukları ilk duyduğumuzda bu Türk liderleri bunların kısa zamanda kontrol altına alacakları bir çete isyanından başka bir şey olmadığını ifade ettiler. O aylarda bilmediğimiz şeyi şimdi anlıyorum ki, İttihad Hükümeti haberleri dış dünyadan olabildiğince saklamaya çalışıyordu. Avrupa ve Amerika'nın Ermeni ırkının imhasını ancak gerçekleştikten sonra duymalarını sağlamaya çalıştıkları açıktır.r. İttihadçıların özellikle bilmesini istemedikleri ülke Birleşik Devletler olduğundan, durumu benimle ve personelimle görüşürken her türlü yalana başvurmuşlardı.

Nisan ayının başlarında yetkililer İstanbul'da yaklaşık iki yüz Ermeni'yi tutuklayıp iç bölgelere gönderdiler. Daha sonra tehcir edilenlerin çoğu, eğitimli, toplum liderleri ve sanayi ve maliye alanlarında önemli insanlardı. Bu adamların çoğunu tanıyordum ve dolayısıyla çektikleriyle yakından ilgileniyordum. Fakat Talat'la ne zaman konuşmaya kalksam, Hükümetin nefsi müdafaada bulunduğunu söylüyordu. Dediğine göre, Van'daki Ermeniler ihtilalciler olarak yeteneklerini göstermişlerdi zaten; İstanbul'daki bu liderlerin Rusya'yla ilişki içinde olduklarını biliyor-

du ve onların Merkezi Hükümet aleyhinde bir ayaklanma başlatmalarından kaygı duyması için her türlü nedeni vardı. Bundan ötürü en güvenli plan onları Ankara'ya ve başka iç kentlere göndermek olacaktı. Talat, bunun, kenti Ermeni nüfusundan temizlemeye yönelik herhangi bir genel planın bir parçası olduğunu inkar ediyordu ve İstanbul'daki Ermeni kitlelerine dokunulmayacağında ısrarlıydı.

Fakat kısa süre sonra iç bölgelerden gelen haberler daha kesin ve daha kaygı verici olmaya başladı. İtilaf filosunun Çanakkale Boğazı'ndan çekilmesi havayı tam tersine döndürmüştü. O ana kadar Ermeni vilayetlerinde her şeyin iyi gitmediğine dair sayısız belirti vardı; ancak sonunda Ermenistan'ın geleneksel dostları Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın acı çeken halka yardımcı olmak için hiçbir şey yapamayacakları iyiden iyiye belli olunca, maske düşmeye başladı. Nisan ayında Amerikan konsoloslarıyla yazışmada şifre kullanma imtiyazından ansızın yoksun kaldım. Mektuplara da çok sıkı sansür uygulanmaya başladı. Bu gibi önlemler yalnızca Anadolu'da bir şeyler olduğu ve otoritelerin gizlemeye çalıştıkları anlamına gelirdi. Fakat başarıya ulaşamadılar. Seyahat özgürlüğüne ilişkin her türlü engellemelere başvurulsa bile, bazı Amerikalılar, özellikle misyonerler, geçmeyi başardılar. Büromda saatlerce oturup, karşılaştıkları dehşeti gözyaşları içinde bana anlatıyorlardı. Erkek ya da kadın, bu insanların pek çoğu tanık oldukları olaylar karşısında dehşete düşmüştü. Çoğu zaman Amerikan konsoloslarının mektuplarını bana ulaştırdılar; bu mektuplar anlattıklarını teyid ediyor ve basılması uygun düşmez pek çok ayrıntıyı yansıtıyordu. Bütün bu birinci elden raporların genel anlamı, zaten yüzyıllardır bilinen Osmanlı doğasının acımasızlığının şimdi doruğa ulaştığıydı. Yaklaşık 2,000,000 insanı katliamdan, açlıktan koruyacak tek bir şey vardı, o da, daha önce söylediğim gibi, Birleşik Devletler'in manevi gücüydü. Mahkûm bir ulusa sözcülük yapan bu insanlar, Amerikan Büyükelçisinin İttihadçıları ikna edememesi halinde, Ermeni ulusunun yok olacağını söylüyorlardı. Bu kişisel ricada bulunanlar sadece Amerikan ve Kanadalı misyonerler değildi. Onların Alman dostlarından bazıları da araya girmem için bana ricada bulunuyorlardı. Bu adamlar ve kadınlar kulağıma gelen her şeyi teyit ediyorlar ve kendi

anavatanlarını acımasızca suçluyorlardı. Almanlar, kendi uluslarının böylesine alçakça hareket edebilecek bir halkla ittifaka girmesi karşısında duydukları utancı saklamıyorlar, fakat Alman politikasına Almanya'nın müdahil olmayacağını bilecek kadar da vakıftılar. Kayserden yardım beklemenin yararı olmadığı açıktı, öyleyse, katliamları Amerika durdurmalıydı veya durduracaktı.

Elbette teknik olarak müdahale hakkım yoktu. Durumun meşruiyetine göre, İttihad Terakki Hükümetinin Osmanlı tebaalara yönelik tutumu bir içişleri sorunuydu; doğrudan Amerikalılara ve Amerikan çıkarlarına yönelmedikçe, Amerikan Hükümetinin ilgisi dışında kalmalıydı. Bu konuyu Talat'a ilk açtığımda, üstü kapalı ifadelerle bu gerçeğe dikkatimi çekti. Bu görüşme o güne kadar yaptığım en heyecanlı görüşmelerden biriydi. Tam da iki misyoner bana uğramış ve Konya'daki müthiş olayların ayrıntılarını aktarmıştı. Anlattıklarını dinledikten sonra kendimi tutamadım ve hemen Babıali'ye gittim. Talat'ın en haşin ruh hallerinden birini gördüm. Aylardır, İngilizlerin Malta'da mahkûm olarak tuttukları en yakın arkadaşları Eyüp Sabri ve Zinnun'dan birinin tahliyesini sağlamaya uğraşmaktaydı. Bu konuda başarısızlığa uğraması sinirlerini bozmuştu; sürekli bu konuda konuşuyor, arkadaşlarını ülkeye getirmek için sürekli yeni önerilerde bulunuyor ve benden yardım istiyordu. Ülkenin patronu arkadaşları aklına geldiğinde o denli tepesi atıyordu ki, Talat'ın bu halinden "Eyüp Sabri huysuzluğu" diye söz ediyorduk. Bu sabah da Dahiliye Nazırının "Eyüp Sabri huysuzluğu" üzerindeydi. Yine sürgünlerin tahliyesi için uğraşmış ve yine başarısız olmuştu. Her zamanki gibi sakinliğini korumaya ve bana kibar davranmaya çalışıyordu, fakat kısa, zarif cümleleri, buldok ifadesizliği ve masanın üzerine yerleştirdiği bilekleri, o anın Talat'ın merhamet veya vicdan azabı belirtisi göstereceği en son an olduğunu gösteriyordu. Kendisine ilkin Anadolu'da kötü muameleyle karşılaşmış Kanadalı misyoner Dr. McNaughton'dan bahsettim.

"Adam bir İngiliz hafiyesi," dedi, "ve buna dair delillerimiz var."

"Görebilir miyim?" diye sordum.

"Herhangi bir İngiliz veya Kanadalı için bir şey yapmayız,"

diye cevapladı, "ta ki onlar Eyüp Sabri ve Zinnun'u tahliye edene kadar."

"Ama Amerikalıların hizmetindeki İngilizlere Amerikalı gibi muamele etmeyi vaat ettiniz," dedim.

"Olabilir," diye karşılık verdi Nazır, "lakin vaatler ebediyen tutulur diye bir şey yok. Şimdi geri alıyorum. Bir vaadin de hududu vardır."

"Ama bir vaat ilzam edici değilse, nedir peki?" diye sordum.

"Bir teminat," diye cevapladı Talat.

Bu ince ayrım belli bir metafizikî anlam taşıyordu, fakat benim o sırada tartışacak başka pratik meselelerim vardı. Dolayısıyla Konya'daki Ermeniler hakkında konuşmaya başladım. Talat giderek sinirlendiğinde, lafa daha yeni başlamıştım. Gözleri çakmak çakmak oldu, çenelerini sıktı, bana doğru eğildi ve gürledi:

"*Onlar* Amerikalı mı?"

Bu sorunun altında yatan imalar hiç de diplomatik değildi; bana, açıkça sana ne diyordu.

"Ermenilere itimat edilmez," dedi, "ayrıca bizim onlara yaptıklarımız Birleşik Devletler'i alakadar etmez."

Kendimi Ermenilerin dostu saydığımı söyledim ve gördükleri muameleye çok üzüldüğümü belirttim. Fakat Talat başını salladı ve konuyu tartışmayı reddetti. O an üstüne gitmenin işe yaramayacağını anladım. Bunun üzerine yine kötü muameleyle karşılaşmış bir başka İngiliz adına konuşmaya başladım.

"O İngiliz, değil mi?" diye cevapladı Talat. "O halde istediğimi yaparım!"

"Yiyin onu, isterseniz!" dedim.

"Hayır," dedi Talat, "hazmı zor olur."

Yine kayıtsız bir hal takınmıştı. "*Gott strafe England!*" diye bağırdı -bildiği birkaç Almanca cümleden biriydi bu. "Ermenilerinize gelince, istikbal umurumuzda değil! Sadece bugünü yaşarız! İngilizlere gelince, Washington'a telgraf çekmeni ve Eyüp Sabri ve Zinnun'u bırakana kadar onlar için bir şey yapmayacağımızı yazmanı istiyorum!"

Sonra öne doğru eğilerek, elini kalbinin üstüne bastırdı ve İn-

gilizce olarak şöyle dedi -sanırım bildiği bütün İngilizce bu olmalıydı:

"Eyüp Sabri-he-my-brudder!"

Buna rağmen Dr. McNaughton için bir kez daha ricada bulundum.

"O Amerikalı değil," dedi Talat, "bir Kanadalı."

"Aynı şey sayılır," dedim.

"Pekala," diye cevap verdi Talat, "şayet onu bırakırsam, Amerika'nın Kanada'yı müsadere etmeyeceğini vaat eder misin?"

"Vaat ederim," dedim ve bu küçük şakaya ikimiz de güldük.

"Buraya her geldiğinde," dedi giderayak, "benden hep bir şeyler çalıyorsun. Tamam, McNaughton'unu alabilirsin!"

Bu görüşme Ermeniler açısından hiç de cesaret verici değildi. Fakat Talat her zaman "Eyüp Sabri huysuzluğu" göstermiyordu. Bir duygudan bir diğerine bir çocuk gibi sıçrıyordu; onu bir gün sinirli ve kızgın buluyordum, ertesi gün son derece yumuşak ve yardımsever. Dolayısıyla doğasındaki tüm vahşiliğin ortaya çıkmasına neden olan konu hakkında kendisiyle konuşmak için daha yumuşak anlarından birini beklemek mantıklı olacaktı. Bu fırsat kısa zamanda ayağıma geldi. Bir gün, yukarıda aktardığım görüşmeden hemen sonra tekrar Talat'a uğradım. Yaptığı ilk şey çekmecesini açmak ve bir avuç dolusu telgraf çıkartmak oldu.

Hafif bir gülümsemeyle, "bu parayı neden bize vermiyorsun?" dedi.

"Ne parası?" diye sordum.

"İşte sana Amerika'dan gelmiş bir telgraf, sana Ermeniler için epey para gönderildiğini yazıyor. Onu böyle kullanmamalısın; biz Türklere ver, en az onlar kadar ihtiyacımız var."

"Böyle bir telgraf almadım ben," diye karşılık verdim.

"Evet, ama alacaksın," dedi. "Biliyorsun, bütün telgraflarını evvela ben alıyorum. Ben okuduktan sonra sana gönderiyorum."

Bu beyan kelimesi kelimesine doğruydu. Her sabah İstanbul'a gelen tüm şifresiz telgraflar Talat'a iletiliyor, o da, muhataplarına iletilmesine izin vermeden önce hepsini okuyordu. Büyükelçilere gelen telgraflar bile bundan muaf tutulmuyordu, ancak şifreli mesajlara dokunulmuyordu. Elbette haklarıma yönelik

bu ihlali protesto edebilirdim, fakat Talat'ın yazışmalarımı yürüttüğünü açıkça söylemesi ve hatta kendi telgraflarımı yüzüme karşı sallaması, yasaklı konuya giriş yapma fırsatı vermişti bana.

Fakat bu kez de, genelde olduğu gibi, kaçamaklara başvuruyordu ve ketumdu ve Amerikan halkının Ermenilere karşı gösterdiği ilgiye fazlasıyla öfkeliydi. Ermenilerin Ruslarla sürekli irtibat halinde olduğuna olan düşüncesini aktardı. Bu konuşmanın bende uyandırdığı izlenim, Talat'ın zulüm altındaki bu ırkın en şiddetli düşmanı olduğuydu. "Bende bıraktığı kanaate göre," diye not düşmüşüm günlüğümün 3 Ağustos tarihli sayfasına, "Talat zavallı Ermenileri ezmeyi arzulayan biri." Bana, İttihad ve Terakki Cemiyetinin konuyu bütün ayrıntılarıyla ele almış olduğunu ve izlenmekte olanın resmen onaylamış oldukları politika olduğunu belirtti. Sevkıyatlara aceleyle karar verilmiş olduğu gibi bir fikre saplanmamam gerektiğini söyledi; gerçekte, uzun uzadıya ve titizlikle yapılmış tartışmaların bir sonucuydu bu. Bu insanlara merhamet göstermesi için yaptığım ısrarlı ricalarıma bazen ciddi biçimde, bazen küstahça cevaplıyordu.

"Bir gün, bütün Ermeni meselesini seninle müzakere ederim," dedi bir sefer ve alçak bir sesle ekledi:

"Lakin o gün hiç gelmeyecek!"

"Her neyse, Ermenilerle niçin bu kadar alakalısın?" diye sordu başka bir sefer. "Sen bir Musevi'sin; bu insanlar Hıristiyan. Müslümanlar ve Museviler daima ahenk içinde olmuşlardır. Biz buradaki Musevilere iyi muamele ediyoruz. Hiç şikayetiniz var mı? Niçin bu Hıristiyanlara bildiğimizi yapmamıza müsaade etmiyorsun?"

Türklerin neredeyse her soruyu kişisel bir mesele olarak gördüğünü sık sık vurgulamıştım, yine de bu bakış açısı beni bayağı afallattı. Ancak bu, garip bir mentalitenin tezahürüydü; ırk ve dinle ilgili tüm etmenlerin ötesinde, insanlık ve uygarlık gibi şeylere de pek önem verilmediğini düşündürüyordu insana. Bir Hıristiyan'ın bir Hıristiyan için ve bir Yahudi'nin bir Yahudi için mücadele vermesini anlıyorlar, fakat adalet ve terbiye gibi soyutlamaları gözardı ediyorlardı.

"İdrak edemiyorsun galiba," diye cevapladım, "ben burada Musevi değil, Amerikan Sefiriyim. Benim memleketimde

97,000,000'den fazla Hıristiyan, 3,000,000'a kadar Musevi var. Yani, en azından sefir sıfatımla yüzde 97 Hıristiyan'ım. Lakin mesele bu değil. Ben sana herhangi bir nesil veya din namına değil, beşeriyet namına istirhamda bulunuyorum. Bana Türkiye'yi muasır cihanın bir parçası yapmayı arzuladığını kaç defa beyan ettin. Ermenilere reva gördükleriniz bu hevesinizin tahakkukuna mani olacaktır· sizi sınıfta geriye, mürteci halkların yanına koyacaktır."

"Biz Amerikalılara da pekiyi muamele ediyoruz," dedi Talat. "Niye müştekisin anlamıyorum."

"Ama Amerikalılar Ermenilere yapılan zulümlerden dolayı öfke dolular," diye karşılık verdim. "Soy tefrikini değil, beşeri kaideleri esas almanız lazım yoksa Birleşik Devletler sizi dost ve muadil olarak görmez. Ve bütün cihandaki Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan büyük değişiklikleri idrak etmeniz lazım. Onlar aralarındaki farkları unutuyor ve bütün mezhepler bir araya geliyor. Amerikan misyonerlerini hor görüyorsunuz, ama unutma ki Amerika'da dini işlerin ve de maarif enstitülerinin en büyük destekçileridir onlar. Amerikalılar sadece para peşinde koşmaz, insaniyetperverdir ve adalet ve medeniyetin tüm cihana yayılmasıyla da alakadar olurlar. Bu harp nihayete erdikten sonra yeni bir vaziyet teşekkül edecek. Şayet muzaffer olursanız, cihana kafa tutabileceğinizi söylüyorsunuz, ama hata ediyorsunuz. Her yerde, bilhassa Birleşik Devletler'de efkarıumumiyeyi göğüslemeniz lazım. Bizim halkımız bu katliamları asla unutmaz. Türkiye'deki Hıristiyanların topyekûn imhasını hep hatırlayacaklardır. Bunu kasti cinayetten başka bir şey olarak görmeyecek ve mesul olan herkesi şiddetle itham edeceklerdir. O vakit, siyasi kisvenin altına saklanamaz ve Talat olarak değil, Dahiliye Nazırı sıfatıyla hareket ettiğini iddia edemezsin: Benim memleketimde anladığımız manada bütün adalet fikirlerine karşı geliyorsun."

Tuhaftır ki bu ifadeler Talat'ı gücendirmedi, fakat kararını da etkilemedi. Sanki bir duvarla konuşmuştum.

"Bu insanlar," dedi, "onlara söylediğimizde silah bırakmayı reddettiler. Van'da ve Zeytun'da bize karşı geldiler ve Ruslara yardım ettiler. İstikbalde kendimizi onlara karşı müdafaa etmenin tek yolu var, o da onları sevk etmek."

"Farz edelim ki birkaç Ermeni size ihanet etti," dedim. "Bu, bütün bir soyu imhaya sebep olabilir mi? Bu, masum kadınlara ve çocuklara eziyet çektirmenin bahanesi olabilir mi?"

"Bütün bunlar kaçınılmaz şeyler," diye cevapladı.

Bu ifade, Talat'ın daha sonraki günlerde, kendisine aynı soruyu soran *Berliner Tageblatt* muhabirine sarf ettiği ifade kadar aydınlatıcı değildi. Bu röportajda "masum Ermenilerle kabahatlileri tefrik etmediğimiz için serzenişte bulunuyorlar bize; lakin son tahlilde bu imkansız, zira bugün masum olanların yarın mücrim olmayacağı ne malum!" demiştir.

Talat'ın bu konuyu benimle rahatça tartışamamasının bir nedeni de, tercümeyi yürüten elçilik personelinin bizzat Ermeni olmasıydı. Bundan dolayı Ağustos ayının başlarında bana özel bir ulak gönderdi ve kendisiyle yalnız görüşmemi istedi -tercümanı bizzat kendisinin bulacağını söyledi. Bu, Talat'ın Ermenilere yönelik tutumunun benim kaygı duyduğum bir konu olduğunu ilk kabul edişiydi. Görüşme iki gün sonra gerçekleşti. Talat'ı son ziyaret edişimden sonra sakalımı kesmiştim. İçeri girer girmez iriyarı Nazır her zamanki şakacı haliyle konuşmaya başladı.

"Delikanlı gibi olmuşsun," dedi; "o kadar gençleşmişsin ki, artık senden tavsiye isteyemeyeceğim."

"Sakalımı kestim," diye cevapladım, "zira çok beyazlamıştı; Ermenilere yaptıklarınızdan kırlaştı."

Bu karşılıklı iltifatlardan sonra işimizin başına döndük. "Bugün gelmeni rica etmemin sebebi," diye lafa girdi Talat, "Ermeni meselesine dair durumumuzu izah etmek. Ermenilere dair itirazlarımızı üç farklı grupta toplayabiliriz. Evvela, Türklere nazaran fazlasıyla zenginleştiler. İkincisi, bize hükmetmeye ve müstakil bir devlet kurmaya kararlılar. Üçüncü olarak, düşmanlarımızı alenen teşvik ettiler. Kafkaslardaki Ruslara yardım ettiler ve orada onların yüzünden muvaffak olamadık. Bundan dolayı bu harp bitmeden evvel onları kuvvetsiz bırakmaya kati kararlıyız."

Bu konulardan her birini çürütecek bir dolu argümanım vardı. Talat'ın ilk itirazı, Ermenilerin daha çalışkan, daha yetenekli olduklarının kabulü demekti. Ticari rekabeti yok etme aracı olarak katliama başvurmak kesinlikle orijinal bir anlayıştı! Ermenilerin Türkiye'ye karşı "entrikalar" geliştirdikleri ve Türkiye'nin düş-

manlarına açıkça sempati besledikleri suçlaması, temele indiğimizde, Ermenilerin soygun, cinayet ve zulümlere karşı kendilerini korumaları için her zaman Avrupalı Güçlere başvuruyorlar demekti. Ermeni sorunu, çoğu ırk sorunu gibi, yüzyıllardır süren zulümlerin ve adaletsizliklerin sonucuydu. Bunun yegane çözümü, tüm vatandaşlara eşit davranıldığı ve tüm suçların bireysel eylem olarak cezalandırıldığı, tüm halka mal edilmediği düzenli bir yönetim sisteminin oluşturulması olabilirdi. Bütün bunları uzun uzadıya anlattım.

"Bunları münakaşa etmenin hiçbir faydası yok," dedi Talat, "üç Ermeni havalisini tahliye ettik bile; Bitlis, Van ve Erzurum'da hiç kimse kalmadı. Türklerle Ermeniler arasındaki nefret o kadar ziyade ki irtibatı tamamen kestik. Aksi takdirde intikam alacaklar."

"Şayet insanî hesapları umursamıyorsan bile," dedim, "maddi ziyanı düşün. Bu insanlar sizin tacirleriniz. Endüstrilerinizi onlar kontrol ediyorlar. Büyük vergi ödüyorlar. Onlar olmadan siz ne yapacaksınız?"

"Ticari ziyanı umursamıyoruz," diye karşılık verdi Talat. "her şeyi hesapladık ve beş milyon liradan fazla olmayacağını biliyoruz. Pek mühim değil. Sizi Ermeni siyasetimizin sabit olduğunu, her halükarda değiştirmeyeceğimizi söylemek için çağırdım. Anadolu'nun hiçbir yerinde Ermeni kalmayacak. Ancak çölde yaşayabilirler."

Hâlâ, Ermenilere yönelik tutumun Türkiye'yi dünyanın gözünde çok kötü duruma düşüreceği ve ülkesinin bu rezaletten asla kurtulamayacağı konusunda Talat'ı ikna etmeye çalışıyordum.

"Büyük bir hata yapıyorsun," dedim ve cümlemi üç kez tekrarladım.

"Evet, hata olabilir," dedi, "lakin" -ve dudaklarını sıkıca kapatıp başını salladı- "pişman olacağımızı zannetmiyorum."

Talat'a Ermeniler üzerine pek çok konuşma yaptım, fakat bir nebze olsun etkilemeyi başaramadım. Hep bu görüşmede ileri sürdüğü noktalara geri dönüyordu. Amerikalılar adına, hatta Fransız ve İngilizler adına yaptığım taleplere yumuşak yaklaşıyordu, fakat Ermeniler için en ufacık bir taviz elde edemiyordum. Bana hep bu konuda çok derin kişisel duyguları varmış gi-

bi geliyordu; Ermenilere olan düşmanlığı onların acıları arttıkça artıyor gibiydi. Bir gün, bir Ermeni hakkında görüşürken, Talat'a bu adamı Türklerin düşmanı saymakla hata yaptığını, gerçekte iyi bir dost olduğunu söylemiştim.

"Hiçbir Ermeni," dedi bana, "onlara yaptıklarımızdan sonra dostumuz olamaz."

Bir gün o güne kadar duyduğum en şaşırtıcı konuşmayı yapmıştı. New York Life Insurance Company ve Equitable Life of New York, Ermenilerle yıllardır hatırı sayılır iş yapmıştır. Bu insanların yaptıkları yaşam sigortaları tutumluluklarına iyi bir örnektir.

"Keşke," dedi Talat, "Amerikan hayat sigortası kumpanyalarının bize Ermeni poliçe sahiplerinin tam bir listesini vermesine yardımcı olsan. Hepsi şimdi ölü sayılır ve arkalarında parayı alacak varisleri yok. Tabii ki hepsinin Devlete mahlul olması lazım, zira hak sahibi şimdi Hükümettir. Öyle değil mi?"

Bu kadarı da çok fazlaydı, kendimi kaybettim.

"Benden böyle bir liste alamazsın," dedim ve arkamı dönüp çıktım.

Ermenilerle ilgili bir başka olay Talat'ı çok hiddetlendirmişti. Eylül ayının son günlerine doğru, Bayan Morgenthau Amerika'ya gitmek üzere yola çıktı. Ermenilerin çektikleri acılar sürekli aklını kurcalıyordu. Böyle bir ülkede yaşamaya artık dayanamadığı için eve dönüyordu. Fakat bu zavallı halk için son bir kez daha araya girmeye kararlıydı. Yolu Bulgaristan'dan geçiyordu ve kendisine Kraliçe Eleanor'un kendisini kabul etmekten mutlu olacağı ima ettirilmişti. Bu davetin nedeni belki de Bayan Morgenthau'nun sosyal işlerle yakından ilgilendiğinin bilinmesiydi. Kraliçe Eleanor, yalnız ve kederli bir görüntü çizen, zamanının çoğunu Bulgaristan'daki yoksulların refahı için harcayan, yüksek gönüllü bir kadındı. Amerikan kentlerindeki sosyal işler hakkında çok şey biliyordu ve birkaç yıl önce bizim yerleşim yerlerimizi kendi gözleriyle incelemek için Birleşik Devletler'i ziyaret etmeyi planlamıştı. Bayan Morgenthau'nun ziyareti sırasında, bir grup Bulgar kızını Amerika Kızılhaç'ının yöntemleriyle eğitmeleri için New York Henry Street Settlement'den getirttiği Amerikalı iki hemşire de gelmişti.

Karım, kadın kadına rahatça konuşabileceklerini ve Ermeniler için ricada bulunabileceğini düşündüğünden dolayı bu ziyarete çok önem veriyordu. O tarihlerde Bulgaristan'ın savaşa giriş meselesi kritik bir aşamadaydı ve Türkiye ittifaka girmek için tavizler vermeye dünden hazırdı. Dolayısıyla böyle bir talepte bulunmanın tam zamanıydı.

Kraliçe Bayan Morgenthau'yu gayriresmi olarak kabul etmiş ve karım yaklaşık bir saat boyunca Ermeniler hakkında bildiği her şeyi anlatmış. Söylediklerinin çoğundan Kraliçenin haberi yokmuş. Bu konuda Avrupa basınında pek bir şey yazılmıyordu henüz. Kraliçe Eleanor gerçeğin mümkün olduğunca saklanabileceği tipte bir kadındı. Bayan Morgenthau kendisine Ermeni kadın ve çocuklarına yönelik tutum hakkında tüm gerçekleri bütün çıplaklığıyla aktarmış ve kendisinden müdahalede bulunmasını istemiş. Hatta, geçmişte Osmanlı'nın elinde bu tür mezalimleri bizzat yaşamış da bulunan Bulgaristan'ın savaşta onların müttefiki olmasının korkunç bir hata olacağını söyleyecek kadar da ileri gitmiş. Kraliçe Eleanor çok etkilenmiş. Anlattıkları için karıma teşekkür etmiş ve konuyu derhal araştıracağını ve bir şeyler yapmaya çalışacağını söylemiş.

Bayan Morgenthau tam ayrılmaya hazırlanıyormuş ki kapının yanında dikilen Mecklenburg Dükünü görmüş. Dük o tarihlerde Bulgaristan'ın savaşa iştirakini ayarlamak için Sofya'daymış. Kraliçe kendisini Bayan Morgenthau'ya tanıştırmış; Ekselansları son derece nazik, fakat tavırları oldukça soğukmuş. Bayan Morgenthau'ya attığı sert bakışlardan, sohbetin büyük bir kısmını duyduğu anlaşılıyormuş. Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında yer alması için elinden geleni yaparken, Bayan Morgenthau'nun Kraliçeye Bulgaristan'ın Türkiye'yle ittifaka girmemesi için yalvarmasının hoşuna gittiğini söylemek mümkün değil elbette.

Kraliçe Eleanor Ermeni meselesiyle bizzat ilgilendi ve sonunda Türkiye'deki Bulgar Ortaelçisine mezalimleri protesto etmesi emredildi. Bu protesto hiçbir işe yaramadı, fakat Talat'ın kısa süre de olsa Amerikan Büyükelçisine öfkesini kabarttı. Birkaç gün sonra, Babıali'ye olağan bir ziyaret yaptığımda, Talat'ı son derece çirkin bir nüktedanlık içinde buldum. Sorularımın çoğuna ters ve kısa kısa cevaplar veriyordu ve Bayan Morgent-

hau'nun Kraliçeyle görüşmesinin kendisini bu haletiruhiyeye soktuğu bana daha sonra anlatıldı. Ancak birkaç gün sonra hiç görmediğim kadar yumuşaktı, çünkü Bulgaristan Türkiye'nin yanında yer almıştı.

Talat'ın Ermenilere yönelik tutumu arkadaşlarına kibirle böbürlenirken söylediği sözlerle özetlenebilir: "Abdülhamit'in otuz senede yapamadığını yaptım, Ermeni meselesini üç ayda halletim!"

BÖLÜM XXVI

ENVER PAŞA ERMENİLERİ TARTIŞIYOR

Bütün bu zaman diliminde Enver'e de baskı yapıyordum. Harbiye Nazırı, daha önce belirttiğim gibi, Talat'tan çok farklı bir kişiydi. Gerçek duygularını saklamakta çok başarılıydı; genelde güler yüzlü, soğukkanlı ve son derece kibardı. Ve her şeyden önce Ermeniler hakkında konuşurken Talat kadar katı değildi. Aşırı mübalağalar gibi eski alışkanlıklarını bırakmıştı, Van'daki karışıklıkların savaş gereği olduğunu beyan ediyor ve Ermenilerin toptan imhasına karar verilmiş olduğuna dair korkularımı yatıştırmaya çalışıyordu. Ancak beni aldatmaya kalkıştığı zamanlarda, başka insanlara açık itiraflarda bulunuyordu -bunun farkındaydım. Özellikle gerçek durumu Alman misyonerlerinin temsilcisi olan Dr. Lepsius'dan saklamaya hiç teşebbüs etmiyordu. Dr. Lepsius alicenap bir Hıristiyan centilmeniydi. 1895 Ermeni katliamlarına başından sonuna tanık olmuş ve o sıralar anne-babalarını kaybeden Ermeni çocukları için yetimhaneler inşa etmek üzere büyük paralar toplamıştı. Alman misyonerleri adına Ermenilerin durumunu araştırmak üzere 1915 yılında tekrar geldi. Amerikan konsoloslarının raporlarını inceleme imtiyazı istedi, ben de verdim. Dr. Lepsius'un, iç bölgelerdeki Alman misyonerlerinden elde ettiği başka bilgilerle desteklenen bu belgeler akıllarda Türklerin politikasıyla ilgili hiçbir şüphe bırakmıyordu. Esas olarak kendi hükümetine karşıydı. Bir Alman olarak, Osmanlılar Hıristiyan tebaalarını imha etmeyi düşünürlerken, kendisini bir Hıristiyan ülkesi olarak gören Almanya'nın bunu durdurmak için hiç çaba harcamadığını görmekten duyduğu utancı anlatmıştı bana. Enver resmi amaçlarını ondan pek saklamıyor-

du. Dr. Lepsius onun açık sözlülüğüne şaşırıyordu, çünkü Enver sonunda Ermenilerden kurtulma fırsatını ele geçirdiklerini ve onu kullanacaklarını uzun uzadıya anlatmıştı ona.

Bu kez Enver bana karşı daha açık sözlü olmuştu; elimdeki ayrıntılı raporlar olayları daha fazla gizlemeye çalışmasının yararı olmadığını gösteriyordu çünkü ve konu üzerinde uzun uzadıya ve hararetle tartıştık. Tartışmalardan birini özellikle hatırlıyorum. Enver'e, konuyu derinlemesine ele almaya niyetli olduğumu bildirmiştim.

"Ermenileri dürüstçe ikaz ettik," diye başladı Enver, "düşmanlarımıza iştirak etmeleri halinde ne olacağını söyledik. Üç ay evvel Ermeni Patriğini çağırttım. Ermeniler bir ihtilale teşebbüs ederlerse yahut Ruslara yardım ederlerse başlarına geleceklere mani olamam dedim. İkazımı ciddiye almadılar ve bir ihtilal başlattılar, Ruslara yardım ettiler. Van'da olup biteni biliyorsunuz. Şehrin kontrolünü ele geçirdiler, hükümet binalarını bombaladılar ve ziyadesiyle Müslüman katlettiler. Başka yerlerde de isyanlar planladıklarını haber aldık. Çanakkale'de canımızı dişimize takıyoruz ve binlerce neferimizi feda ediyoruz. Biz böyle bir mücadele içindeyken, kendi memleketimizdeki insanların bizi arkadan saldırmalarına müsaade edemeyiz. Ne yapmamız lazım geliyorsa onu yaptık. Hakikat şu ki, ben Ermeni halkına muhalif değilim. Onların zekasını ve çalışkanlığını takdir ediyorum ve onların milletimizin hakiki bir parçası olmalarından daha alasını tasavvur bile edemiyorum. Lakin düşmanlarımızla ittifaka girerlerse, ki Van sancağında bunu yaptılar, o vakit imha edilecekler. Hiçbir adaletsizlik olmamasına dikkat ettim; daha geçenlerde, sevki yapılan üç Ermeni'nin evlerine dönmesi için emir verdim, zira masum olduklarını tespit ettim. Rusya, Fransa, Büyük Britanya ve Amerika onları teşvik ederek Ermenilere iyilik yapmıyorlar aslında. Bu gibi teşviklerin ihtilale meyyal bir halk için ne demek olduğunu bilirim ben. Fırkamız Abdülhamit'e muhalefet ederken, bütün manevi desteğimizi hariçten alıyorduk. Bu teşvik ve destek bize çok yardımcı oldu ve muvaffakiyetimizin esası budur. Şimdi de Ermenilere ve ihtilal programlarına yardımcı olabilir. Ben eminim ki şayet bu harici memalik onları teşvik etmeseydi, onlar da mevcut idareye muhalefet etmek için gayret

sarfetmez ve kanunlara itaat ederlerdi. Şimdi bu memleket bizim idaremiz altında ve artık ihtilalcilerden öcümüzü alabiliriz."

"Yine de," dedim, "farz edelim ki söylediklerinizi doğru, niye mücrimleri cezalandırmıyorsunuz? Niye iddia edilen cürümler için bütün bir soyu kurban ediyorsunuz?"

"Sulh zamanlarında olsa, haklısınız," diye cevapladı Enver. "O vakit Ermeni ve Rumları susturmak için Platonik vasıtalar kullanabiliriz, lakin harp zamanında tahkikat ve müzakere yapamayız. Aceleyle ve kararlılıkla hareket etmeliyiz. Dahası Ermenilerin Ruslarla irtibata geçerek hata yaptıklarını da düşünüyorum. Ruslar hakikatte onları canlı görmektense ölü görmeyi tercih ederler. Onlar Ruslar için en az bizim kadar tehlikeliler. Şayet Türkiye'de müstakil bir idare teşkil ederlerse, Rusya'daki Ermeniler de orada müstakil bir idare teşkil etmeye çalışırlar. Ermeniler katliamlarda da cürüm işlediler; Van civarında sadece 30,000 Türk kaçabildi, kalanları Ermeniler ve Kürtler katlettiler. Kafkasya'da mücahit olmayanları korumaya gayret ettim; zarar görmemeleri için emir verdim, lakin vaziyetin kontrolüm haricinde olduğunu gördüm. İstanbul'da tahminen 70,000 Ermeni var, onlar rahatsız edilmeyecek, Taşnak olanlar ve Türklere karşı entrika içinde olanlar hariç. Ancak Ermenilere karşı artık katliam olmayacağı hususunda içiniz rahat olsun."

Enver'in bitiş cümlesini ciddiye almadım. O konuştuğu sırada bütün Ermeni vilayetlerinde katliamlar ve tehcirler gerçekleşiyor ve birkaç aydır neredeyse kesintisiz biçimde sürüyordu.

Raporlar Birleşik Devletler'e ulaşır ulaşmaz, yardım meselesi daha da aciliyet kazandı. Temmuz ayının ikinci yarısında, Zeytun ve Sultaniye'de hiç yiyeceği kalmayan 5,000 Ermeni'nin olduğunu duydum. Bu konuyu Enver'le konuştum, o da, yiyecek sağlanacağını söyledi. Amerikan temsilcilerinin o bölgeye gidip, sürgünlere yardım ve bakım sağlamalarına ilişkin herhangi bir teklifi kabul etmedi.

"Zira herhangi bir Amerikalının bunu yapması," dedi, "Ermenileri cesaretlendirecek ve daha fazla huzursuzluk çıkacak. Türkiye'de yirmi sekiz milyon insan ve bir milyon Ermeni var. Baki nüfusun sulhu için bir milyonu rahatsız edemeyiz. Ermenilerle sıkıntımız onların istiklal peşinde olmaları. Kendi krallıklarına sa-

hip olmaya kararlılardı ve Rusların kendilerini kandırmalarına müsaade ettiler. Rusların dostluğuna inandıklarından, harpte onlara yardım ettiler. Hatırlayın, Türkiye'de bu ihtilale teşebbüs ettiğimizde sadece iki yüz adamdık. Bu birkaç arkadaşla Sultanı ve efkarıumumiyeyi kandırdık, çok daha kalabalık ve kuvvetli olduğumuza inandırdık. Sarsılmaz cesaretimizle ona baskın çıktık ve Kanuni Esasiyi getirdik. İhtilal tecrübemiz bizi Ermenilerden korku duymamıza sebep oluyor. Şayet iki yüz Türk Hükümeti devirebildiyse, Ermeni münevverler de aynı şeyi yapabilir. Bundan dolayı onları sevk etmeyi bilerek planladık, böylece bize zarar veremezler. Daha evvel ifade ettiğim gibi, biz harici bir harple meşgulken Ermeniler bizi arkadan vururlarsa, onları fark gözetmeden tepeleyeceğimizi Ermeni Patriğine söyledim."

Enver, Amerikan misyonerlerinin veya başka Ermeni dostlarının yardıma gitmelerine ilişkin her türlü teklife sinirlendi.

Tekrar tekrar "hepsi de onlara çok fazla şefkat gösteriyor," dedi.

Bazı Amerikalıların Tarsus'a ve Merzifon'a gitmesini teklif etmiştim.

"Şayet oraya giderlerse, korkarım bu şehirlerdeki insanlar sinirlenir ve birtakım vakalara sebep olabilirler. Dolayısıyla Amerikalı misyonerlerin uzak durmaları Ermeniler için daha ehven olacaktır."

"Ama memleketi iktisaden mahvediyorsunuz," dedim bir ara; aynı şeyi Talat'a da söylemiştim. Ve o da neredeyse aynı sözcüklerle cevap verdi ve iktidar güçlerinin her şeyi ince ince hesapladığını söyledi.

"İktisadi meseleler bu defa pek ehemmiyet arz etmiyor. Mühim olan tek şey kazanmak. Aklımızda tek şey var. Şayet kazanırsak her şey yoluna girer; kaybedersek, her şey kötü olur. Vaziyetimiz ümitsiz, kabul ediyorum, ümitsiz insanlar nasıl dövüşürse öyle dövüşüyoruz. Ermenilerin arkamızdan saldırmalarına müsaade etmeyeceğiz."

Açlık çeken Ermenilere yardım meselesi her hafta giderek aciliyet kazanıyordu, fakat Enver Amerikalıların Ermeni vilayetlerinden uzak durmalarında ısrar ediyordu hala.

"Kendi halkımız bulamazken," diyordu, "Ermenilere nasıl ek-

mek temin edebiliriz. Acı çektiklerini, muhtemelen bu kış hiç ekmek bulamayacaklarını biliyorum. Lakin burada İstanbul'da un ve yiyecek bulmakta müşkülat çekiyoruz."

Param olduğunu ve Amerikan misyonerlerinin bu parayı mültecilerin yararına kullanmak istediklerini söyledim.

"Amerikalıların Ermenileri beslemelerini istemiyoruz," dedi sıkılarak. "Bu onlar için en kötü şeylerden biri. Hep söylediğim gibi başka memleketlerde onları Hükümete muhalif olmaya iten ve sefaletlerinden kurtulmalarına yardımcı olacak dostları olduğuna inanıyorlar. Şayet Amerikalılar yiyecek ve giyecek tevzi etmeye başlarlarsa, o vakit Birleşik Devletler'de sağlam dostları olduğunu düşünürler. Bu onları tekrar isyana teşvik eder, o zaman biz de cezalandırmaya mecbur kalırız. Şayet almış olduğunuz bu parayı Türklere verirseniz, Ermenilerin faidesi için kullanıldığını görürsünüz."

Enver bu teklifi ciddi bir ifadeyle yaptı ve bunu sadece bu vesileyle değil, pek çok kez yaptı. Enver'in tam da bu yardım mekanizmasını önerdiği anda, Türk jandarmaları ve Türk subayları Ermenilerin tüm ev eşyalarına, bütün yiyecek ve paralarına el koymakla kalmayıp, kadınların üzerindeki son kumaş parçasını bile alıyor ve kızgın çölde sendelediklerinde kasaturalarıyla çıplak vücutlarını dürtüyorlardı. Ve şimdi Harbiye Nazırı bana Amerikan parasını bu muhafızlara teslim etmemi teklif ediyordu! Ancak benim sezgilerim güçlüydü.

"Şayet siz veya Hükümetiniz tevziattan şahsen mesul olursa," dedim, "parayı size emanet etmekten memnun olurum. Lakin elbette bizim bu parayı Ermenileri katleden ve kadınlara zulmeden adamlara vermemizi bekleyemezsiniz."

Fakat Enver esas konusuna döndü.

"Amerika'da bir dostu olduklarını katiyen bilmemeleri lazım," dedi, "bu onları mahveder! Aç kalmaları daha ehven. Bunu söylerken hakikatte Ermenilerin iyiliğini düşünüyorum. Şayet sair memleketlerde dostları olmadığına ikna olurlarsa, itidalli olur, Türkiye'nin tek barınak olduğuna ikna olurlar. Sizin memleketiniz devamlı şefkat göstererek onlara kötülük yapıyor."

Başka bir deyişle, Amerikalılar Ermenileri beslemek için ne kadar fazla para gönderirlerse, Türkiye o kadar fazla Ermeni'yi

katletmeye niyetliydi! Enver'in mantığı insanı çıldırtırdı; yine de sonunda yumuşadı ve bazı misyonerler aracılığıyla mazlumlara yardım elimi uzatmama izin verdi. Tüm görüşmelerimizde, bu telaşlı ulusun gerçek bir dostu olduğu ve hatta almış olduğu sert önlemlerin alttan alta lütuf olduğu ikiyüzlülüğünü sürdürdü. Enver hep Ermenilere adil davranmayı istediğini iddia ettiğinden dolayı -bu bağlamda bana yaklaşımı, onları tehcir etme kararlılığını açıkça onaylayan Talat'ınkinden bayağı farklıydı- şartları biraz daha zorlayacak ayrıntılı bir plan hazırlama çabasına girdim. Adil olmak istiyorsa, masum mültecileri korumasını, bu eziyeti mümkün olduğunca azaltmasını ve bu amaçla Ermenilerden kendisine yardımcı olacak özel bir kurul oluşturup, eski Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Efendi gibi yetenekli bir Ermeni'yi durumu incelemeye ve çareler aramaya göndermesini önerdim. Enver önerilerimden hiçbirini onaylamıyordu; ilk önerim için meslektaşlarının bunu yanlış anlayacağını söyledi; Oskan'la ilgili olarak, kendisini *Heyet-i Vükela*dayken takdir ettiğini ve işini iyi yapmayan memurlara yönelik ciddiyetini desteklediğini, ancak Ermeni Taşnak Fırkası üyesi olduğundan dolayı kendisine güvenemeyeceğini söyledi.

Enver'le yaptığım bir başka görüşmede, Merkezi Hükümetin katliamlardan sorumlu tutulamayacağını ileri sürerek başlamıştım konuşmama. Bunun onu sinirlendirmeyeceğini düşünmüştüm.

"Tabii, Heyet-i Vükelanın böyle korkunç şeyler tatbik etmeyeceğini biliyorum," dedim. "Siz ve Talat ve Heyetin sair azaları mesul tutulamazsınız. Şüphesiz madunlarınız sizin tasavvur ettiklerinizden fazlasını yaptılar. Astlarınıza hakim olmak her vakit kolay olmaz farkındayım."

Enver kafasını kaldırdı. Söylediklerim, sakin ve dostça bir görüşmeye kapı açmak şöyle dursun, fazlasıyla sinirlendirmişti onu. Türkiye'de, onun ve arkadaşlarının sorumlu tutulamayacağı şeyler olabileceğini ima etmiştim.

"Büyük hata yapıyorsunuz," dedi. "Bu memleket mutlak hakimiyetimiz altında. Mesuliyeti madunlarımıza atfetmeye niyetim yok ve ben olup biten her şeyin mesuliyetini bizzat kabule hazırım. Sevkıyat talimatını bizatihi Heyet vermiştir. Ermenilerin

Osmanlı Hükümetine hasmane tavrından dolayı bunu yapmakta haklı olduğumuza kaniyim, ama Türkiye'nin hakiki hakimleri biziz, hiçbir memur bizim emrimiz olmadan bu nevi hareketler yapamaz."

Enver bazı olaylarda merhamet göstererek genel acımasızlığını hafifletmeye çalışıyordu. Toplu katliam programını engelleme çabalarımda hiçbir ilerleme kaydedememiştim, fakat birkaç Ermeni'yi ölümden kurtarmıştım. Bir gün, İzmir'deki Amerikan Konsolosundan yedi Ermeni'nin idama mahkum edildiğini öğrendim. Bu adamlar 1909 yılındaki belli belirsiz siyasal bir suçla itham edilmişler; ne İzmir Valisi Rahmi ne de Askeri Kumandanı suçlu olduklarına inanıyordu. İnfaz emri İzmir'e ulaştığında bu yetkililer İstanbul'a telgraf çekerek Osmanlı hukuku çerçevesinde sanıkların Padişahtan merhamet dileme hakkına sahip olduklarını bildirdiler. Bu yazıya gelen cevap o sıralar Ermenilerin haklarına ne gözle bakıldığını gayet iyi göstermektedir:

"Esasen haklısınız; onları evvela asın, sonra af arizasını gönderin."

Oruç ayı Ramazandan sonraki gün olması itibariyle Müslümanların en büyük bayramında Enver'i ziyaret ederek, bu adamlardan söz ettim. Bayramın Hıristiyanlıkla ortak bir özelliği vardır, çünkü o gün Müslümanlar birbirlerine küçük hediyeler, genellikle tatlı verirler. Dolayısıyla olağan tebrik ifadelerinin ardından Enver'e şöyle dedim:

"Bugün bayram ve siz bana henüz bir hediye göndermediniz."

Enver güldü.

"Ne istiyorsunuz? Size bir kutu şeker göndereyim mi?"

"Yok, hayır," diye cevapladım, "o kadar ucuza gitmem. İzmir'de divanı harbi örfinin mahkum ettiği yedi Ermeni'nin affını arzularım."

Teklif belli ki Enver'in bayağı hoşuna gitmişti.

"Bir af istirhamı için ne komik bir yol," dedi. "Ama, böyle bir istirhamı reddedemem."

Hemen yaverini çağırdı ve İzmir'e, adamların özgür kalmasını emreden bir telgraf çektirdi.

İşte Türkiye'de adalet tesadüfen yerini bulur ve insan yaşa-

mını ilgilendiren kararlar tesadüfen alınır. Türklerin böylesi durumlarda yaptıkları ince hesapları kimse tam olarak anlayamaz. Enver bu adamları durumlarına gerçekten çok üzüldüğünden bağışlamadı, biraz bana iyilik yapmak için, biraz da başvurduğum o garip tarzdan dolayı bağışladı. Harbiye Nazırı, Ermenilerle ilgili tüm konuşmalarımda, meseleyi genelde gayriciddi ele almıştır; bir ırkın kaderini bir parantez içinde tartışabilmiş ve çocuklara yönelik katliamdan sanki havadan sudan konuşuyormuşuz gibi kayıtsızca söz edebilmiştir.

Bir gün Enver benden kendisiyle Belgrad ormanına kadar eşlik etmemi istedi. Onu etkilemek için hiçbir fırsatı kaçırmak istemediğimden, hemen kabul ettim. Dört atlının bizi karşıladıkları Büyükdere'ye kadar otomobille gittik. Güzelim ormanda yaptığımız at gezintisinde, Enver her zamankinden çok daha konuşkandı. Annesi ve babasından bahsederken duygulandı; anlattığına göre, evlendiklerinde babası on altı, annesiyse on bir yaşındaymış ve annesi onu on beş yaşındayken doğurmuş. Prenses karısından bahsederken, o güne kadar gördüğüm en yumuşak yüzünü sergiledi. Karısının, evine kattığı saygınlıktan söz etti, İslami adabın onu sosyal yaşama katılmaktan men etmesine üzüldüğünü, fakat onun ve Bayan Morgenthau'nun tanışmalarını istediğini söyledi. O sıralar İstanbul Boğazı'nda güzel bir saray döşemekteydi; bittiğinde, dediğine göre, Prenses karımı kahvaltıya davet edecekmiş. Tam o sırada çok zengin bir Ermeni olan Senatör Abraham Paşa'nın evinin ve özel arazisinin yanından geçiyorduk. Bu adam Sultan Abdülaziz'in yakın bir dostuydu ve Türkiye'de bir adam babasının mülkünün yanında dostlarını da miras olarak aldığından dolayı, Abdülaziz'in oğlu Veliaht bu seçkin senatörü her hafta ziyaret ederdi. Parkın yanından geçerken Enver oduncuların ağaçları kestiğini fark ederek çok kızdı ve onları durdurdu. Daha sonra Harbiye Nazırının bu parkı satın aldığını duyduğumda, kızgınlığının nedenini anladım. İbrahim Paşa Ermeni olduğundan, bu konuyu tekrar açmam için bir fırsattı.

Ermeni kadınlarının çektikleri eziyetten söz açtım.

"Kadın ve çocukları himaye etmek istediğinizi söylediniz," dedim, "lakin emirlerinize riayet edilmediğini biliyorum."

"Bu hikayeler hakikat olamaz," dedi. "Bir askerin çocuklu bir kadına kötü muamele edeceğine inanmam."

Enver Amerikan Elçiliği arşivinde duran ayrıntılı raporları okuyabilseydi, büyük ihtimalle düşüncelerini değiştirirdi.

Sohbeti bir kez daha değiştirerek "General McClellan" tipi denen eğerimi sordu. Eğeri denedi, çok beğendi ve ödünç aldı; aynısını -bir köşesindeki sayı da dahil olmak üzere- yaptırabilirse, alaylarından birinde kullanacakmış. O sıralar Filistin'de inşa edilmekte olan demiryollarını anlattı, Kabinenin ne kadar çalıştığından bahsetti ve şimdilerde Türkiye'de gayrimenkul spekülasyonu için büyük fırsatlar olduğuna işaret etti. Hatta bana değerinin artacağından emin olduğu bir araziyi birlikte almamızı bile teklif etti! Fakat ben Ermeniler hakkında konuşmayı sürdürdüm. Ancak pek bir ilerleme kaydedemedim.

"Onların zarar ziyan verebilecekleri ve düşmanlarımıza yardım edebilecekleri mekanlarda toplanmalarına müsaade etmeyiz. Yani onlara yeni mahalleler vereceğiz."

Bu gezinti, Enver'e göre, o kadar iyi olmuştu ki birkaç gün sonra bir kez daha çıktık ve bu kez Talat ve Robert Kolej Müdürü Dr. Gates de bize katıldılar. Enver ve ben önden giderken, refakatçilerimiz arkadan geliyorlardı. Bu Türk subayları ayrıcalıklı olduklarına inanırlar ve Harbiye Nazırı Kabinenin üst düzey üyesi olduğundan Enver bizimle diğer iki atlı arasında bir mesafe kalmasında ısrarlıydı. Bu biraz komiğime gitmişti, çünkü Talat'ın daha güçlü olduğunu biliyordum; ancak o ayrımı sineye çekiyordu ve atının Enver'i ve beni geçmesine yalnız bir kez izin verdi. Enver bu hareketten hoşlanmadığını gösterdi, bunun üzerine Talat atını dizginledi ve itaatkar bir biçimde arkaya geçti.

"Maksadım Dr. Gates'e atımın yürüyüşünü göstermekti," dedi, özür dilercesine.

Fakat ben resmi görgü kurallarından çok daha önemli konularla ilgileniyordum; Ermeniler hakkında konuşmaya kararlıydım. Fakat yine pek başarılı olamadım. Enver daha ilginç tartışma konuları buluyordu.

Atlarından bahsetmeye başladı ve o sırada gelişen bir başka olay Osmanlı zihniyetinin dakikasının dakikasına uymadığını - Osmanlıların rezil bir suç eyleminden bireysel sevecenliğe geçi-

şe hazır oluşlarını- göstermesi açısından ilginçtir. Enver yakında at yarışlarının yapılacağını, ancak hiç jokeyi olmadığını söyledi üzüntüyle.

"Size bir İngiliz jokey vereyim," dedim. "Pazarlık yapalım mı? Jokey bir harp esiri; şayet kazanırsa hürriyetini verir misiniz?"

"Kabul," dedi Enver.

Bu adam, Fields, gerçekten Enver'in jokeyi olarak yarışlara girdi ve üçüncü oldu. Philip'in söylediği gibi, özgürlüğü için koştu! Birinci olamadığı için Nazır anlaşmaya uymak zorunda değildi, fakat yine de onu serbest bıraktı.

Yaptığımız gezinti sırasında Enver bana nişancılığını da sergiledi.

Yolda giderken aniden havaya sıkılmış bir tabanca sesi duydum. Enver'in yaveri, yakındaki bir şeye atış yapıyordu. Enver hemen attan indi, revolverini çıkarttı ve kolunu dümdüz uzatarak nişan aldı.

"Ağaçtaki şu dalı görüyor musunuz?" diye sordu bana. Yaklaşık doksan metre ilerideydi.

Başımı salladığımda Enver ateş etti ve dal yere düştü.

Enver'in silahını kılıfından çıkartma, nişan alma ve ateş etme hızı, o sıralar Türkiye'yi yöneten korsan mürettebat üzerinde bıraktığı etkiyi açıklamaya yetti. Enver'in kariyerinin bazı kritik anlarında bu ikna yöntemini kullanmaktan çekinmediğine dair bir sürü öykü vardı; bu anekdotların ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum, fakat ben nişancılığına kesinlikle tanıklık edebilirim.

Talat da aynı şeyi yapmaya girişti ve sonunda iki devlet adamı yarışmaya ve okulu kırmış çocuklar gibi eğlenmeye başladı.

"Yanınızda kartlardan bir tane var mı?" diye sordu Enver. Onu, yaklaşık yüz elli metre ilerideki bir ağaca iğnelememi istedi.

Sonra ilk Enver ateş etti. Eli kıpırdamadı bile; gözü hedefe kitlendi ve kurşun kartın tam ortasını deldi. Bu durum Talat'ı biraz kızdırdı. O da nişan aldı, fakat koca eli ve kalın bileği hafifçe sarsıldı -genç, kaslı ve sırtı dimdik arkadaşı gibi atletik değildi tabii. Talat birkaç kez kartın kenarlarını vurdu, fakat Enver'in becerisini tekrarlayamadı.

"Şayet ateş ettiğim bir adam olsaydı," dedi iriyarı Türk, tekrar atına atlarken, "onu birkaç sefer vurmuş olurdum."

O günlerin en güçlü iki Türk'ünün ilgisini imparatorluklarının en değerli unsurlarından birinin kaderine yönlendirme çabalarım böylece sona erdi.

Sadrazam Said Halim'in etkili bir kişilik olmadığını daha önce belirtmiştim. Makamı imparatorluktaki güya en önemli makamdı; gerçekteyse Sadrazamlık göstermelikti ve mevcut görevi, aynı Padişahın kendisini kontrol ettikleri gibi Talat ve Enver kontrol ediyordu. Teknik anlamda büyükelçilerin görüşmelerini Said Halim'le yürütmeleri gerekiyordu, çünkü Hariciye Nazırıydı; ancak bu yolla hiçbir şey başarılamayacağını en başında anlamıştım ve Pazartesi ziyaretlerimi nezaket gereği sürdürüyor olsam da, doğrudan doğruya her konuda karar verme yetkisine sahip adamlarla görüşmeyi tercih ediyordum. Osmanlı Hükümetini etkileme araçlarını ihmal etmekle suçlanmamak için Ermeni sorununu birkaç kez Sadrazamın dikkatine sunmuştum. Türk değil, Mısırlı olmasından ve eğitimli bir insan olmasından dolayı tebaa halklara yönelik olarak biraz daha farklı bir tutuma sahip olduğunu düşünüyordum. Fakat yanılıyordum. Sadrazam Ermenilere en az Talat ve Enver kadar düşmandı. Söz konusu halkın kendisini son derece sinirlendirdiğini kısa sürede anladım. Besbelli ki rahatsız edici ve önemsiz tebaalar için kılını bile kıpırdatmak niyetinde değildi. Nitekim Yunan Maslahatgüzarı kendisine Rumların gördüğü zulümden bahsettiğinde Sadrazam gerçek düşüncelerini yansıttı. Said Halim bu tezahürlerin Rumlar için pek de iyi olmadığını söyledi.

"Bizden ne yapmamızı isterlerse onun tersini yaparız," dedi Sadrazam.

Sözde başbakan yaptığım başvurulara devlet adamlığına yakışır biçimde yaklaşmıyordu. Britanya, Fransa ve Rus hükümetleri adına, bu Devletlerin Ermeni mezaliminden o sıralar devleti yöneten insanları bizzat sorumlu tutacaklarına dair bir bildiriyi iletmek gibi hoş olmayan bir görev üstlenmiştim. Bu, İtilafın başarılı olması halinde, Sadrazama, Talat'a, Enver'e, Cemal'e ve arkadaşlarına katil muamelesi yapacakları anlamına geliyordu. Bu biraz utandırıcı mesajı bu Mısır kraliyet mensubu ile tartışmak

üzere odaya girdiğimde, her zamanki gibi orada oturmuş, parmaklarını sinirli sinirli tespihinde gezdiriyordu, belli ki iyi gününde değildi. Bu telgraftan söz etmeye başladı; yüzü kıpkırmızıydı ve tüm Ermeni ırkı aleyhine uzun bir konuşma yaptı. Ermeni "asilerin" Van'da 120,000 Türk'ü öldürdüklerini söyledi. Bu ve başka ifadeleri o kadar saçmaydı ki, kendimi ister istemez zulüm altındaki halkı savunurken buldum ve bu da Sadrazamın öfkesini biraz daha artırdı ve lafı değiştirip, tüm sıkıntılara Ermenilere yönelik sempatimizin neden olduğu biçimindeki olağan suçlamayı yaparak ülkem hakkında ileri geri konuşmaya başladı.

Bu görüşmeden kısa süre sonra Said Halim Hariciye Nazırlığını bıraktı; halefi, birkaç yıldır Meclisi Mebusanın sözcülüğünü yapan Halil Bey'di. Halil çok farklı tipte bir adamdı. Son derece nazik, son derece zeki ve konulara son derece hakim bir insandı. Ayrıca sözü sohbeti yerinde, yumuşak huylu ve tombul biriydi ve zamanın çoğu Türk siyasetçisinin tersine serinkanlılığını ve kibarlığını hiçbir zaman kaybetmiyordu. Halil'in Ermenilere yönelik muameleleri onaylamadığı söyleniyordu, ancak resmi konumu gereği bütün bunları kabul etmek ve hatta, şimdi anladığım kadarıyla, savunmak zorunda kalıyordu. Kabinedeki görevi üstlendikten kısa süre sonra Halil beni çağırdı ve Ermeni mezalimleri hakkında biraz karışık bir açıklama yaptı. Zulümlerle ilgili olarak resmi açıdan zaten pek çok tecrübe sahibi olmuştum; Talat kana susamış ve yırtıcıydı, Enver kurnazca hesaplar peşindeyken, Sadrazam sabırsızdı. Şimdi de Halil bu ırkın imhasına son derece yumuşak bakıyordu. Olup biten hiçbir şey, söylediğim şeyler, sakinliğini bozmaya yetmiyordu. Söze, hiçbir şeyin bu mezalimleri mazur göstermeyeceğini söyleyerek başladı, fakat ardından bütün bu olanları anlamak için akılda tutmam gereken bazı gerçeklerin var olduğunu ekledi.

"Hükümetin Ermenilere muamelede ciddi hatalar yapmış olduğuna hemfikirim," dedi, "lakin olan olmuş. Şimdi ne yapabiliriz, ona bakalım. Şayet telafi edebileceğimiz hata varsa, telafi etmemiz lazım. Sebep olunan ihlal ve tecavüzlere sizin kadar üzülüyorum. Size Babıali'nin kanaatini arz etmek istiyorum; bunun bir mazeret olmadığını kabul ediyorum, ama düşünüyorum da,

Osmanlı Hükümeti hakkında bir karar almadan evvel hesaba katmanız lazım gelen hafifletici sebepler var."

Ve sonra, aynı diğerlerinin yaptıkları gibi, lafı Van'daki olaylara, Ermenilerin bağımsızlık arzularına ve Ruslara verdikleri yardıma getirdi. Bunları çok kez dinlemiştim zaten.

"Vartkes'le (diğer pek çok Ermeni lider gibi, ileride öldürülecek olan Ermeni mebusu) konuştum, şayet insanları hakikaten istiklallerini istiyorlarsa, müsait bir vakti beklemeleri lazım. Belki de Ruslar Türk müfrezelerini mağlup edip, Ermeni vilayetlerini işgal edebilirler. İşte o vakit istiklalinizi istersiniz, diye. Bu hayırlı günün gelmesini niye beklemiyorsunuz, dedim Vartkes'e. Ermenilerin arkamızdan saldırmalarına müsaade etmeyeceğimize, şayet askerlerimize düşmanlık yaparlarsa, ordumuzun arkasında kalan bütün Ermenileri tasfiye edeceğimize ve onları cenupta bir yere sevk edeceğimize dair ikaz ettim onu. Bildiğiniz gibi Enver de Ermeni Patriğine aynı ikazda bulundu. Bu dostça ikazlara rağmen bir ihtilal başlattılar."

Bu işin çaresini sordum ve Amerika'dan bana yirmi bin pound (100,000 $) gönderilmiş olduğunu söyledim.

"Bu insanları, kendilerine bakar hale gelene kadar ikame etmek ve beslemek" diye cevapladı uysalca, "Osmanlı Hükümetinin meselesi. Hükümet tabii ki vazifesini yapacaktır! Buna ilaveten elinizdeki yirmi bin pound hiçbir şey ifade etmiyor."

"Doğru," dedim, "bu sadece başlangıç, ama eminim ki ihtiyacımız olan parayı alabilirim."

"Enver Paşa'nın kanaatine göre," dedi, "hiçbir ecnebi Ermenilere yardım etmemeli. Sebeplerinin doğru veya yanlış olduğunu söylemiyorum. Sadece naklediyorum. Enver, Ermenilerin mefkureci olduklarını ve ecnebilerin onlara gelip yardım ettikleri an milli iştiyaklarının kabaracağını söylüyor. Ermenilerle ecnebiler arasındaki her nevi münasebeti ilelebet kopartmaya kararlı."

"Enver'in onlardan gelecek her türlü hareketi durdurma şekli bu mu?" diye sordum.

Halil bu imalı soruya sakince gülümsedi ve:

"Ermeniler artık herhangi faaliyet göstermeyecekler!" dedi.

Bu sırada 500,000 Ermeni çok da uzakta olmayan bir yerlerde öldürülmüş olduğundan Halil'in güler yüzlü cevabında bu gö-

rüşmedeki diğer ifadelerinin çoğunda olmayan bir şey yatıyordu, çünkü doğrulara işaret ediyordu.

"Cenubi vilayetlerde kaç Ermeni yardıma muhtaç?" diye sordum.

"Bilmiyorum; tahmini bir rakam bile söyleyemem."

"Birkaç yüz bin var mı?"

"Tahmin ederim," dedi Halil, "lakin kaç yüz bin bilmiyorum."

"Ekserisi eziyet çekiyor," diye ekledi, "zira Enver onların müdafaasına asker ayıramadı. Bazı nizami müfrezeler onlara refakat ediyor ve iyi muamele gösteriyordu; hatta kırk asker Ermenileri korurken öldü. Lakin jandarmaların ekserisini ordu hizmetine almamız lazım geldi ve Ermenilere refakat edecek yeni bir grup yaptık. Bu jandarmaların biraz ifrata kaçtıkları hakikat."

"Çok sayıda Türk bu tedabiri tasdik etmiyor," dedim.

"Bunu inkar edemem," diye karşılık verdi görüşmenin sonunda.

Enver, Halil ve diğerleri, sürekli ileri sürdükleri gibi, hiçbir yabancının Ermenilere yardım etmemesi gerektiği konusunda ısrarlıydılar. Bu ziyaretten birkaç gün sonra Hariciye Müsteşarı Amerikan Elçiliğine uğradı. Bana Cemal'in Enver'e gönderdiği bir mesajı teslim etmeye gelmişti. O sıralar Suriye'deki Hıristiyanların tepesindeki Cemal Amerikan konsoloslarının Ermenilere gösterdikleri ilgiden şikayetçiydi. Şimdi de bana bu görevlilere "Ermeni meseleleriyle iştigal etmeyi bırakmalarını" emretmemi söylüyordu. Cemal masum ve suçlu ayrımı yapamıyor ve hepsini birden cezalandırıyordu! Bir süre sonra Halil bana Amerikan konsoloslarının Amerika'ya Ermeniler hakkında bilgi gönderdiklerinden yakınarak, Hükümetin bunların durdurulmasını istediğini söyledi.

İşin doğrusu, bu bilgilerin çoğunu bizzat ben gönderiyordum ve de vazgeçmedim.

BÖLÜM XXVII

ALMAN BÜYÜKELÇİSİ "ERMENİLER İÇİN HİÇBİR ŞEY YAPMAM" DİYOR

Sanırım Ermeni sorunuyla ilgili olarak en fazla merak uyandıran sorular şunlardır: Almanların hiç rolü oldu mu? Bu ulusun topyekûn boğazlanmasından Kayzer ne kadar sorumluydu? Almanlar taraftar mıydılar, sadece sessiz mi kaldılar yoksa karşı durdular mı? Almanya, son dört yıldır, tarihteki en karanlık sayfaların çoğundan sorumlu olmuştur; hiç kuşkusuz hepsinden daha karanlık olan bu olaydan da sorumlu mudur?

Pek çok insanın bu Türk liderlerinin beyanlarında Alman savaş felsefesine benzerlikler bulacağına inanıyorum. Enver ve başka Türklerin Ermeni katliamlarını tartışırken kullandıkları bazı ifadeleri tekrarlamak istiyorum: "Ermeniler bu mukadderatı hakkettiler." "Başlarına gelecek şeyler için ikaz etmiştik." "Milli bekamız için dövüşüyoruz." "Bu neticeyi ikmal edecek her nevi vasıtaya müracaata haklıydık." "Masumu mücrimden ayırmak için vaktimiz yok." "Aklımızdaki tek şey harbi kazanmak."

Bu söylemler çok alışıldık, değil mi? Gerçekten, sadece Ermenistan yerine Belçika sözcüğünü kullanarak, Enver'in sözcüklerini bir Alman generalinin ağzından çıkmış gibi göstererek, Enver'le yaptığım bütün bu görüşmeleri tekrarlayabilirim. Ancak böylece Almanların tebaa halklara yönelik tutumu biraz yansıtılabilir. Çünkü Prusyalıların öğretileri bundan çok daha derindir. Osmanlılar yüzyıllardır Ermenilerine ve diğer bütün tebaalarına inanılmaz derecede kötü muamele etmişlerdi. Yine de yöntemleri her zaman kaba, beceriksizce ve bilime aykırıydı. Bir Ermeni'nin beynini bir sopayla patlatmakta kimse ellerine su döke-

mezdi ve bu çirkin örnek, onların Ermeni sorununu ele alırken uyguladıkları kaba ve ilkel yöntemlerin mükemmel bir göstergesidir. Onlar cinayete başvurmuşlardır fakat cinayeti ince bir sanat olarak görmemişlerdir. Fakat 1915 ve 1916 Ermeni olayları tamamen yeni bir zihniyete işaret ediyordu. Bu yeni kavram *tehcir* kavramıydı. Osmanlılar, beş yüz yıldır, Hıristiyan tebaalarına fiziksel anlamda eziyet çektirmenin sayısız yolunu bulmuşlardı, ancak onları yüzlerce yıldır yaşadıkları yurtlarından toplu halde uzaklaştırmayı ve yüzlerce kilometre ötedeki çöle göndermeyi akıllarından bile geçirmemişlerdi. Acaba Türkler bu fikri nereden aldılar? 1914'de, Avrupa Savaşının hemen öncesinde Hükümetin 100,000 kadar Rum'u Anadolu'nun kıyılarındaki yurtlarından Ege Denizi'ndeki bazı adalara nasıl naklettiğini zaten anlatmıştım. Ayrıca Almanların Türkiye'de görev yapan büyük bahriye uzmanlarından biri olan Amiral Usedom'un bana bu tehciri Türklere Almanların tavsiye ettiğini söylediğini de aktarmıştım. Fakat en önemli nokta, insanları *en masse* sevk etme fikrinin, modern çağlarda yalnız Almanlara ait olmasıdır. Pan-Alman edebiyatını okuyan herhangi biri bununla her zaman karşılaşabilir. Bir Alman dünyası özlemi taşıyan bu insanlar, Fransızların Fransa'nın bazı bölgelerinden, Belçikalıların Belçika'dan, Lehlerin Polonya'dan, Slavların Rusya'dan ve başka yerli halkları binlerce yıldır yaşadıkları topraklardan zorla çıkartılmalarını ve boşaltılmış topraklara gerçek Almanların yerleştirilmelerini programlarının bir parçası olarak planlamışlardır. Fakat Almanların bunu bir devlet politikası olarak savunduklarını göstermek o kadar da gerekli değildir; onlar bunu son dört yıldır fiilen yapmaktalar. Anayurtlarından kaç bin Belçikalı ve Fransız'ı nakletmiş olduklarını bilmiyoruz. Avusturya-Macaristan Sırp halkının büyük bir kısmını öldürmüş ve imparatorluğun sadık tebaaları olarak yetiştirmek niyetiyle binlerce Sırp çocuğunu kendi topraklarına almıştır. Bu nüfus hareketi savaş sonuna kadar ne boyutlara ulaşmıştır, bilmiyoruz, fakat son derece kapsamlı biçimde yürütüldüğü açıktır.

Bazı Alman yazarları Ermenilere yönelik bu politikayı savunmuşlardır. Paris *Temps*'e göre, Paul Rohrbach, bir süre önce, Berlin'de yapılan bir konferansta, "Ermeniler Ermenistan'dan

tahliye edilmelidir. Mezopotamya istikametine götürülmeliler ve yerlerini Türkler almalıdır, bu şekilde Ermenistan Rus tesirinden azadolur ve Mezopotamya'ya, şimdi mahrumiyetini çektiği çiftçiler getirilebilir" diye tavsiyede bulunuyordu. Bütün bunlardan amaç yeterince açıktı. Almanya Mezopotamya çölünden geçen Bağdat demiryolunu inşa ediyordu. Bu, Hamburg'dan İran Körfezi'ne uzanacak yeni büyük Alman İmparatorluğu'nun yaratılması için önemli bir ayrıntıydı. Fakat bu demiryolu, onu besleyecek tutumlu ve zeki bir halk yaratılmadıkça asla ilerleyemezdi. Osmanlı bu tür bir sömürgeci olamazdı. Fakat Ermenistan bu girişimin gerek duyduğu malzemeden yoğrulmuştu. Bu insanları çağlar boyu yaşadıkları topraklarda ele geçirerek, bu kasvetli, sıcak çöle zorla nakletmek Alman devlet adamlığı anlayışına uygundu. Daima ılıman bir iklimde yaşamış olmaları Pan-Alman gözlerde hiçbir önem taşımıyordu. Almanya'nın birkaç yıldır bu fikirleri ekmekte olduğunu görüyordum; hatta Alman bilginlerinin Doğu'da bu konu üzerinde ders vermekte olduklarını bile tespit etmiştim. Bir Ermeni, "şöhretli bir Alman profesörünün bir konferansını dinlediğimi hatırlıyorum," diyor bana. "Esas mevzu, Türkler, tarihlerinin en büyük hatasını yaparak, Türk olmayan nüfusa çok merhamet göstermiş olmalarıymış. İmparatorluğun refahını temin etmenin yegane yolu, bu profesöre göre, Türklerin planlarına ters düşen bütün bu tebaalara ve soylara karşı hassasiyet göstermemekmiş."

Pan-Almancılar Ermenistan meselesinde sabıkalıdırlar. Belki de Pan-Alman fikirlerin en güçlü savunucusu olan, "Mittel-Europa"nın yazarı Friedrich Naumann'ın sözcüklerini aktarmakta sakınca görmüyorum. Yaşamına Hıristiyan papaz olarak başlayan Naumann Asya'daki görevi sırasında 1895-96 Ermeni katliamlarıyla yakından ilgilidir. Alman devlet politikasının bu rezalete bakışını göstermek için yalnızca birkaç pasajı aktarmam yeterli olur: "Şayet sadece 80,000 ila 100,000 Ermeni'nin katledildiğini hesaba alırsak," diye yazar Naumann, "maalesef şöyle bir kanaate varırız. Hem suikastçıları hem de tahrikçilerini nefretle ve şiddetle mahkum etmemiz lazım gelir. İnsanlara, Şarlman'ın Saksonlara yaptıklarından daha fazla ve daha rezil katliamlar tatbik etmişler. Lepsius'un tarif ettiği işkenceler bildiğimiz her şe-

yin ötesinde. Öyleyse Türk'e dönüp de ona 'Dur bakalım alçak!' dememizi ne men ediyor. Bizi men eden tek şey, Türk'ün şu cevabı: 'Ben de kendi bekam için dövüşüyorum!' Biz, kanlı Müslüman barbarlığının bizde uyandırdığı öfkeye rağmen, Türklerin kendilerini meşru şekilde müdafaa ettiklerine inanıyoruz ve her şeyden evvel Ermeni meselesini ve Ermeni katliamlarını Türklerin dahili meselesi olarak görüyor, can havliyle yok olmaktan kurtulmaya gayret eden büyük bir imparatorluğun geçtiği ıstıraplı bir merhale olduğunu düşünüyoruz. Almanya hariç, bütün büyük devletler Türkiye'deki fiili vaziyeti altüst etmeyi gaye edinen bir siyaset takip etmiştir. Bu minvalde, Türkiye'nin tebaaları için insan veya insaniyet veya medeniyet veya siyasi hürriyet hakları, yani onları Türklerle muadil yapacak bir şeyler talep ediyorlar. Lakin eski Roma despot devleti Nasıralı İsa'nın dinine ne kadar müsamaha edebildiyse, fiilen Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi halefi olan Osmanlı İmparatorluğu da batı Hıristiyanlığının tebaaları arasında temsiline o kadar müsamaha edebilir. Türkiye için Ermeni meselesindeki tehlike imha tehlikesidir. Bu sebeple barbar bir Asya devletinin müracaat edeceği bir fiile müracaat ediyor; Ermenileri, hatırı sayılır bir süre siyasi bir kudret olarak meydana çıkmalarına imkan vermemek üzere imha etmiştir. Korkunç bir fiil, doğru, siyasi manada çaresizlikten doğan bir fiil, cümle teferruat utanç verici, lakin Asya tarzı siyasi tarih bu işte...Hıristiyan Alman'ın, bu hadiseler karşısında duyduğu öfkeye rağmen, yaralarını sessizce sarmak ve sonra da hadiseleri akışına bırakmak haricinde yapacak bir şeyi yoktu. Şark siyasetimiz belliydi: Türkiye'yi himaye eden gruba mensubuz, hareketlerimizi buna göre ayarlamalıyız...İyi bir Hıristiyan'ın kurbanlara yardım elini uzatmasına, çocukları büyütmesine ve büyüklere bakmasına mani olmuyoruz. Tanrı onlardan razı olsun. Sadece bu hayırperverliklerin Alman siyasetimizi tehlikeye düşürebilecek siyasi faaliyet haline gelmemesine ihtimam göstermeliyiz. İngiliz fikir ekolüne mensup olan enternasyonalistler, Ermenilerle birlikte yürüyebilirler. Almanya'nın istikbalini İngiltere'ye feda etme niyeti olmayan nasyonalistler, harici mevzularda, merhametsizce de olsa, Bismarck'ın çizdiği yoldan gitmeye mecburdurlar...Milli siyaset, beşeri hissiyatımıza dokunsa da, devlet adamı olarak Os-

manlı Hıristiyanlarının çektikleri eziyetlere alaka göstermememizi manen mecbur kılıyor...Maalesef vazifemiz bu, Tanrı ve beşeriyet bizi affetsin. Şayet bu sebeple Türk devletinin bekasını idame ettiriyorsak, bunu kendi menfaatimiz için yapıyoruz, zira tek düşündüğümüz şey, istikbalimiz...Bir tarafta bir millet olarak vazifelerimiz var, öte tarafta insan olarak. Vazifelerin zıtlığı halinde, ortayı bulabileceğimiz vakitler vardır. İnsani bir hareket noktasından her şey tamam, lakin manevi yönden pek değil. Bu hadisede, benzer hallerde olduğu gibi, en büyük ve en mühim manevi vazifenin hangi tarafta durduğunu tam olarak bilmemiz lazım. Bir kez tercihimizi yaptığımızda imtina etmemeliyiz. II. William tercihini yapmış. Sultanın dostu olmuş, zira büyük, müstakil bir Almanya tasavvur ediyor."

Ermenilere tatbik edilen şey Alman devlet felsefesi ve ben de, Alman hareket tarzını izleme fırsatına sahibim. İstanbul'a raporlar gelmeye başlar başlamaz, bütün memleketlerin diplomatik mümessillerinin Osmanlı Hükümetine müştereken istirhamda bulunmalarının zulümlere mani olmanın en münasip yolu olduğunu idrak ettim. Mart ayının sonlarına doğru bu hususu müzakere etmek üzere Wangenheim'a gittim. Onun Ermeni antipatisi açıkça görülüyordu. Onları hiç ölçüsüz kelimelerle aşağılamaya başladı; aynı Talat ve Enver gibi, Van olayını kışkırtılma olmaksızın gerçekleşen bir ayaklanma olarak görüyordu ve ona göre Ermeniler sadece zararlı böceklerdi.

"Siyonistlere yardım ederim," dedi, bu ifadenin hoşuma gideceğini düşünerek, "lakin Ermeniler için hiçbir şey yapmam."

Wangenheim Ermeni sorununu Birleşik Devletler'i ciddi biçimde etkileyen bir konu olarak görüyormuş gibi yapıyordu. Benim Ermeniler adına yaptığım müdahaleler, onun Alman zihniyeti içinde, bu insanlara gösterilen her türlü merhametin Amerikan Hükümetine tanınacak bir ayrıcalık gibi görünmesine neden oluyordu. Ve Wangenheim o sıralar Amerikan halkının hoşuna gidecek bir şey yapmak istemiyordu.

"Amerika Ermenilerle alakadar olan belki de yegane memleket," dedi. "Misyonerleriniz onların dostları ve ahaliniz onların muhafızlığını yapıyor. Bundan dolayı onlara yardım, bir Amerikan meselesi haline gelmiş. Siz Almanya'nın düşmanlarına mü-

himmat sattıkça benden bir şeyler yapmamı nasıl beklersiniz? Mr. Bryan tezkeresini daha yeni neşretti; orada İngiltere ve Fransa'ya mühimmat satmamanın taraf tutmak olduğunu söylüyor. Hükümetiniz bu tavrını devam ettirdikçe Ermeniler için hiçbir şey yapamam."

Büyük ihtimalle Alman mantıkçılarının dışında hiç kimse İtilafa savaş malzemesi satmamızla Türkiye'nin yüz binlerce Ermeni kadın ve çocuğuna saldırısı arasında herhangi bir bağlantı kuramaz. Fakat o sırada Wangenheim'la vardığımız nokta işte buydu. Onunla sık sık konuşmuştum, fakat o, Ermenilere merhamet gösterilmesi ricalarıma karşılık olarak sözü Çanakkale Boğazı nda kullanılan Amerikan mermilerine getirmişti hep. Sonra da, Fransız ve İngiliz sivillerinin Gelibolu yarımadasına sevkinin durdurulması "şerefini" ona bırakmayı reddettiğimden dolayı aramıza soğukluk girmişti. Benden Washington'a telgraf çekip, Türkleri bu konuda *hetz*'lemediğini bildirmemi istediği gergin telefon konuşmamızın ardından, birbirimize yaptığımız ziyaretler birkaç hafta durmuştu.

İstanbul'da Wangenheim'ın görüşünü kabul etmeyen bazı etkili Almanlar vardı. Otuz yıldır *Frankfurter Zeitung*'un muhabirliğini yürüten, Yakın Doğu'daki meseleleri hemen bütün Almanlardan daha iyi bilen Paul Weitz'den daha önce bahsetmiştim. Wangenheim bilgi için her zaman Weitz'u aramasına rağmen, tavsiyelerine hiç uymazdı. Weitz Ermenilere yönelik Ortodoks tutumu kabul etmiyordu, çünkü Almanya'nın müdahaleyi reddinden dolayı anavatanının sonsuza değin lanetleneceğine inanıyordu. Weitz bu görüşünü fırsat buldukça Wangenheim'a aktarmış, fakat pek ilerleme kaydedememişti. Bana, Ocak 1916'da, Türkiye'den ayrılmadan birkaç hafta önce, bunu bizzat söyledi. Bu konuyla ilgili söylediklerini kelimesi kelimesine aktarıyorum:

"Hatırlıyorum da, Almanya'nın Ermeni meselesinde yaptığının ne büyük bir hata olduğunu," dedi, "sen bana söylemiştin. Seninle hemfikirdim. Ama bunu Wangenheim'a izah ettiğimde, beni iki defa odasından kovdu!"

Mezalimlere karşı olan bir başka Alman, Elçilik Konsilyesi Neurath'tı. Kızgınlığı öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, Talat ve En-

ver'e söyledikleri diplomatik olmaktan hayli uzaktı. Ancak yine de onları etkileyemediğini söyledi bana.

"Kıllarını bile kıpırdatmıyorlar ve bildiklerini yapmaya kararlılar," dedi.

Kuşkusuz, Alman Büyükelçisi müdahaleyi reddettikçe hiçbir Alman'ın Türk Hükümeti üzerinde pek fazla etkisi olamazdı. Ve, zaman ilerledikçe Wangenheim'ın sevkleri durdurmak gibi bir niyeti olmadığı iyice belli oldu. Ancak benimle yeniden dostça ilişkiler kurmak istediği açıktı ve kısa süre sonra kendisini neden hiç görmeye gelmediğimi sormaları için birilerini gönderdi. Bu soğukluğun ne kadar süreceğinin onun için büyük bir sıkıntı doğurup doğurmadığını bilmiyorum. Haziran ayında Alman Ataşemiliteri Yarbay Leipzig, Lüleburgaz'daki tren istasyonunda son derece trajik ve esrarengiz bir şekilde öldü. Bir tabancayla öldürüldü; bir söylentiye göre silah kazayla ateş almıştı, bir başka söylentiye göreyse Yarbay intihar etmişti; ayrıca Türklerin, onu Liman von Sanders zannedip bir suikastla öldürdükleri de söyleniyordu. Leipzig, Wangenheim'ın yakın dostlarından biriydi; gençken aynı alayda subaymışlar ve İstanbul'da da hiç ayrılmıyorlardı. Taziyelerimi iletmek için hemen Büyükelçiyi ziyaret ettim. Kendisini çok üzgün ve bitkin buldum. Bana acı çektiğini, bitap düştüğünü ve birkaç haftalığına uzaklaşmak için izin aldığını söyledi. Olayın, bir yoldaşının ölümünden çok daha fazla anlam içerdiğini biliyordum. Alman misyonerleri Almanya'ya Ermenilerle ilgili bir sürü rapor gönderiyor ve Hükümeti katliamları durdurmaya çağırıyorlardı. Ancak Wangenheim bugün sinirli ve yorgun olmasına rağmen, hala aynı sert ve inatçı Alman militaristi olduğuna dair pek çok işaret veriyordu.

"Kitchener'in ordusu nerede?"

"Belçika'dan hemen vazgeçmeye hazırız," diye devam etti. "Almanya büyük bir sefer menziline sahip devasa bir denizaltı filosu inşa etmeye niyetli. Böylece bir sonraki harpte, İngiltere'yi tamamen abluka altına alabileceğiz. Dolayısıyla Belçika'nın denizaltı üslerine muhtaç değiliz. Onu tekrar Belçikalılara verip, buna mukabil Kongo'yu alacağız."

Sonra ben zulüm gören Hıristiyanlar adına bir başka ricada bulundum. Bu konuyu tekrar uzun uzun tartıştık.

"Ermeniler," dedi Wangenheim, "bu harpte kendilerini Türklerin düşmanı gibi göstermişler. İki ahalinin aynı memlekette bir arada yaşayamayacağı artık belli. Amerikalılar onlardan bazılarını Amerika'ya göndermeli ve biz Almanlar da bazılarını Polonya'ya sevk edip, şayet Siyonist niyetlerinden vazgeçmeyi vaat ederlerse, onların yerine Musevi Polonyalıları Ermeni vilayetlerine sevk edeceğiz."

Alışılmadık bir ciddiyetle konuşmama rağmen, Büyükelçi Ermenilere yardım etmeyi yine reddetti.

Yine de, Wangenheim, 4 Temmuz günü resmi bir protestoda bulundu. Her türlü yetkiyi ellerinde bulunduran adamlar olan Talat veya Enver'le konuşmadı, bunun yerine yalnızca bir gölgeden ibaret olan Sadrazamla konuştu. Bu protesto, Fransız ve İngiliz sivillerinin İtilaf filosuna hedef olmak üzere Gelibolu'ya gönderilmesine karşı adet yerini bulsun diye yaptığı protestoyla aynıydı. Tek amaç, resmi kayıtlara geçmekti. Bu protestonun ikiyüzlülüğünün başkalarından daha fazla idrakindeydim muhtemelen, çünkü Wangenheim bu sözde protestoyu verdiği sırada Almanya'nın katliamlara son verecek etkin adımları neden atamadığının nedenlerini açıklıyordu bana. Bu görüşmeden kısa süre sonra Wangenheim izne ayrıldı ve Almanya'ya gitti.

Wangenheim'ın sergilediği duyarsızlık, İstanbul'daki Alman deniz ataşesi Humann'ın Ermenilere yönelik acımasızlığı kadar değildi. Humann genel olarak etkili biri olarak görülürdü; İstanbul'daki konumu Birleşik Devletler'deki Boy-Ed'inkine eşitti. Bir keresinde bir Alman diplomatı bana, Humann'ın Enver veya Talat'tan daha fazla Türk olduğunu söylemişti. Bu kötü ününe rağmen etkisinden yararlanmaya çalıştım. Özellikle Enver'in arkadaşı olduğu ve Alman Büyükelçiliği ile Türk askerî makamları arasında önemli bir bağlantı gibi göründüğü için ona başvurdum. Humann Kayserin şahsi bir temsilcisi olarak, Berlin'le sürekli temas halindeydi ve hiç kuşku yok ki, Almanya'daki iktidar güçlerinin duruş ve tutumunu yansıtıyordu. Ermeni sorununu son derece açık sözlü bir şekilde ve acımasızca ele alıyordu.

"Ömrümün büyük kısmını Türkiye'de geçirdim," dedi bana, "ve Ermenileri iyi tanıyorum. Gene Ermenilerin ve Türklerin bu memlekette beraber yaşayamayacağını da biliyorum. Bu soylar-

dan birinin gitmesi lazım. Ve Ermenilere yaptıklarından dolayı Türkleri ayıplamıyorum. Zannederim tamamen haklılar. Daha zayıf olan millet boyun eğmelidir. Ermeniler Türkiye'yi parçalamak istiyorlar; bu harpte Türklerin ve Almanların karşısındalar, dolayısıyla burada kalmaya hakları yok. Wangenheim'ın protestosu hakkında pek bir şey diyemeyeceğim; ama ben yapmazdım."

Bu beyanlar karşısında dehşete düştüğümü ifade ettim, fakat Humann Ermeni halkını suçlamaya ve Türkleri aklamaya devam etti.

"Bu bir emniyet meselesi," dedi; "Türkler kendilerini korumaya çalıştılar; meseleye buradan bakarsak ne yapıyorlarsa haklılar. Niye, Ermenilere ait olan Kadıköy'de 7,000 silah bulduk. Başlarda Enver Ermenilere mutedil muamele edilmesini istiyordu ve daha dört ay evvel sadakatlerini göstermeleri için bir fırsat daha verilmesinde ısrar etmişti. Lakin Van'daki hadiselerden sonra orduya teslim olmaya mecbur kaldı, zira ordu arkasını sağlama almak istiyordu. Cemiyet sevklere karar verdi ve Enver gönülsüzce kabul etti. Cümle Ermeniler Türkiye'nin kudretini imhaya çalışıyorlar ve yapılması lazım gelen tek şey onları sevk etmek. Enver hakikatte yumuşak yürekli bir adam; bir karıncayı bile ezemez! Ama iş inandığı bir fikrin korunmasına gelince, bunu hiç korkusuzca yapar. Buna ilaveten, Jön Türkler nefsi müdafaa icabı Ermenileri bertaraf etmeliler. Jön Türk Cemiyeti sadece İstanbul'da ve birkaç büyük şehirde kuvvetli. Başka yerlerdeki insanlar 'Eski Türk' kafasına sahipler. Ve bu eski Türklerin cümlesi mutaassıp. Bu Eski Türkler mevcut hükümetin yanında değiller, yani Cemiyet kendisini korumak için her şeyi yapmaya mecbur. Ama başka Hıristiyanlara bir zarar geleceğini zannetmeyin sakın. Her Türk bin Türk arasından üç Ermeni'yi kolayca ayırt edebilir!"

Humann bu son düşünceyi dile getiren tek önemli Alman değildi. "burnumu" Ermeni sorununa sokuşumun beni Alman memurları arasında fazlasıyla itici kıldığına dair söylentiler kulağıma gelmeye başlamıştı. Bir Ekim günü, Alman Konsilyesi Neurath uğradı ve Alman Dışişlerinden yeni aldığı bir telgrafı gösterdi. Telgrafta, Earl Crewe ve Earl Cromer'ın Lordlar Kamarasında

Ermeniler hakkında konuştukları, katliamların sorumluluğunu Almanlara yükledikleri ve bilgilerini Amerikalı bir tanıktan aldıklarını söyledikleri anlatılıyordu. Telgrafta ayrıca, *Westminster Gazette*'de yayımlanan ve Halep'teki Resler başta olmak üzere, bazı yerlerde görev yapan Alman konsoloslarının saldırıları teşvik ve hatta idare ettiklerini yazan bir makaleden söz ediliyordu. Neurath, hükümetinin kendisinden İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisinin bu suçlamaları yalanlamasını sağlamasını istediğini belirtti. Türkiye veya Almanya'yı resmi anlamda bu suçlardan kınayıp kınamamaya karar verecek durumda olmadığımı söyleyerek, böyle bir yalanlamaya gitmeyi reddettim.

Yine de diplomatik çevrelerde, Ermeni katliamlarının Avrupa ve Birleşik Devletler'de bu denli bilinip ilgi görmesinden Amerikan Büyükelçisinin sorumlu olduğuna dair bir kanı oluşmuştu. Bu konuda haklı olduklarını söylemekten pek çekinmiyorum. Aralık ayında, oğlum Henry Mongenthau Jr. Gelibolu yarımadasına bir ziyarette bulundu ve orada Liman von Sanders Paşa ve başka Alman subayları tarafından ağırlandı. Bir subay yanına gelip de, "pederiniz Amerikan gazetelerinde Ermeni meselesiyle alakalı şayanı dikkat makaleler yazıyor" dediğinde Alman karargahına yeni girmekteymiş.

"Pederim makale yazmıyor," diye cevaplamış oğlum.

"Tabii," demiş subay," "imzasını koymuyor olması demek, onları yazmıyor demek değildir!"

Von Sanders de bu konuya böyle bakıyordu.

"Pederiniz," demiş, "Türklerin Ermenilere yaptıklarına dair hakikatleri ifşa ederek büyük bir hata yapıyor. Halbuki onu alakadar etmemesi lazım."

Bu tür imalar beni pek etkilemediği için Almanlar tehdide başvurmaya kararlıydılar. Sonbaharın başlarında Dr. Nossig Berlin'den İstanbul'a geldi. Dr. Nossig bir Alman Yahudi'siydi ve Türkiye'ye belli ki Siyonistlere karşı mücadele etmek üzere gelmişti. Benimle birkaç dakika konuşmasının ve Yahudi eylemlerini dile getirmesinin ardından Alman siyasî ajanı olduğunu hemen anladım. Beni iki kez görmeye geldi; ilk defasında konuşmaları biraz belirsizdi, ziyaretin amacı kendisiyle tanışmamı ve gözüme girmeyi sağlamaktı. İkinci defasında, bazı şeyleri üstü kapalı bi-

çimde konuştuktan sonra, doğrudan konuya girdi. Sandalyesini yakınıma çekti ve son derece samimi bir biçimde konuşmaya başladı.

"Muhterem Sefirim," dedi, "ikimiz de Musevi'yiz ve ben sizinle iki Musevi gibi konuşmak istiyorum. Ümit ederim, küçük bir tavsiyede bulunursam bana gücenmezsiniz. Ermenilere karşı ziyadesiyle faalsiniz ve ben buradaki otoriteler nezdinde ne kadar gözden düştüğünüzü bildiğinizi zannetmiyorum. Hakikaten de, Türk Hükümetinin sizin geri çağrılmanızla uğraştığını ifade etmem lazım geldiğini düşünüyorum. Ermeniler için yaptığınız protestoların faydası yok. Almanlar müdahil olmazlar ve siz yardım etme fırsatını heba etmekle kalıyor ve mesleğinizin kötü bir şekilde bitme ihtimalini ihmal ediyorsunuz."

"Benim şahsi menfaatimi düşündüğünüz için mi bana nasihatte bulunuyorsunuz?" diye sordum.

"Katiyetle," diye karşılık verdi; "biz bütün Museviler yaptıklarınızdan gurur duyuyoruz ve ben mesleğinizin böyle kötü nihayet bulmasından müteessir olurum."

"Öyleyse Alman Sefaretine dönün," dedim, "ve Wangenheim'a söylediklerimi nakledin; devam etsin ve beni geri çağırtsın. Şayet şahadet mertebesine ereceksem, bundan daha iyi bir sebep olamaz. Hakikaten memnun olurum, zira bir Musevi olarak yüz binlerce Hıristiyan'ın hayatını himaye etmek için elimden geleni yapmaktan daha büyük bir şeref olduğunu zannetmiyorum."

Dr. Nossig aceleyle odamdan çıktı ve bir daha da kendisini görmedim. Enver'le karşılaştığım zaman ona, Osmanlı Hükümetinin benim geri çağrılmamı istediğine ilişkin söylentiler olduğunu söyledim. Son derece kesin bir dille bütün söylentilerin yalan olduğunu söyledi. "Bu kadar komik bir hataya düşmeyiz," dedi. Böylece bu bana gözdağı verme çabalarının Alman Elçiliğinden kaynaklanmış olduğuna hiç kuşkum kalmadı.

Wangenheim Ekim ayının başlarında İstanbul'a döndü. Bir insan bu kadar mı değişirdi. Günlüğüme yazdığım gibi, "Adeta Wotan'ı görüyordum." Yüzü neredeyse hep seğiriyordu; sağ gözünün üstüne siyah bir bant takmıştı ve hiç olmadığı kadar asabi ve keyifsizdi. Bana, biraz dinlenmiş olduğunu; Berlin'de zamanının çoğunu işe giderek geçirmek zorunda kaldığını söyledi.

Onu, dönüşünden birkaç gün sonra Hasköy'e giderken gördüm; Amerikan Elçiliğine gitmekte olduğunu söyledi ve birlikte yürüdük. Talat'la yeni konuşmuş ve Türkiye'de kalan tüm Ermenileri sevk etmeye niyetli olduğunu öğrenmiştim; bu beyan, İstanbul'daki, korku dolu olaylara son verecek güce sahip bir adama son bir ricada bulunmaya itmişti beni. Wangenheim'ı Elçilikte, yalnız kalabileceğimiz ve rahatsız edilmeden konuşabileceğimiz ikinci katına çıkarttım ve orada bir saati aşkın bir süre bu konuyla ilgili son konuşmamızı yaptık.

"Berlin'den bana gelen telgrafa göre," dedi, "Hariciyeniz, Bulgaristan bizim tarafımıza geçtiğinden beri her zamankinden fazla Ermeni'nin katledilmiş olduğunu söylediğinizi yazıyormuş."

"Hayır, ben öyle bir şey yazmadım," diye cevapladım. "Washington'a ziyadesiyle malumat gönderdiğimi kabul ediyorum. Her raporun ve her vesikanın suretini Hariciyeye gönderdim. Orada emniyetle muhafaza edilir ve bana ne olursa olsun, deliller mevcuttur ve Amerikan ahalisi malumat için benim şifahi raporuma tabi değildir. Ama ifade buyurduğunuz malumat pek doğru değil. Ben sadece Mr. Lansing'e, Bulgaristan'ın katliamların durdurulması yolunda hiçbir tesirinin kalmadığını, artık Türkiye'nin müttefiki olduğunu yazdım."

Sonra tekrar sevkleri tartıştık.

"Bundan Almanya mesul değil," dedi Wangenheim.

"Bunu ilelebet iddia edebilirsiniz," diye karşılık verdim, "ama hiç kimse inanmaz. Cihan Almanya'yı daima mesul görecektir; bu cürümler ebediyen üstünüzde kalacak. Bir protesto verdiğinizi biliyorum. Lakin bunun ne manası var ki? Böyle bir protestonun hiçbir faydasının olmadığını benden iyi biliyorsunuz. Almanya'nın, bu katliamlardan, onları teşvik ettiği manasında mesul olduğunu iddia etmiyorum. Ama onları durduracak kuvveti olduğu ve kullanmadığı manasında mesuldür. Ve sizi mesul tutacak olanlar sadece Amerika ve mevcut düşmanlarınız da değil. Bir gün Alman halkı da hükümetinizden hesap soracak. Siz Hıristiyansınız ve Almanların Müslüman bir halkın sair bir Hıristiyan milletini mahvetmesine müsaade ettiğinizi idrak edecekleri gün de gelecek. Hariciye Nezaretime malumat vermemi protesto

etmeniz ne kadar aptalca. Bunun kadar berbat mezalimleri gizli tutabileceğimi mi zannediyorsunuz? Bu kadar komik olmayın, siz devekuşu gibi kafanızı kuma gömerken cümle alemin böyle yapacağını düşünmeyin. Bu gibi fiiller cehennemliktir. Bu gibi şeyleri hükümetime rapor etmeyeceğimi mi zannediyorsunuz? Unutmayın ki, Amerikalılardan maada Alman misyonerler de Ermeniler hakkında bana malumat veriyorlar."

"Söylediklerinizin hepsi hakikat," diye cevapladı Alman Büyükelçisi, "*lakin en büyük meselemiz bu harbi kazanmak.* Türkiye harici düşmanlarıyla hesaplaştı; Çanakkale'de ve Gelibolu'da yapacağını yaptı. Şimdi dahili düşmanlarını halletmeye çalışıyor. Kapitülasyonların tekrar başlarına bela olacağından korkuyorlar. Tekrar bu tahdidin altına girmeden önce, harici mihraklardan herhangi bir müdahale ihtimali olmadan dahili meselelerini halletmeye azimliler. Talat bana bu vazifeyi sulh ilan edilmeden evvel ifa etmeye kararlı olduğunu söyledi. İstikbalde Rusların, kendi memleketlerinde Türkiye'deki dindaşlarının sıkıntılarından esef duyan fazlasıyla Ermeni olduğundan dolayı Ermeni meselelerine müdahale edememelerini planlıyorlar. Giers her zaman bunu yapmak isterdi ve Türkler Rusya'dan yahut başka bir memleketten bir sefirin istikbalde böyle bir fırsatı olmamasını istiyorlar. Ermeniler çok zavallı bir ahali. Siz İstanbul'da münevver Ermenilerle temas içindesiniz ve onlar hakkındaki intibalarınızı bu insanlardan ediniyorsunuz, lakin bütün Ermeniler böyle değil. Ancak çok kötü muamele gördüklerini itiraf ediyorum. Tahkikat için birini gönderdim, o da Türk zabitan tarafından değil ama çeteler tarafından büyük zulümler yapıldığını rapor etti."

Wangenheim, Ermenilerin Birleşik Devletler'e alınmasını tekrar önerdi ve ben de bunun neden mümkün olmadığını bir kez daha anlattım.

"Bu gibi düşünceleri silin aklınızdan," dedim. "her şeyi bir kenara bırakalım -askerî icaplar, devlet siyaseti, falan ve bu meseleye beşeri bir mesele olarak bakalım. Unutmayın, bu muameleye maruz kalan insanların ziyadesi ihtiyar erkekler, ihtiyar kadınlar ve biçare çocuklar. Bu insanların hayat haklarının olduğunu, bir insan olarak görmüyor musunuz?"

"Halihazırda Türkiye'nin dahili meselesi bu," dedi Wangenheim, "müdahale edemem."

Konuyu daha fazla deşmenin bir yararının olmadığını görüyordum. Merhamet duygusundan yoksun bir adamla karşı karşıyaydım ve kendisinden iğreniyordum artık. Gitmek üzere ayağa kalktı. Birden nefesi kesildi ve sendelemeye başladı. Fırladım ve tam düşerken yakaladım. Bilinçsizliği bir dakika kadar sürdü; afallamış bir halde bana bakıyordu, sonra ansızın kendine geldi ve dengesini buldu. Koluna girdim, merdivenlerden inmesine yardım ettim ve otomobiline bindirdim. Bu süre zarfında sersemliği geçmişti ve evine sağ salim ulaştı. İki gün sonra, akşam yemek masasında otururken, bir felç geçirmiş; yatağına indirmişler, fakat bir daha kendisine gelemedi. 24 Ekim günü Wangenheim'ın öldüğünü resmen öğrendim. Ve böylece Wangenheim'la son anım, Amerikan Elçiliğindeki büromda oturup, bir ulusun katlini önleme konusunda çaba göstermeyi kesin olarak reddeden bir Büyükelçi görüntüsüdür. Bu suçları durdurabilecek bir adamdı, hükümeti de yine suçları durdurabilecek bir hükümetti, fakat Wangenheim'ın bana defalarca söylediği gibi, *"gayemiz bu harbi kazanmak"* idi.

Birkaç gün sonra Türk resmi erkanı ve diplomatlar Prusya sisteminin bu mükemmel örneğine son görevlerini yaptılar. Cenaze töreni Pera'daki Alman Elçiliğinin bahçesinde yapıldı. Duvarlar çiçeklerle kaplıydı. Ailesi ve büyükelçiler ve Padişahın temsilcileri dışında herkes basit fakat etkileyici törenler boyunca ayakta durdu. Ardından geçit töreni yapıldı; Alman denizcileri tabutu omuzlarında taşıdılar, başka Alman denizcileri devasa çelenkleri taşıdılar ve diplomatik heyet üyeleri ve Türk Hükümetinin üyeleri onları takip ettiler.

Sadrazam geçit töreninin en önündeydi; ben bütün yolu Enver'le yürüdüm. *Goeben* ve *Breslau*'ın tüm subayları ve tüm Alman generalleri tam takım oradaydılar. Sanki tüm İstanbul halkı sokakları doldurmuş gibiydi ve atmosfer bir tatil gününü andırıyordu. Büyükelçilerin itimatnamelerini sunmak için girdikleri kapıdan geçerek Padişah Sarayı Dolmabahçe'ye girdik. İskelede bir motorbot bizi bekliyordu ve içinde Alman Konsilyesi Neurath naşı almaya hazır bekliyordu. Çiçeklerle kaplanmış tabut

motora yerleştirildi. Motorbot açılırken, askerî üniforması içinde, kafasında, beyaz tüyler dalgalanan miğferiyle, bir seksen boyundaki Prusyalı, Neurath, dimdik ve sessiz duruyordu. Wangenheim, Tarabya'da yazlık elçiliğin bahçesinde, yoldaşı Yarbay Leipzig'in yanına gömüldü. Başka hiçbir son istirahatgah bundan daha uygun olamazdı, çünkü burası onun diplomatik başarılarına sahne olmuştu ve çok değil, iki yıl önce tam buradan, *Goeben* ve *Breslau*'ı telsizle yöneterek, onları güvenle İstanbul'a getirmiş, böylece Türkiye'yi güçlerini Almanya'yla birleştirmek zorunda bırakmış ve ardından gelen tüm zaferlere ve tüm buhranlara uzanan yolu döşemişti.

BÖLÜM XXVIII

ENVER TEKRAR BARIŞ İSTİYOR -PADİŞAHA VE TÜRKİYE'YE VEDA

Ermenilerin imhasını engelleme çabalarımın boşa çıkması sonucunda Türkiye benim için bir korku tüneline dönmüştü ve Amerikan Büyükelçisine karşı nazik, yardımsever ve güler yüzlü davranırken yaklaşık bir milyon insanın kanıyla ellerini yıkayan insanlarla işbirliği aramanın artık gereksiz olduğunu anlıyordum. Amerikalılar, diğer yabancılar ya da imparatorluğun zulüm altındaki halkları için daha fazlasını yapabilseydim, kalmamın anlamı olacaktı. Ancak Amerikalı ve Avrupalılar durumu artık güvendeydi ve tebaa halklarla ilgili olarak kaynaklarımın sonuna gelmiştim. Dahası, bence, dünyanın ve demokrasinin geleceğini açısından en büyük etkiye sahip Birleşik Devletler önemli bir olayın arifesindeydi, başkanlık kampanyası yaklaşıyordu. Uluslararası politikada, Başkan Wilson'ın yeniden seçilmesi kadar önemli başka bir şey olmadığını düşünüyordum. Birleşik Devletler ve dünya açısından Amerikan ulusunun bu büyük devlet adamını yürekten desteklememesinden daha büyük felaket olamazdı. Eğer Wilson'ın yeniden seçilmesine ciddi katkım olabilirse, bu önemli dönemeçte ülkeme anavatanımda daha iyi hizmet vermiş olurdum.

Eve dönmemin bir başka pratik nedeni daha vardı, o da, Başkana ve Dışişlerine Avrupa'daki durumla ilgili olarak birinci elden edindiğim bilgileri kendi ağzımla aktarmaktı. 1915 yılının ikinci yarısında ve 1916 yılı başlarında İstanbul'da en önemli konu buydu. Enver Paşa savaşı durdurması için Başkanla görüşmemi isteyip duruyordu. Enver, Türkiye'nin savaş yorgunu olduğu-

nu ve kurtuluşunun erken bir barışa bağlı olduğunu birkaç kez ima etmişti. Savaşın patlak vermesinden sonraki birkaç ay boyunca hüküm süren şartları daha önce aktarmıştım, fakat 1915 yılı sonlarına doğru her şey daha da kötüleşmişti. Türkiye tebaa halklarının, özellikle Ermeni ve Rumların sevk ve katline karar verdiğinde, ekonomik açıdan idam fermanını imzalamıştı. Bu insanlar, daha önce söylediğim gibi, ülkenin sanayi ve maliyesini kontrol eden ve tarımını geliştiren insanlardı ve bu büyük ulusal suçun maddi sonuçları her yerde görülmeye başlamıştı. Çiftlikler işlenmemiş halde yatıyor ve her gün binlerce köylü açlıktan ölüyordu. En büyük vergi mükellefleri Ermeniler ve Rumlar olduğundan dolayı, onların yok edilmeleri devlet gelirlerini azaltmış ve tüm Türk limanlarının abluka altında olması nedeniyle gümrük harçları da kesilmişti. Olağan harcamaları ve savaş giderlerini hesaba katmadan, Türkiye'nin borçlarına tahakkuk eden faizi ödeyecek parayı ancak bulabilmesi bile, ülkenin içinde bulunduğu tükenişin derecesi hakkında fikir verebilir. Bu gerçekler ışığında Türkiye'nin acele bir barış istemek için haklı nedenleri vardı. Bunun dışında Enver ve iktidar partisi, savaş çabucak sona ermezse bir ihtilal olacağından korkuyordu. Bir keresinde Dışişleri Bakanlığına yazdığım gibi, "bu adamlar iktidarlarını muhafaza etmek için her şeyi yapmaya hazırlar."

Yine de Enver'in barış ısrarlarını çok ciddiye almıyordum.

"Bunu kendiniz ve fırkanız için mi istiyorsunuz," diye sordum, "yoksa hakikaten Almanya için de ister misiniz? Almanlar arkanızda olmadıkça sizden gelen bir teklifi arz edemem. Bu hususu onlarla istişare ettiniz mi?"

"Etmedim," diye cevapladı Enver, "lakin ne hissettiklerini biliyorum."

"Bu kafi gelmez," dedim. "Alman Sefareti vasıtasıyla hepsiyle temasa geçseniz iyi olur. Bütün Tötonik Müttefiklerin teyit etmediği bir teklifi arz etmeyi düşünmem."

Enver, konuyu Alman Büyükelçisine götürmenin bir yararı olmayacağını düşünüyordu. Ancak, o dönemin Alman *Erkanıharp Reisi* Falkenhayn'la birlikte bir konferansa katılacağı, Macaristan ve Romanya sınırındaki Orsova kasabasına gitme hazır-

lıkları yaptığını söyledi. Enver'in dediğine göre Falkenhayn önemli bir adamdı; barış konusunu onunla görüşecekti.

"Niye sulh meselesini şimdi konuşmanın iyi olacağını düşünüyorsunuz?" diye sordum.

"Zira iki hafta içinde Sırbistan'ı tamamen mahvedeceğiz. Bunun İtilaf devletlerini sulhu istişareye razı edeceğini zannediyoruz. Falkenhayn'a yapacağım ziyaret Mısır'ın istilası için yapılan hazırlıkları tamamlayacak. Birkaç gün içinde Yunanistan'ın bize iştirak edeceğini ümit ediyoruz. Yunanistan'a tonlarca erzak ve saman gönderme hazırlıkları yapıyoruz zaten. Yunanistan'ı yanımıza aldığımızda, Romanya da mutlaka gelir. Yunanlılar ve Romenler tarafımıza geçtiğinde bir milyon yeni neferimiz olacak. İhtiyacımız olan silah ve mühimmatı, demiryolu açılır açılmaz Almanya'dan alacağız. Dolayısıyla sulh meselesini istişare etmemizin tam vaktidir."

Harbiye Nazırından konuyu Falkenhayn'la görüşmesini ve döndüğünde bana bilgi vermesini istedim. Bu sohbetimiz yeni Alman Büyükelçisi Graf Wolf-Metternich'in kulağına gitti, o da, konuyu acilen tartışmak istedi. Beni iki noktada etkilemek istediği açıktı: Almanya, Alsace-Lorraine'i kesinlikle teslim etmeyecekti ve tüm sömürgelerinin iadesinde ısrar edeceklerdi. Ben de cevaben İngiltere önce askerî zafer kazanana kadar barışı görüşmenin yararı olmayacağını söyledim.

"Belki de," diye karşılık verdi Graf, "ama Almanya'nın İngiltere'ye sadece sulhu düşünmeye başlasın diye zafer kazanmasına müsaade edeceğini beklemeyin. Hoş, Büyük Britanya'nın büyük zaferler kazanmamış olduğunu söylemek hatalı olur. İngiltere'nin, zannederim, birkaç mühim zaferi zaten var. Neler yaptığını bir düşünelim. Denizlerdeki su götürmez hükümranlığını yeniden tesis etmiş ve Alman ticaretini baltalamıştır. Topraklarından bir karışını bile zayi etmemekle kalmayıp, çok büyük yeni arazi'er de kazanmıştır. Kıbrıs'ı ve Mısır'ı ilhak etmiş ve bütün Alman kolonilerini fethetmiştir. Mezopotamya'nın dikkate şayan bir kısmı elinde. İngiltere'nin harple hiçbir şey kazanmadığını iddia etmek saçma olur!"

1 Aralık günü Enver Amerikan Elçiliğine geldi ve Falkenhayn'la görüşmesinin sonuçlarını aktardı. Alman Genelkurmay

Başkanı, Almanya'nın barış görüşmelerine başlamayı çok istediğini fakat zayıflık emaresi olarak yorumlanabileceği için şartlarını şimdiden dile getiremeyeceğini söylemiş. Fakat Müttefikler o sırada gelecekte olabileceğinden çok daha uygun şartlar elde edebilirse ancak, bu olabilirmiş. Enver, Almanların Fransa'dan aldıkları toprakların tümünü ve de Belçika'nın tamamını teslim etmeye hazır olduklarını söyledi bana. Fakat kesin olarak çözmüş oldukları tek şey, Sırbistan'ın ebediyen parçalanmasıymış. Makedonya'nın bir karışı Sırbistan'a iade edilmeyecek ve eski Sırbistan'ın esamisi bile okunmayacakmış; yani Sırbistan Balkan Savaşlarından öncekinden çok daha küçük bir ülke olacak ve gerçekte bağımsız bir devlet olarak gözükmeyecekmiş. Bunun anlamı açıktı. Almanya savaşa sürüklendiği amaca ulaşmış, Berlin'den İstanbul ve Doğu'ya kesintisiz bir yol elde etmişti; Pan-Alman "Mittel Europa"nın bir bölümü, iyi bir bölümü açısından ciddi bir askerî adım atılmış oluyordu. Belli ki, Almanya, İtilaf Devletlerinin, fethettiği yerleri elinde tutmasına rıza göstermeleri kaydıyla, kuzey Fransa ve Belçika'nın istila altındaki vilayetlerini bırakmaya hazırdı. Falkenhayn'ın yaptığı teklif, Almanya'nın 1914'ün ikinci yarısında şart koştuğundan pek farklı değildi. Bana aktarıldığı gibi, bu Enver-Falkenhayn görüşmesi, bunun, Almanların birden tasarladıkları bir plan olmadığını, başından beri tasarladıkları bir şey olduğunu göstermektedir.

Bu itibarla erken bir barış için özel bir vaat almış olmadım. Yine de bu gerçekleri Başkana aktarmam gerektiğini düşünüyordum. Dolayısıyla izne çıkmak için Washington'a başvurdum ve aldım.

On üç Ocak günü Enver ve Talat'a veda ziyareti yaptım. Her ikisi de neşeliydi. Belli ki, onlar da aynen benim gibi, iki yıl önce kendileriyle yaptığım ilk görüşmeden bu yana Türkiye'de ve dünyada olup biten önemli olayları düşünüyorlardı. Talat ve Enver, suikast ve entrikayla yüksek düzeylere ulaşan gözü dönmüş maceraperestlerdi; pek güvende değillerdi, çünkü her an bir başka ihtilal de onları içinden gelmiş oldukları karanlıklara sürükleyebilirdi. Fakat şu anda Osmanlı İmparatorluğu'nun su götürmez despotları, dünyanın en güçlü askerî gücünün müttefikleri, Britanya donanmasının fatihleri -kendilerini öyle görüyorlardı- idi-

ler. Dün bir bugün iki, -İtilafın Çanakkale seferinin biteli henüz iki hafta olmuştu- hem Talat hem de Enver, ülkelerinin tekrar bir dünya gücü olduğunu düşünüyordu.

"Epeyce para harcamak ve Reisinizi yeniden seçtirmek için eve döneceğini duyduk," dedi Talat -Demokratik Milli Cemiyetin Mali Kurulunun Başkanı olmama şaka yollu bir göndermeydi bu. "Çok aptalca; niye burada kalıp da parayı Türkiye'ye vermiyorsun? Amerikalılardan ziyade bizim ihtiyacımız var."

"Neyse, kısa zamanda dönmeni temenni ediyorum," diye ekledi, doğu kibarlığı (ve ikiyüzlülüğü) ile. "Sen ve biz hakikaten birlikte büyüdük; bizim vazife almamızla hemen aynı tarihte buraya geldin, bir başkasıyla bu kadar yakın olabilir miydik bilmiyorum. Seni çok da sevdik. Ufak tefek ihtilaflarımız oldu elbette, lakin seni daima adil gördük ve sayende Amerika'nın Türkiye siyasetine hürmet gösterdik. Birkaç aylığına da olsa, gitmeni istemiyoruz."

Bu sözcükler karşısında müteşekkir olduğumu belirttim.

"Sizden bunları duymak beni memnun etti," diye cevapladım. "Madem beni bu kadar methettiniz, öyleyse bazı şeyler için bana vaatte bulunmaya hazırsınızdır. İkinizi bir arada yakalamışken, bir defa daha şansımı denemek istiyorum. Mesuliyetim altındaki insanlara sanki ben buradaymışım gibi iyi muamele eder misiniz?"

"Amerikan misyonerlerini, kolej ve mekteplerini kastediyorsan," dedi Talat, "katiyetle vaat ederiz. En küçük bir rahatsızlık görmeyecekler, ama evvelden olduğu gibi sadece işlerini yapmaları kaydıyla. Aklınız burada kalmasın." Enver de söylenenleri onayladı.

"İngiliz ve Fransızlar ne olacak?" diye sordum.

"Ara sıra küçük şakalar yapabiliriz etme," dedi Talat gülerek, "lakin merak etme. Onlara da iyi bakarız."

Ve son bir kez daha aylardır aklımı meşgul eden konuyu açtım. Yeniden ricada bulunmamın yararı olmayacağından korkuyordum, fakat yine de denedim.

"Peki Ermeniler?"

Talat'ın cana yakınlığı bir anda kayboldu. Yüzü asıldı ve gözleri yine çakmak çakmak oldu.

"Onlardan bahsetmenin sırası mı şimdi?" dedi. "Onlarla alakamız kalmadı. Hepsi bu."

Talat'la vedalaşmam böyle oldu. "Hepsi bu" bana yönelttiği son sözlerdi.

Ertesi gün Padişaha veda etmeye gittim. İlk kez iki yıl önce tanıştığım kibar, saygıdeğer yaşlı centilmen, beni sivil Avrupaî giysiler içinde gayriresmi bir biçimde kabul etti ve yanına oturmamı söyledi. Yirmi dakika sohbet ettik ve özellikle Amerika ile Türkiye arasındaki iyi ilişkileri ele aldık. Ülkesine göstermiş olduğum ilgiye teşekkür etti ve yakın zamanda dönmemi diledi. Ardından sözü savaşa ve barışa getirdi.

"Bütün hükümdarlar sulh arzu eder tabii ki," dedi. "Hiç birimiz kan akmasını istemez. Lakin bazen harp zaruri hal alır. İhtilafları dostane şekilde halletmek isteriz, ama her zaman olmuyor. Bu da onlardan biri. Memleketiyle harbetmek istemediğimizi İngiliz Sefirine söyledim. Aynı şeyi size de söylüyorum. Lakin Türkiye haklarını müdafaa etmeye mecbur kaldı. Rusya bize saldırdı; elbette kendimizi müdafaa edecektik. Dolayısıyla harp bizim tasarrufumuz değildi; Allah'ın takdiri böyleymiş, mukadderat."

En kısa sürede bitmesini umduğumu dile getirdim.

"İnşallah sulh olur," diye karşılık verdi Majesteleri. "Lakin imparatorluğumuzun haklarını teminat altına alacak bir sulh. Amerika gibi medeni bir memleketin sulh istediğine, daimi olacak bir sulh getirmek için elinden geleni yapacağına şahsen eminim."

Padişahın bu görüşmedeki beyanlarından birini hiçbir zaman unutmadım. Bu beyan, "Rusya bize saldırdı" iddiasıydı. Kendi halinde yaşlı centilmen buna inanıyordu; gerçekleri bilmediği, Alman subaylarının yönettikleri Türk savaş gemilerinin Rus limanlarını bombalayarak Türkiye'yi savaşa soktuğundan habersiz olduğu belliydi. Jön Türk liderleri kendisine gerçeği anlatmak yerine Rusya'nın saldırgan olduğu yalanını atmışlardı. Görüşmemiz, Türkiye'nin sözde hükümdarının kendi imparatorluğunda olup bitenleri bilmediğini gösteriyordu.

Talat ve Enver, beni istasyondan uğurlayacaklarını söyleyerek

güle güle dememişlerdi. Tren kalkmadan birkaç dakika önce, solgun ve telaşlı yüzüyle, Bedri geldi ve özürlerini iletti.

"Gelemezler," dedi, "Veliaht intihar etmiş."

Veliahtı iyi tanıyordum; hatta kendisini yol arkadaşı olarak Berlin'e kadar beraber gitmeyi düşünmüştüm. Almanya'ya gelmek üzereydi, trene özel vagon eklenmişti. Yusuf İzzeddin'le çok sık görüşmüştüm; beni birkaç kez davet etmişti. Son derece yakından ilgilendiği Amerikan kurumları ve Birleşik Devletler hakkında saatlerce konuşmuşluğumuz vardı. Bazı Amerikan yönetim düşüncelerini Türkiye'ye tanıtmak istediğini çok kez söylemişti bana. Bu sabah, Berlin'e yola çıkacakken, köşkünde, aort damarı kesilmiş halde, kan gölü içinde yerde yatarken bulunmuştu. Yusuf İzzeddin, 1861 ile 1876 yılları arasında hüküm sürmüş, kırk yıl önce atardamarlarını keserek korkunç bir şekilde yaşamına son vermiş Sultan Abdülaziz'in oğluydu. Baba ve oğlun ölümü neredeyse aynıydı. Yusuf'un sıkı bir İtilaf yanlısı olması, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesine muhalefet etmesi ve İttihad ve Terakki Cemiyetine son derece karşı olması bazı kuşkular uyandırıyordu. Şimdilerde ağızdan ağza yayılan öyküler hakkında hiçbir şey bilmiyorum, ancak resmi ölüm raporunda ölüm nedeni "intihar" diye yazılmış.

Nüktedan bir Fransız, *"On l'a suicidé!"* (onu intihar ettirdiler!) diye konuşmuştu, resmi rapor açıklandığında.

Trenimiz tam kalkarken gelen bu trajik haber grubumuzu çok üzdü, fakat yolculuğumuzun ilgi çektiği belliydi. Şimdi ünlü Balkanzug'daydım ve Berlin'e yapmış olduğu ikinci seferdi bu. Kompartımanımın numarası 13'tü; çok kişi göz atmaya geldi ve bana yurtdışı gezisinde trenin vurulmuş olduğunu söyledi; gerçekten kompartımanımın bir camı kırıktı.

Kalktıktan kısa süre sonra, Amiral Usedom'la aynı trende olduğumu öğrendim. Usedom deniz kuvvetlerinde seçkin biriydi; her şeyden öte, Kayserin yatı *Hohenzollern*'in kaptanlığını yapmıştı ve dolayısıyla Majestelerinin yakınları arasındaydı. Usedom'ı en son, Osmanlı savunmalarının Umum Müfettişliğini yürüttüğü Çanakkale Boğazı'na yaptığım ziyarette görmüştüm. Birbirimizi görür görmez amiral lafı başarısız İtilaf saldırısına getir-

di. O sıralar bu saldırının başarılı olacağına dair korkularını saklama gereği duymadı yine.

"Bazen," diye başladı, "mahvolmanın eşiğinde olduklarını düşünüyorduk. Hepimiz ziyadesiyle ıstırap çekiyorduk ve manzara moralimizi bozuyordu. Türklerin kahramanlığına ve binlerce insanı feda etmeye hazır olmalarına çok şey borçluyuz. Şimdi her şey yerli yerinde, vazifemiz sona erdi."

Amiral, İngiliz çıkartma birliklerinin yeterince hazırlıklı olmadığını düşünüyordu, fakat İtilafın geri çekilirken gösterdiği beceriyi de takdir ediyordu. Ben de Almanların Ermeni katliamlarına yaklaşımı hakkında çok şey öğreniyordum. Usedom olanları haklı görmüyordu; Türkleri de suçlamıyordu. Her şeyi sakince, yansızca, yalnızca askeri bir sorun olarak ele alıyordu ve kimse, konuşmalarından bir milyon insanın yaşamından söz ettiğini çıkartamazdı. Sakin bir biçimde, Ermenilerin yolda olduğunu, Almanya'nın başarısı açısından engel olarak görüldüklerini ve bundan dolayı sanki gereksiz eşya gibi nakledilmelerinin gerekli olduğunu söyledi. Ermenilerden, bir kenti bombalamak için bir dizi evi yıkmaktan bahseden biri gibi kayıtsızca söz ediyordu.

Zavallı Sırbistan! Trenimiz harap olmuş mahallelerinden geçerken, savaşın bu cesur ve küçük ülke açısından ne anlama geldiğini anlayabiliyordum. Bu ulus, son iki yıldır tek başına ayakta kalmış, müttefiklerinin yardımını görmemiş, Pan-Alman işgaline direnmeye çalışmıştı, aynı, yüzyıllardır Türklerin saldırıları karşısında bir siper oluşturduğu gibi. Ve cezasını çekmişti. Geçtiğimiz çiftliklerin çoğu metruktü, her yeri ot bürümüştü ve çoğu binanın çatısı yoktu, bazıları yerle bir olmuştu. Bir çaydan geçiyorduk ki, dinamitlenmiş bir köprünün kalıntılarını gördük; Almanlar yıkılanların yerine yenilerini inşa etmişti. Yırtık pırtık giysiler içinde ve yarı aç yarı tok pek çok kadın ve çocuk gördük, fakat pek erkek göremiyorduk çevrede, çünkü onlar ya öldürülmüşlerdi ya da Sırbistan'ın küçük fakat yiğit ordusunda hizmet ediyorlardı. Bu arada Alman askerleriyle dolu trenler geçiyordu yanımızdan veya yavaşladığımız istasyonlarda makas değiştiriyordu.

BÖLÜM XXIX

VON JAGOW, ZIMMERMANN VE ALMAN-AMERİKALILAR

Trenimiz 2 Şubat 1916 günü akşamı Berlin garına girdi. Tarihi özellikle belirtiyorum, çünkü Alman-Amerikan ilişkilerinde önemli bir krize işaret ediyor. İlk karşılaştığım kişi, eski arkadaşım ve meslektaşım Büyükelçi James W. Gerard oldu. Gerard, eşyalarını topladığını ve her an Berlin'den ayrılmayı beklediğini söyledi, çünkü Almanya ve Birleşik Devletler arasında bir ihtilaf çıkmasının an meselesi olduğuna inanıyordu. O sıralar Almanya ve Birleşik Devletler *Lusitania* rezaletini çözmeye çalışıyordu. Görüşmeler öyle bir noktaya gelmişti ki, İmparatorluk Hükümeti özür dilemek, tazminat ödemek ve tekrar yapmayacağına söz vermek istemiyordu. Fakat Başkan ve Lansing, Almanya'nın *Lusitania*'nın batırılışının yasadışı bir eylem olduğunda ısrarlıydılar. Bu da, Almanya'nın gelecekte herhangi bir tarihte istediği zaman denizaltı çatışmasına girişemeyeceği ve hükümetinin uluslararası hukuka aykırı hareket edemeyeceği anlamına geliyordu. Hükümetimiz daha azını kabul edemezdi ve dolayısıyla iki ulus anlaşmazlık içindeydı.

"Başka bir şey yapamam," dedi Gerard. "Senin Zimmermann ve Von Jagow'la konuşmanı istiyorum, belki kanaatlerini değiştirmeye muvaffak olabilirsin."

Ziyaretime gelip gidenlerin yardımıyla, Berlin'deki atmosferin gergin olduğunu ve Amerikan karşıtı bir hava estiğini kısa sürede öğrendim. Hemen herkes ülkemizi İtilafın bir müttefiki olarak görüyordu ve ben, Britanya ile sıkı fıkı olduğumuza dair saçma sapan fikirlerin hakim olduğunu tespit ettim. Dolayısıyla,

Britanya'nın Washington Büyükelçisi Sir Cecil Spring-Rice'ın Başkan Wilson'ın Kabinesiyle düzenli olarak buluştuğuna ve bizim ulusal politikalarım hakkında istişarede bulunduğuna dair yaygın bir inanç vardı.

Saat üçte, Von Jagow'un evine gitmek üzere Gerard'la birlikte yola çıktık ve orada Dışişleri Bakanıyla bir saatten fazla görüştük. Von Jagow, asabi karakterli ufak tefek bir adamdı. Görüşmemız boyunca sigara üzerine sigara yaktı. Amerika ile aralarındaki ihtilaf konusunda kaygılı olduğu açıktı. Alman Hükümetinin, Birleşik Devletler'le olan ihtilafı önemsemediği düşünmemeliyiz. Halbuki o sıralar Alman gazeteleri bizimle alay ediyor ve hakaret dolu yazılar yayımlıyordu ve Sam Amca'nın savaşa gireceği fikriyle dalga geçiyordu. Bu gazeteci övünmeleri ile bu yüksek düzeyli Alman memurunun sergilediği kaygı, hatta korku arasındaki tezat beni fazlasıyla şaşırttı. Jagow, Berlin basını ne söylerse söylesin, adamlarımızın ve kaynaklarımızın İtilafın yanında yer alma ihtimaline kayıtsızca bakamıyordu.

"Mr. Lansing'in *Lusitania*'nın batırılışını gayrimeşru ilan etmemizde ısrar etmesini ayıplıyoruz," diye lafa başladı Von Jagow. "Kendisi meslekten bir dava vekili gibi hareket ediyor."

"Hakikati isterseniz," diye cevap verdim, "Amerika'nın sizin sahih kelimeleriniz hakkında o kadar da dikkatli veya mesleki hareket ettiğini zannetmiyorum. Ama müteessir olduğunuza dair kati teminatlar vermeniz, bunu münasebetsiz bir fiil saydığınızı ve tekrar olmayacağını söylemeniz lazım gelir. Bunu yapmadığınız sürece Amerika tatmin olmayacaktır."

"Bunu yapamayız," diye cevapladı beni. "Almanya'daki efkarıumumıye buna müsaade etmez. Şayet söylediğiniz gibi bir beyanatta bulunacak olursak, mevcut Kabine düşer."

"Ama ben buradaki efkarıumumiyenin kontrol altında olduğunu zannediyordum," dedim. "Biraz vakit alabilir ama meselenin halli için bu hassasiyeti katiyetle değiştirebilirsiniz."

"Gazeteler yönünden bakacak olursak," dedi Von Jagow, "bu doğru. Onlar mutlak kontrolümüz altında. Mamafih biraz vakit alır. Gazeteler hemen çark edemez; bunu tedricen yapmaları lazım, bu da iki yahut üç hafta demektir. Onları idare edebiliriz. Lakin kontrol edemediğimiz Meclis azaları var ve onlar başımıza

öyle sıkıntı açarlar ki hepimiz istifa etmek mecburiyetinde kalırız."

"Yine de bana öyle geliyor ki," diye araya girdim, "bu azaların hepsini toplayabilir, onlara Amerika'yı harp haricinde tutmak icap ettiğini izah edip, ikna edebilirsiniz. Sıkıntı, siz Almanların benim memleketimdeki şartları idrak etmemenizden doğuyor. Amerika'nın dövüşmeyeceğini zannediyorsunuz. Reis Wilson'ı anlamıyorsunuz; onun, bir idealist, bir sulh adamı olduğunu ve hiçbir şerait altında silaha sarılmayacağını zannediyorsunuz. Herhangi bir milletin düşebileceği en vahim hataya düşüyorsunuz. Reisin tabiatında iki taraf var. İskoç-İrlandalı kanı taşıdığını unutmayın. Bugüne kadar sadece İskoç tarafını gördünüz. Bu kan onu itidalli yapıyor, her hareketi tartmasına sebep oluyor, sabırlı ve mazlum yapıyor. Lakin İrlandalı ateşi ve mücadeleciliği de var. Bir kez dişlerini gösterdi mi ağzını açmasını da bilir. Şayet dövüşmeye bir karar verirse, ölümüne kadar dövüşür. Tahrikleriniz bir yere kadar işe yarar, ama o kadar. Ayrıca çok yanılıyorsunuz, çünkü Kongrenin bazı mühim isimleri, hatta bir Kabine azası bile, sulh istiyor. Ancak bu mevzuu halledebilecek tek bir adam var, o da Reis. O da doğru bildiği gibi ve başkalarının ne söylediğine, ne yaptığına bakmaksızın hareket eder."

Von Jagow, kendisine Başkanın bir başka yönünü öğrettiğimi söyledi. Fakat hala Birleşik Devletler'in savaşa girmeyeceğine inanmak için bir nedeni daha vardı.

"Peki Alman-Amerikalılara ne diyeceksiniz?" diye sordu.

"Onlar hakkında her şeyi anlatabilirim," diye karşılık verdim, "zira ben bizzat onlardan biriyim. Ben Almanya'da doğdum ve ömrümün ilk dokuz senesini burada geçirdim. Alman olan pek çok şeyi, mesela müziğini, edebiyatını hep sevmişimdir. Ama ebeveynlerim bu memleketi burada mutsuz oldukları, memnun kalmadıkları için terk ettiler. Amerika bizi bağrına bastı, yuva oldu ve bizi mutlu etti, zengin etti. Bizim gibi milyonlarca insan var; bize kapalı olan hiçbir iş fırsatı, hiçbir sosyal makam yok. Bu cihanda, Alman-Amerikalıdan daha memnun bir insan herhalde yoktur." Ona kendi ruh halimi anlatamadım, çünkü hala büyükelçiydim, fakat şunları söyleyebilirdim ve söyledim de:

"Benim çocuklarımı düşünelim. Bu harp boyunca İngiltere ve

müttefiklerine sempati duydular. Oğlum burada benimle; bana, Amerika'nın harbe girmesi halinde derhal askere yazılacağını söylüyor. Almanya'yla harbe girersek, sizin tarafınızda olacaklarını mı tasavvur ediyorsunuz? Bu çok saçma olur. Zaten Alman-Amerikalıların büyük ekseriyeti aynı şekilde düşünüyorlar."

"Lakin bana söylendiğine göre," dedi Von Jagow, "şayet memleketiniz bizimle harbe girerse Alman-Amerikalılar isyan edeceklermiş."

"Bu fikri aklınızdan silin," dedim. "Buna teşebbüs eden ilk şahıs öyle çabuk ve öyle şiddetle cezalandırılır ki hareket daha ileri gidemez. Ve öyle zannederim, bu cezayı en evvel sadık Alman-Amerikalılar verir."

"Amerika'yla ihtilaftan kaçınmak istiyoruz," dedi Von Jagow. "Lakin buradaki hassasiyeti değiştirecek vakti bulmalıyız. Burada, denizaltı harbine tamamen muhalif iki grup var. Bir grup, Amerika veya bir başka kuvveti hesaba katmadan hadiseyi sonuna kadar zorlamak taraftarı. Mevcut Kabine aksi kanaatte; biz, Reisinizin iddialarını mühimsiyoruz. Ama militarist hizip bizi müşkül duruma sokuyor. Bizi, *Lusitania*'nın batışının gayrimeşru yahut yersiz olduğunu beyan edersek vazifeyi bırakmamız için zorlayacaklar. Zannederim, Reis Wilson bunu idrak edecektir. Kendisiyle hemfikiriz, ancak ihtiyatlı hareket etmeliyiz. Mr. Wilson'ın, ihtilaftan kaçınmayı arzu ettiğinden dolayı, bizim iktidarda kalmamızı tercih edeceğini düşünüyorum. Neden bizim çekilmemize sebep olacak bir tavır alıp da, Almanya ile Amerika arasında harp isteyen adamları getirmek istesin ki?"

"Washington'ın," diye sordum, "sizin vazifede kalmanız için bu beyanı yapmamanız lazım geldiğini anlamasını mı istiyorsunuz?"

"Katiyetle," dedi Von Jagow. "Washington'a bu hususta telgraf çekmenizi arzu ediyorum. Reis Bey'e söyleyin, şayet yerimizden olursak, sınırsız denizaltı harbinden taraf olan adamlar yerimize geçecekler."

Başkan Wilson hakkında söylediklerime ve gerekirse savaşa hazır olmasına şaşırdığını ifade etti. "Biz de zannediyorduk ki," dedi Von Jagow, "kendisi bir sulh adamıdır. Yine Amerikan halkının kavga istemediğine inanıyorduk. Hadiselere uzaklar ve

hepsinden maada, kavga etmeleri için sebep yok. Zira sizin maddi menfaatlerinize dokunan yok."

"Lakin uğruna dövüşeceğiz bir şey var," dedim, "ahlaki prensipler. Amerikan ruhunu anlamadığınız aşikar. İdrak edemediğiniz şey, dövüşmekten imtina ettiğimiz için kendimizi zorla tuttuğumuz. Evet, adil olmak istiyoruz. Evvela bütün delillere haiz olmak istiyoruz. Harici ihtilaflara müdahil olmaktan kaçındığımızı kabul ediyorum, ama okyanusu kullanma hakkımızda ısrar edeceğiz ve Almanya'nın devamlı olarak bu hakka müdahale etmesini ve vatandaşlarımızı öldürmesini hazmedemeyiz. Amerika belki hala genç bir millet, ama haklarını müdafaa etmeyi aklına koyduysa neticeye bakmaz. Amerikalıların bir prensip uğruna dövüşmeyeceğini zannediyor gibisiniz; bizim bütün harplerimizin prensip meselelerini esas aldığını unutmuşsunuz. Bir düşünün bakalım, 1861'den 65'e, Dahili Harp. Biz, Kuzeyliler, köleliği kaldırmak için dövüştük; bu tamamen bir prensip meselesidir; maddi menfaatlerimiz mevzubahis değildi. Ve sonuna kadar dövüştük, halbuki kendi kardeşlerimizle dövüşmek mecburiyetinde kaldık."

"Amerika'yla kötü olmak istemiyoruz," diye karşılık verdi Von Jagow. "Cihan sulhu üç millete bağlı -İngiltere, Amerika ve Almanya. Biz üçümüz bir araya gelmeli, sulh tesis ve muhafaza etmeliyiz. İzahatınız için müteşekkiriz; vaziyeti şimdi daha iyi anlıyorum. Ancak Hükümetinizin niye Almanya'ya bu kadar sert, İngiltere'ye ise bu kadar yumuşak olduğunu hala anlamıyorum."

Her bir ulusla aramızdaki sorunlara ayrı bir konu olarak baktığımızı ve Almanya'ya yönelik tutumumuzu Britanya'ya dönük tutumumuzla aynı kefeye koyamayacağımızı açıklamaya çalıştım.

"Elbette," dedi Von Jagow, dokunaklı bir biçimde. "Bu bana bir avluda oynayan iki çocuğu hatırlatıyor. Evvela biri cezalandırılacak, öbürü sırasını bekleyecek. Wilson evvela Alman çocuğa şaplak atacak, sonra İngiltere'nin icabına bakacak."

"Mamafih," diye devam etti, "Meseleyi benimle teati ettiğinize ve Almanya'nın meramını anladığınıza dair Reisinize telgraf çekmenizi arzu ediyorum. Kendilerine, siz oraya gidene ve her

şeyi şahsen izah edene kadar bir şey yapmamasını arz eder misiniz?"

Bu konuda söz verdim; Gerard'la birlikte hemen telgraf çektik.

Saat dört buçukta, Dr. Alexander ve eşinin çay daveti üzerine evlerine gittim. Zimmermann'ın geldiği bildirildiğinde henüz onbeş dakika bile olmamıştı! Zimmermann, Von Jagow'dan farklı biriydi. Fikrî ve fizikî açıdan çok daha güçlü bir izlenim bıraktı bende. Uzun boyluydu, duruşu bile bir başkaydı, dediğim dedik bir tarzı vardı, soruları dobra dobra, fakat kurnazcaydı.

Alman-Amerikalı konusunu tartışırken, benim hoşuma gideceğini düşündüğü bir cümle sarf etti. Almanya'daki Yahudilerin savaş sırasında ne kadar olumlu, ne kadar sorumlu hareket ettiklerini söyledi.

"Harpten sonra," dedi, "şimdiye kadar olduğundan çok daha iyi muamele görecekler."

Zimmermann, Von Jagow'un kendisine konuşmamızı aktardığını söyleyerek, benden bazı şeyleri tekrarlamamı istedi. Söylediğine göre, özellikle Alman-Amerikalılar hakkındaki ifadelerim ilgisini çekmişti ve temel aldığım olguları şahsen benden duymak istiyordu. O da, çoğu Alman gibi, halkımızın Cermenik unsurlarını Almanya'nın bir parçası sayıyordu.

"Harp halinde Alman-Amerikalıların Amerika'ya sadık kalacaklarına emin misiniz?" diye sordu. "Anavatan hassasiyetleri galebe çalmaz mı?"

"Belli ki, bu Alman-Amerikalıları," diye söze başladım, "halkın kalanından ayrı yaşayan ve ceman Amerikan hayatıyla alakası olmayan ayrı bir ahali sayıyorsunuz. Bundan daha büyük bir hata olamaz. Burada ve orada, Almanya için bağırıp çağıracak birkaç şahsı satın alabilirsiniz, lakin Alman atadan gelen milyonlarca Amerikalıdan bahsediyorum. Bu insanlar kendilerini Amerikalı sayıyorlar, başka bir şey değil. Bilhassa ikinci nesil Alman gibi görülmekten müteessir. Onlara Almanca konuşturmak neredeyse mümkün değil; İngilizce'den başka bir lisanda bir şey söylemeyi reddediyorlar. Almanca gazete okumuyor, Alman mekteplerine gitmiyorlar. Hatta lisanı Almanca olan Lutheryen kiliselere bile gitmekten imtina ediyorlar. New York şehrinde bir

milyondan ziyade Alman-Amerikalı var, ama bir Alman tiyatrosunu ayakta tutmak için büyük mücadele verilmekte; sebep, bu insanlar piyesleri İngilizce olan tiyatroları tercih ediyorlar. Birkaç Alman kulübümüz var, lakin aza sayısı çok az. Alman-Amerikalılar umumi azalığa haiz kulüplere ait olmayı tercih ediyorlar ve New York'ta, liyakatlerine göre kabul edilmedikleri tek bir tane kulüp yok. Haddi zatında New York'un siyasî ve beşerî hayatında, herhangi bir mühim mevki iktisap etmiş birkaç Alman-Amerikalı var, halbuki menşei itibariyle Alman olan ziyadesiyle insan var. Şayet Amerika ile Almanya harbederse, bizim Alman ahalimizin sadakatinden sadece siz değil, cümle alem hayrete düşecektir; şayet Amerika harbe girerse, biz sonuna kadar dövüşürüz ve bu pek uzun ve pek kararlı bir mücadele olur."

Üç yıl geçti, bu kehanetlerimden utanmamı gerektirecek hiçbir nedenim olmadı. Bazen merak ederim, Zimmermann şimdi ne düşünüyor diye!

Açıklamalardan sonra Zimmermann Türkiye hakkında konuşmaya başladı. Türklerin ayrı bir barış yapmasının mümkün olup olmadığını öğrenmek istiyor gibiydi. Türklerin Almanlara karşı kendilerini hiç de borçlu hissetmediklerini açık açık söyledim. Bu bana bir başka fırsat yarattı.

"Türkiye'deki Alman usulleri hakkında çok şey öğrendim," dedim. "Amerika'da benzer taktikler tatbik etmeye kalkmak büyük hata olur, zannederim. Bunu söylememin sebebi, orada bir hayli sabotaj oldu. Böyle bir şey Alman-Amerikalıları aleyhinize daha da kızdırır ve Amerika'yı İngiltere'nin kollarına itmekten başka işe yaramaz."

"Bundan Alman Hükümeti mesul olamaz," dedi Zimmermann. "Bu hususta hiçbir şey bilmiyoruz."

Kuşkusuz bu beyanı doğru kabul edemezdim, çünkü yakın dönemdeki gelişmeler bunun ne denli yalan olduğunu göstermişti, fakat başka konulara atladım. Denizaltı konusu tekrar açıldı.

"Bahriyemizi isteyerek alıkoymuştuk," dedi Zimmermann. "Denizde, denizaltılarımız haricinde hiçbir şey yapamayız. Bana öyle geliyor ki, Amerika denizaltıda bu kadar muhalefet etmekte ciddi bir hata yapıyor. Uzun bir kıyı şeridiniz var ve bir gün siz

de U-botlara muhtaç olabilirsiniz. Farzedin ki Avrupa Devletlerinden biri veyahut bilhassa Japonya size taarruz ediyor. İşte o zaman denizaltını kullanabilirsiniz. Buna ilaveten, *Lusitania* mevzuunda bu beyanda ısrar ederseniz, hükümetimizi Tirpitz fırkasının ellerine terk etmiş olursunuz."

Zimmermann tekrar Türkiye'deki duruma getirdi sözü. Soruları yeni Alman Büyükelçisi Graf Wolf-Metternich'den pek memnun olmadığını gösteriyordu. Anlaşılan, Metternich Türkiye'deki iktidar güçlerinin güvenini kazanmayı becerememiş ve Alman Dışişleri açısından baş belası olmuştu. Metternich Ermenilere Wangenheim'dan farklı bir yaklaşım sergilemiş ve katliamları durdurmak için Talat ve Enver nezdinde ciddi girişimlerde bulunmuştu. Zimmermann şimdi bana, Metternich'in bunu yapmasının büyük bir hata olduğunu ve İstanbul'daki nüfuzunu kaybettiğini söylüyordu. Zimmermann, Metternich'in insancıl bir yaklaşım göstermesinden duyduğu hoşnutsuzluğu gizleme çabası göstermiyordu. Wangenheim'ın Berlin'in resmi tutumunu gerçek anlamda temsil etmiş olduğunu şimdi iyice anladım ve böylece Almanya'nın bu tehcirlerde rol oynadığına ilişkin inancım en yüksek Alman makamınca doğrulanmış oldu.

Birkaç gün içinde Kopenhag'dan kalkan bir gemi bulduk ve 22 Şubat 1916 günü New York limanına ve evime götüren yolculukta buldum kendimi.

Henry Morgenthau 1913 ve 1916 arasında Birleşik Devletler'in Osmanlı Türkiye'sindeki büyükelçisiydi. Savaş dönemindeki anılarını topladığı *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşına dahline ilişkin en önemli tanıklıklardan biridir. Morgenthau, en azından, savaş süreci boyunca dokuz ülkenin diplomatik işlerinin emanet edildiği kişi olarak, dönemin en gerçekçi gözlemcisi olmuştur. Anıları şu anda tarihçiler açısından değeri biçilemez bir kaynaktır.

Morgenthau 1915 Ermeni Soykırımına tanık olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun içlerindeki konsoloslarından birinci elden bilgiler toplarken, Ermenilere yönelik muamele ile ilgili olarak, başta Talat ve Enver olmak üzere Osmanlı liderlerine karşı çıkmıştır. *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, Ermeni Soykırımı konusunda Osmanlı Türklerine karşı bir iddianame niteliği taşımaktadır.

belge yayınları

ISBN 975-344-343-9

9 799753 443431